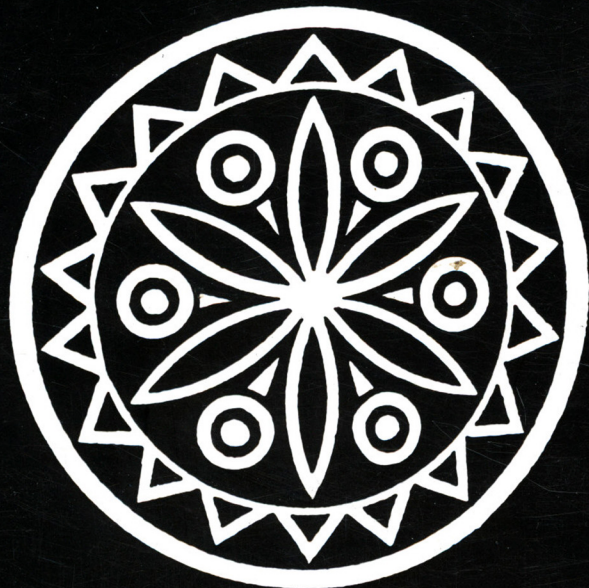


KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG



ÉVKÖNYVE

2

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

2



Kolozsvár, 1994

Megjelent a Magyar Művelődési és Közoktatási
Minisztérium támogatásával

Szerkesztette: Zakariás Erzsébet és Keszeg Vilmos

Borító: Nagy Endre
Grafikai szerkesztés: Zakariás Erzsébet
Számítógépes tördelés: Nagy Péter



Készült az ECRITURE kft nyomdájában
Ügyvezető igazgató: Kirkósa Gyula
Kolozsvár, 1994–95

ISBN 973–97066–0–6

Felelős kiadó: S. Zakariás Erzsébet

TARTALOM

Előszó	5
Major Miklós: Népi tájtudat-vizsgálat a Felső-Berettyómente falvaiban	7
Zsigmond Győző: A gomba helye népi kultúránkban	22
Nagy Olga: Változó magyar-román szokások Árpáston	59
Balázs Lajos: A lakodalmi fenyő erotikus szimbolikája	81
Gub Jenő: Lőtartás a Sóvidéken	87
Székely Ferenc: A fa hasznosítása Vadasdon	100
Márton Béla: Népi kádárság a Sóvidéken	122
Nagy Ödön: A mezőfelei gyékényfeldolgozó háziipar	128
István Lajos: Szokások, hiedelmek a sóvidéki népi állattartás köréből	147
Keszeg Vilmos: A piritisták. A hiedelmek fejlődésének egy esete	155
Zakariás Erzsébet: Útmenti kereszték Baróton	168
Barabás László: Eklézsiakövetés a székely "protestáns szentföldön"	180
Kós Károly: A népi ikonkészítés műhelyei a mezőségen	198
Tánczos Viklmos: Gyimesi archaikus mépi imádságok és ráolvasások	211
Mohay Tamás: "...Virág Jézus benne van...". Magyar imák Moldvából	244
Virág Magdolna: A halál utáni élet hite a Tövisháton	262
Olosz Katalin: Halál és halhatatlanság a népmesében	274
Ráduly János: Kinizsi Pál alakja a verses népi epikában	282
Albert Ernő: "...a Kártékony Madar Fejek..."	291
Voigt Vilmos: A magyarok és a tolerancia Latin-Amerikában	300
Faragó József: Az erdélyi néprajzi tanulmányokról	312
Abstract	317
Rezumat	322
Auszug	327



Előszó

A *Kriza János Néprajzi Társaság* második **Évkönyvét** teszi a Tisztelt Olvasó asztalára. Bár e második kötet — anyagi gondok miatt — kissé megkésve jelenhetett meg, megerősít bennünket abban a hitünkben, hogy Társaságunk könyvek kiadására irányuló tevékenysége nem áldás nélkül való, és hogy évkönyveink kiadását lehetőségeinkhez mérten folytatnunk kell. Eppen ezért reménykedünk abban, hogy a sorban következő, harmadik évkönyvünk még fennállásunk 5. évfordulója előtt napvilágot láthat.

Második **Évkönyvünk** az előző kötet jellegéhez igazodik. Egy-egy tanulmány a népelet legkülönbözőbb szeletkét, vonatkozásait ragadja ki, a szerző kutatási elképzeléseinek, módszerének, kutatói hozzáállásának megfelelően. Így kötetünkben egyaránt helyet kap a népi gombaismerettel foglalkozó tanulmány és a gyimesi imákat közlő írás, a lótartáshoz kapcsolódó népi ismeretek leírása és a népmesei halál és halhatatlanság problematikájának a vizsgálatát célzó fejtegetés, hogy csak néhány, egymástól mind tematikában, mind jellegében nagyon különböző írást említsünk.

Úgy véljük, ez a sokféleség a kötet előnyére írható, hisz nemcsak érdeklődésének megfelelően válogathat a különböző tematikát jelző cím közül az olvasó, hanem így könnyűszerrel átlátható az a széles színskálájú paletta is, amely a szerzők — többnyire erdélyi magyar néprajzkutatók — érdeklődési körét jelenti.

A szerkesztők nem válogattak a beérkezett írásokból azok esetenként adatközlő, vagy elemző jellegük szerint sem; minden szerző az őt leginkább foglalkoztató témát az általa fontosnak tartott módon ragadta meg.

Úgy véljük, hogy az 1990. tavaszán létrejött *Kriza János Néprajzi Társaság* tevékenysége szerves egésszé kerekedik azáltal, hogy a tagok munkájáról hírt adó tanulmányok, írások megjelenhetnek. És ezzel továbbra sem a hagyományápolás, az értékmentés ideológiától terhes szlogenjét szeretnénk lobogtatni, hanem egyszerűen láttatni szeretnénk Társaságunk munkájának egy részét. A szerzők kutatásaik, tanulmányaik, adatközléseik során a bennünket körülvevő valóság egy részecskéjét kívánják átvilágítani, körüljárni, felmutatni, hogy ezáltal is teljesebb lehes-

sen az önmagunkról — eleinkről vagy más társadalmi közegben élő társaink életéről, gondolkodásmódjáról, életmódjáról — alkotandó képünk. Meggyőződésünk, hogy így lesz teljes a kép, önismeretünk, ha ezt a szeltekét is figyelembe vesszük és az *egészhez* illesztjük. Azt is tudjuk, hogy a hathatós eredmény eléréséig még sok-sok hasonló kiadványnak kell megjelennie... Úgy legyen!

Zakariás Erzsébet

1994. szept.



Major Miklós

**NÉPI TÁJTUDAT-VIZSGÁLAT
A FELSŐ-BERETTYÓMENTE FALVAIBAN**

A táj és az ember között létező ősi és benső kapcsolat feltárása, annak etnogeográfiai vizsgálata érdekében mindezig keveset tettünk.¹⁾ Nemhiába tekintette Kós Károly sürgető feladatnak, amikor a tájak és népek közötti kapcsolatok rendszeres vizsgálatának fontosságára felhívta a figyelmet.²⁾

A Berettyó- és a Krasznamentén tett földrajzi-néprajzi gyűjtőútjaim során merült fel bennem is annak gondolata, hogy foglalkoznom kellene a táj és az ember ősi, meghitt kapcsolatának feltárásával, vizsgálatával. Hiszen a viszonylag változatlan életkörnyezet és a ritmikusan változó idő az itt élő ember évezredes alkotó munkájának, életmódjának, sőt vágyainak, szemléletének is irányt szabott.

Kíváncsi voltam, hogy a változó világban magát egyre idegenebbül érző ember hogyan keresi helyét a természetben, mennyiben van tisztában táji hovatarozásával, miképpen látja önmagát és azt a tájat, amelyben évszázadok óta él és dolgozik, milyen hatást gyakorol az őt körülvevő, saját létét biztosító környezetre.

Azt hiszem, nem tévedtem, amikor a kérdés tisztázása végett a táj népének véleményét is meghallgattam, és főleg erre támaszkodtam, hiszen ahogy Gunda Béla írja az etnikai sajátosságok megállapításáról, a műveltségi területek elhatárolásáról szóló fejtegetéseiben, egyik kritériumként a nép véleményét, meglátásait is figyelembe kell venni.³⁾

Kutatóterületül a Felső-Berettyómentét választottam, az itt elhelyezkedő falucsoportot (Ipp, Zovány, Szilágynagyfalu, Búrgezd, Szilágyborzás, Szilágybagos, Alsóvalkó), de megszólaltattam a szomszédos tájegységekhez tartozó falvak (Ráron, Krasznan Kémer stb.) lakóit is, hogy így a "kívülállóktól" is információkat kaphassak. A felmerült kérdések tisztázásában segítségemre volt az itt élő néppel való több mint háromévtizedes kapcsolatom, a térbeli tájékozódás és helyismeret. Az évtizedek folyamán alkalmam volt e tájegység alapos bejárására s közel félszáz idős és középkorú ember véleményének meghallgatására.

Táj és történelem

A Felső-Berettyómente nagy múltú történelmi, néprajzi táj, a Szilágy-ság része, annak délnyugati szögletét alkotja. Alatta a Berettyónak a Réz-

és a Meszes-hegység közötti, felső vízgyűjtőjét értjük. E kis táj nem zárt területe Szilágy megyének. Nyugat felé széles kijárata van a Bihari tájakra és az Érmellékre (lásd térkép), míg a büdöskúti és hosszúászói völgyön át a Kraszna mentére. A mintegy 130-150 négyzetkilométer nagyságú területen 12 ezer lakos él, többségükben református magyarok.

E kis táj felszínalakításként eléggé tagolt. Tengelyét a Berettyó széles völgyűsíkja alkotja, átlagosan 200 méter magasan a tengerszint felett. Az öntéshomokkal, iszappal és agyaggal borított ártéri szint a gabona, a rétek és a legelők termőterülete.

A falvak, Büргеzd kivéve, az ártér magasabb, terraszá formálódott szintjein sorakoznak. A szeszélyes vízjárású Berettyó tél végi és nyár eleji ("zöldár") árvizeivel e vidéket sem kímélte. Az utóbbi évszázadban átlagosan minden 8-10 évben volt egy nagyobb méretű kiöntése.

Büргеzd nem ártéren, hanem gyümölcsfákkal borított dombok ölében, egy völgyfőben fekszik Nagyfalutól északra, nem messze Szilágyosomlyótól. A folyó jobboldalán, az árterülettel párhuzamosan sorakoznak az erősen legömbölyített, délre, délnyugatra néző, 300-350 méter átlagos magasságú dombok. E dombsor részei: Gecse-hegy, Rózsa-hegy, Véper, Cser, Nagy-Csicsó, Szóvárhegy, Garda, Rigóhegy, Újhegy stb.

A Berettyó baloldalán viszont, mint valami lépcsőfokok egymást követik a lapos teraszfelszínek, melyeket főleg a Jázi-, Gyümölcsénesi- és a Halmasd-patak mélyen felszabdalt. Ezek a többszintű, sima felszínű teraszok "szőke földjei" (agyagos talajai) a gabonatermesztés (főleg kukorica), a legelők és az erdők területei.

A vidék gyűjtőfolyója a már említett Berettyó, mely itteni irányváltoztatása révén Nagyfalunál jó átkelőhelyet biztosít a szomszédos Rézalján lakóknak.

A földrajzi tájnak eme adottságához, vagyis a viszonylag tagolt felszínhez, a mérsékelt meleg és nedves éghajlathoz, a sűrű vízhálózatához, a változatos talajféleségekhez kapcsolódik, idomult a nép foglalkozása, építkezése, öltözete, egész életmódja. A nagy, tágas határ lehetővé tette a gabonatermesztő földművelést és az azt kiegészítő állattartást.

A 200-350 méter tengerszintfeletti magasság közötti medence központjában, Szilágynagyfaluban futnak össze a különböző irányból, termelési vidékekről érkező útvonalak, hogy majd egyetlen irányba, Szilágyosomlyó felé terelődjék a forgalom. E kistáji központban érintkezik jobbára az állattenyésztő-fakitermelő Rézalja a sokoldalú, főleg mezőgazdasági jellegű Berettyómentével. Így vált Nagyfalu már a középkor óta egy szűkebb környék piaci, ill. mintegy 18-20 falu találkozási központjává. Ebbe a táji munkamegosztásba kapcsolódtak be a 18. században a Réz-hegységben létesített üveghuták munkásaiként a szlovákok, később,

helynévben (Vérper) őrződött meg. Nemzetségi település lehet e tájegység legdélibb faluja, Alsóvalkó is. Az ősi családokat nemcsak a helybeliek tartják számon, hanem a környékbbeliek is. Legrégibb itteni nemzetségnek a Kátaiakat tartják. A közelmúltig a régi nemzetségek még külön utcákban laktak, sőt mi több a családok jellegzetes szokásait is számon tartották. A zoványiak falujuk korábbi helyét a falu nevében (zovány=sovány, terméketlen) örökítették meg.

A Felső-Berettyómente ősidők óta lakott tája a Szilágyságnak. A magyarság itteni megtelepedése idején a Krasznamentével együtt a Csolt-Vata nemzetség nyári legelőterülete volt. Ez a folyóvíz-öntözte, erdővel és legelővel tarkított és lakott sík terület vált a 11. században esperességgé, majd Kraszna vármegyévé.

A Várad Regestrum e vidéken elhelyezkedő falvakat jórészt a 13. században említi (Ipp 1208, Nagyfalú 1213, Bagos 1214, Valkó 1214, Zovány 1249, Búrgezd 1259, Borzás 1342),⁴⁾ a tatárjárás utáni nagyméretű birtokadományozások révén e településcsoport néhány faluját (Valkó, Nagyfalú, Zovány) IV. Béla a Geregye nevű nemzetségből származó Pál országbírónak adta kiemelkedő érdemeiért 1249-ben, majd e falvak a Tomaj nemzetségbeli Ilosznczi Bánfi család kezébe kerülnek. A család alapítja a XV. század elején a pálosok itteni kolostorát, mely 1556-ig, a reformáció térhódításáig állott fenn.⁵⁾

A települések közül Nagyfalú a hunyadiak korában mezővárosi rangot (oppidum) kap.⁶⁾ Állatvásárait már 1471-ben említik a krónikák.⁷⁾ Malmairól pedig a 15. század óta van tudomásunk.

A közös történelmi múlt folyamatosságában óriási kiesést okoztak a 17. század második felének (1660-1690) török-tatár pusztításai. A századok folyamán kialakult földrajzi, gazdasági, történelmi és etnikai szempontból egységes tájat a hódoltság igen bonyolulttá, zűrzavarossá és szinte pusztává tette. A lakosság jelentős része a vidékről elvándorolt.

Lényegesebb népszaporodás a 18. század 20-as éveitől kezdve tapasztalható. Ugyanis ekkor megkezdődik a lassú, újbóli benépesülés folyamata. Főleg az Alföld és a Bihari havasok irányából történik a benépesülés, amely nemcsak számbelileg, hanem etnikailag is megváltoztatta a demográfiai viszonyokat. Az 1784-1787 között megejtett első hivatalos népszámlálás szerint e településcsoport népessége meghaladta az 5000 főt.⁸⁾

E kis táj falvai az 1876. évi közigazgatási átszervezésig az ősi Kraszna vármegyéhez tartoztak. Szilágy előnevüket jórészt a századforduló óta viselik. Ekkor Szilágy vármegyéhez kerültek.

főleg a Margitta-Szilágyosomlyó vasútvonal megépítésével a bihari részek (Széplak, Bályok, Margitta), valamint Zilah termelő-vásárló népessége is.

A Felső-Berettyómente a 19. században mindenekelőtt gabonatermesztésével (búza, árpa, rozs), szőlő- és gyümölcsstermesztésével és nem utolsósorban állattenyésztésével tűnt ki. A nagymúltú állattartás (Nagyfalu, Zovány) alapjait korábban a Réz nyújtotta makkoltatási lehetőségek (sertés) és a kiterjedt marhalegelők (főleg az erdőirtások után) képezték. Az állattartás terén a berettyómenti falvak bizonyos szakosodást mutattak. Így pl. Nagyfaluban és Zoványon eladásra ökröket hízlaltak. Hasonló szakosodás figyelhető meg a növénytermesztés területén is. Habár nagyrészt gabonatermesztő vidék volt, egyes falvakban, ahol kedvezők voltak a termelési feltételek, szőlőt (Nagyfalu, Zovány), cseresznyét, szilvát (Bürgezsd), kajszibarackot, almát (Bagos, Alsóvalkó) is termesztettek. Az állattenyésztés fejlettségét jelzik sokhelyütt a nagy istállók és szénatartók (Nagyfalu, Zovány, Borzás).

Az elevenen élő közös múlt tudata

Az előbbieken a táj elhelyezkedését és történeti múltját vázoltuk nagy vonalakban. Láttuk, hogy a néhány faluból álló kistáj történeti múltja meglehetősen egységes. E falvak jobbágysága évszázadokon át, kisebb-nagyobb megszakításokkal a Bánffy uradalomhoz tartozott, kivéve Bagost, mely egy időben a somlyói várnak adózott. Bürgezsd 1848 előtt sem tartozott földesúri joghatóság alá, kuriális község volt. Valamennyi helységben a jobbágyok mellett jelentős számú kisnemes is élt.

Nagyfalu mint mezőváros, vásártartási joga révén, széleskörű és sokrétű kapcsolatokat épített ki és tartott fenn környezetével. E tájegység népi kultúrája magán viseli egyrészt az Alföld, másrészt Erdély kultúrájának jegyeit. Az egész vizsgált területre jellemző a feudális társadalmi struktúrában kiérlelt és érvényesülő paraszti kultúra. Az összetartó erő a nyelv, a közös hagyomány, a történeti tudat és a jórészt egyazon vallás.

Meglepett, hogy a berettyómentiek, főleg az idősebb generáció tudatában mennyire elevenen él közös múltjuk emléke, származásuk. Hogy csak néhány példát említsék: Nagyfaluban pl. az itt tevékenykedő pálosrendi kolostorral kapcsolatos "Kőkecske" legendája és a törökidőkre emlékeztető maradványok nyomot az emberek tudatában. A bürgezdiek a helyi szájhagyomány szerint falujuk első megalapítójának a Géczi nemzetséget, magukat pedig e család leszármazottjainak tekintik. Büszkének nemesi származásukra. Szomorú emlékeket hagyott hátra a török hódoltság, főleg a bagosiak tudatában. A falu és népe ekkor majdnem elpusztult s emléke

Népi tájszemlélet

A 80-as évek elején kezdtem el a bevezetőben már említett táj-ember mai kapcsolatának tanulmányozását és feltárását. Különösen arra voltam kíváncsi, hogy az itt élők milyen falucsoporthoz, tájhoz tartozónak vallják magukat. A megkérdezettek jórésze a Berettyómentéhez tartozónak említette magát. Nem akadt viszont senki olyan, aki a Berettyónak a felső folyását jelölte volna meg lakhelyéül. Kisebb része Szilágy megyéhez soroltatta magát. Feltettem a kérdést: "Ha valamilyen oknál fogva szülőföldjéről messzi tájra kerül, s ott valaki megkérdi, hogy hova való, mit válaszol?" A válasz, főleg az idősebb generáció részéről az volt, hogy szilágysági vagy szilágymegyei. A fiatalabbak részéről — nyilván román hatásra — a "săláji" szó hangzott el. A válaszadók közül olyannal is találkoztam, aki hovatarozását így jelölte meg: "Szilágysomlyó mellől". Nyilvánvaló, hogy csak olyanoknak mondják magukat "Szilágysomlyó mellől"-inek, akikről feltételezik, hogy Szilágysomlyóról ugyan tudnak, de a környékét, így a Berettyómentét nem ismerik. Kétségtelen tehát, hogy ha a berettyómentiek a szülőföldjüktől távol kerültek, egy nagyobb tájegységhez, a Szilágysághoz tartozónak vallották magukat. Ez természetes is, hiszen e nagy területet jelölő tájnév ismertebb volt, mint a Berettyó- vagy a Krasznamente.

A Berettyómente hagyományos népi tájnevet a helybeliek mindennapos beszédjükben már gyakran és tudatosan használják. Igaz, az utóbbi években a hivatalos terminológia hatására a "medence" (románul "bazin"), "völgy" ("valea") elnevezések is használatba kerültek, de a népnyelvben továbbra is a Berettyómente szerepel. Nemcsak ismerik és használják a Berettyómente elnevezést és a hozzátartozó falvakat, hanem pontosan körül is tudják határolni azt, és el tudják különíteni a környező kis tájaktól. Bizonytalanság csak Alsóvalkó esetében mutatkozott, amennyiben egyesek a Rézaljához, mások a Berettyómentéhez sorolták. Érdekes ilyen szempontból az alsóvalkai Márkus István (sz. 1912.) vélekedése: "Alsóvalkón még tartanak bivalyt, onnan lefelé csak elvélve." "Mi még szeretjük a puliszkát, innen lefelé szégyellik azt enni."

A szomszédos Rézalját (itt nem a Réz-hegységnek a Sebes-Körös felőli oldaláról, hanem a Berettyó felőli, északkeleti oldalán elhelyezkedő kistájról van szó, melyet szintén Rézaljának nevezünk) külön vidéknek, nyelvében és kultúrájában eltérő tájnak tekintik. Valamennyi megkérdezett hiánytalanul és pontosan felsorolta a Rézalját alkotó falvakat (Felsőszék, Paptelek, Felsővalkó, Váralja, Füzes, Jáz, Gyümölcsénes, Halmasd, Ellyüs, Detreheim, Alsó- és Felsőkaznacs, Cserisa, Márkaszék).

A Berettyómente Bihar felőli határának megvonásában sem mutatkozott bizonytalanság. Azonban itt, valószínű külső hatásra, inkább a földrajzi szemlélet volt a döntő. A “Hol végződik a Berettyómente, és hol kezdődik Bihar?” kérdésre egyértelműen a Réz-hegység Márkaszéknél a Porcnál elvégződő nyúlványát jelölték meg Bihar kezdőpontjául. Többen hangsúlyozták azt is, hogy a szájhagyomány szerint a Berettyómentét valamikor egy tónak a vize borította, s ennek Porcnál, a Réz-hegység elvégződésénél volt lefolyása Bihar felé.⁹⁾ Nemes Gyula (sz.1906.) zoványi lakos megerősítette, hogy ez a tó valóban létezett, mert “réges-régen lápos, vizenyős hely volt itt, nyomait még ma is sokhelyütt megtaláljuk”.

A Berettyómentét a Krasznamentétől Almási László (sz.1896.) rátoni lakos ott választja el, amely falutól kezdve “divatos volt a pitykés lábri viselete”.

Ősz Ferenc (sz.1913.) szilágynagyfalusi lakos, aki a “világjártabbak” közé tartozik, meglepő pontossággal húzta meg a tájakat elválasztó vonalakat. Szerinte a Berettyómentét a Rézalja és a Krasznamente veszi körül, az utóbbival pedig a határ a Berettyó és a Kraszna közötti dombok (vízválasztó). Hozzátette, hogy e vidéket többségében református magyarok alkotják, akik viseletben, nyelvben, hagyományokban különböznek a Rézalján lakóktól, de a krasznamentiektől is.

Szabó Miklós (sz.1907.) szerint a Berettyómente a folyó közvetlen két oldalán elterülő sáv az itt levő falvakkal együtt (Alsóvalkó, Szilágybagos, Szilágyborzás, Szilágynagyfalu, Bürgezd, Zovány és Ipp). Azt is hozzáteszi, hogy a Réz erdőrengetegei valamikor e falucsoportig húzódtak le.¹⁰⁾

Nagy József (sz.1914.) ugyancsak szilágybagosi lakos először fogalmazta meg a környékbeliek táji összetartozásának gondolatát: “Nincs különösebb eltérés a falvak között, mi egyek vagyunk”.

A BERETTYÓMENTE mint tájnév egyre jobban elmosódik a folyó nyugatibb szakaszán. Habár néhány helynévben (Berettyószéplak, Berettyófarnas stb.) előfordul ugyan a Berettyó előnév, ez azonban hivatalos helynév, tehát nem régi és népi eredetű, és csak az 1876-os megyerendezés, ill. az 1913-as Magyarország helységnévtára óta használatos.¹¹⁾

Nem kétséges, hogy földrajzilag egy tájegységet tartunk nyilván: a Felső-Berettyómentét (BERETTYÓ-FELVIDEK — lásd a mellékelt térképet), amely azonban két kisebb tájra tagolódik: a Berettyómentére és a Rézaljára. kulturális, nyelvi és földrajzi szempontból egymástól elütő két tájra. Ez az utóbbi két tájnév él inkább az ittlakók emlékezetében, rögzítődött az évszázadok során tudatukban. A külső szemlélő a Rézaljától a Berettyómentét nem választja el, azonban a helybeli lakosság tudatában külön él e két kistáj.

Érdekes vélekedéseket hallottam a már említett Szabó Miklóstól, akit faluja (Szilágybagos) krónikásának és kiváló versfaragónak tartott. A táj keretét az alábbi versben fogalmazta meg:

A láthatár keleti szélén
A Meszes terpeszkeedik.
Mint begörbített kard a Rézzel
együtt úgy ölelkezik.
E két hegység vonulata
e tájnak háttere,
Gyermekkorunkban azt hittük,
hogy ott van a világ vége.

Délnyugat felé ha nézünk,
tíz falu tornya látszik,
Előtérben, lent a völgyben
a Berettyó kígyózik,
melynek mentén szénaboglyák
százai sorakoznak.
Arról lengedező szellő
hozza el illatjokat.

A különböző forrásokból tudjuk,¹²⁾ hogy már a legrégebb időtől kezdve a folyók voltak a legfontosabb irány- és helyjelölők. Mivel kijelölt, árkolt utak még nem voltak, a közlekedést a folyókat követő szekéryomok és a folyókon levő gázlók biztosították. Később, ugyancsak a folyókkal párhuzamosan haladó "korszerűbb" utak is kialakultak, de ezek állapota többnyire katasztrofális volt: "tavasszal s ősszel mély sárban, nyáron mély porban folyt az utazás".¹³⁾ Ehhez hasonló út haladhatott Nagyfalutól a Berettyóval párhuzamosan Márkaszélig, majd a bihari tájakon tovább a középkortól kezdve, melyről a feljegyzések 1341-ben tesznek először említést.¹⁴⁾ Tehát a Berettyómente korábban is erre a folyó menti útsávrá korlátozódott, az út két sávja mentén sorakozó falvakkal együtt. Erre mutat a ma élő öregeknek a pontos tájválasztó vonal kijelölésénél tapasztalt tájékozódása is, amennyiben a Rézalját a Berettyómentétől Alsóvalkó, Borzás, Alsókaznacs vonalánál jelöli ki. Tehát szerintük is a Berettyómente egy szűkebb, néhány faluból álló, folyómenti falucsoportot jelöl, mely a Réz-hegység Porcnál való végződésénél mindenképpen lezárul, és így Széplakot a nép már bihari településként tartja számon.

A szilágynagyfalusi vásárok és tájtudat formáló szerepük

Az ünnepszámba menő vásárok nemcsak két vidék különböző termékeinek cserehelyei, falucsoportok, társadalmi rétegek és nemzetiségek közti kommunikáció alkalmai voltak, hanem a néprajzi táji jelleg és tudat alakulásában betöltött szerepük is számottevő volt. A Szilágynagyfaluban, e kis táj központjában tartott országos állat- és kirakóvásárok minden bizonnyal szerepet játszottak a berettyómentiek tájtudatának alakulásában.

Feltehető, hogy vásártartási jogát még a 15. század második felében kapta. Vásárait, mint ahogy már róluk szó volt, 1471-ben említik először a források¹⁵⁾, annak kapcsán, hogy a távolabb fekvő Debrecen kereskedői is szívesen látogatták. Igazi fellendülésük a 19. század második felében kezdődik, amikor az utak korszerűsítésével, majd a vasút megépítésével (Szilágysomlyó—Sarmaság—Zilah; Margitta—Szilágysomlyó)¹⁶⁾ távolabbi vidékek lakói is bekapcsolódnak forgalmába.

E táji központban kialakult vásároshely sokáig a losonczi Bánffy család joghatósága alá tartozott. Ők jelölték ki a helyet, és határozták meg a vámilletékeket a vásáron résztvevő zilahi, szilágysomlyói, margittai stb. céhek számára.¹⁷⁾

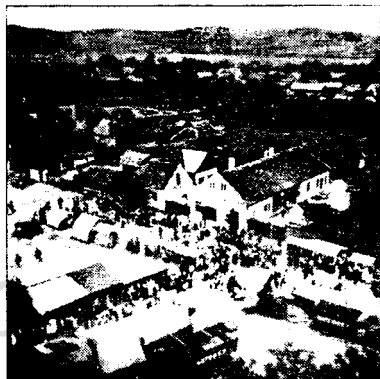
A korábban négy, a századfordulótól pedig hat nagyvásárra (vízkezesi, böjti, szentgyörgyi, sarlós, dióverő, újbor) a vásáros nép elsősorban a Felső-Berettyómentérről került ki, de távolabbi vidékek falvaiból is jöttek. (Lásd térkép.)

A terepjárásaim során bejárt falvak lakossága ma is szívesen emlékszik a Nagyfaluban megtartott mozgalmas vásárookra. “Az egy innep volt”, jegyezte meg Almási László rátoni lakos. Nagyságát, mozgalmasságát sokan a hunyadi vásárokéhoz hasonlítják. A külső jelekből (öltözet, felhozott áruk), nyelvjárásukból a vásáron megfordulók következtetni tudtak egymás táji hovatartozására. Érdeemes a továbbiakban feleleveníteni, hogy egymásnak milyen néprajzi, viselkedésbeli és magatartásbeli szokásait vették észre, ismerték meg, tartották számon.

Mindenekelőtt az eltérő tájszólás tűnt fel. Habár a szilágysági nyelvjárás eléggé egységes, mégis az adatközlők elsősorban a kiejtésbeli különbségeket sorolták fel, mint a vidékek, falvak elsődlegesen megkülönböztethető jegyét, és csak másodsorban a viseletet.

Márton Gyula itteni nyelvjárásutadataiból tudjuk, hogy a szilágysági, ezen belül a berettyómenti is az ún. északkeleti nyelvjáráshoz, annak egyik alegységéhez tartozik, amelyre különösen az i-zés jellemző.¹⁸⁾ E nyelvjárást vidékünkön leghűebben éppen a nagyfalusiak őrizték meg. A környékbeli falvakban az i-zés már kevésbé őrződött meg. Nemhiába jegyezte meg az egyik bürgezdi adatközlő, hogy “Bürgezden már nincs is tájszólás”. A bagosiakról azt jegyezték meg, hogy “igen á-betűsön beszélnek”. A bagosiak gyakran az e hang helyett á-t ejtenek. Ez az á-zás máshol nem fordul elő, ezért jól megkülönbözteti őket a többi berettyómenti falvak népétől. E jellegzetes tájszólás talán azzal magyarázható, hogy lakossága a törökidő után majdnem teljesen kicserélődött. Mai lakosságának alaprétege más vidékekről való.

A beszéd mellett az öltözet volt az az ismertető jegy, mely a különböző falvakból, vidékekről érkező vásárosokat egymástól megkülönböztette.



Kirakodó vásár Szilágynagyfalu
piacterén (1940)



Planétás



A vásárok jellegzetes figurája a
koldus



A pecsenyesütő Bori Máriskó

A felvételeket Bulyovszki Mihály készítette 1940-es években.

Habár a vidék népviseletét szilágyságinak tekintjük, minden azonossága mellett különbségek is vannak ruhakellékében. A Berettyómente földrajzilag éppen úgy tartozik az Alföldhöz, mint a Szilágysághoz. Ezért e vidék viselete az alföldi és a tulajdonképpeni szilágysági hatása alatt alakult, annak ötvözete. Ruhakellékében éppen úgy megtaláljuk a háziszőttes, gyapjúból készült gubát, kendervászon inget, mint a rojtos vállkendőt (zsalikendő), a pendelyt vagy a pitykés lájbit. E ruhadarabok egy részét az első világháborúig még viselték, a gubát egyes helységekből még tovább is. A vásári áruk megjelenésével azonban egyes falvak (Nagyfalu, Zovány) fokozatosan felhagytak a hagyományos viselettel és "városiasabban" kezdtek járni. Igen jellemző Szilágynagyfalu példája, amelyről úgy vélekedtek a szomszédbeliek, hogy "előbb kezdte meg az urisabb viselet hordását". Különösen a gyári szövetekből készült ruhák kezdtek divatba jönni, méghozzá a sötétebb színű (fekete, kék, barna) anyagok. A vásáron a szilágynagyfalusi földművesek polgáriasultabb rétege éppen a sötétebb ruhák viselésével voltak megkülönböztethetők a többi jelenlevő vásáros néptől. Megkülönböztető jegy volt a két világháború között, sőt utána is még sokáig a bagosi férfiak "fényes simliderű" sapkája, valamint az ugyancsak általuk viselt széles, hátul felhajtott karimájú kalap. Jellegzetes ruhadarabjuk volt az ötsoros pitykés lájbi, mely a krasznai viselethez tette hasonlóvá.

A kendervászonból készült, lobogós, szárközépig érő bőgatya a férfiak kedvelt nyári ruhadarabja volt. Előtte — főleg a nagyfalusiak — kékszínű vászonkötőt viseltek, még vásárnapokon is. A berettyómentiek téli viseletéhez tartozott a szürke, firtös, térdig sem érő guba, a nőknél pedig a rövid fehér guba.

A századforduló táján és utána is még sokáig a környékbeli leányok a szélén rózsaszínű motívumokkal díszített vállkendőt (zsalikendőt) hordtak szívesen. A piros vagy rózsaszínű pántlikával megkötött hosszú, egy ágra fonott haj a vásáros napok színeit tette még gazdagabbá, még hangulatosabbá. Színes, jellegzetes viseletük volt a zoványi, bürgezdi és ippi asszonyoknak. Bársonnyal díszített ujjas, rövid "vizitke" és "huszárka" volt a legelterjedtebb ruhadarabjuk.

Megkülönböztető jel volt a férfiak által hordott vásári tarisznya is. Ha bőrtarisznya volt a nyakába akasztva, mindenki tudta, hogy az a férfi csak kémeri lehet. A ferecsenyiek vászontarisznyája (libatarisznya), a nagyfalusiak szőrtarisznyája csak ezek viselőire volt jellemző.

A vásári áruk nagyrésze a Szilágyság mezővárosaiból (lásd térkép), jelentősebb népi mesterséget űző falvaiból, a szomszédos Biharból (Margitta), és Bánffyhadról került egybe. Szilágynagyfalu számottevőbb és változatosabb vásári árut nem hozott fel. Az idősebb nagyfalusi emberek

viszsaemlékezéseiből tudjuk, hogy a falu csak helyet biztosított a vásárok számára. Néhány mezőgazdasági terméket (zöldség, gyümölcs, tejtermék) vitt csupán eladásra. Állatvásárait pedig szarvasmarhát (hízott ökröket).

A távolabbi vidékekről jött eladóknak idővel kialakultak a maguk kirakodó- és beállóhelyei. A legtöbb beállóhely a falu Víz utcának nevezett településrészében, a vásártér szomszédságában volt. Itt kaptak szállást a Zilahról, Margittáról, Révről, Tasnádról, Désházáról érkező vásárosok. A magukkal hozott és kirakott áruk elárulták, hogy ki milyen vidékről jött. Pl. a Tövishátról érkező désháziak, a zilahi és révi fazekasok jellegzetes formájú és díszítésű cserépedényeikről, a Réz-hegység hegyi falvaiból érkező szlovákok bükkfából ácsolt hombárjaikról, a bogyoszlóiak a káposztáról, a perecsenyiek, varsolciak főleg a hagymáról váltak ismertté stb.

A kirakó- és állatvásárok végeredményben nemcsak a termékek cseréjének, a különböző vidékek lakóinak gyülekező helyei voltak, hanem szerepük volt a tájtudat formálásában, alakulásában, megerősödésében, magatartásuk összetartozástudatuk kovácsolásában; alkalom adódott a különböző népi kultúrák megismerésére. A különböző termelési profilú helységek lakóit a vásári alkalmak valahogy összekötötték, erősödött az együvé tartozás tudata, és a tájhoz való kapcsolódás tudata, alkalom nyílt a különbségek tudatosítására is.

A Berettyómentiek egymásról való vélekedése

Érdekesek azok a vélekedések is, melyek az itt élők jelleméről, magatartásáról, szokásáról, viseletéről szólnak.

Korábban már említettük, hogy a hét falu, mely ezt a falucsoportot alkotja, viszonylag nagy kiterjedésű határon gazdálkodott. A földek azonban, mint mindenütt, itt sem egyforma termékenységűek. A legtermékenyebbek azok, melyek közvetlenül a Berettyó árterületén a folyó hordalékából alakultak ki. Ezek viszont a korábbi századok folyamán a folyó áradásainak voltak kitéve. A magasabb térszíni formákat pedig erdő borította. Idős borzási és bagosi emberek elődeiktől tudják, hogy a Rákospatak mentén 3-4 m kerületű tölgyfákból álló erdő csaknem a Berettyóig nyúlt le, és kapcsolatban volt a Réz-hegységgel és az északnyugatra elterülő Cserhátal. Csak a múlt század második felétől kezdve kezdett a földművelés a magasabb dombokra is felhúzódni, kivéve a Nagyfalut és Zoványt északról övező dombokat, ahol már a 16. században szőlőművelés folyt. A térszíni formáktól és a talajféleségektől függően változott a mezőgazdaság szerkezete is. Bagos, amelynek határa a környező dombokra is

felhúzódott, főleg a gyümölcsstermesztésre (alma, körte, kajszi) helyezte a hangsúlyt. A borzási földek vízjártabbak voltak ugyan, de itt inkább gabonatermesztés dívott. A Berettyót és mellékpatakjait égerfás-bodzás berkek kísérték. Ezenkívül az itteni magas talajvízszint egyébként sem kedvezett a gyümölcsstermesztésnek. Irigyelték is a borzásiak a bagosiakat amiatt, hogy ott megterem a gyümölcs, emitt csak az égerfa. Ezért nevezik máig is a borzásiakat “égerfások”-nak.

Nagyfalu, Zovány és Ipp, ahol a földek jobbak, termékenyebbek, s határukban kiterjedt rétek voltak, egy fejlettebb, belterjesebb irányba haladó növénytermesztést és állattenyésztést tették lehetővé. A lakosság jelentősebb része a jól jövedelmező szarvasmarhatartást űzte ősidők óta. A szomszédos falubeliek meg is jegyzik, hogy “Zoványt és Nagyfalut jómódú, kiváló állattenyésztő nép lakja”. A zoványiakról azt is elmondták, hogy “a bályokiak mellett ők hajtották fel a legszebb ökröket a nagyfalusi vásárookra”.

Bürgezd, mely földrajzilag zártabb és minden bizonnyal erdőterületből irtott földön jött létre, mostohább természeti viszonyokkal rendelkezik. A múltban inkább gyümölcsstermesztő hely volt. Kővári László, a Szilágyság kitűnő ismerője említést tesz a “híres bülgezdi cseresznyéről”. A környékeliek “cseresznyéseknek” csúfolják őket.

Hogy a falvak lakossága egymás milyen szokásait tartja számon, hogy mit mondanak egymás jelleméről, magatartásáról. arra néhány példát szeretnék az alábbiakban felsorolni.

A nagyfalusiakról a környékeliek véleménye, hogy büszkék, nem barátságosak, nem vendégszeretők. Nem úgy beszélnek, mint a bagosiak. Jó gazdálkodó emberek, igyekeztek a falun belül házasodni. Nagy kivétel volt, ha más faluból hoztak leányt, igyekeztek, hogy a lányokat fiatalon adják férjhez. Az idegeneket nehezen fogadták körükbe. Jómódúak, kereskedői hajlamaik vannak. Arról híresek, hogy “létráról” szedik a ribizlit. Ezért a környékeliek ribizliseknek csúfolják őket.

A bagosiakról azt mondják a szomszéd falvak lakói, hogy “a-betűsön” beszélnek. Az e-t gyakran á-nak ejtik: “Tá Lidi, hová mész?” “Megyek ácétért.” Jóindulatúak, de bosszúállóak. Vendégszeretők. Szépen danolnak. Szépen csengő hangjuk után nevezik őket “rézgégések”-nek. Viseletük színes, a bőgatya itt volt a legrövidebb. Egyesek a pitykés lájbit viselték. Az asszonyok derekas kötényt hordtak, a női csizma beszélője piros volt.

A zoványiak a “ciberések”.¹⁹⁾ Korán felhagytak a viselettel, gögösek, rátartiak, dolgos és vendégszerető nép; csinos és tiszta a községük. Inkább alföldi viseletet hordtak, erősen tartják a rokonságot. “Zovány mintha kivételes lenne”, mondta az egyik adatközlő. Lakóit székely eredetűnek

vélik. Vasárnap is dolgoztak, s ha nem volt mit csinálniuk, hídjukat repeálták. Csengős lovakkal jöttek a nagyfalusi vásárra.

A bürgeszdiokról mondják, hogy büszkék nemesi származásukra. Nincs tájszólásuk. Szorgalmas, életvidám nép. Nem jártak mezítláb, mint a környékeliek. Köztük igen elterjedt szokás volt a kaláka. A kalákás aratóknak reggel két pohár, uzsonnakor egy pohár pálinka járt, semmivel sem több.

Bármennyire egymástól eltérőnek mutatkoznak a berettyómenti falvak lakói, mégis sok közös vonás fűzi őket össze, melyeknek alapján ehhez a tájhoz sorolhatják magukat. A már említett közös vonások mellett — ugyanaz a földrajzi táj, a víz mellé, a víz két partjára település, közös történelmi sors, a többnyire jellegzetes ízős nyelvjárás, puritánabb alföldies viselet, egyazon vallás — másokat is megemlíthetünk. Ilyen a vályogfalú építkezés, a sátorkemencés tüzelőberendezés, háromosztatú (külsőház, pitvar, belsőház) lakóház, az udvaron elhelyezkedő gazdasági épületek térbeli rendjének azonossága, táplálkozási szokások stb., mind olyan műveltségi elemek, melyeknek alapján az itt lakók joggal ehhez a falucsoporthoz tartozónak vallhatják magukat. Nemhiába mondta az egyik adatközlő (Nagy József, Szilágybagos), hogy “mi egyek vagyunk”. Ez is alátámasztja azt az igazságot, hogy a néprajzi tájak, falucsoportok megállapításánál az ottlakók hagyományos életmódja és kultúrája tanulmányozása mellett a tájismeretet és tájtudatot is figyelemben kell részesíteni.

* * *

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a tájak, vidékek — Krasznamente, Berettyómente, Rézalja, Meszesalja stb., hogy csak a legközelebbieket említsük — elnevezése jobbára természeti-földrajzi szempontból történt és csak ritkán vették figyelembe a népi tájszemléleten alapuló tájelnevezéseket.

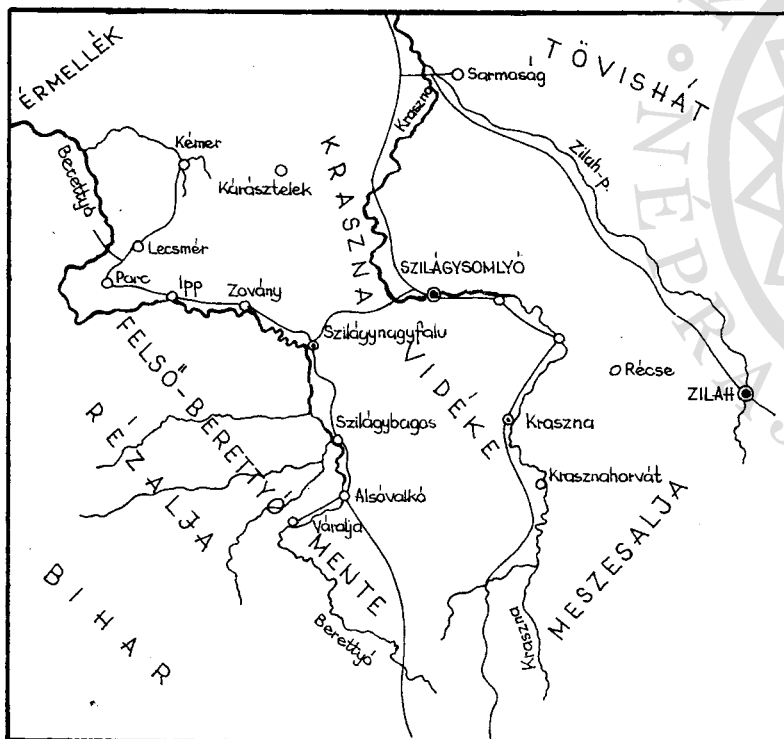
A népi tájszemlélet nem törekszik minden kis darab földnek nevet adni, tőle idegen a mesterkélt névadás, a felszín tagolódásához, a folyókhoz igazodik, de épp ily erős benne a történeti, társadalmi, nemzetiségi kritérium is.

A magyar tájnevek elsősorban inkább medencéket, vízgyűjtő területeket, folyóvölgyeket jelölnek, mint folyótól folyóig terjedő dombságokat, hegységeket, hiszen a társadalmi egységeket hordozó medencéknek általában mindig nagyobb jelentőségük volt, mint a hegységeknek, dombságoknak. A hegyvidéken lakók nemhiába nevezik az alacsonyabban fekvő medencéket “ország”-nak (Csíksország, Biharország stb.).

A magyarság népi tájszemlélete inkább a közeli folyókhoz igazodott. Erre vonatkozólag számtalan példát hozhatnánk fel. Maga a Szilágyság korábban a Szilágy nevű patak közvetlen környezetét foglalta magába és csak később terjedt ki a szomszédos területekre, a Kraszna mentére, a Berettyó (berek+jó=berek+víz) mentére, ill. a Meszes-, Réz- és a Bükk hegységre támaszkodó egész medencére, akárcsak pl. Kalotaszeg (a Kalota és a Sebes-Körös által bezárt terület) fogalma is idővel az Almás, majd a Nádas völgyére is kiterjedt. Persze, kívülről jött hatás, a külső szemlélő vagy irányító szemlélete (akarata) érvényesült lassan a népnél is.

A tájnevek nem örök életűek. A fejlettebb közlekedési eszközök és adminisztratív beavatkozások óta fokozatosan elmosódik a patakok, folyók meghatározó szerepe. A tájnevek lassan elhomályosulnak, kikopnak a népi szóhasználatból.

Szilágyság néprajzi térképe



JEGYZETEK

1. Dolgozatomat etnográfiai témájú írásnak tekintem, melyet dr. Kós Károly ösztönzésére állítottam össze az 1980-as évek végén. Munkámat nem tekintem befejezettnek.
2. Kós, 1976, 326-380.
3. Gunda, 1956, 97.
4. Györffy, 1987, 509-522.
5. A nagyfalusi, más néven szilágyi monostor oklevelei, 1413.
6. Csánki, 1890, I.332.
7. Petri, 1904, IV.758.
8. Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787. Megjelent az 1960. évi népszámlálási köteteként. Bp.1960. 334-335.
9. A Berettyómente sokáig az Alföldet borító Pannón-tenger egyik öble volt, ahonnan a víz igen későre húzódott vissza, helyenként fő formájában maradt fenn.
10. Jakó írja: "A magyarság első keleti határa a hegyekről leomló rengetegek szélénél lehetett". Jakó, 1940, 127.
11. Magyarország helységnévtára, 1913.
12. Kós, 1972, 19.
13. Kós, 1972, 21.
14. Petri, 1901, I.758.
15. Petri, 1904, IV.116.
16. Egyed, 1981, 159.
17. Kovách, 1958, 82.
18. Márton, 1976, 3-21.
19. A cibere készítési módja: A szilvaízet vízzel kell keverni. Az így kapott híg pépet lehűtik, s mint üdítőt isszák a nyári forróságban.

IRODALOM

- Csánki Dezső*
1890-1913 Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában Bp.
- Egyed Ákos*
1981 Falu, város, civilizáció. Buk.
- Gunda Béla*
1956 Néprajzi gyűjtőúton. Debrecen
- Györffy György*
1987 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Krasznavármegye. Bp.
- Jakó Zsigmond*
1940 Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp.
- Kós Károly*
1972 Népelet és néphagyomány. Buk.
1976 Tájak, falvak, hagyományok. Buk.
- Kósa László - Filep Antal*
1975 A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp.
- Kovách Géza*
1958 A zilahi céhek története. Buk.
- Márton Gyula*
1976 Mutatvány a "Szilágysági Tájnyelvi Atlasz"-ból. NYIRK XX 3-21.
- Petri Mór*
1901-04 Szilágy vármegye monographiája. I-IV. Bp.

Zsigmond Győző

A GOMBA HELYE NÉPI KULTÚRÁNKBAN

Egy falu (Sepsikőröspatak) etnomikológiai vizsgálata

Tanulmányom felépítése a következő: I.A.1. A gomba és értelmezései. I.A.2. Gomba és mitológia. I.B. Röviden a magyar és a román etnomikológiáról. II.A. Előismertetés Sepsikőröspatakról. II.B. Gombászok és körülményeik. II.C. A gomba értékelése, funkciói. II.D. Ismeretek és hiedelmek a gombáról, gombászásról. II.E. A gomba a népköltészetben és a népművészetben. II.F.1. A gomba helye a táplálkozásban. II.F.2. Receptek, tanácsok. III. Összegezés, feladatok. IV.A. Adatközlők, rövidítések jegyzéke. IV.B. Irodalom. V.A. Adattár. V.B. A népi (magyar, szász, román) gombanevek mutatója.

I.A.1. A gomba és értelmezései.

A természettudomány egyik tisztázatlan kérdése, hogy mi is a gomba. Bár inkább növénynek tartják a tudósok, elismerik, hogy növényi és állati tulajdonságok egyaránt jellemzőek rá. Ismertek a világon helyi hagyományok, melyek állatként tartják számon (*Mitológiai enciklopédia* I.82.). A magyarság esetében erre nincs adatunk. A köznyelvben és a népi nyelvben nálunk a *gomba* szón elsődlegesen a gombák közül a magasabb rendűek, a többnyire szárral, kalappal rendelkezők értendők. Jelen tanulmányban csak az ilyen ún. nagygombákról szólok. A nálunk számba jöhető másodlagos jelentések közül a gomba gombaétel jelentését emelem ki, mint olyat, mely Kőröspatakon is általánosan ismert. Gyakori, hogy a származtatott jelentés (mint az előbbi esetben) tulajdonképpen funkcióra, felhasználási módra (ezúttal a legismertebbre) utal.

A gomba képét, rajzát vagy magát a növényt mint közismert jelképet az eddigi adatok tanúsága szerint a magyarság nem használja.

Viszont számon tarthatjuk például esetenként előforduló egyféle ikonikus jelként (Kőröspatakon is). Lappangó, passzívnak mondható jelképe a férfi nemiségnek. Nem aktív jelkép, mint például a keteknél, akik mítoszokban a gombákat az erdőben elcsenevészsedett phalloszoknak tekintik (*Mitológiai enciklopédia* I.82.). A gombát fordított alakja mondhatni predestinálta arra, hogy erotikus jelentéstartalma is legyen. Hogy ez a magyarságnál is megvan, az bizonyos. Mindenekelőtt a gombanevek egy része vall erre. Például a kucsmagomba meg a szömörccsög egyes népi nevei (vö. Adattár).

Többnyire csak frazeológiai kapcsolataink néhányából kikövetkeztethetően, előfordul, hogy a gomba a szaporaságot, termékenységet jelenti, ki nem mondottan is. Például a *gomba módra* jelentése “szaporán”.

Mindkét említett esetben csak lappangó, esetenként érvényesülő a gomba jelértéke. Nálunk, magyaroknál tehát a gomba nem egyértelműen jelképe valaminek. Mint például a mikofób (“gombagyűlölő”) szászoknál, kiknél a légyölő galóca szerencsejelpép (H1). Rajzát az újévi jókívánságokhoz mellékelik. Vagy mint a gombakedvelőbb kínaiaknál, akiknél a halhatatlanság, a termékenység jelképe a gomba, vagy mint a bantuknál, akiknél a lélek szimbóluma (Chevalier-Gheerbrant, 1991).

I.A.2. Gomba és mitológia

Az etnomikológia létezése is utal arra, hogy a gombának jelentékeny szerepe van az emberi kultúrában, különösen a mitológiában (*Mitológiai enciklopédia*, 1988, Jelképtár, 1990).

A magyarságnál nem, de más (köztük rokon) népeknél tudunk a gombának a szent, a szakrális jelentésmezejébe tartozó vetületeiről is.

Bár a gombáról szóló mitológiai és más információk nagyobb része még megfejtetlen, fontosságuk tagadhatatlan a hozzájuk fűzött jelentéstartalmak szempontjából is.

A mikofób meg mikofil hagyományok földrajzi váltakozása miatt a gombák és konnotációik mindmáig túlságosan a háttérben maradtak. A nemrég felfedezés, hogy a mexikói indiánoknál gombakultusz volt, lehetővé tette az újraértékelést, figyelmeztetett más hasonló (például ókínai, paleoázsiai) hagyományokra is.

Az eltérő kultúrákban éles különbségek figyelhetők meg a gombák tekintetében (görög szóval “istenek eledele”, az aztékoknál “istenek húsa”, míg a mikofób népeknél “ördög kenyere”, “halottak eledele”, “széklet” a *gomba* szó jelentése).

Számos hagyományban megvan a nőinek és a férfiak tartott gombák szembeállítására (nyelvi szinten és a motívumokén például). Egyes régi írások a gombát szerelmi bájjal készítéséhez tartják szükségesnek. A legkülönbözőbb területeken fordult elő a gombák, valamint az égi jelenségek, illetve a gombák és az ég lakói vagy a szellemek összekapcsolása (keletkezésére a mennydörgésből, istenek köpéséből, székletéből stb.). Az afrikai pangvék egy taplógombától eredeztetik a föld és az ég teremtését. A légyölő galócából, mely talán a szomának is alapanyaga (Wasson, 1986) hallucinációt előidéző italt készítenek a sámán típusú kultúrákban (amilyen valószínű a miénk is volt egykor).

Nálunk, magyaroknál — ha közvetetten is — a gomba bizonyos vonatkozásban szintén kapcsolható az istenség fogalomköréhez. A kereszténység felvétele előtt őseink szintén élhettek vele, mint a természetfeletti vel való kapcsolatteremtés elősegítőjével (Voigt 1975, Diószegi 1967, Vértes 1990.). Már első keresztény remetéink, szerzeteseink, az élő elpusztításától, a húsevéstől óvakodó különféle hitű magyarjaink egyik fontos eledele volt a gomba, melyet nem természetek, mégis teremtett. A gondviselés nyilvánvaló jelének tartották (Gecse 1983, MTF 1989).

A gombákat az Isten adta, mondják a mai Kőrös-patakon is, nem tudni, miből lettek. Jó, hogy vannak, bár nem kis munka begyűjteni, értékesíteni őket.

I.B. Röviden a magyar és a román etnomikológiáról

Az első tudományos munka, mely a magyar népi gombaismeretről is szól, a mikológia atyjának, a francia Clusiusnak a műve (Istvánffi, 1990), amely 1601-ben jelent meg *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis Historia* címmel.

Az első magyar nyelvű etnomikológiai közléseket tartalmazó mű valószínűleg K. Mátyus I. munkája, az *Ó és új diaetetica* (Pozsony, 1787-93). Gunda még Vajkai A., Bödei J. és Gregor F. nevét említi (L. gombászás, MNL. 1979, 291.).

Folytathatók a sort, bár ez nem változtat azon, amit Ujváry Zoltán jelez 1991-ben: “Még kevés a komoly, tudományos összevető elemzés, pedig csak ez az út lenne járható egy-egy közösség gombaismeretének felmérésénél meg bemutatásánál”.

Valóban, a meglévő (általam ismert) munkákban például a következő hiányosságokat észleltem (magyar és román vonatkozásban): olykor tudományosan meg nem alapozott, nem alátámasztott kijelentések, pontatlan gombameghatározások (esetleg átvett) félreértések előfordulása, hiányos forrásmegjelölés. Ezek miatt például többször kérdéses, népi-e az akként közölt gombanév; valóban ismert-e az így feltüntetett gomba; és nem lehet következtetni az egyéni és a közösségi gombaismeret különbségeire stb.

Külön etnomikológiai tanulmányról, közlésről a magyar szakirodalomban — a Gregor Ferenc (1973) a magyar népi gombanévanyagról írt, Kicsi Sándor András (1993) ide is sorolható, de elsősorban névtani jellegű tanulmányától és László Kálmán (1976-77) alapos mikológiai munkájától eltekintve — nem tudok.

A román irodalomban C. Drăgulescu (*Date etnomicologice din sudul Transilvaniei*. In Studii și com. Asoc. folc. și etnogr., Sibiu, III, 1981, 41-48.o.) írása foglalkozik a témával. Figyelemreméltó kezdeményezések viszont vannak a gyűjtögetés, illetve általában etnobotanika témájú, s így érintőlegesen a népi gombaismerettel is foglalkozó munkákban. Sajnos a MNL-ban még az *etnomicológia* címszó sem szerepel, csupán a II. kötetben, a *gombászás* szócikkben kapunk némi eligazítást.

A *Magyar Néprajz* VII. kötetében (1990, Bp., 735-736.), amelynek a népi természetismeret, növényismeret is tárgya, a gombaismeretről összesen két mondatban van szó.

A románok etnobotanikai szótárában (Borza 1968) és enciklopédiájában (Butură 1979) már több szó esik e téren. Megjegyzem, a nagy kezdeményezők a román növénynevek, növényismeret kutatásában magyarok: Benkő József: *Nomenclatura Vegetabiliumával* (1783, Pozsony) és Szabó J. *Flora Moldaviae*jével (1841).

Hogyha az előbbieket (és például Z. C. Pantu is) inkább csak érintőlegesen foglalkoztak is etnomicológiával, a nyomdokaikon járó Constantin Drăgulescu (1992) ígéretes könyvében már nagyobb teret szán az etnomicológiának, bár — sajnos — nem ugyanolyan igénnyel ír a gombák ismeretéről, mint például a virágos növényekéről. Ez utóbbiaknak a népköltészetben, népművészetben, népszokásokban, néphitben, gyógyításban betöltött szerepéről is szól.

II.A. Előismertetés Sepsikőröspatakról

Ha etnomicológiai szempontból az általam bemutatandó háromszéki faluról nem is írtak még, másoknak a népi gombaismerettel is kapcsolatos háromszéki gyűjtéséről tudomásom van: Péntek János és Szabó Attila Árapatakon, Sántha Tibor (kézirat) Gelencén, Gazda Klára Sepsiszentkirályon, Cserei Piroska (kézirat) Esztelneken végzett ilyen munkát. László Kálmán a brassói és sepsiszentgyörgyi piac gombái kapcsán írt úttörő tanulmányt. Az övéken kívül a magam Erdély különböző részein, szászoknál és románoknál is eddig folytatott (be nem fejezett) gyűjtését, valamint több magyarországi idevágó közlést igyekeztem figyelembe venni az összegezések megfogalmazásakor.

A több mint másfél ezer (katolikus, unitárius meg református) lakosú Kőröspatak Sepsiszek régi nagyobb falvainak egyike, 9 km-re Sepsiszentgyörgytől. Községközpont. Tőle keletre van Bodok és Gidófalva, északra Kálnok, délre Árkos, nyugatra a Baróti-hegység. Névadó pataka az Olt jobb oldali mellékvíze.

A falu határa kiterjedt. Legnagyobbrészt erdő, de szántója, kaszálója, zöldségesi is van. Immár évtizedek óta működik szénbányája, mely elég sok kárt okoz(ott) környezetének, hasznot pedig alig hoz.

A földrajzi környezet kedvező a jó és változatos gombatermés szempontjából. A jó gombatermő (hegyesebb, erdősebb) helyekhez közelebb lakók közül kerül ki a falubeli gombászok zöme. Bár elsősorban a “hegyiek” (magyar cigányok) gombásznak, a lenti magyarok közt is akad szép számmal gyakrabban gombászó. Olyan, aki egyáltalán ne gombászott volna, aligha van a faluban.

II.B. Gombászók és körülményeik

Adatközlőim (L. Sepsikőröspatak, Adatközlők, rövidítések jegyzéke) alszegei (fűzfalvi) és felszegei lakosok; magyarok s cigány származásúak egyaránt.

A gyermekek úgy 12 éves korig többnyire csak a legismertebb gombákról (ha) tudtak, a fiatalok többi része, a középkorúak és idősebbek gombaismeretében figyelemreméltó különbséget — mely a korrallal függ össze — nem észleltem.

Körülbelül 60-70 kőröspatakival álltam szóba saját kérdőív (Zsigmond, 1993) alapján; gombáskönyveket, együttgombászások tapasztalatát is felhasználtam. Csak azok nevét említem meg, akikre külön is hivatkozom. A gyűjtést főleg 1992 őszén és 1993 első felében végeztem.

A faluban elismerten a legjobb gombászakértő Pakulár Berta, aki — és ez általános — elődeitől örökölte tudása nagy részét, de tanult az erdészet embereitől és a városi (sepsiszentgyörgyi, brassói) piacon árulóktól, vásárlóktól is. Nála a gyűjtögetés foglalkozás számba megy, bár más alkalmi munkát is végez.

Az övénél nagyobb tudású falusi “műkedvelő” gombászról nem olvastam sem magyar, sem román vonatkozásban.

A foglalkozást nem tekintik meghatározónak a gombászás terén, a munkanélküliséget, a nincstelenséget annál inkább.

Tehát a szegényebb sorsú cigányok nem valamely nemzeti jellegzetességük folytán gombásznak többet, és nem is foglalkozásuk jellegéből fakadóan.

A kikapcsolódásból, szórakozásból történő gombászás a falubeliek számára szinte ismeretlen. Itt a cél a munkakiegészítés, a táplálkozás változatosabbá tétele, egyáltalán az élelemszerzés. Majd minden család többé-kevésbé kivette részét a gombászásból, amely elismerten nehéz, fárasztó. Nem kis ügyességet, meg tudást is igényel. Általában megkívánja

a koránkelést és szerencse is kell hozzá. Az sem mellékes, hogy a többnyire megkülönböztetetten veszélyes tér, az erdő a helyszín. Veszélyesnek tartják például azért, mert könnyen el lehet tévedni; mert ott sok a vadállat.

A gombakedvelő, gombaismerő pásztorok többet gombásznak a falubeli, hozzájuk képest erre kevésbé rászoruló emberek többségénél, kivéve a cigányokat.

A legközelebbi, románok által nagyobb számban lakott falu Előpatak (Vilcele). Az ottani elismert gombász Scurtu Elisabeta (El 2) 16 gombanevet (köztük kb. 5 rokon fajé is, külön név nélkül!) ismer, ebből 3-nak az elnevezése fordítás magyarból, 3 szó szerinti átvétel magyarból.

A pásztorokodásban inkább honos románok ez esetben többnyire tanultak a helyi magyar gombaismerőktől. A románosan nevezett többi gomba mind közismert az ottani magyarok körében. Míg más, zömében románlakta vidéken a magyarságnál centrális gombák egy részét az eddigi adatok tanúsága szerint nem ismerik vagy mérgesnek vélik. Az előpataki románok és magyarok ugyanazokat a gombákat tartják a legismertebbeknek, esetükben ezek centrálisak. (Azaz egy közösségben a legismertebbek. A kifejezés Kicsi S.A.-tól. I.m.)

A gombaismeret inkább kötődik nemzetiséghez, kultúrához mint foglalkozáshoz, másfelől inkább befolyásolják az egzisztenciális tényezők, mint a nemzetiek, ha a gombákhoz viszonyulásban a nemzetek közt nincs lényeges eltérés. Ha van, akkor is meghatározóvá léphet elő az egzisztenciális tényező. Mint például a szászok esetében, akik tájainkon holtövényi adatközlőm szerint a 80-as évektől kezdtek nagyobb számban gombászni. A szászok közül többen azelőtt is csak az ínséges esztendőkből gombásztak (H1).

A társadalmi osztályhoz, réteghez kötődést is többnyire a megélhetési körülmények alakulása határozza meg. Noha mindig is a szegények, az alsó réteg szolgáltatta a gombát az ún. "előkelőbbeknek", attól függően, hogy mennyire volt válságos az épp megélt történelmi korszak, több vagy kevesebb szentes rétegbeli (felső rétegbeli csak kivételesen) is bekapcsolódott a gombaszedésbe.

Másfelől: a kellemes kikapcsolódásra, ínyencségre való igény fokozódása ugyancsak lehet a gombákkal való ismerkedést ösztönző tényező, nem csupán a megélhetési gondok szorítása.

Életkor szempontjából csak a kora gyermekkor nem mérvadó a gombászás szempontjából. A továbbiakban a részvétel nagyjából független a kortól. Nagyjából, mert a nyugdíjasok, az idősebbek, könnyebben rászorulhatnak a gomba révén való pénz- és élelemszerzésre, mint a jobb erőben levő fiatalabbak; bár az is igaz, hogy az öregebbeknek eléggé megerőltető, nem épp vonzó fizikai munkát jelent a gombászás.

A nemhez tartozás nem lényeges, de nem is elhanyagolandó szempont. Férfiak is, asszonyok is gombásznak. Az asszonyok a hagyományos munkamegosztás miatt is, valamivel többet. A piacon viszont a nagy többséget jelentik.

Csoportosan és egyedül egyaránt szokás gombáért menni. A csoportok rendszerint egyetlen család tagjaiból, esetleg más nagyon közeli ismerősökből állnak össze, innen bizonyos bensőségeség árad ki magára a tevékenységre is.

A lelőhelyet mindenki igyekszik titokban tartani. A szükség meg az összetartás ezt megkívánja.

I.I.C. A gomba, gombászás értékelése, funkciói

Nemcsak kultúrák különbözőségének, de történelmi korok elkülönülésének a jelei is megmutatkoznak a gomba megítélésében.

Adatközlőim egyhangúlag vallják, hogy a nyolcvanas években mind jobban feljött a csillaga a gombának, mint pénz nélkül is, nem jegyre, de szabadon kapható élelemnek, húspótlónak. Bár aki pénzben nem bővelkedett, annak bizony nem kis fáradságába kerül(t) a gombászás, kiváltképpen ha a dolgot, a nehezebbik felét, rangján alulnak is érezte.

Növekedett tehát a gombászás iránti érdeklődés, azonban Romániában ma sincsenek a piacokon alkalmazott gombaszakértők. Adatközlőim szerint is előrelépést jelentene, ha lennének. A gombával foglalkozás főképp az ételmezési gondok miatt, a rászorulás mértéke továbbra is jelzi, hogy nem történt eléggé gyökeres változás a népi társadalomban a 80-as évekhez képest. Az életszínvonalban sem történt javulás.

A gombának gyakorlati hasznával összefüggő jelentései, funkciói a meghatározók.

Ellentétes jelentéstartalmak nemcsak sokfélesége, mérges vagy ehető, felhasználható vagy kártékony volta miatt kapcsolódnak hozzá. A szemiózis különféle képpen alakulhat a jelértelmező kiletétől függően is. Így egyesek, a pénzesebbek szemében mindenekelőtt nyencség, kivételes íz a jó gomba, mások, a nincstelenebbek egy része szerint főképp pénzforrás, áru, és szükség esetén táplálék. De inkább olyan, amellyel megszerezhető esetleg az "igazi" táplálék. Bár többen a hússal egyenértékűnek vagy annál is ízletesebbnek tartják a gombát.

Estztikái értékelése is az előbbi nézőpontoktól függően történik. Akik számára megélhetés kérdése is a gomba, a szépséget sem tudják a hasznosság nagyobb fokú figyelembe vétele nélkül megítélni. A művészek, a meséskönyvek gombajelképét, a légyölő galócát, Kőröspatakon tudtom-

mal senki sem tartja a legszebbnek. A piruló galóca, az őzláb, a csiperke, a varas zöld galambgomba, a róka-gomba számít itt szépnek.

A gomba elsősorban remény, lehetőség a jobb megélhetésre (túlélésre). Ízletessége, szaporasága és másféle haszna, esetleg szépsége is közrejátszhat abban, hogy a kőröspataki gombászok olykor 10-12 km-re is elmennek érte, még ha esetleg üres kézzel kell is visszatérniük. Szerencsés-jét is ki kell érdemelnie ugyebár az embernek: és ezúttal a szerencsének, mely a szabadban, a kevésbé szennyezett természetben van, kézzelfogható jelképe a gomba.

Piaci árusítása szinte kizárólag női munkának számít a faluban. megszerzése volt a nagyobb dolog. Az eladás már csak eladás, pedig az áhított pénzre cserélést jelenti. Ámde ilyenkor a szorult helyzet is kiteregtetik. A kofaság nem dicsőség nálunk. Ráadásul időigényes.

A gomba esetében kivételesen fontos, hogy a vevő bízzon az eladóban. P.B. (6) mesélte, hogy őt egyszer egy asszony meg akarta győzni, hogy hozzon neki bolondgombát, mert meg akarja mérgezni az urát. Ő azonban megtagadta, mert az jó hímevét rontaná, folt esne gombászói becsületén, hisz őt sokan ismerik.

Máskülönben az erdészetnek és falustársaknak is adnak el gombát. Az erdészetnek nem szívesen, mert olcsón veszi. Másféle számításból, például az erdész befolyásolása végett mégis gyűjtenek a begyűjtő központ számára is.

“Róka-gombát, medvegombát, fehér és kék pesztergét, gebegombát”(6) szedtek az erdészetnek. (Lásd a népi gombanevek mutatóját.)

Hallottak Kőröspatakon a tapló (*“toplou, topló”*) értékesítéséről is. Ők fejedőt, terítőt nem készítenek belőle, mint például a korondiak, parajdiak. Volt viszont aki dísz tárgyat készített taplóból (kulcstartónak, virágtartónak valót). Egy asztalos, az 1951-ben született Demeter Sándor.

Az említett személy és több más falubeli állítása igazolja, hogy a taplógombát, főleg a bükkfataplót a helybeli egykori méhészek előszeretettel használták a kaptárak füstölésére.

A *Fomes fomentariust* és *Phellinus igniariust* nem is olyan régen gyufa híján használták tűzgyújtónak. (L. még a 46. oldalon.)

Halméregként használt gombáról (Szabó 1990) itt nem tudnak, de *“A farkasalma lapi s a zászpa mérges, megöli a halat. Ha a farkas megharap, a sebre használták, a juh sebére is, ha megmarta a farkas; azt mondják neki, halmazlag”*(1).

A Kőröspatakra férjhez ment zágoni Ütő Anna (sz. 1947-ben) arról számolt be, hogy amikor gyermek volt, az édesapja taplóból készített neki labdát, mely jól is ugrott. Kőröspatakon régebb is csak vásároltak, de nem készítettek ilyen labdát.

A gomba gyógyításra való felhasználása csak a pöfeteg esetében szokás itt (L. Lycoperdon perlatum, az adattárban).

A lappok illatosítás végett a Trametes odoratával is élnek; ilyen vagy más különlegesebb gombahasznosítás, mint például a szúnyogok elleni védekezés tapló égetésével (Kovács, 1982) nem ismeretes Kőröspatakon.

Egyetlen gombát, a "bolondgomba" légyölő galócát sem használják hallucinogénként, révület, bódultság előidézésére. Eddigi adataink alapján máshol sem a magyar nyelvterületen. Több helyen viszont légyölőként használatos.

Kőröspatakon a párducgalócát tartották (6) alkalmasnak a legyek irtására.

Néhány funkcióról, így az eddig még nem említett időjárásjelzőről például a következő (II.D.) részben szövegek részletesebben.

Íme tehát, melyek a gomba funkciói (a kiemelték vannak meg Kőröspatakon): 1. étel (fűszer; ínycséség); 2. mérge; 3. áru (pénzforrás); 4. nyersanyag (festék, Jaccottet, 1973) dísz- meg használati tárgyak, tűzgyújtó valamint játék készítéséhez; 5. (tej)oltószer (Gunda, 1979); 6. díszítő-motívum (Sinkó, 1980. II.); 7. jelkép: a férfi nemiséget idéző (ikonikus jelként), a halhatatlanságé, a termékenységé (Mitológiai enciklopédia, i.m.), a léleké (Chevalier- Gheerbrant, 1991); 8. hallucinogén, kábító, bódító szer (Mitológiai enciklopédia, i.h.; Wasson, i.m.); 9. gyógyszer; 10. időjárásjelző; 11. tisztító, fertőtlenítő; 12. rovarirtó; 13. illatosító (Jaccottet, i.m.).

II.D. Ismeretek és hiedelmek a gombáról, gombászásról

Csak az adatközlők egyikét választottam úgy, hogy előbb megkérdeztem, ki ismeri a faluban legjobban a gombákat. Ez a P.B. (6) esete. A falu jó önismeretére vall, hogy ő valóban igazi szakértő a műkedvelő gombásztársadalomban.

A többiekre véletlenszerűen esett a választásom.

Egyéni tudásuk így oszlik meg aszerint, hogy hány gombát ismertek fel, nem számítva a csak kép alapján — feltételesen — ismerteket (Az adatközlőt jelző szám után az ismert gombanevek, majd az ismert gombafajták számát tüntetem fel):

(1) = 23 (népi név szerint) / 46 (latin név szerint)	
(2) = 24	/ 35
(3) = 19	/ 31

(4) = 19	/ 30
(5) = 19	/ 31
(6) = 58	/ 69
(7) = 32	/ 47
(8) = 19	/ 31
(9) = 20	/ 31

Fontos különbséget tenni az ismert gombák latin, illetve magyar népi névvel való nevezése között. A népi nevet gyakran több fajta gombára is értik (*bolongomba, tapló, medvegomba, csiperke, csirkeláb, békagomba, fagomba, őzláb* stb.).

Megtévesztő aszerint számolni, hogy ki hány gombát ismer. Ezért van az, hogy a kőröspatakiak többsége is leértékeli saját gombaismeretét: ők a népi név, a magyar név szerint számolnak, elfeledkezve arról, hogy ezek a nevek elég gyakran több fajta gombára is vonatkoznak.

A kétféle statisztika a téves, felületes számítás mértékére is figyelmeztet.

Másfelől egyazon gombának, gombacsoportnak gyakran több neve is van. Ezek közül az előbbi számlálásnál egy nevet számláltam esetenként. Ha többet számoltam volna, kiderülne (persze szintén tévesen), hogy Kőröspatakon 105 gomba van. Népi gombanév (külön számolva az alig különböző alakváltozatokat is) viszont valóban ennyi.

Felmérésem alapján a 9 adatközlő mindegyike tud legkevesebb 19 gombanévről és 30 gombafajról. Ez esetükben a minimális átlag. Az egészen fiataloknál és az időseknél előfordulhat eltérés a normától. A két eltérés, lévén, hogy idősebb és idős adatközlőim voltak a számbavettek, nagyjából kiegyenlíti egymást.

Nyolcuk (a kiemelkedően jó gombász adatközlő adataitól eltekintve) abszolút átlaga az egyénenként ismert gombák összességének átlaga: 22 illetve 36.

Véleményem szerint a falu a gombászásba beavatott népének egyéni átlaga a 9 (ill.8) adatközlő minimális és abszolút átlagával határozható meg. Tehát a kőröspatakiak átlagban kb. (a számok megközelítők, becslésre jók) 20 néven körülbelül 33 féle gombát ismernek fel.

A nyolcvanas évek vége felé és újabban nagyon elszaporodtak a gombászók; ezt adatközlőim rosszallással elegyes belenyugvással állapították meg. Elsősorban a kényszerű böjtnapok, a szűk esztendő előjelének, jelének vélték a jelenséget. A gombászókból is megárt a sok. Ezért is olykor elég messze kell menni gombáért, korán, nehogy mások előbb járjanak.

Máskülönben a növénytársulások ismerete rávezethet a gombászóhelyek megtalálására: ezt a gombászás népi szakértői (specialistái) jól tudják, és élnek is e tudásukkal Kőröspatakon is. A jó gombász ismeretlen helyen is tudja, hogy hol és melyik gombafajtát érdemes keresni.

A gomba keletkezéséről nem tudnak Kőröspatakon. Szerintük az Isten adta. Magyarorszáton jegyeztem le egy máshol közismert aetiológiai monda nyomát: "Ahová lehull a kenyérmorzsa, abbó csinálódik a gomba". (Sz2).

A gombának a következő részeit különböztetik meg: *kalap*, más néven *süveg*, *suska*, *teteje*; *szár*, másnéven *láb* ("tönk"); *karika* ("gyűrű"), *gallér*; a gomba lemezeit *hasítéknak*, *recének* emlegetik; a kalapbőrt a gomba *hajának* mondják, amit olykor le szoktak hántani, P.B. (6) például a galambicákét.

Ő az, aki úgy 70 féle gombát ismert fel. (C. Drăgulescu legjobb gombaismerője Rășinari-ból a felsorolt 64-ből 40-et, holtövényi szász adaiközlőm 8-at, az előpataki román 21-et, a Sepsiszentgyörgyön élő Vălenii de Munte-i román szintén 21-et.) P.B. mondja, hogy az a gomba (az őzláb kivételével), amelyiken karika van, nem jó. Úgy hiszik, teszi hozzá, hogy minden nem jól ismert, ki nem próbált gomba bolondgomba.

Ahhoz már mindegyikük tarthatja magát, hogy a legjobb *kasba* ("kosárba") szedni a gombát. Többen zacskóra, vederre szorulnak. Abba teszik a többnyire kézzel leszedett gombákat, vigyázva, hogy *férges*, *nyüves*, ne kerüljön az épek közé.

Tudják, hogy például a csiperkének (1-9), májusi pereszkének (1,2,6,7,8), róka-gombának (1-9), kucsmagombának (1-9) a tönkjét sem kell eldobni, az is jó az ételbe.

A gombatermesztés egyszerűbb módjairól tudnak. P.B. (6) természet is csiperkét a háza körül, csiperketönköket téve a trágyázandó, öntözendő földbe (érdekes tudni, hogy állat is, bizonyos amerikai hangyafajta is termeszt gombát).

Számon tartja viszont, hogy melyik évszakban melyik gomba hogyan követi a másikat. Szívesen ismer meg új fajokat (rokonok, piac, erdészet, barátok és mások révén).

Tisztában van az eltevési, tartósítási eljárásokkal (szárítás, savanyítás, lesózás, befőzés, fagyasztás) és a sózás meg a fagyasztás kivételével alkalmazza is ezeket. A sózásról azt tartja — szerintem is jobbra megalapozottan —, hogy az többé-kevésbé csökkenti a gomba ízletességét.

Hasogatás, szeletelés után cémára felfűzve szárítja a medvegombát (*Boletus edulis*, *Boletus aestivalis*), szegfűgombát, sárga róka-gombát, csiperkét (csak az apróját), májusi pereszkét.

Savanyúságnak tesz el például gyűrűs tuskógombát, lila pereszkét, csoportos pereszkét, laskagombát.

A faluban a legismertebb (centrális) gombák: 1. (sárga) *róka*gomba, 2. *keserű*gomba (*Lactarius piperatus*, *Lactarius pergamenus*), 3. *csiperke* (*Agaricus campestris*, *A. arvensis*, *A. bernardii*), 4. *őzláb* (*Macrolepiota procera*, *Lepiota rhacodes*), 5. *kékhátú* (*Russula cyanoxantha*), 6. *borsgomba* (*Amanita rubescens*), 7. *suska*gomba (*Verpa bohemica*, *Morchella elata*), 8. *szekfű*gomba (*Marasmius oreades*), 9. *kenyér*gomba (*Lactarius volemus*), 10. *lőposzt* (*Lasiosphaera gigantea*, *Bovista plumbea*, *Lycoperdon perlatum*), 11. *laska*gomba (*Pleurotus ostreatus*), 12. *tinóru*gomba (*Lactarius vellereus*), 13. *béka*gomba (*Coprinus atramentarius*, *C. comatus*), 14. *csirkeláb* (*Ramaria flava*, *Ramaria botrytis*), 15. *tapló* (*Fomes fomentarius*, *Phellinus igniarius*).

A máshol esetleg ismert fajok közül egyáltalán nem ismerik például a szarvasgombát (Orbán, 1869), császárgombát (ezek itteni előfordulásáról nem tudok), és alig, nagyon kevesen a néhol oly népszerű rizikét.

Már volt szó róla, hogy több gombát ismernek másként is, mint táplálékot (például a taplót, pöfeteget).

Ismeretes hiedelem itt is, akárcsak Előpatakon, hogy amit a csiga szeret, megkezd, az jó gomba; továbbá azt tartják, hogy a színváltó húsú medvegombák nem jók: de ez utóbbi kifogásolható vélekedéseket a megkérdozettek egyike sem veszi készpénznek.

Mérgezés esetén édes tejet (esetleg "ivószódával" (6) és hánytatót ajánlanak a kórházba szállítás előtt a betegnek. Helyesen.

Szerintük az állatok közül főleg a juhok s a kecskék szeretik a gombát (1,9).

A tej gombával való oltásáról nem tudnak.

Orvoslásra a sebre ajánlott pöfetegetport (a *Lycoperdon perlatum*-ét) említették (6). Ez ismert a románoknál, szlávoknál is. A finnek az óriáspöfeteget porát tejjel gyomorrontás ellen adják.

Míg általában a légyölő galócát tekintik légyölőnek, itt a párducgalócát tartják (6) alkalmasnak erre.

Mondják, az időjárástól a gombatermés is nagyon függ. Eső után nő a gomba. P.G. (7) szerint a tintagombák ("béka"gombák") a tartós esős időt jelzik.

II.E. A gomba a népköltészetben és a népművészetben

Ciuperceni, Marosgombás, Galócás: beszélő helynevek. "Bélafalviak — gombások", mondja a beszélés falucsúfoló. És Sepsikőröspatak? Nem annyira gombás, mint az emítettek, legalábbis a köztudatban.

Nem meghatározó, de közismert szerepe van a faluban a gombának, gombászásnak.

Ennek jele van a népköltészetben is (kevésbé a népművészetben). Nem falucsúfolóban, nem eredetmondában, nem népdalban, nem is kályhacsempén, varrottason, mint Kalotaszegen, (*Jelképtár* 1990. 75.), nem is mesében, mint amilyen a 365.3.2. számú (*Mitológiai enciklopédia* 1988, 82.)

Az évekkel ezelőtt még dívó kukoricafosztóban a találós kérdés körülbelül így szólhatott:

Napokig is ott van rajta,
Kicsi fején nagy kalapja.
Mi az?

(Parafrázis ifj. Mészely József nyomán.) Kibédrről kilenc gombás találoást tart számon az irodalom (Ráduly 1990).

Böjti, ünnepnap i ételként nem élnek itt a gombával. Húsvétkor, karácsonykor nemigen terem gomba. A románok több ünnepet ülnek meg, több böjtöt is tartanak, talán azért számontartott böjti étel náluk a gomba (Drăgulescu i.m.)

A Nyitra környéki falvakban viszont a bablevesbe száraz szilvát és gombát is tettek karácsonykor. Lédecen gombalevest készítettek és mákos pupácskát. (*L. Magyar Néprajz* VII. 1990. 245.)

Böjti ételként a magyarságnál máshol sem ismeretes a gomba.

A gombamérgezéses esetekről igaztörténetek szólnak.

Sepsikőröspatakon is járja tréfálkozásképp a következő vicc, amelyet olykor Möricka személyéhez kapcsolnak:

— Ehető-e minden gomba?

— Igen, de van, amelyik csak egyszer!

Magyar népi gyermekjátékban is előfordul a gomba ("kanyargó járás"). (*Magyar Néprajz* VI., Bp. 1990. 608-609. o.). "Gombás" gyermekdal hangzik el benne.

A falubeli gombaárusok (is) kínáló kikiáltásként mondják: *Minden gomba jó gomba, csak az ember goromba.*

Több gombás szólásmondás is járja a faluban.

Ilyenek, mint "bolondgombát evett"; "nő, mint eső után a gomba" elégséges nyomatékkal jelzik, hogy a gomba, gombászás jelentései, szerepei révén szerves része Sepsikőröspatakon is az élő néphagyománynak, a népi (és nemcsak népi) kultúrának.

II.F.1. A gomba helye a táplálkozásban

Az ehető gombáknak (császárgomba, szarvasgomba) élelmeként való megbecsüléséről már az ókorból is tudunk. Ugyanakkor már természet-sükkel is foglalkoztak (első ilyen adatunk a déli tőkegombával kapcsolatos). A középkorban (bár kultúránként különbözött megítélésük) Magyarországon is tudunk a gomba beszolgáltatásának szabályozásáról. Ez önmagában is jelzi a neki tulajdonított fontosságot, sajátos ízei, fűszer-jellege méltányolását.

Mai napig őrzi egyaránt ingyenség és ínsége nyítható jellegét. Magán viseli, tükrözi így fogyasztóinak ellentmondásos világát, például, hogy ambivalens jelentéstartalmaknak lehet egyazon jeltárgya, és ez jórészt a jelértelmezőkön, illetve azok különféle viszonyulásrendszerének alakulásán múlik.

Olyan lehetőség a gomba is, mely attól függően lehet kedvező vagy káros kimenetelű, hogy megfelelő-e a hozzá való viszonyulás.

Kalóriaszegény, telítő hatású, jó a fogyókúrázónak, ha kevés kenyérrrel eszi. De jó annak is, akinek a mellélalóból nem sok van

Az elkészítés, sőt az előkészítés módjának ismeretét méltán tartják kivételesen fontosnak a gomba esetében. Ha elmarad a kellő előzetes tárolás, forrázás, főzés, annak súlyos kimenetele lehet a fogyasztóra nézve.

Általában nehéz ételnek tartanak minden gombát. Ez valójában túlzás. Könnyű étel a császárgomba, tinóruk, vargányák, fűgombák, mezei csiperkék. Nehéz például a sárga róka gomba és a gyűrűs tuskógomba. Kőröspatakon P.B. (6) előzetesen csak a következőket nem forrázza: kucsmagomba, őzláb, piruló galóca, csiperke, galambgomba, keserűgomba. Kenyérrel, rizzsel, hússal, puliszkával eszik a gombát.

Nyersen fogyasztják a kenyérgombát (1-9), varas zöld galambgombát (6), *levesnek* a medvegombát, azaz tinórut, vargányát, róka gombát, szegfűgombát, gyűrűs tuskógombát (6), *sütve* például a keserű gombát, piruló galócát, galambicákat, tövisalja gombát, nyírfa-szörögombát. Továbbá *tokány*nak, (tejfőlés) *paprikás*nak, *zakuszkába*, *töltve*, *tojásrántottával*, *tojásban kirántva*, *vadmártással* és ritkán *savanyúságnak* szokták a gombát megkészíteni a faluban. Leggyakrabban talán tokánynak, paprikásnak és sütve.

Tartósítása társadalmi helyzet szerint különféleképp történik. A savanyítást, szinte csak az ún. *előkeltők* végzik (1). A szárítást, sózást már a szegényebben is, de ők a tárolási, tartósítási módtól függetlenül is többnyire jóval kevesebbet tárolnak a tehetősebeknél, akik kevésbé élnek egyik nappalról a másikra.

II.F.2. Receptek, tanácsok

Róka gomba levesnek (6)

Össze ke hasogatni a megmosott gombát. Főzni. Belé babérlapi, tárkony jár s paprikás rántással (paprika, liszt, zsír, víz) és tojással ke feereszteni. Sózni, ahogy tetszik.

Gombás tokány (6)

Hagymát zsírba pergelek, paprikát belé s aztán a gombát. Nyáron árdét, gogonélt is a hagyma közé vágok.

Suska tojással (6)

A tojást a suskára reá szoktam ütni miko megsült a hagymás zsírba. A suska szárát is karikákra fe ke vágni s azt is meg ke készíteni.

Gomba sülvé (1)

Az esztenán sóztuk a gombát, szalonnateperttyüket tettünk rá s szépen megsült (keserű, kékhátú, galambhátú s csiperke is).

Gomba savanyú mártással (6)

A hagymás paprikás zsírba belé a gombát s rá a savanyú mártáshoz kicsi ecetet s lisztlangot (eresztéket) végül. Ha van, árdét (zöld paprikát) s gogonélt (paradicsompaprikát) is vágok a hagyma közé.

Suska paprikásnak (5)

Olajba vagy zsírba bele kell dinsztelni 2 fej hagymát. A megpuolt suskagombát összeaprítva adjuk hozzá ahhoz. Az egészbe aztán babérlevelet teszünk, beszórjuk paprikás liszttel, s feeresztjük tejjel, tejföllel.

Zakuszkába (6)

Kék és fehér peszterke, őszi csikkalj s csiperke jó. A gombát meg ke főzni sós vízbe. Gogonélt s hagymát ke dunszolni, belé a gombát s olajba csurogtatni, sütni, míg az olaj lejj a tetejérő. Megőrlődik minden egybe. Melegen le ke aztán kötözni az üvegeket a zakuszkába.

Őrölt gomba tartósítása (6)

A róka gomba, szekfü s a kék peszterke jó erre. Meg ke főzni a gombát, s olajba megdunszolni átörölése után, s aztán be borkánba télire. Majd lehet például tokányt, levest készíteni belőle.

III. Összegezés

Sepsikőröspatak népi gombaismerete átlag felettinek mondható. Fiyelemreméltónak ítélem meg más, a gombatermés számára kedvező természeti körülményekkel rendelkező magyar falvak viszonylatában is (mint amilyen például Háromszéken Dálnok, Albis).

Gunda (MNL) a *gombászás* szócikkben a 10-15 gombafajtát ismerő falut jó átlagnak tekinti. Szerintem, jelen gyűjtés tapasztalata alapján ez állhat az egyéni tudásra, de kevésbé egy-egy faluközösség gombaismeretére. Ez utóbbi esetben a sokféle gombában gazdag falvak átlagát a magyarságnál 25-40 körülinek tartom. Síkföldi, erdő nélküli falvak esetében 4-8 lehet az átlag (Kőröspatakon 33 körüli). A döntő szó a további kutatási eredményeké.

Úgy tűnik, a Gregor F. (i.m.) által jelzett szláv átlagot a hasonló vidékeken élő magyarság is megközelíti, s J. Vido becslését tekintve el is éri, meg is haladja a szlovákoknak tulajdonított (szerintem alulbecsült) átlagot.

A lengyeleknél átlag 24 gombanév ismert falun, Kőröspatakon 20-25.

A Szeben környéki románoknál 10-13 körülire becsülöm az átlagot. (A pontosabb, megbízhatóbb összehasonlításhoz több s alaposabb munkára van szükség!)

Ha régebb néha túlbecsülték a magyarság gombaismeretét, és Clusius (a mikológia atyja, jeles XVI. századi botanikus) Codexe leírása alapján Magyarországot a gombaevés egyik központjának tartották (Dr. Krébecz 1988), úgy vélem, Gregor Ferenc alábecsülte a magyar népi gombaismeretet a szláv és latin népekhez viszonyítva. Az Erdélyben élő románok esetében a gombák tanúsága szerint is a délszláv hatás volt rendkívül nagy. Ez egybevág Gregor megállapításával és C. Drăgulescu (i.m.) adataival a román növénynevek etimológiáját illetően.

Az északibb területeken élő szlávok nagyobb gombaismeretének nincs különösebb jele a románság népi gombaismeretében, mely a magyarsághoz hasonlóan közepesnek, mérsékeltnek mondható.

Sajnos, a finnugor népek, a török népek gombaismeretéről keveset tudunk.

Valószínűnek tartom, hogy a Kárpát-medencében a magyarság, lévén hogy mikofil és mikofób kultúrák egyaránt hatottak (szlávok, németek), egyféle köztes magatartást alakított ki magának. Ezt a nem túl nagy, de nem is túl kevés gombanév, ismert gombák száma is tükrözi a mai napig.

A jövőbeni feladatokat illetően a népi gombanevek (hivatalos és a latin névhez társítottan) összegyűjtését, a történeti anyag rendezését, a magyar, román, német és finnugor, török, szláv és más gombanevek, etnomikoló-

giai tudások közti viszony tisztázását, a teljesebb (például kérdőíves) sokrétűbb, szakszerűbb gyűjtést emelem ki. Úgy is, mint fontos, hiánypótló, érdekes elvégzendőket.

Megjegyzem, hogy a gyűjtő felszerelése, kérdőíve, az általa mutatott képek mennyisége és minősége is befolyásolja a végzett munka eredményét. Úgy, hogy a jövő feladatai közé sorolom a minél tökéletesebb, a pontos összehasonlítást lehetővé tevő etnomikológus-kellékek előteremtését is.

Adatközlők, rövidítések jegyzéke

Ab		
Albis - Ab		
Ab 1. Mihály Erzsébet	szül. 1920-ban	
Ab 2. Mihály István	1916	(málnási származású)
Al		
Alsóvalkó	?	szakácsnő
Ar		
Aranyospolyán		
Ar 1. id. Zsigmond Győző	1931	(harasztosi származású)
Ar 2. Zsigmond Ibolya	1939	
Ár		
Árapatak		
Ár 1. Lőrinczi Etelka	1927	
Bo		
Botháza		
Bo 1. Nagy Sándor		1934
Bo 1. Nagy Sándorné K. Ilona	1936	
Cs		
Csíkmadaras		
Cs 1. Balázs József	1934	(Lakhelyei: Csíkmadaras, Galócás, Sepsiszentgyörgy)
D		
Dálnok		
D 1. Bangyán Ildikó	1942	
D 2. Bangyán Sándor	1944	(maksai származású)
D 3. Bangyán Sándor	1969	
D 4. Márton László	1947	
D 5. Márton László	1973	
D 6. Márton Magdolna	1950	
D 7. Miklós István	1919	
D 8. Miklós Mária	1924	(márkosfalvi származású)
EI		
Előpatak		
El 1. Scurtu Doru	1955	
El 2. Scurtu Elisabeta	1909	
Esz		

Esztelnek		
Esz 1. Cserei Piroska	1965	
Esz 2. Cserei Piroska gyűjtéséből		
G		
Gemyeszeg		
G 1. Szabó Judit		(jelenleg Kézdivásárhelyen él)
H		
Helsdorf, Halchiu, Hóltóvény		
H 1. Uta Depner	1942	
K		
Kálnok		
K 1. Bálint Gábor	1912	földműves
Ká		
Kászonújfalu		
Ká 1. Bartha Bernadette	1971	(jelenleg Csíkszeredán él)
Ko		
Komandó		
Ko 1. Fazakas Gyula	?	tanító
L		
Lemhény		
L 1. Kulcsár Mária		(jelenleg Sepsiszentgyörgyön)
M		
Magyarvalkó		
M 1. Kovács István		(most Sepsiszentgyörgyön lakik)
Sepsikőröspatak		
1. Demeter József	1901	juhász volt
2. Dima Miklós	1964	marhapásztor
3. Fejes Juliánna	1903	(fotosi származású)
4. id. Mészely József	1927-1986	
5. Mészely Klára	1930	(fotosi származású)
6. Pakulár Berta	1939 ő a "gombás"	
7. Pinti Gizella	1932	
8. Szántó József	1905	uradalmi kertész volt
9. Téglás Mihály	1937	(1960 óta jött el Kálnokról)
10. Demeter Sándor	1951	asztalos
Sz		
(Magyar)szovát		
Sz 1. Asztalos Mártonné Kis Erzsébet	1917	
Sz 2. Bodor Erzsébet	1941	
Sz 3. Nagy Károlyné	1942	
Szé		
Székelyudvarhely		
Szé 1. Károlyi István		
Szé 2. Kovács István		
Szo		
Szolokma		
Szo 1. Jakab Péter		(úgy 30 éve nem lakik Szolokmán)
Va		
Valenii de Munte		(Prahova megye)

Va 1. Serpescu Ioan	1951	(Sepsiszentgyörgyre nősült, költözött)
Ve		
Verespatak (Rosia Montana)		
Ve 1. ?	?	nyugalmazott bányász

*Általában nemcsak a felsoroltak voltak adatközlőim.

Kérdőíves gyűjtést végeztem Sepsikőröspatakon kívül Előpatakon, Hőltővényben, Dálnokon, Albisban, Aranyospolyánban. A sepsikőröspataki adatközlőkre csupán számmal utalok.

IRODALOM

Balassa I. - Ortutay Gy.

1982 Magyar néprajz. Bp. 182-184., 269.

Barabás Jenő

1991 Az erdő egy székely falu életében (Vargyas) In: A Dunamenti népek hagyományos műveltsége. Bp.

Bejan, D.

1991 Nume românești de plante. Buc.

Borza, Al.

1968 Dicționar etnobotanic. Buc.

Butură, V.

1979 Enciclopedie de etnobotanic româneasc Buc.

Butură, V.

1978 Etnografia poporului român. Cluj. 277/278.

Chevalier, J. / Gheerbrant, A.

1970 Dictionnaire de la cuisine française
Larousse, Paris

1991 Dictionnaire des symboles. Paris

Diószegi V.

1967 A pogány magyarok hitvilága. Bp.

Drăgulescu, C.

1992 Botanic popular în mărginimile Sibiului. Sibiu

Eliade, E. / Toma, M.

1977 Ciuperici. Buc.

Fejős Zoltán

1985 Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. Néprajzi Közlemények XXVII.
Bp. 137.

Gazda Klára

1970 Adatok a sepsiszentkirályi gyűjtőgető gazdálkodáshoz. Aluta 1970/1
421-428.

1980 Gyermekvilág Esztelneken. Buk. 457.

Gecse Gusztáv

1983 Vallástörténeti kislexikon. Bp. 18.

Gregor Ferenc

1973 Magyar népi gombanevek. Bp. Nyelvtud. Értekezések. 80.

- Grigson, J.*
1987 The Mushroom Feast. Suffolk
1992 English Food. London
- Gub Jenő*
1993 Adatok a Nagy-Homoród és a Nagy-Küküllő közötti terület népi növényismeretéhez. Néprajzi Látóhatár. 1993. 1-2. 102.
- Gunda Béla*
1939 A gyűjtőgető gazdálkodás In: Füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez. I. sz. Bp.
1966 Ethnographia Carpathica Bp.
- Hoppál Mihály — Jankovich Marcell*
— *Nagy András — Szemadám György*
1990 Jelképtár Bp. 75.
- Istvánffi Gyula*
1900 A Clusius-Codex mykologiai méltatása, adatokkal Clusius életrajzához. Bp.
1909 Az ehető gombákról. Természettudományi Közlöny XLI. k. 484 f. 433-449.
- Jaccottet, J.*
1973 Les champignons dans la nature. Neuchâtel
- Jurcovan, S.*
1983 Carte de bucate. Buc.
- Kalmár — Makara*
1976 Ehető és mérges gombák. Bp.
- Kalmár — Makara — Rimóczi*
1989 Gombászkönyv. Debrecen
- Kardos L.*
1943 Az Őrség népi találkozása. Bp.
- Kicsi Sándor András*
1993 Néhány népi gombanevünkről némi kitekintéssel. (kézirat)
- Kiss Lajos*
1988 Földrajzi nevek etimológiai szótára. I-II. Bp.
- Kovács Endre*
1982 Doroszló hiedelemvilága. Újvidék 75. és 279.
- Krébecz Jenő*
1988 Gombaatlász. Bp.
- László Kálmán*
1976-77 A brassói és sepsiszentgyörgyi piacon árusított gombák. Aluta, Sepsiszentgyörgy 210-218.
- Liess, M.*
1966 Kochbuch. Buk.
- Linde, G. — Knobloch, H.*
Guten Appetit Leipzig
- Loiseau, J.*
1975 Chercheur de champignons. I-II. Paris
- Magyar Néprajz*
1990 VI. kötet Bp.
1990 VII. kötet Bp.

Magyar Néprajzi Lexikon (MNL)

1977 I.k. Bp.

1979 II.k. Bp.

Magyar történelmi fogalomtár (MTF)

1989 Bp. 233.

Mátyus István

1787 Ó és Új Diaetetica Pozsony. III. könyv IX. rész 471-488.

Mélius Péter

1978 Herbárium. Buk. 159-160.

Mitológiai enciklopédia

1988 I-II. Bp. 82-83.

Moesz Gusztáv

1908 Székely és csángó növénynevek. Magyar Nyelv IV.k. 1 szám 29-34.

1929 Gombák a Székelyföldről. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Kolozsvár

Nagy Molnár Miklós

1992 Adatok Imola gyűjtőgető gazdálkodásához. In: Gömör néprajza XXXIII. Debrecen 45-47.

Orbán Balázs

1869 A Székelyföld leírása... II.k. Pest 73.

Pál András

1908 Csángó növénynevek. Magyar Nyelvőr XXXVII. 376-377.

Panțu, Z.C.

1906 Plantele cunoscute de poporul român. Buc.

Pelle J.

1990 Minerva nagy szakácskönyve. Bp.

Péntek J. — Szabó T.E.A.

1976 Egy háromszéki falu népi növényismerete. In: Ethnographia LXXXVII. 1-2. sz. Bp. 203-225.

Péntek J. — Szabó A.

1985 Ember és növényvilág. Buk.

Ráduly János

1990 Hold elejti, Nap felkapja. Kibédi találós kérdések Buk. 107-108.

Rapaics R.

1934 A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története. Bp.

Reid, Derek

1991 Fungi. In: Animals and Plants Szerk. Chinery, Michael Kingfisher Books 497-536.

Sălăgeanu, Gh. / Sălăgeanu, A.

1985 Determinator. Buc.

Sinkó Kalló Katalin

1980 Kalotaszegi nagyírásos. Buk. 11.

Spielmann József

1969 Másoknak világitva. Mátyus István életregénye Buk.

Szabó A. — Péntek J.

1976 Ezerjófű. Buk. 193-195.

- Szabó László*
1990 Népi természetismeret. In: Magyar Néprajz VII. Bp. 736.
- Szabó T.A.*
1978 A természettudományok és a néprajz határán. In: Népismereti Dolgozatok. Buk.
- Új Magyar Tájszótár*
1979 I.k. Bp.
1988 II.k.
- Ujváry Zoltán*
1991 Népi táplálkozás három Gömöri völgyben. Debrecen 35-46.
- Vajkai Aurél*
1941 A gyűjtőgető gazdálkodás Cserszegtomajon. Néprajzi Értesítő. XXXIII. 231-258.
- Várkonyi Judit szerk.*
(é.n.) Bon appétit en Hongrie (h.n.)
- Veress Magda*
1982 Gombáskönyv. Buk.
- Vértes Edít*
1990 Szibériai nyelvrokainak hitvilága. Bp.
- Voigt Vilmos*
1975 A szibériai sámánizmus. Nyelvtudományi Közlemények 77.k.1.sz. Bp.
- Wasson, R. Gordon et al.*
1986 Persephone, s Quest: Entheogens and the Origins of Religion. New Haven and London 17-81., 83-94.
- Xántus János*
1972 A természet kalendáriuma. Buk.
- Zsigmond Győző*
1993 Kérdőív a népi gombaismeret felméréséhez. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője 1.sz. 22-24.

ADATTÁR (latin gombaneves címszókkal)

Rövidítések (az eddig használtakon kívül):

* = ehető; (*) = ehető megszorítással; X = nem ehető, bár nem mérgező; ! = gyanús; !! = mérgező; ? = nincs azonosítva (végrelegesen); Nt. = népi terminológia; Nr. = néprajzi adatok;

l. = lásd; sz. = szász; né. = német; ro. = román; v. = vagy.

A gombanév zárójelbe tétele jelzi, hogy a gombát csak kép alapján (nem minden kétséget kizáróan) ismerték fel.

Agaricus

* *A. arvensis*, erdőszéli csiperke; (* *A. bernardii*, szíki csiperke), * *A. campester*, réti csiperke; Nt. *csiperke*, *csiperkegomba* (1-9, K1, Ab 1,2), *csiperke*, *csiperkegomba* (3, 8, Ar 1, 2, D 1-8, E 1), *cseperke* (Esz 2), *csiperka* (Cs 1, Szo 1), *csuperka* (Sz 1-3, Bo 1, 2), *pacsirtagomba* (Al), ro. *ciupercă de pajiste* (Ei 1, 2), *ciupercă albă* (Va 1), sz. (1) *Drescherlik* (H 1) Nr. Sokféleképp (főleg sütve és tokányanak) megkészített általánosan ismert, egész Erdélyben centrális gomba.

(* *A. augustus*, óriás csiperke); (* *A. arvensis*, erdei csoportos csiperke); * *A. langei*, karminhúsú csiperke; * *A. silvaticus*, erdei csiperke; * *A. silvicola*, karsú csiperke; Nt. *erdei csiperke* (1, 6, 7)

Nr. Inkább a cigányok ismerik. Nem közkedveltek, mint mezei, réti társaik. Kőröspatakon nem szokták enni őket.

* *A. silvicola*, karsú csiperke; !! *A. xanthoderma*, karbolszagú csiperke; Nt. *sárguló csiperke* (6) Nr. *Erdő közt is, nemcsak pásziton van. Amelyik csiperke megsárgállik, nem jó* (6).

Nagyon kevesen tartják számon.

Aleuria

?* *A. aurantia*, narancsvörös csészegomba; Nt. *fülemülegomba* (Szo 1). Nr. Nem eszik. *Pirosas, olyan mint egy csésze* (Szo 1).

Amanita

!! *A. muscaria*, légyölő galóca; Nt. *bolondgomba* (1-9, D 1-8, Ab 1, 2), *légyölő galóca* (D 4-6), *légygomba* (Cs 1, E 2, Esz 1, 2), *vackorgomba* (3), sz. *Gaftisch* (H 1), né. és sz. *Fliegenpilz*, ro. *burete prostesc* (Ei 1, 2, Va 1). Nr. Megcukrozva használják légyölésre. Úgy tartják, szerencsét hoz s rajzolják újévkor a jókívánságok mellé (H 1). A piros tetejű rossz gombákra mondjuk, hogy vackorgomba (3).

!! *A. pantherina*, párducgalóca; Nt. *fehér pettyes borsgomba*, *légygomba* (6). Nr. Nagyon mérges. A többség csak bolondgombának emlegeti.

* *A. rubescens*, piruló galóca; Nt. *borsgomba* (1-9, K 1, D 4-8, Esz), *borsgomba*, *tulikán* (Ve), ro. *borsgomba* (El 1, 2).

Nr. *Sütjük, mint az őzlábat. Nem tesszük el télire. Piros szokott lenni alul* (6). A *borsgomba* nevet néhány gyermektől, fiataltól hallottam Kőröspatakon.

!! *A. verna*, fehér gyilkos galóca; Nt. *fehér csiperke* (6). Nr. A többség egyszerűen csak *bolongombának* nevezi.

Armillariella

* *A. mellea*, gyűrűs tuskógomba; Nt. *gebegomba* (1, 2, 6, 7, Ab 1, 2, Esz 2), *csutakgomba* (2, 6, 7), *gebe* (1, 6, 7), ro. *ghiebe* (El 1, 2, Va 1).

Nr. Szárítják (Va 1). *Talán ez világít a sötétben* (3, 5). A kőröspataki magyarok általában nem ismerik, nem eszik. Többen az erdészet révén ismerték meg.

Auricularia

(* *A. auricula-judae*, judásfülgomba); Nt. *fagomba* (6) (Alkalmi megnevezés ez, általánosan használt gyűjtőnévvel.)

Nr. *Egy öreg fűfán láttam ilyen, pirosas s mint a fül. Jobban nem ismerem. Nem eszem meg* (6).

Boletus

tinóru, vargánya; Nt. *medvegomba* (1-9, Cs 1, D 1-8, K 1, Ká, Esz 1, 2, Ab 1,2), *hirib* (Szé). Nr. *Amelyik medvegomba a színt változtatja, nem szedem le. Azt se, amelyiknek nem vastag s egyszínű a szára* (6)

* *B. aestivalis*, nyári vargánya és * *B. edulis*, ízletes vargánya;

Nt. *medvegomba* (1-9, Cs 1, D 1-8, K 1, Ká, Esz 1, 2, Ab 1, 2), *hirib* (Szé), *örménygomba* (Szo 1), *tehégomba* (Ve), sz. és né. *Steinpilz* (H 1), ro. *mitarcă* (El 1, 2), *mînătarcă* (El 1, 2, Va 1). Nr. *Kitakarítják a belét, úgy eszik, különféleképp megkészítve*. Sokan szárítják (1). Csak újabban eszik (D 1-8). Általában nem szedik, nem eszik (Ab 2). Ott nálunk nem eszik (Va 1). *Medvegomba-fasírt*: Megfőzzük a gombát, hagyjuk hűlni. Ledaráljuk. Liszttel, tojással, főtt krumplival, sóval, borssal, zöldpetrezselyemmel összekeverjük és kisütjük (El 2).

(* *B. aereus*, bronzos vargánya); Nt. *medvegomba* (6)

(X B. ill. *Tylopilus felleus*, epeízű tinóru; és (* *B. regius*, királyvargánya; Nt. *medvegomba* (1-9). Nr. *medvegomba* (6). Nr. *Lehet jó, de nem eszem meg* (6). Általában nem eszik.

!! *B. satanas*, sátántinóru; Nt. *bolongomba*, *medvegomba* (1-9, K 1, Ab 1, 2, D 1-8), ro. *burete prostesc* (El 1, 2, Va 1). Nr. *Nem jó, mérges gombának tartják*.

* *B. submentosus*, molyhos tinóru; Nt. *medvegomba* (1, 6).

Nr. *Azt mondják jó, de felénk nem szedik* (1, 6).

Bovista

* *B. plumbea*, szürke pöfeteg; Nt. *lóposzogó* (2, 6, 7, D 1-8, Ab 1, 2, Esz 2, 1, Ká 1), *lóposz* (1, 3, 4, 5, 8, 9, K 1), *lópusz* (8), *lófing*, *lófinggomba* (Szo 1, Sz 1-3, Ar 1, 2, Bo 1, 2), *üszöge* (6), *lópocogó* (2), sz. *Bovist* (H 1), ro. *bășica porcului* (Va 1), *bășina calului* *El 1, 2).

Nr. *A legelőken terem. Kipukkasztotta az ember, vót benne valami fekete por. Ezt tették a vágásra. Ezt s a falat, a meszet* (Sz 1). Általában nem eszik.

Calvatia

(* *C. excipuliformis*, változékony pöfeteg); Nt. *lóposzogó* (6), *lóposz* (1).

Camarophyllus

* *C. pratensis*, élénk színű nyirokgomba. Nt. Sz. *Schwämchen* (H 1). Nr. Tokánynak és tojással szokták megkészíteni. Legelőn nő, ahol jó trágyás a hely (H 1).

Cantharellus

* *C. cibarius*, sárga róka gomba; Nt. *róka gomba* (1-9, D 1-8, K 1, Ab 1, 2, Esz 1, 2, Ká 1, Cs 1, Szo 1, Sz 1, Bo 1, 2), ro. *urechiusa babei* (Va 1). Nr. A legismertebb, legkedveltebb gombák egyike. Többféle képp készítik meg.

Entoloma

* *E. clypeatum*, tövisaljagomba; Nt. *szilvaaljgomba* (6, 7, 8), *szilvafagomba* (D 1-6), *szilvafaaljgomba* (Ab 1, 2, Szo 1), *szilvagomba* (Esz 2). Nr. Hamar nyüvesedik (6). Inkább a cigány származásúak ismerik.

? * *E. clypeatum*, tövisaljagomba ill. egyik változata (Puskás Attila biológus, mikológus meghatározása alapján), Nt. *harmatgomba* (2, 6, ?Esz 2). Nr. *Tiszta fehér, legelőn van májusba. Sütni szoktuk és tokánynak készíteni. Itt csak a Vadason van, az utásház melletti kaszálón, vékony a szára, és a kalapja se olyan vastag, mint a csiperke. Könnyen törik* (6). Kevesen ismerik.

Coprinus

(* *C. atramentarius*, ráncos tintagomba; (*) *C. micaceus*, kerti tintagomba; * *C. comatus*, gyapjas tintagomba; Nt. *béka gomba* (1-9, D 8, *fővénygomba* (G), *ganyégomba* (Ár 1).

Nr. Fogyasztják Gernyeszegen (G). *Nem jó, az út szélén, kertekbe is szokott lenni* (6). *Mikor előjön, esős idő lesz* (7).

Apró csukorékban van. Márkosfalváról ismerem (D 8).

Általában mérgezőnek tartják a békagombát.

Craterellus

* *C. cornucopioides*, sötét trombitagomba; Nt. *fekete gomba* (6) (az elnevezés alkalmi), ? *haláltrombita* (Esz 2). Nr. *Ismerem, a városiaktól tanultam, hogy ez a fekete tölcséres alakú gomba jó, eszik. Én még nem ettem belőle* (6).

Fomes

X F. fomentarius, bükkfatapló; Nt. *bikkfatapló* (1), *bükkfatapló* (1, 2, 3, 5, 6, 7, 9), sz. *Zunder* (H 1).

Nr. *Bikkfának cipőforma kitornyosodása ez. Teteje kérges, kemény, barna. A földbe likat ástam, bele a toplót, bő hammat reá. Ott ült, vizet töltöttünk reá, s úgy egy hét múlva, tudtuk kilúgozódott, akko kivettük, szárítottuk egy deszkán, a napon. Megkopoltuk, amiko megszáradt olyan lett, mint a vata a toplórész rajta. Vót kova, acél.*

Csípett egy keveset a toplóból az ember, rátette a kőre, a kovára, acélla megüttük, meggyúlt a topló.

Ezelőt a szivarat avva gyújtották. Az oláhoknak azé a nagy dészj, ott nem ázik, amit oda betettek (1).

Kiképezik virágtartónak. Régi tűzgyújtásra is használták (H 1).

?

Nt. *fülgomba* (Ko).

Gyromitra

! *Gyromitra esculenta*, redős papsapbagomba; Nt. *rossz suskagomba* (6), *kucsmagomba* (Ko). Nr. *Kicsit piros színe van, nem jó suskagomba az* (6). *Nagyon kevesen tudnak róla Kőröspatakon.*

Nagyon jó, főleg tokánynak esszük (Ko).

Hydnum

* *H. repandum*, sárga gerebengomba; Nt. *farkas róka* (6). Nr. *Nem jó, nem ehető gomba* (6). Csak egy adatközlőtől hallottam róla, a képről többen bolondgombának nevezték.

Hygrophorus

? (*H. russula*, csigapereszke); Nt. *fehér peszterke, fehér pereszke* (6). Nr. *Ősszel van, fenyős erdőben, cserésben is, hol róka* (6). *Galambhárú*

nagyságú, vastag szárú, tiszta fehér mindenütt, a teteje lehet kicsit szürkés is (6). Inkább a cigány származásúak ismerik.

Hypholoma

!! *H. fasciculare*, sárga kénvirággomba; Nt. *tőkealjgomba* (6), *bolondgomba* (1-9, D 1-8, Ab 1, 2, Ar 1, 2), ro. *Burete prostesc* (El 1, 2), sz. *Gaftisch* (H 1).

Inocybe

!! *I. fastigiata*, kerti susulyka; Nt. *rossz szélfűgomba* (6), *susujka* (L 1). Nr. Ha többen si tudnak róla, csak néhányan tartják számon annyira mint a (6)-os számú adatközlő.

Lactarius

* *L. deliciosus*, rizike; Nt. *rózsagomba* (6, 7), *rózsagomba* (6), *fenyőgomba* (1), *fenyőalja* (Cs 1), *riskógomba* (Ko), ro. *pűnea păsării* (El 1, 2). Nr. Egy szentgyörgyi valaki így kérte tőlem (6).

Az oroszok szedték az ilyesmit, főzték, ették. Itt senki nem foglalkozik ezzel a gombával (1). Elvértve akad — valóban — ismerője a faluban. Nem eszik, mérgesnek mondják (El 1, 2).

* *L. piperatus*, keserűgomba; *L. pergamenus*, zöld tejű keserűgomba; Nt. *keserűgomba*; (1-9, D 1-8, Cs 1, Ab 1,2, K 1, Ká 1, Szo 1, Esz 1,2), *keserű* (4, 6), *csipősgomba* (Bo 1, 2), sz. és né. *Bitterling* (H 1), ro. *burete lăptos* (El 1, 2, Va 1). Nr. Az egyik legismertebb gomba. Főleg sütve eszik (ha lehet túróval, szőlőlével). Teje van, fehér. Van amiko megzöndül (6).

Szárastó ke hazahozni. Ha megsült, akkor ke edobni a szárát. A szárában fejön a méregtartalma, a keserősége (Cs 1).

* *L. volemus*, kenyérgomba; Nt. *kenyérgomba* (1-7, 9, Esz 2, D 1-8, Ab 1, 2, Cs 1), ro. *pűnea pădurii* (Va 1). Nr. Nyersen eszik csak (1). A legismertebb gombák egyike.

? *L. torminosus*, nyírfa-szörgomba; Nt. *szőszikegomba* (6, 7), *riska-gomba* (6), ? *szőszikegomba* (Esz 2), ro. *burete flocos* (Va 1). Nr. *Jó, aki szereti. Csak piacra szedem. Barnás, szőrös. Fehér teje csíp, szára likas. Nyírfák közt van a legtöbb belőle. Mikor a keserű, akkor terem. Sütve jó. Úgy 10 cm magas. Az ajtaiaktól ismerjük* (6). A magyarok nem ismerik a faluban (a nem cigány származásúak).

Itt nem ették, ott igen, nálunk, főleg tokánynak (Va 1).

X *L. vellereus*, pelyhes keserűgomba; Nt. *tinógomba* (2, 6, 7, D 1-3), *tinóru gomba* (3,5); *tinórúgomba* (1, 8, 9), *tinórúgomba* (D 4-6), *disznyó-*

gomba (Szo 1), ro. *burete porcesc* (Va 1). Nr. *Szélesebb a hasítékja, mint a keserűgombának* (2). Általánosan ismert, bolondgombaként.

Leccinum

* *L. auranticum*, vörös érdesnyelű tinóru; Nt. *medvegomba* (1, 6). Nr. *Hallották, hogy ehető, de nem eszik* (1, 6).

* *L. griseum*, sötét érdesnyelű tinóru; Nt. *medvegomba* (1, 6). Nr. *Nem tartják jónak, úgy tudják, van ahol eszik* (1, 6).

* *L. scabrum*, barna érdesnyelű tinóru; Nt. *medvegomba* (6). Nr. *Van ahol eszik. Szoktam látni a piacon, mondtam is, hogy nem jó* (6).

Laetiporus

!! *L. sulphurus*, sárga gévagomba; Nt. *sárga fagomba* (7), *sárga laskagomba* (6) (az elnevezések esetlegesen, a gomba közhasználatú nevét nem tudják). Nr. *Általában nem ismerik*.

Pinti G. (7) férje, mikor a Sugásba dolgozott, látta, hogy szedtek ilyet, hogy megegyék. *Egy mérnöktől tudom, hogy van s jó* (6).

Langermannia (v. Lasiosphaera)

* *L. gigantea*, óriáspöfeteg; Nt. 1. *Lycoperdon* + ro. *bășica calului* (Va 1). Nr. *Ott nálunk nem eszik* (Va 1).

Újabbán, vagy 4-5 éve eszik. Én csak azt a pázsiton növő nagy fehérét, a kicsikéket nem; de azt mondják, ezek mind jók, például tojás (6).

Lentinus

Nt. *fagomba*; a fán termő gombák gyűjtőneve; van közte ehető, ehetően, mérgező egyaránt (1-9).

Lepista

* *L. nuda*, lila pereszke; Nt. *kék peszterke, kék peszterge, lila peszterge* (6, 7), *lila pereszke* (6), *kék pereszke* (6).

Nr. *A róka után jó elé szeptemberben, októberben* (6).

Csak a cigányok közt ismert, ott se régóta.

Lepiota (v. Macrolepiota)

* *L. excoriata*, csipkés őzlábgomba; Nt. *bolondgomba* (1-9, K 1, D 1, Ar 1, 2, Ab 1, 2, Esz 1, 2). Nr. *Nem jó gomba. Ahol és amikor csiperke a székfűgomba van, ott van ez is* (6).

* *L. procera*, nagy őzlábgomba; * *L. rhacodes*, piruló őzlábgomba; Nt. *őzlábgomba* (1-9, Esz 1, 2, Sz 1, K 1, Ká 1, Ab 1, 2), *üllögomba* (1-8), *királygomba* (6, 7), *fenyőalj* (6, 7), *fenyőaljgomba* (6, 7), *pulykagomba*

(Al), sz. és né. *Schirmling* (H 1), ro. *picioru caprei* (El 1, 2), *parazol* (H 1), *picioru căprioarei* (Va 1), *pizda țigăncii* (Bo 1, 2). Nr. Régebb nem szedték. Láttam a piacon s úgy kezdtem aztán én is szedni (6). Ma közkedvelt a faluban. Magára vagy tojásban kirántva szokták enni.

Nem ettük nem is olyan rég (El 1, 2).

Szentgyörgyön ismertem meg, otthon nem ismerik (Va 1).

Leucoagaricus

? (* *L. leucotites*, * *tarlógomba*); Nt. *lasagomba* (Cs 1). Nr. *Fehér, a mezőn terem egyesével. Magas vékony szárú, tiszta fehér, finom gomba* (Cs 1).

Lycoperdon

pöfeteg; Nt. *lóposzogó* (2, 6, 7, D 1-8, Ab 1, 2, Esz 1, 2, Ká 1), *lóposz* (1, 3, 4, 5, 8, 9, K 1), *lópusz* (8), *lőfing*, *lőfinggomba* (Szo 1, Sz 1-3, Ar 1, 2, Bo 1, 2) *üszöge* (6), *lópocogó* (2), sz. és né. *Bovist* (H 1), ro. *bășina calului* (El 1, 2). Nr. Régebb nem szedték, nem ették. Többnyire ma sem (6, Ab 1, 2, D 1-8, El 1, 2).

Szentgyörgyön kérték tőlem, üszögének mondták. Előtte nem ették, sokan most se szedik, nem eszik. Én is csak a nagy fehéret (6).

* *L. perlatum*, *bimbós pöfeteg*; Nt. 1. *Bovista plumbea* Nr. Általában nem eszik. A kicsi *lóposzogó sárga porát szokták sebre tenni* (6).

* *L. pyriforme*, *körtealakú pöfeteg*; Nt. mint a *Bovista plumbea* esetében. Nr. *Ezt az erdeit nem szedem, nem eszem. Mások se sokan* (6).

Lyophyllum

* *L. decastes*, *csoportos pereszke*; Nt. *őszi csikkalj* (2, 6, 7), *csipkealj* (6, 8), *csipkealjgomba* (6), *szürke peszterke* (6, 7), *csikgomba* (2), *őszi gomba* (M 1). Nr. *Ez a legjobb eltenni. Piacra is viszem. Főzik sós vízbe s aztán sóba teszik télire. Jó tokánynak, paprikásnak, tojással, vadmártással* (6). Inkább csak a cigányszármazásúak ismerik.

Marasmius

* *M. oreades*, *szegfűgomba (mezei)*; Nt. *székfűgomba* (1-9, Ab 1, 2, K 1, D 1-8, Esz 2), *fűgomba* (1, 8, Szo 1), *székfűgomba* (Ká 1, Ar 1, 2, Cs 1, Esz 1), *péterkegomba* (Esz 2), *kerti gomba* (8), *harmatgomba* (Sz 3, Bo 1, 2), ro. *burete de iarbă* (Va 1), *burete de rouă* (El 1, 2). Nr. A legismeretebb, legkedveltebb gombái. Gyike. Többféle elkészítése ismeretes.

Itt Sepsiszentgyörgyön ismertem meg, ott nálunk nem ismerik (Va 1).

Morchella

kucsmagomba; Nt. *suskagomba* (1-9, D 7, 8, Ab 1, 2, K 1), *péterfaszú gomba* (6, 7, Ab 1, 2), *kucsmagomba* (6, 8, Ká 1), *süveggomba* (6), *faszkagomba* (Cs 1), *harapégés gomba* (D 7, 8), ro. *ciuculete* (El 1, 2).

(* *M. esculenta*, ízletes kucsmagomba; Nt. I. Morchella

* *M. elata*, nyúlánk kucsmagomba; Nt. I. Morchella Nr. *Nem jó ki a szárábú. Eltenni nem szoktuk. Többféleképp készítenek meg* (6). Közismert a faluban. Fotoson nem ismerik (3, 5).

(* *M. crassipes*, vastaglábú kucsmagomba; * *M. hybrida*, fattyú kucsmagomba); Nt. I. Morchella Nr. Például Dálnokon a *suska* szó jelentése: tok, huzat, süveg, toboz.

Pluteus

* *P. cervinus*, barna csengettyűgomba; Nt. *csutaklaskagomba* (6).

Nr. Inkább a cigány származásúak közt akadnak ismerői, akik eszik is.

Piptoporus

X *P. betulinus*, nyírfa-kérgestapló; Nt. *fehér topló* (u) (6), sz. Zunder (H 1). Nr. *Tudom, szedték faragni. Másféle toplót is szedik, cifraságnak kifaragják, még ott a faluba is* (6). A többség csak *toplónak* hívja.

Kiképezik virágtartónak (H 1).

Phellinus

X *Ph. ignarius*, parázstapló; Nt. (*fűzfa*)*topló*, *topló* (1), sz. Zunder (H 1). Nr. Többnyire csak a *topló* (*topló*) gyűjtőnevet használják. Tűzgyújtásra használták (H 1).

Phallus

* *Ph. impudicus*, szömörcsög; Nt. *lófaszgomba* (6), ro. *măciucă* (Va 1). Nr. *Olyan büdös, messziről érzik a szaga* (6).

Csak cigányoktól hallottam emlegetni a nevét Kőröspatakon. Név nélkül bár, de többen is ismerik.

Pleurotus

* *P. ostreatus*, késői laskagomba; Nt. *laskagomba* (1-9, D 1-8, Ab 1, 2), *lasagomba* (2, Esz 1, 2, Cs 1, Szo 1), *bükkfagomba* (Cs 1), ro. *burete negru* (El 1, 2). Nr. *Nagy fákon terem, Előpatak felé van nagyobb termés. Télen szedem* (6).

Általában ismerik, tudják, hogy van ahol termesztik.

Jó savanyúságnak. Sós vízbe, főzés után cukros, ecetes vízbe téve (6).

X Polyporales

tapló; Nt. *topló* (1-9, D 1-8, Ab 1, 2), *toplógomba* (2-8), *tapló* (Ar 1,2), ro. *iașcă* (Va 1). (Általánosan ismert gyűjtőneve az ehetően fagombák-nak, melyeknél fel sem tevődik a kérdés, hogy mérgezők-e).

Polyporus

* *P. squamosus*; pisztricgomba; Nt. *piszpiric* (6, 7, 9, Ab 1, 2), *piszpirisz* (1), *piszpiri* (2), *pisztiric* (K 1), ro. *păstrăv* (Va 1).

Nr. *Ősszel s tavasszal van. 5-6 évbe egyszer ha kapok belőle. Megrántom tojásba* (6), vagy hagymatokányának készítem meg (6). Nyáron terem (1).

?

Nt. *porcogó gomba* (Esz 2).

Ramaria (v. Clavaria)

korallgomba; Nt. *csirkeláb* (1, 2, 4, 8, 9, D 1-3, 7, 8), *csürkeláb* (6, 7), *csürkegomba* (6, 7), *seprűláb* (6), *csirkegomba* (3, 5), *seprűgomba* (8), *úrígomba* (Ab 1, 2, Cs 1), *kakastaréj* (Cs 1), *csirkelábgomba* (6, Esz 2), *őzláb* (Cs 1), *pirelábú gomba* (Szo 1), ro. *urígomba* (Ei 1, 2).

Nr. *Mind jók, de én csak a sárgát szoktam szedni* (6).

Van belőle tarka, sárga és rózsás (2).

* *R. flava*, sárga korallgomba; Nt. I. Ramaria. Nr. *Leforrázva s rántva eszik, esetleg savanyítva is* (6).

* *R. botrytis*, rózsás korallgomba; Nt. I. Ramaria. Nr. *Ezt is eszik Kőröspatakon, bár nem annyira közismert mint a R. flava.*

:: *R. formosa*, cifra korallgomba; Nt. I. Ramaria. Nr. *A cigányok (2, 6, 7) a cifrát (tarkát) is jónak tartják, de nem élnek vele bevallásuk szerint.*

Russula

galambgomba; Nt. *galambgomba* (2, 6, D 1-8, Ab 1, 2).

* *R. alutacea*, ízletes nagy galambgomba; Nt. *galambhátú(gomba)* (1, 2, 4, 6, 7, 9, Ab 1, 2, D 1-8, Szo 1), *galambgomba* (3, 5, Esz 2). Nr. *Kevesen eszik.*

(* *R. atropurpurea*, feketésvörös galambgomba;) Nt. I. *R. alutacea*.

* *R. cyanozantha*, kékhátú galambgomba; Nt. *kékhátú gomba, kékhátú* (1-9, D 1-8, Ab 1, 2, K 1, Cs 1, Szo 1), *galambhátú* (1), *galambgomba* (Esz 1, 2), ro. *ciupercă vînătă* (Ei 1, 2), *gușa porumbelului* (Va 1).

Nr. *A legismertebb gombák közé tartozik.*

:: *R. emetica*, hánytató galambgomba; Nt. *piroshátú(gomba)* (1, 6, 7, 9), *piros galambgomba* (6). Nr. *Ha csípős, nem jó a piroshátú. A pirosat nem szoktuk szedni* (6). *Az égető piros gomba nem jó* (1).

X *R. foetens*, bűdös galambgomba; Nt. *borsika*, *borsikagomba* (6).

Nr. *Nem megevő gomba a borsika. Mindegyik fajta erdőben megerem* (6).

(X *R. fragilis*, törékény galambgomba; Nt. I. *R. emetica*. Nr. *Kisebb piros hátú, sárga bellű: nem jó enni* (6).

* *R. integra*, barnászörös galambgomba; nt. I. *R. atropurpurea*. Nr. Általában nem eszik Kőröspatakon.

(* *R. mustelina*, sárgásbarna galambgomba;) Nt. *galambhátú(gomba)* (1, 6). Nr. Van aki jónak tartja, mi is, de nem esszük (1, 6).

(* *R. migricans*, szenes galambgomba) Nt. *galambhátú gomba* (1). Nr. Nem eszik (1).

:: *R. rosacea*, piros galambgomba; I. *R. emetica*. Nr. Lehet jó, de nem esszük (6). *Piros hátú egy se jó* (Ab 1, 2).

* *R. vesca*, ráncos galambgomba; Nt. I. *R. alutacea*. Nr. Általában nem eszik, bár van olyan vélemény is (6), hogy esetleg jó.

* *R. virescens*, varas zöld galambgomba; Nt. *zöldhátú gomba*, *zöldhátú* (2, 6), *zöldhátú galambgomba* (D 7), *galambgomba* (Esz 1, 2), *galambhátú* (1, 3, 4, 5), ro. *guşa porumbelului* (Va 1). Nr. Sütve és tokányynak szeretik. A cigányok ismerik jobban.

(* *R.xerampelina*, barnalóhúsú galambgomba;). Nt. *galambhátú, galambgomba* (1, 3, 5, 6). Nr. Nem eszik.

Suillus

* *S. luteus*, barna gyűrűstinóru; Nt. *medvegomba* (1-9). Nr. Általában nem eszik. *Tudom, hogy jó, de én nem szedem, csak azt a két egyszínű vastagszárút* (6).

?

Nt.

töviggomba (Bo 1, 2), ro. *pula calului* (Bo 1, 2).

Trametes

(X *Tr. versicolor*, lepketapló; Nt. *topló* (1, 6).

Tricholoma (ill Calocybe)

* *Tr. georgii* (ill. *C. gambosa*), májusi pereszke; Nt. *(tavaszi) csikkalj* (1, 2, 6, 7), *csipkealjgomba* (8), *töviggomba* (6), *tövialj gomba* (6), *csíkgomba* (2), ro. *burete de măřacină* (El 1, 2). Nr. Tiszta fehér, vastag szárú, jó ízű (6). Sokféleképp megkészítik. Tartósítják.

Verpa

* *V. bohemica*, cseh kucsmagomba; nt. I. *Morchella*. Nr. Közismert Kőröspatakon, a közeli Fotoson nem ismerik (3, 5).

Széken kijő a szárábú (6).

A népi gombanevek mutatója

békagomba, Coprinus
bikkfatopló, Fomes fomentarius
bolondgomba
borsgomba, Amanita rubescens
borsikagomba, Russula foetens
borosgomba, Amanita rubescens
bükkfagomba, Pleurotus ostreatus
cseperke, Agaricus campester, A. arvensis, A. bernardii
csíkgomba, Tricholoma georgii, Lyophyllum decastes
csikkalj, Tricholoma georgii, Lyophyllum decastes
csiperke, Agaricus campester, arvensis, bernardii
csiperke, Agaricus campester, arvensis, bernardii
csiperkegomba, Agaricus camp., arv., bern.
csipkealj, Tricholoma georgii, Lyophyllum decastes
csipkealjgomba, Tricholoma georgii, Lyophyllum decastes
csipősgomba, Lactarius piperatus
csirkeláb, Ramaria
csupérka, Agaricus arvensis, bernardii, campester
csutakgomba, Armillariella mellea
csutaklaskagomba, Pluteus cervinus
csürkegomba, Ramaria
erdei csiperke, Agaricus aug., alv., lan., silvicola, silvat.
fagomba, Lentinus
farkasrókagomba, Hydnum repandum
faszkagomba, Morchella, Verpa b.
fehér csiperke, Amanita verna
fehér pereszke, ? Hygrophorus russula, ? Lyophyllum connatum
fehér peszterke, ? Hygrophorus russula, ? Lyophyllum connatum
fehér pettyes borsgomba, Amanita pantherina
fehér topló, Piptoporus batulinus
fekete gomba, Craterellus cornucopioides
fenyőalja, Lepiota procera, L. rhacodes
fenyőalj gomba, Lepiota procera, L. rhacodes
fenyőgomba, Lactarius deliciosus
feővenygomba, Coprinus
fűgomba, Marasmius oreades
fűlgomba, ?
fülemülegomba, (?) Aleuria aurantia
fűzfatopló, Phellinus igniarius

galambgomba, *Russula*
galambhátú, *Russula alutacea*, *atrop.*, *cyanox.*, *int.*, *mustalina*,
nigricans, *vesca*, *virescens*, *xerampelina*
ganyégomba, *Coprinus*
gebe, *Armillaria mellea*
gebegomba, *Armillaria mellea*
haláltrombita, *Crater. cornuc.*
harapégés gomba, *Morchella esc.*
harmatgombam, *Entoloma clyp.*, *Marasmius oreades*
kakastaréj, *Ramaria*
kékhátú, *Russula cyanox.*
kékhátú gomba, *Russula cyanoxantha*
kék pereszke, *Tepista nuda*
kék peszterge, *Lepista nuda*
kék peszterke, *Lepista nuda*
kenyér gomba, *Lactarius volemus*
kerti gomba, *Marasmius oreades*
keserű, *Lactarius piperatus*
keserűgomba, *Lactarius pip.*
királygomba, *Lepiota procera*, *rhacodes*
kucsmagomba, *Morchella*, *Verpa boh.*, *Gyromitra esculenta*
lasagomba, *Leucoagaricus leucotites*, *Pleurotus ostreatus*
laskagomba, *Pleurotus ostreatus*
légygomba, *Amanita muscaria*, *A. pantherina*
légyölő galóca, *Amanita muscaria*
lila peszterge, *Lepista nuda*
lófaszgomba, *Phallus impudicus*
lófing, *Langermannia gig.*, *Lycoperdon perl.*, *Lyc. pyrif.*, *Bovista plumbea*, *Calvatia excipulif.*
lófinggomba, *l. lófing*
lópocogó, *l. lófing*
lóposz, *l. lófing*
lóposzogó, *l. lófing*
lópusz, *l. lófing*
medvegomba, *Boletus*, *Leccinum*, *Suillus*
örménygomba, *Boletus aestivalis*, *B. edulis*
őszi csikkalj, *Lyophyllum decastes*
őszi gomba, *Lyophyllum decastes*
őzláb, *Lepiota procera*, *L.rhacodes*, *Ramaria*
őzlábgomba, *l. őzláb*
pucsirtagomba, *l. őzláb*

péterfaszú gomba, Morchella, Verpa boh.
péterkegomba, Marasmius oreades
pirelábú gomba, Ramaria
piros galambgomba, Russula emetica, R. fragilis, R. lepida,
 R. rosacea
piroshátú, l. piros galambgomba
piroshátú galambgomba, l. piros galambgomba
piszipiri, Polyporus squamosus
piszipiric, Polyporus squamosus
piszipirisz, Polyporus squamosus
pisztiric, Polyporus squamosus
porcogó gomba ?
pulykagomba, Lepiota procera, L. rhacedes
riskagomba, (?) Lactarius torminosus
riskógomba, Lactarius deliciosus
róka, Cantharellus cibarius
rossz suskagomba, Gyromitra esculenta
rossz székfűgomba, Inocybe fastigiata
rózsagomba, Lactarius deliciosus
sárga fagomba, Laetiporus sulphureus
sárga laskagomba, Laetiporus sulphureus
sárguló csiperke, Agaricus xanthoderma
seprűgomba, Ramaria
seprűláb, Ramaria
suskagomba, Morchella, Verpa bohemia
susulyka, Inocybe fastigiata
süveggomba, Morchella, Verpa boh.
székfűgomba, Marasmius oreades
szilvaaljgomba, Entoloma clypeatum
szilvafaaljgomba, Entoloma clypeatum
szilvafagomba, Entoloma clypeatum
szilvagomba, Entoloma clypeatum
szőszikegomba, (?) Lactarius torminosus
szőszkegomba, Lactarius torminosus
szürke peszterke, Lyophyllum decastes
tavaszi csikkalj, Tricholoma georgii
tehéngomba, Boletus aestivalis, B.edulis
tinógomba, Lactarius vellereus
tinógomba, Lactarius vellereus
tinórugomba, Lactarius vellereus
tinóru gomba, Lactarius vellereus

topló, Polyporales, *Trameteus versicolor*, *Phellinus igniarius*
tőkealjgomba, *Hypholoma fasciculare*
tővisalja, *Tricholoma georgii*,
tővisgomba, *Tricholoma georgii*, ?
tulikán, *Amanita rubescens*
úrigomba, *Ramaria*
ülügomba, *Lepiota procera*, *Lep. rhacodes*
üszöge, l. lófing
vackorgomba, például *Amanita muscaria* és más mérgező gombák
zöldhátú galambgomba, *Russula virescens*
zöldhátú gomba, *Russula virescens*

Szász népi gombanevek mutatója

Bovist, *Bovista plumbea*, *Langermannia gigantea*
Bitterling, *Lactarius piperatus*
Drescherlik, *Agaricus campester*
Fliegenpilz, *Amanita muscaria*
Gafitsch, bolondgomba, például *Amanita musc.*
Schirmling, *Lepiota procera*
Schwammchen, *Camarophyllus pratensis*
Steinpilz, *Boletus edulis*
Zunder, *Fomes* (species) *fomentarius*, *Phellinus igniarius*, *Piptoporus*
betulinus

Román népi gombanevek mutatója

bășica calului, *Langermannia gigantea*
bășica porcului, *Bovista plumbea*, *Lycoperdon perlatum*
bășina calului, *Bovista plumbea*, *Lycop. perl.*, *Langerm. gig.*
borșgomba, *Amanita rubescens*
burete de iarbă, *Marasmius oreades*
burete de mărăcin, *Tricholoma georgii*
burete de rouă, *Marasmius oreades*
burete flocoșel, *Lactarius tormentosus*
burete lăptos, *Lact. piperatus*
burete negru, *Pleurotus ostreatus*
burete prostesc, bolondgomba, például *Amanita muscaria*
ciuculete, *Morchella*, *Verpa bohemica*
ciupercă albă, *Agaricus campester*
ciupercă de pajiște, *Agar. camp.*

ciupercă vânătă, *Russula cyanoxantha*
ghiebe, *Armillariella mellea*
gușa porumbelului, *Russula cyanox.*, *R. virescens*
iască, *Polyporales*
măciucă (többes szám: *măciuci*), *phallus impudicus*
mitarcă., *Boletus aestivalis*, *Bol. edulis*
mînătarcă, *Boletus aestivalis*, *Bol. edulis*
păstrăv, *Polyporus squamosus*
picior de căprioară, *Lepiota procera*
picioru caprei, *Lepiota procera*
pizda țigăncii, *Lepiota procera*
pîinea pădurii, *Lactarius volemus*
pîinea păsării, *Lactarius deliciosus*
pula calului, ? *tövisgomba*
urechiușă, *Cantharellus cibarius*
urechiușă babei, *Cantharellus cibarius*



Nagy Olga

VÁLTOZÓ MAGYAR-ROMÁN LAKODALMAS SZOKÁSOK ÁRPÁSTÓN

A kolozsvári Folklór Intézet, melynek tagja voltam, 1960-1965 között a Dés megyei Árpástót választotta ki abból a célból, hogy ott román-magyar kutatók egy csoportja teljes néprajzi monografisztikus felmérést végezzen. A falu kiválasztásánál szerepet játszott az a tény, mely az előtanulmányozásból jól kiderült, hogy itt magyarok és románok szinte azonos százalékban laknak, egymás nyelvét jól ismerik, így a falu a kölcsönhatások vizsgálatának tanulmányozására is alkalmas volt.

Én a román-magyar lakodalmas hagyományok összehasonlító vizsgálatát vállaltam el. Öt év során vissza-visszajártam, s lehetőségem volt arra is, hogy részt vegyek magyar és román lakodalmakon, s így közvetlenül figyelhessem meg a szokások alakulását.

A lakodalmas anyag – a lakodalom az emberi élet egyik fő fordulója lévén – azt a lehetőséget nyújtotta számomra, hogy a szokásanyagot egy viszonylag ép állapotában figyeljem meg, noha a paraszti gazdasági és társadalmi struktúra erőszakos megváltoztatásával, a diktatúra mind erősödő falu-felszámolási törekvéseivel (“megszűnik a falu és a város közötti különbség” stb.) nagyban hozzájárulhatott a népi értékek lassú, de biztos átalakulásához. És persze, nem feledhetjük azt sem, hogy a falu “polgárosodása” (Kósa László) óhatatlan.

A megfigyelő éppen ezért nem is csodálkozhatott azon, hogy a lakodalmas szokások kapcsán mindegyre találkozott azzal a kétellyel, mely már megkérdőjelezi az ősi hagyományt. Bizonyos szokásokat, és éppen azokat, amelyek a lakodalom *színességét, játékosságát* képviselték, valamilyen elhagyandó, együgyű dolognak tartották, miközben a az idős nemzedék nosztalgiával gondolt a régebbi színes szokásokra.

Természetesen adódott hát, hogy a lakodalommal kapcsolatos hagyományokat öregektől, középkorúaktól és fiataloktól is megkérdezzük, s így annak állandó változását, átalakulását is regisztráljuk.

Ez az anyag, mely tulajdonképpen már “történelmivé” vált, hiszen a hatvanas évek szokását, illetve az ehhez kapcsolódó mentalitást vizsgálta, úgy gondolom, mégis kiindulópontjává válhat egy jövőendő új vizsgálatnak, mert hiszen a változást, alakulást igazából így mérhetjük le.

Persze, e szokásanyagban felmerülnek nagyon fontos részletkérdések: a gazdag anyagban mely mozzanatok őrződtek meg, és melyek halványultak el? Milyen jellegű ez az elszegényedés? Ugyanakkor milyen új jegyeket integrált ez az anyag?

E tanulmány valójában részlet egy átfogóbb tanulmányhoz, hiszen a kötet keretei bizonyos terjedelmi megszorításokat is előírnak, éppen ezért a gazdag hagyományanyagból néhány fontosabb mozzanatot választottam ki, melyek – meggyőződésem szerint – jól tükrözik a lakodalmas szokásokban a kölcsönösség és egyben a változatosság jegyeit is.¹⁾

I. A HÁZASSÁG ELŐZMÉNYEI

A házasságot, illetve a lakodalmat megelőző szakasz főbb mozzanatait: *a tánc* és *a vizita*. Vegyük sorra ezeket.

Táncélet Árpástón

A régi táncot nyáron hetente vasárnaponként tartották. A századforduló előtt, és még néhány évig az első világháború előtt, egy csúriben együtt mulatozott román és magyar ifjúság, nagy valószínűség szerint azért, mert a nép természetes és egészséges érzésvilágát még nem fertőzték meg a politikai irányzatok. Nem véletlen, hogy a legöregebb emberek még mindig elég jól beszélik mindkét nyelvet. Árpád bácsi erről így beszél: *“A fiatalok csak olyankor lehettek magukra, ha mennek a táncra. Most a legény elmegy a lányér, s elkéri a szüleitől, hogy engedjék, hogy jüjjön a lány táncra vele... És mikor hazamennek, feloszlik a tánc, mennek haza, akkor még hazakíséri, de akkor már nem megy be, csak hazakíséri... A szülők előtt nem ölelgetik a lányt. Régen is így vót: a szülők előtt nem! A szülők tudják, hogy szeretője a lány annak a legénynek, de előtte mégse nem, restelli, s szégyelli, hanem kimegy, mondom, és kikíséri (ti. a legényt a lány), s aztán pár csókot csókolóznak s vége...”* Adatközlő a beszélgetés végén még azt is hozzátézi: *“És mindenütt ez a szokás Árpástón, magyaroknál és románoknál egyformán szokás...”*

A régi táncokon, a múlt századi és századeleji évektől az első világháborúig — a tánc közös lévén — a fiatalok megegyezés szerint váltakozva egy magyar és egy román táncot jártak. A cigányok a román és magyar táncmuzsikát egyaránt ismerték.²⁾

Már az első világháború után a fiatalság külön magyar és külön román táncot tartott fenn. Ezek még hagyományos népi szervezkedés eredményeként jöttek létre. Viszont a második világháború után, a diktatúra éveiben itt, Árpástón már mindinkább a hatalom vette kezébe a szervezést: nem volt már külön tánc, hanem a kultúrotthonban tartották, miután előzőleg valamilyen kulturális program volt: színdarab, kórus stb. Ezek már nem a hagyományos értelemben vett táncalkalmak, s így semmi sajátos tánc-, illem- és szokásrend nem érvényesült.

Hadd jegyezzük meg azonban, hogy a kultúrotthon felelősei vigyáztak arra, hogy a román és magyar tánc egyenlő arányban kövesse egymást. Itt még tegyük hozzá azt is, hogy már megjelentek – eleinte ritkábban, később már gyakrabban – a városi táncok is. (Hiszen voltak fiatalok, akik ingázni jártak a várossal)

Szünetekben külön csoportban vannak, s ha egy román csoport elkezd a maga énekét, vele együtt énekel a magyar csoport is, vagy fordítva. Máskor a román és magyar ifjak elvegyülve egymás társaságában együtt énekelnek román vagy magyar éneket, ami a szájukra jön. Ezek a közös alkalmak tehát igen gyümölcsözőek az egymás megbecsülése, megszeretése szempontjából.

Másfelől talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy éppen e közös együttlét valójában elszíntelenítette mindazokat a külön népi hagyományokat, a népi “etikettet”, a szinte bonyolult táncrendet, mely olyan helyeken alakult ki, ahol az egyes népcsoportok nem vegyültek. Itt ugyanis az történhetett, hogy — talán ösztönösen — elhagyták a közös táncban nehezkesse váló, és már szinte alkalmatlanná vált külön-külön mozzanatoikat.

A múltbeli tánc ezenkívül a szinte *kizárólagosan* közös együttlétet jelentette a leány és legény számára. Most viszont csak *egyike* ezeknek az együttléti lehetőségeknek, mert hiszen negyvenöt után a kultúrotthon a közös szereplést (mozilátogatás, színdarabok meghallgatása stb.) tette lehetővé. Ezek az alkalmak azonban — figyeljük meg! — inkább *passzivitásra* készítetik a fiatalságot, így egész szokásrend hullt ki: az együttlét meghittsége, egy sajátos népi “illemkódex” — s miért ne? —, egy értékrend, amely ezeket az együttes külön alkalmakat megszabta.

(Elég, ha ezzel kapcsolatosan arra utalok, hogy például Széken, ahol a fiatalság teljesen független, “szervezett” keretek között tartotta meg tánccát, egész sereg szabály és törvény létezett az együttes viselkedésre, a leány és legény közötti megszabott kapcsolatra vonatkozóan. Egyben a táncbeli szokások gazdag társadalmi, sőt társadalomlélektani vizsgálatokra is ösztönözhatték a kutatót.³⁾

“Vizita”

A kifejezést a széki “népi szótárból” kölcsönöztük: Árpáston ugyanis nincs külön neve annak az alkalomnak, amikor a legény a leányos házakhoz ellátogat. Viszont nem érdektelen talán azt sem megjegyezni, hogy ezek az alkalmak Erdély-szerte azonos napokon: kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap kerültek sorra. Ez a hatvanas években is változatlanul maradt.

Talán nem érdektelen, ha e viziták mikéntjével is foglalkozunk, annál is inkább, mert éppen a kérdésben van a legnagyobb véleménykülönbség.

Több idős és középkorú adatközlőm elmondta, hogy az “ő idejükben” a szülők a vizita alkalmával nem hagyták magukra a fiatalokat. Mindig együtt voltak, s így semmi “helytelen dolog” nem történhetett. Igaz, tudtak arról, hogy más falvakban, például a szomszédos Décsén a fiatal pár bevonul az “első házba” vagy “tisztá szobába”, s ott órákra magukra hagyják őket enyelegni. A 80 éves Balázs Árpád szerint: “*Décsébe külön mennek a fiatalok más szobába. A lány lefekszik külön valahová, vagy szülei kedvek ellenére. Mikor bekopogtat a szeretője, lefekszik. A szülők is le vannak feküve. Ez náluk, Décsében...*” Majd hozzáteszi: “*...Décsében nem olyan jó, azér, hogy így törvénytelen gyermek születik. Felcsinálják a legények a lányokat, s aztán ott vannak a bitangokkal...*”

Ugyanakkor dicsekedve mondja, hogy Árpástón a fiatalok mindig a szülők jelenlétében találkoznak, a lámpát nem húzzák le, s így nincs alkalomuk intímebb érintkezésre.

Hogy ez nemcsak adatközlőm állítása, ti. a házasság előtti szüzesség megtartása, de Árpástóra általánosan jellemző erkölcsi felfogás, s hogy ez nemcsak régen, de ma is megvan, arra nézve egy igen érdekes, egészen újkeletű jelenségre hívom fel a figyelmet, ami románok és magyarok körében egyformán dívik. Szokásban van az utóbbi öt évben (Balázs néptanácsai titkár, Casian Ion néptanácsai alkalmazott, valamint a református és az ortodox papok közlései szerint), hogy a fiataloknál az egyházi eskü és a lakodalom napja nem esik egybe. A fiatalok megesküsznek a néptanácsnál, és az egyházi esküt meg a lakodalmat esetleg egy pár hét, sőt hónap múlva tarthatják meg. Amíg nem esküsznek meg az egyháznál, sőt amíg a hagyományos lakodalmat nem ülik meg (ez a döntő!), addig a törvényesen asszony-feleség és férj továbbra is *legény- és leánynak tartja magát*. És a legény semmi jogcímet nem formál magának menyasszonyával, valójában már törvényes asszonyával szemben, s továbbra is csak a szigorú szülői ellenőrzés mellett találkozhatnak. (Nem végeztünk vizsgálatot arra nézve, hogy az egyes falvak “szabadosabb” felfogása hogyan alakulhatott ki. Széken például a vizitán a leány fekve fogadja a legényt, aki melléfekszik. Ezzel kapcsolatosan Győri Klára gyönyörű önéletrajza is forrásnak számít.⁴⁾ Ugyanakkor mivel magyarázható más falvakban a csak szülők ellenőrzése, jelenléte melletti ildomos viselkedés?

Párválasztás

Nem érdektelen annak a kérdésnek a vizsgálata sem, hogy a párválasztásban mennyire döntő a szülők, illetve a rokonság akarata. Ismert dolog,

hogy a paraszti élet szigorú íratlan törvényei alapján, a párválasztást illetően, a földök határozták meg a szülők kívánságát. Nos, ez a lelket és életet mérgező elv, amely szerint a fiatal csak ahhoz a lányhoz járt, akit a szülei elfogadtak, jóváhagytak, kezd eltűnedezni.

Nincs meg már olyan szigorú és kötelező érvénnyel a fiataloknak a "nagynemzetségből" vagy "szegényrendűekből" való származás szerinti osztályozása sem. Paradox dolog, ám valós, hogy a minden tekintetben elátkozott kommunista diktatúra akarátán kívül hozzájárult ahhoz, hogy a házasulandóknak több joguk legyen arra, hogy érzelmeikre hallgassanak. Hiszen eltörölte azokat az anyagi feltételeket, melyek a falu "rangosabbjai" és a "rangon aluliak" között megvoltak. Sőt a régi rangosak gyakran alulkerültek, a volt szegények pedig jobb helyzetbe és rangba jutottak.

Mégis hiba volna nem venni észre azt is, hogy ez a folyamat azért ellentmondásosan ment végbe, hiszen még "emlékeztek" arra, hogy kik voltak a régi nemzetségbeliek, s ez – ha nem is döntően – még hathatott. Persze elsősorban az idősebbek tudatában. A régi középgazda csak rangosabb maradt, mint a régi szegényparaszt, hiszen ha a szegény gyümölcsöse néhány árt tesz ki, a közepesé több holdat, nyilván, az erről leszüretelt néhány tonna, sőt vagon gyümölcs birtoklásában anyagi helyzete is más, mint a szegénynek. Ezért nem csodálkozhatunk, hogy ma még érvényesül valamennyiben ez az elv, bár *nem döntő módon!* A szülők javaslatait még meghallgatják. S ezért nem csodálkozhatunk azon sem, hogy az "egyrendű", egyivású családok – hogy gyermekeik frigyeit biztosítsák – nem riadnak vissza ma sem attól, hogy a menyasszonyt tizenhat éves korában már férjhez adják, nehogy a jó partit elszalasszák. Így 1962. júniusában egy lakodalomban – ahol én is részt vettem – a menyasszony szintén csak tizenhat éves volt, s a hozzátartozók így indokolták a korai férjhezmenést: a legénynek már meg kellett házasodni, mert katonaviselt ember volt, a leány tehát nem szalaszthatta el az alkalmat.

(Az eddig elmondottak szinte teljesen megegyeznek a román és magyar ifjúság felfogását és szerelmi gyakorlatát illetően.)

Íme, mit mond ezzel kapcsolatosan a már többször idézett Balázs Árpád adatközlőnk: "A legények most már házasodnak tizennyolc éves korukban. A lány tizenhat éves korába szabad, szabad volt, hogy menjen, az most is szabad tizenhat éves korától fel. De van olyan, hogy nem megy férjhez, amíg huszonegy-huszonkét éves, ha nem kerül neki olyan legény, akit szeressen, vagy a szülei nem engedik hogy menjen valamelyikhez..."

Megint csak vulgarizálnánk, és a bonyolult valóságot mesterségesen egyszerűsítőnk le, ha nem vennénk észre itt is az osztálymeghatározottságokat. Mert amíg a fentiek a rangosakra nézve szabályként álltak, hogy ti. a párválasztásnál döntő szerepet játszottak, a szegényekre nézve régen

is az alakult ki, hogy a szerelemnek, a tetszésnek nagyobb szava érvényesülhetett. Hiszen szegény a szegényhez ment, s ha már így volt, akkor természetesebb, hogy mentesen az anyagi javak rabságától, szabadabban, szerelme szerint választhatott a maga fajta szegényebbrendűek köréből. Ugyanez áll a mai időkre is, hogy a szegény sokkal inkább szíve szerint s szüleitől függetlenül választ magának párt.

Arra kérdésre: *“Nincs az, hogy a szülők választják ki a legényt?”*, a következő a felelet: *“Igen, az úgy volt mostanig is, most is úgy van. Megnézik, vagyis a legény viselkedését megvizsgálják a leánynak a szülei. Ha nekik tetszik, akkor elfogadják, hogy kérje meg a lányát, ha pedig nem, akkor elutasítják. Viszont a legénynek is, ha például egy legény azt mondja: Né szüleim, apám s anyám, el akarom venni a lányt, mit szólnak hozzá?, akkor azt mondják: Ha te jónak látod, vedd el! De azt is mondhatják: Na, jól gondolkozzál, az nem jó, nem jó családból származó. Mindkét szülőpár bele kell hogy egyezzen, csak úgy tudnak házasságot kötni...”*

Persze újból és újból hangsúlyozzuk, hogy a szülői óhaj, mely általában nem az érzelmeket, hanem a vagyoni helyzetet veszi tekintetbe, újabban már mind ritkábban találkozott a fiatalok értékelésével, sőt nem is játszhatott döntő, kizárólagos szerepet. Ez a jelenség így alakult magyaroknál és románoknál egyaránt.

Leánykérés ("Peșitul")

Vasile Bezerița román adatközlő szerint a leánykérés a múltban egyfajta alkudozás, *tocmeală* volt, amikor is a fiatalok szülei részletes tárgyalásokba kezdtek a fiataloknak adott hozományt illetően, s ahol nemcsak azt kellett megszabni, hogy hány hold, hanem azt is, mennyi szántó, mennyi kaszáló, mennyi kert illeti őket, sőt még azt is, hogy ezek melyik dűlőben vannak. Adatközlő szerint sok házassági szándék meghiúsult, mert ha elvben meg is egyeztek a szülők, mikor a hozomány gyakorlati részletezésére került a sor, összevesztek, s a házasság nem jött létre.

Trombitás Lajos 86 éves adatközlő szerint a leánykérés attól függött, *“ahogy meg tudtak egyezkedni, amit ígérnek”*. A lány szülei *“ígértek a lánnyal mindent, még a csillagos eget is, csakhogy egy-egy lányt férjhez adjanak”*. Egy fiatalkori élményéről szólva elmondja, hogy első feleségét úgy vette el, hogy háztűznézni ment egy másik legénynek más falujába, s ott a házbeliek el sem engedték addig, amíg el nem jegyezte azt a lányt, akit addig nem is látott. Így a leánykérés is megesett még akkor. Igen jellemző a régi felfogásra, hogy bár a lány egyáltalán nem tetszett neki, azt gondolta: *“annyi vagyonért érdemes elvenni, még ha vak is...”*, s így elhagyta a *“szép szeretőt, ügyes szeretőt”*.

A leánykérésnek tehát már a felidézhető múltból sem maradt valamilyen színes szokásmozzanata, csak a pusztá (rigmus nélküli), süteménnyel és borral való kínálás. Valójában a pusztá és nyers vásár, amit persze megelőzött itt-ott egy-egy bevezető semleges és udvarias beszélgetés.

Ami a mát illeti, a leánykérésnek már nincs "alku" jellege, de hiszen már nincsenek földek meg ezzel járó anyagi létfeltételek, amikben meg egyezni kellene. Ebben a kérdésben egyetértettek román és magyar adatközlők egyaránt.

Balázs Árpád szerint a leánykérés csak formaság, és már előtte elvben nagyszerűen, minden nehézség nélkül megegyeznek a legény és a leány szülei. A leánykérés ti. már akkor történik elsősorban, amikor a legény szól a leány szüleinek ekkép: *"Nézzék, én jártam a magok házakhoz, s szeretném a magok lányát elvenni. Hogyha hajlandók volnának, hogy hozzám adják."* Ha a lány szülei valamiért ellenzik, már ekkor van alkalmuk megmondani, ilyenképpen: *"Hát nézd meg, fiam, keress mást magadnak, mer mű nem vagyunk készen a miénkkel. Még nem készek a bútorak, nem készek a párnái, nem készek a ruhái (már ti. a menyasszonynak). Ez még nem elutasítás. De mikor az apa azt mondja: "Keress mást magadnak" –, akkor tudja, hogy el van utasítva. Többet nem megy. Ha biztatják, akkor elküldi az ő embereit, hogy kérjék meg. Igen, ha biztatják. Elküldi az ő emberét, esetleg az apját..."*

Több adatközlő is megerősítette, hogy a tulajdonképpeni leánykérés minden ceremónia nélkül megy végbe (a sütemény- és pálinkakínáláson kívül más semmi nincs, és mégcsak nem is öltöznek tiszta ünneplőbe, hanem csak egy jobb ruhába). Annaira nincs semmilyen ceremóniális jellege, hogy még a szokásos násznagy is hiányzik. A legénnyel az apa megy, vagy a legény valamilyen egész közeli rokona, sógora, nagybátyja. A rövid és egyszerű formula után, amely kötetlen, s amelynek lényege szándékukban minden cifrázás, kertelés és játékosság nélküli bejelentése, a szülők rendszerint beleegyeznek, hogy lányukat nekik adják. (Ha nincs ilyen biztos reményük, el sem indulnak, hisz a "véleménykutatás" tulajdonképpen már megtörtént.) Utána pedig rátérnek, hogy megbeszéljék a hozomány kérdését, ami itt nem döntő jellegű, inkább tervezgetések a jövőt illetően: hol fognak lakni a fiatalok? Az öregekkel együtt, vagy építenek házat? (Ez a ritkább eset.) Esetleg a közeljövőben lesz módjuk építeni. Továbbá: mikor legyen meg az esküvő, mikor a lakodalom, mikor az egyházi, mikor a hivatalos, a néptanácsnál. Hány párt hajlandó hívni a lányosház, hányat a vőlegényes, honnan hozzák a cigányokat? Ha elhalasztják, milyen okból kifolyólag halasztják el: nincs még kész a menyasszony kelengyéje, bútora stb., már nincs, vagy még nincs bor, nincs disznó, amit levágjanak stb., stb. Ez tehát inkább már-már baráti egyezke-

dés, tervezgetés a fiatalok közös jövőjét illetően. A lakodalom körülbelüli napját is akkor állapítják meg, ekkor beszélnek meg az eljegyzés napját és mikéntjét, a jövődő násznagyok kiválasztását: a vőfélyek személyében is most egyeznek meg stb.

Hasonlóképpen vélekedik Vasile Bezerița adatközlő is, aki szerint ma már az a fontos: *“Să-și placă de ochii lui, unul altuia, asta-i cea mai mare problemă, că ei se înțeleg, și se învoiesc.”* (“Hogy tetszedjenek egymásnak, ez a legnagyobb probléma, hogy ők tetszedjenek egymásnak és meg-egyezzenek.”)

A lány kelengyéje

Ez a mozzanat számunkra két okból is jelentős: mert változása, jelentősége leméri, jobban mondva tükrözi a nép társadalmi-gazdasági helyzetében beállt változást, fejlődést. Másodsor azért, mert arra derít fényt, hogy ugyanabban a faluban mindkét nép azonos gazdasági-társadalmi körülmények hatására azonos módon fejleszti ki az új szokásokat, mégha a két nép szokásanyaga a múltban bizonyos tekintetben egymás mellett, de sokszor egymástól függetlenül fejlődött ki.

A múltban a lány jelentős hozománya a föld és a marha volt, eszerint a gazdagok hozománya lényegesen különbözött a szegényekétől: de ami a lakásberendezést, ruhaneműt illeti, általában az igénytelenség jellemezte még a gazdag, módos parasztok hozományát is. Ezt azért fontos leszögezni, mert éppen itt van a lényeges fordulópont. Az utóbbi tizenöt évben mindinkább a nagyobb igényesség, a szép és kellemes otthon jegyében alakul ki a lány hozománya. Nem véletlen, hogy itt is van már bizonyos hagyományosság: így például az adatközlők szerint ma már a lány visz egy szoba- és konyhabútort, amit városon készen vásárolnak, esetleg rendelnek. Ahogy az idő telt, a szoba-konyhabútor is mind szebb és finomabb, értékesebb lett. Eszerint ha az ötvenes években megelégedtek egy konyhabútorral, de azután már szobabútort is kapott a lány. Az első években festett bútort vásároltak, az utóbbi években már fumírosat. Ez Árpáston így van románoknál, magyaroknál egyaránt. S ez nemcsak itt, hanem szerte az országban mindenütt a növekvő jómód és növekvő igények megjelenésére vet fényt.⁹⁾

A negyvenes években a lány kelengyéje még egy ládaféléből (kanapéből) állott, amibe a ruhaneműjét, a szőttesekeket vitte; egy ágyból, amelyet megvetettek, s amiben az ágyneműt tartotta. Ez a múltban változott aszerint, hogy gazdag vagy szegény lány kelengyéről volt szó. Ámbár meg kell mondanunk, hogy ilyen tekintetben a szegény is iparkodott, hogy akárhogyan előteremtse azt a kelengyét. Ami a lány hozományát illeti, az

ágynemű tekintetében nem volt nagy különbség: általában 6-10 párna között váltakozott, ehhez járult még egy, legfeljebb két pokróc, néhány szőtes lepedő, ágytakaró s felsőruha, két vagy három rend. Bútor csak a láda, ágy, asztal, amit mind feltettek egyetlen szekérrre, s ezt a lakodalom napján vitték el a vőlegényes házba.

Érdekes, hogy a hozomány növekedése, amely itt már az otthon szépítése, kényelmesebbé, szebbé tétele irányában halad, együttjár egész sor mozzanat megváltozásával: így például régen az egyetlen bútort egy szekér vitte a nászmenettel együtt, most azonban ez külön szertartássá fejlődött, s jelentősége csak nőtt azáltal, hogy nem akkor, de *előtte való nap viszik*, s nem egy, de legalább 5-6 szekérrrel. Az sem véletlen, hogy lehetőleg úgy intézik, hogy minél mutatósabb, ünnepélyesebb legyen. Igaz, a szekerek, marhák, illetve lovak nem voltak felpántlikázva, de az egész nagyon szertartásosan és ünnepélyesen festett. Egyfajta kis lakodalomnak számít, hiszen elég sokan hivatalosak rá: a szekeres emberen kívül (mindenik szekér mellett egy ember, házasság vagy legény, akit a románok *frate de cruce*-nek neveznek, s akik ünneplőbe öltözve mennek) mindkét részről: a menyasszony és a vőlegény részéről jelen van a násznagy és násznagyasszony. Ezenkívül nagyon sok asszony és lány. Románoknál a *drujdele*, magyaroknál a *nyoszolyólányok* azok, akik majd a szekéren ülnek, s ott énekelnek, illetve a románok esetében csujogatnak (*a hori*) az úton, amíg a hozományt elviszik. A vőlegényes- és a menyasszonyos háznál a legközelebbi hozzátartozók ünnepélyesen várják a vendégeket, akik jelen vannak a szertartásnál. Mindkét házban süteménnyel és itallal kínálják a vendégeket.

Jegyváltás ("Credință")

Ehhez a szokásmozzanathoz a múltban sem fűződött gazdag hagyományos népköltészet. E szokásmozzanat a 86 éves Trombitás Lajos szerint már az ő fiatalkorában is, tehát 50-60 évvel ezelőtt is így ment végbe, csupán azzal a különbséggel, hogy régen a papnak vittek tyúkot is, meg kendőt, ma azonban csak süteményt visznek s egy kis pálinkát. Ez így van románoknál és magyaroknál egyormán – bizonyítja Vasile Bezeriță adatközlő is.

A jegyváltás tehát mind a románoknál, mind a magyaroknál veszített hagyományosságából, bár manapság is nagy pompával tartják meg: sok párt hívnak meg mind a menyasszony, mind a vőlegény barátai körül. A jegyesség napján a vőlegény vendégei összegyűlnek a vőlegénynél, majd együtt mennek el a menyasszony után. Ilyenkor csak kínálás van mind a vőlegénynél, mind a menyasszonynál. Majd felkerekednek, s elmennek a

paphoz. A paphoz nem megy el mindenki, csak a legközelebbi rokonok, a násznagy és násznagyasszony. Mikor a paphoz érnek, szabadon, kötetlenül kéri a lelkipásztort (az apa vagy a násznagy, vőfély ugyanis nincs jelen!), hogy a jegyességet ejtse meg. A pap az, aki a jegyajándékot elcseréli: a menyasszony ajándékát a vőlegénynek. A vőlegény ajándékát a menyasszonynak adja. A mostani adatközlők már nem emlékeznek arra, hogy régen egyszerű zsebkendőnél – ez esetben jegykendő – mást is adtak volna egymásnak ajándékba. A román pap szerint egyesek pénzt, huszont lejt adtak ajándékba egymásnak. Ő figyelmeztette őket, hogy pénzt nem lehet “elcserélni”. Újabban sokan jeggyűrűt is cserélnek, de ez még nem általános. A jegyesség után, amely a románoknál az egyházi előírások szerint történik, ugyanúgy a reformátusoknál is, a pap ki fogja hirdetni a fiatalokat három vasárnap egymás után. A fiatalok és vendégek a menyasszonynál mulatnak éjjel tizenkettőig. A menyasszony vendégei átlag öt-öt liter bort visznek magukkal a vendégségbe, de ilyenkor nem szokás lisztet meg süteményt vinni ajándékba.

Ami a jegyességet illeti, általában nem tart tovább, mint három hét. Rá három hétre, ha valami közbe nem jön, megtartják a *polgári esküvőt*. E három hét alatt, de a *polgári esküvő után is*, míg az egyházi és a hagyományos lakodalom meg nem történt, csupán *jegyeseznek tekintik egymást a fiatalok*. Napjainkban ritkán fordul elő, hogy a jegyesség felbomoljon. Vasile Bezeriță szerint régen elő-előfordult. Ennek oka az volt, hogy eközben a lánynak vagy a fiúnak egy vagyoni szempontból jobb házasságot kommandálhattak a rokonok, jóismerősök.

Ha a lány más falusi, az eljegyzést teljes egészében a lánynál tartják meg, vagyis más faluban. Ilyen estben a vőlegény részéről csak a legközelebbi hozzátartozók jelennek meg.

A jegyesség is, akár a jegyesség időszakában meghatározott esküvő, ma már az *év bármely évszakában* és a *hét bármely napján* tartható. Ma már nincsenek *tiltott napok*, amikor nem lehet esküvőt tartani, s amelynek a múltban babonás jellege is volt. Sőt, az adatközlők szerint minden évszakban lehet és érdemes esküvőt tartani: ősszel azért, mert van új bor; télen azért, mert vágnak disznót. Nyáron azért érdemes, mert akkor a szabadban lehet tartani. És így tovább.

A románoknál mégis van bizonyos megkötöttség. Lehetőleg elkerülik azt, hogy böjti időszakban tartsák meg a lakodalmat, mert ilyenkor sem táncolni, sem bizonyos ételeket fogyasztani nem lehet.

A hét napjai közül előszeretettel választják mégis a vasárnapot. Ennek is gyakorlati oka van: hétköznap dolgozni kell, így sokan el sem jönnének a lakodalomba. Ezenkívül a vasárnap tartott lakodalom ünnepélyesebb

lehet, az egész falu eljön a templomba, hogy gyönyörködjék a fiatal pár öltözetében.

II. LAKODALMAS SZOKÁSOK

A lakodalmi szokásokból is főleg azokra a mozzanatokra hívom fel a figyelmet, melyek a már említett két jelenséget igen jól illusztrálják: a) a játékosság megszűnése; b) a lakodalmi költségek elmaradása. (E költségek főleg az asztalozás rigmusáiban megmaradt!) Mindkét jelenség a városi hatásnak tudható be, s nem kevésbé annak a diktatúra éveiben oly sokat hangoztatott nagyon is tudatos falu-lejáratásnak, mely a falu megszűnését – mint erre már hivatkoztam – egy “boldog és jobb jövő” reményében megjósolta. S persze nem utolsósorban annak is, hogy az ipari vonzás – bár itt, Árpáston nem volt olyan erőteljes – befolyása azért lemérhető volt.

Másfelől itt, Árpáston is ugyanaz történt, ami szerte az országban, hogy a föld elvesztésével mindinkább a pénz, illetve a pénzen vett javak (városról vásárolt tárgyak) jelentik az új “státuszszimbólumot”.⁹

A hozomány elvitele

Hogy a hozomány elvitele nemcsak egyszerűen praktikus, szükséges mozzanat, de ceremóniális része a lakodalomnak, mégpedig új színekkel gazdagodva, ezt bizonyítja az a ráérősség, ahogy ezt a szertartást végzik. Hadd hivatkozzam e szokásmozzanat leírásánál arra az esküvőre, amelyen 1965 májusában részt vettem. Ezért leírom elejétől a végéig, kiemelve a folklorisztikai adatokat.

Megfontolkoztató, hogy e szokáskomplexum kapcsán főleg itt maradt meg bizonyos játékosság. Másfelől mindez azzal van összefüggésben, hogy a lány gazdag hozományával a menyasszony családja, a felkért rokonok dicsekedni akarnak. Itt tehát már a gazdasági tényező a döntő.

Szombat délután már három órakor összegyűltek a vőlegényes háznál, hogy előkészítsék a szekereket. A marhákat részben a kollektív gazdaságtól kapták, részben pedig a kollektivisták a maguk állatait fogták be, s ilyenkor a legényfiúkat küldték a szekérrel. Mielőtt elindultak volna, a szekereket süteménnyel és itallal kínálták. Ezalatt a menyasszonyos háznál nagy volt az izgalom. Minden percben ki-kiszaladt valaki, hogy nem jönnek-e már. A bútorok mind elő voltak készítve és berendezve, lehetőleg minél előnyösebben. Az ágy megvetve, a felső takaró felhajtva, hogy lássák a nagyon szép és teljesen városias ágyneműt (két selyempap-

lan, 10 párna nagyon szép huzattal, gépi hímzéssel, ezenkívül takarók, díványpárnák az ágyon, szőnyeg a földön, függönyök stb.). Jóllehet tudták, hogy a szekérre való felrakás pillanatában úgys szétszednek mindent, mégis fontos volt, hogy először megtekinthesse mindenki. Ez egyfajta kiállítás-számba ment, aki feljött, végignézett mindent.

A menyasszony rokonai kérésre és kéretlenül is mutogattak, felhajtották a takarókat, kinyitották a szekrények ajtóit, s megmutatták az ágyneműt, fehérneműt. Így a beérkezett vendégek, a már említettek legalább egy-két órán át "gusztálhatták" és kifejezheték ámulatukat a szép hozomány miatt. Ez az előkészítő rész éppen olyan fontos, mint maga az elvitel, ugyanis amikor már elviszik, ott nem tudják olyan szépen berendezni, hanem csak úgy rakják le, ahova érik, tekintve, hogy a szobát úgys ki kell ürösíteni a lakodalom céljaira (tánc és vacsora esetére).

A vőlegény rokonai, emberei megérkezvén (a vőlegény részéről főleg férfiak jönnek) a násznagy meg a násznagyasszony bemennek a szobába, ahol a kelengye van. Mindjárt zajos ünneplések, kínálások következnek. A szertartást egy jóbeszédű rokon sógorasszony vezeti. Tréfálkozva kérdi, hogy miért jöttek, majd panaszkodni kezd, hogy ők mennyit dolgoztak, amíg ezt a szép kelengyét előállították. Mutatja ujjait, amelyekről még a köröm is lekopott a sok varrásban, hímzésben. Célzásokat tesz arra, hogy ingyen nem viszi ki innen senki a kelengyét. A vőlegény részéről a násznagy, vagy más hozzátartozó beszél. Kijelenti, hogy nem kívánja ingyen. A szoba tele van most emberekkel. A vőlegény emberei inkább az ajtóban állnak, a menyasszony hozzátartozói viszont valósággal körülállják, mint-ha meg akarnák védeni a bútorokat, nehogy kivigye valaki.

A legfiatalabb nyüzszülányok (a menyasszony unokatestvérei, tíz-tizen-négy évesek) várják, hogy kiváltsák tőlük a hozomány egyes darabjait. A szertartást vezető asszony azt mondja: "Jól van, elvihetitek, de nézd meg, mi itt ezekkel a lányokkal annyit dolgoztunk, hogy ingyen nem vihetitek el!" Mire a felelet: "Nem is akarjuk ingyen!" Előzőleg volt egy kis játék is: a vőlegény emberei megpróbálják tréfából, hogy elragadjanak egy-egy darabot anélkül, hogy kiváltanak. Az asszonyok utána szaladnak, s kényszerítik őket, hogy visszategyék. Ahogy egy darabot átvettek, egy-egy ötlejest csúsztattak a lányok kezébe, lehetőleg úgy, hogy mindenik rokonleányka, még az apróbbak is kapjanak a pénzből.

A kihordás és felrakás nem összevissza történik. Az első szekérre a nagyágyat teszik fel, amelyet szépen megvetnek úgy, hogy lássék a szép ágynemű. A másik szekérre is tesznek még az ágyneműből, ami nem fért a nagyágyra. Harmadikra asztalt, azt is szépen megerítve csipkével, nippelkel. A fenti lakodalomban összesen hat szekér volt.

(Itt egy apró megfigyelés és kitérő, ami a hagyományokhoz való viszonyulásukat illeti. Amikor a bútorokat már ki kellett vinni, az asszonyok még mind folytatták volna a játékot az alkudozással, kiváltással. Az asszonyok nyilvánvalóan élvezték is. Künt azonban megindult egy kis esőcsepergés. A férfiak halkán összesűgtak, siettetni akarták a bútorok kivételét, hogy meg ne ázzanak. Általában az volt a benyomásom, hogy unták ezt a játékos tréfálkozást a hozomány kiváltásával, amit a nők nagy odaadással figyeltek. Többen meg is jegyezték halkán, hogy bolondság semmisséggel tölteni az időt, a bútor megázhat. Majd más mozzanat alkalmával is megfigyelhető volt, hogy a hagyományosság őrzői ma is éppen úgy az asszonyok, mint régen.)

Amikor az asszonyok elrendezték az összes szekeret, feltettek szépen, mutatósan minden szekérré valamit (például a díszpárnákat, terítőt, csipkéket úgy helyezik el, hogy minden szekérré jusson szépen belőtük), egy vagy két leány elhelyezkedik minden szekéren.

(Érdekes. Széken régen a szekereken csak asszonyok voltak, úgy hívták őket, hogy "szekér-asszonyok", itt viszont lányok is részt vesznek e mozzanatban. Valószínű, a hagyomány merevségének felengedését, a hagyomány széttörését jelenti az, hogy nincs szabály, ami a szekerek kísérőjét illeti.)

Ahogy a szekerek a kapun kimennek, a lányok – ha magyarok, elkezdnek énekelni, ha románok, csujogatni. Tekintettel arra, hogy Árpástó vegyes község, s rendszerint magyarok és románok is jelen vannak a lakodalomban, az együttlevés, közös szereplés számos módozata alakult ki. Így például, amikor a román lányok csujogattak, a magyarok hallgattak. Azután elkezdtek a magyarok énekelni, a románok addig vártak. Volt olyan ének, amit együtt énekeltek magyarok, és románok. (Nem sikerült még kibogoznom az okát: lehet, hogy egy bizonyos nemzeti elzárkózásnak lehetne betudni – bár ez nem tudatos náluk – azt a tényt, hogy a magyarok sietnek kijelenteni, hogy ők nem szoktak csujogatni. Hogy Árpáston csak a románok csujogatnak, ezt több adatközlő is említette. Sőt mit több: gyakori unszólásomra is Balázs Árpád 80 éves, Trombitás Lajos 85 éves, Balázs Anna 48 éves és más adatközlők egyetlen magyar csujogást sem tudtak, viszont az említettek közül ketten: Balázs Árpád és Trombitás Lajos tudtak román csujogásokat és elég szép számmal. A lakodalmak alkalmával tanulták, mivel a nászmenetkor a román lányok ("drujdele") mindig csujogatnak magyar lakodalmak alkalmával is.)

Amikor a szekeres megérkezik a vőlegényes házhoz, a legközelebbi hozzátartozókat, a menyasszonyos ház képviselőit a lépcsőfeljáraton vagy a küszöbön fogadják. A násznagyot és a násznagyasszonyt megölelik, megcsókolják. Következik a kínálás pálinkával és kaláccsal, illetve tésztával.

(Itt újra kell egy kis kitérőt tennem: a menyasszony – bár nem szokás, és nem is illik –, ő is ment karonfogva a szekerek mellett. Előzőleg volt egy kis vita, hogy menjen-e vagy sem, mivel nem szokás. Azonban hamarosan belenyugodtak: miért ne mehetne? A megfigyelt lakodalom esetében többször is volt alkalom tapasztalni *ingadozást abban a tekintetben, hogy hagyományosan járjanak-e el vagy sem*, és minden esetben a praktikuság, az ésszerűség elve döntötte el a kérdést, háttérbe szorítva a hagyományos szempontot.

Utána kezdik behordani a bútorokat, ideiglenesen elhelyezik, s lehetőleg minél hamarabb, hogy a megterített asztalhoz ültessék a vendégeket, és süteménnyel és itallal, borral vagy cukrozott pálinkával kínálják őket. A vendégek még két órát is elüldögélnek, énekelve, tréfálkozva, beszélgetve az asztal körül. Ilyenkor ha románok és magyarok vannak együtt, románul is és magyarul is énekeltek.

Még egy érdekes, apróságoknak tűnő megfigyelés: régen a fiatalok néhány bútorát nem rendezték külön szobába: az a pár bútor nyugodtan elfért az egyes szobákban; a párnákat esetleg a nagy szobában helyezték el, ahol rendszerint nem laktak, de az volt az ünnepi szoba. Most szinte már kialakult a mai idők igényeinek megfelelő "hagyomány": a fiatalok rendszerint egy egész külön szobát kapnak, ahol az új bútorokat helyezik el, s ahol ők is lakni fognak. (Nem hálának tehát egy szobában, és nem laknak egy szobában az öregekkel.) Érdekes, hogy már az új lakásokat is háromszobás-konyhásnak építik, amelyből egy szoba a fiataloké, a konyha közös addig, amíg nem szállnak ki, s nem építenek maguknak új lakást. Rendszerint a legszebb szobát adják át a fiataloknak, s az öregek meghúzódnak a kisebb szobában, sőt olykor a konyhában.

Meg kell említenem végül, hogy a hozomány ilyen ünnepélyes külsőségek között való elvitele főleg az utolsó öt évben fordult elő először. Ez az igények növekedését bizonyítja.

Asztalülés

A lakodalmas szokások közül azért választottam ki éppen az asztalülést, mert – nem véletlenül – ez a szokásmozzanat még őriz hagyományos jegyeket, ugyanis ennek keretében történik az *ajándékozás* éppúgy, miként a *menyasszonytáncoltatás*. Valójában mindkettő megmaradása azt bizonyítja – miként az előző epizód, a hozomány elvitele –, hogy mind nagyobb szerepet kap a gazdasági tényező, a résztvevők szinte hivalkodva és, mondjuk így, versengve mutatják fel jómódukat, gazdasági előmenetelüket; ez érvényesül a hozomány játékosnak álcázott körülményes mutogatásában éppúgy, miként az ajándékok növekvő értékében. Tegyük azt is

hozzá, ez manapság már nem természetbeni, hanem – pénz. Ha elgondolkodnánk e jelenségen, mely országos tendenciát utat, akkor azt valami sajátos “kompenzációként” tarthatnánk számon az elvesztett régi rangért, földért és midnenért, ami ezekkel járt.⁷⁾

És most lássuk részletesen az asztalülést!

A lakodalmas menetnek a templomból való visszatérése után kerül sor az asztalülésre. Árpáston sajátos szokás, hogy több asztalülés is van: külön a *fiatalság számára a lányos háznál*; más asztalülés van este a *felnttek számára a lányos háznál*. Ugyanúgy a *vőlegényes háznál* is külön asztalülés van fiatalok és öregek számára.

Ez a szokás azzal függ össze, hogy itt a fiatalság nem lehet együtt a felnőttekkel. A fiatalok mulatsága az esti órákig tarthat, attól kezdve másnap hajnalig tart a felnőttek mulatsága. A fiatalok mulatságán a felnőttek közül csak az örömszülők s a násznagy és násznagyasszony vannak jelen, míg a felnőttekén a fiatalok közül mindössze a két vőfély (természetesen az ifjú pár is!)

A több asztalülés mind hozzájárult ahhoz, hogy az asztalozás a maga jelentőségéből veszítsen. (Más falvakban egy fő asztalülés van.) Ennek ellenére, hogy mindenki leróhassa a maga ajándékát a fiatal pár számára, minden egyes asztalülésnél ajándékozás történik.

Az asztalozást két szobában ejtették meg. Nyáron kint szokták a csűrben, különösen ha nagyon sokan vannak. Mivel csak a fiatalok vannak itt, így azok számára terítenek, és este későn majd külön fognak teríteni a felnőtteknek is. Egyébként mindkét asztalozás ugyanúgy folyik le: ugyanazok az étkek (lásd ott!), ugyanúgy hordják fel az étkeket a vőfélyek. Csakhogy míg régen az asztalozásokon számtalan vőfélyes rigmus hangzott el, mindenik ételt ünnepélyesen egy-egy ilyen rigmus kísért: külön káposztára, húsvésre, peccenyére, sültre, borra, pálinkára stb., most itt egyetlen vőfélyes vers sem hangzott el. Ennek ugyanaz a két oka van, mint általában a többi hagyományos mozzanat elmaradásának. Az emberek nem igénylik már. (Az öreg adatközlők szerint: “*Ma csak arra néznek, hogy egyenek, igyanak; más nem érdekli, bezzeg régen de szép volt!*”)

Ugyancsak érdemes azt is megemlíteni, hogy az asztalülésnél mind a román, mind a magyar lakodalmas szokásokban fennmaradt még bizonyos hagyományosság, ami a sorrendet illeti: a menyasszony és vőlegény mellett a násznagy ül, a menyasszonyhoz közel a legközelebbi rokonok, de a többiek leülése tekintetében nincs már semmilyen hagyományosság.

Ami az asztalozásnál a hagyományosságot illeti, Balázs Árpád 80 éves adatközlő még tud arról, hogy van főasztal (első asztal), ott ül a násznagy, násznagyasszony, vőlegény, menyasszony, utána a legközelebbi rokonok, utána a közeli rokonok, “*ki hogy fér el az asztalnál*”. Tehát ez a szigorú

hagyományosság már kezdett széttömi. A másik két asztalnál már mindenki úgy ül le, *“ki hogy éri”*. A szempont a praktikusság. Fal felé akar kerülni mindenki, nehogy a vőfélyek leforrázzák. Van is ilyen vers, amely erre utal. *“Most már ne tántorodjék előttem senki,/ Mer a nyakát hamar leforrázom neki.”*

(Vesd össze ezzel kapcsolatosan azt a tényt, hogy a századfordulón az asztalüléssel kapcsolatosan számtalan hagyományos szokás élt még, ami az étkezés mikéntjét, az ülés sorrendjét stb. illeti. Például kölcsönösen esznek-isznak egymás tányérjából, illetve poharából; menyasszony, vőlegény, együtt eszik-iszik. E szokások babonás tartalma nyilvánvaló. Árpás-tórról nyomtalanul eltűntek.)⁸⁾

Ajándékozás

Asztalülés és ajándékozás szinte egymás szinonímái: a lakodalmas ház étellel-itallal tiszteli meg a vendégeket, viszont a vendégek is tudják, hogy ez egyben ünnepélyes alkalom arra, hogy ajándékaikkal hozzájáruljanak a fiatalok jövődő életének megalapozásához.

Az ajándékozást mindig a násznagy indítványozza és irányítja, ő szólítja fel az egybegyűlteket pár szóval, kötetlenül: *“Most már köszönjük a házigazdáknak az ő szíveességüket, s mi pedig gondoljunk arra, hogy a fiataloknak, az új pároknak, akik fészket raknak, mennyi mindenre van szükségük! Ezért ki-ki ajándékozzon jó tetszése szerint.”*

Az ajándékozás az asztalnál rendszerint pénz szokott lenni. Régen ez a pénzbeli adományozás szinte szimbolikus volt, nem lévén jelentős összeg, hiszen valójában természetbeni ajándékozás volt divatban: disznó, malac, borjú, juh stb. Trombitás Lajos 86 éves adatközlő szerint még a lakodalom költségei sem kerültek ki az ajándékozók összegéből. *“Csak krajcárokat adtak – mondja –, régen nem voltak olyan gálánsak.”*

A pénzbeli ajándék értéke évről évre nőtt. A hatvanas években az is észrevehető tendencia volt, hogy mindinkább túllicitálják egymást. Így alakult ki az a szokásrend, hogy fiataloknál a minimális 20-25 lej, míg a felnőtteknél a 100, sőt 200 lej is illendő ajándék volt.

Persze az ajándékozás összege több mindentől is függ: milyen közelebbi vagy távolabbi rokonságban van az ajándékozóból és a megajándékozott; milyen jóbarát, közeli vagy távoli szomszéd stb. Ottlétemkor több adatközlő is állította: a hatvanas években az ajándékozások összege kétféle, sőt hatezer lejre is felment.

(Hadd tegyem hozzá, hogy Udvarfalván, ahova az ötvenes évektől kezdve szinte a hetvenes évekig visszajártam, megdöbbentő volt ugyanaz a tendencia, az ajándékozott összeg növekvő értéke, az egymás túllicitálása.)

Hadd hivatkozzam Losonci Ágnesre, aki alapvető tanulmányában ezt a jelenséget általánosnak tartja: a földjétől mint legfőbb értékétől megfosztott paraszt mindinkább pénzen vett tárgyakba “kapaszkodik”. Tegyük hozzá: ezt valójában a falu egyfajta traumatikus állapotának tekinthetjük.

Rigmusok nélkül

Régen, még Balázs Árpád idejében, tehát a harmincas években az asztalozáskor számtalan rigmus-változat volt forgalomban, s egyetlen tálát sem szolgáltak fel anélkül, hogy ne mondtak volna valamit. Ezenkívül a két vőfély itt szokta elmondani a tréfás szövegeket a *házasság mellett* vagy *ellen*. *Ellenbeszédeknek*, *vágóverseknek* stb. nevezték őket. Ezeket akkor szokták elmondani, amikor két tál étel között szünet van, hogy lekössék a hallgatóság figyelmét, ne unatkozzanak, s türelmesebben várják meg a következő tál ételt. A következő fázis az volt, hogy csak *egy-egy célszót mondtak el a tál-ételre*. A következő az, hogy nem mindent *köszöntöttek fel*, hanem csak bizonyos *ételeket* aszerint, hogy a vőfélynak melyik rigmus tetszett. A továbbiakban a felköszöntő versek száma egyre apadt. Ma is el-elmondanak egyet-egyét, amit a vőfély tud.⁹⁾

Középkorúak és fiatalok szerint ma már unja a nép, ha már ott van az étel, falatozni akar, s nem akarja nyújtani a szót feleslegesen. A másik ok – véleményem szerint – az előzőből folyik, hogy ti. a menyasszony egyik vőfélye sem tudott verset (ha tudott volna, mondott volna bár egyet), de tény az, hogy ha a közösség ezt igényelte volna, akkor tanult is volna. Persze ez a kihagyás nem maradt el egyik napról a másikra.

Balázs Árpád ez utóbbit azzal magyarázza, hogy a mostaniaknak *“nincs türelmük, nem születnek ilyenre. Na, már ne tarts olyan hazugsággal, azt akarod, hogy ne együnk, igyunk? – mondják, régen meg is éljenezték az ilyesmit!”*¹⁰⁾

S hogy ez a magatartás a vőfélyversekkel szemben asztalozás közben általános, ugyanúgy előfordul a román lakodalmakon is, arra nézve hadd említsem meg a következő példát. Sechei Machedon 57 éves, valamikori vőfély, még maga is felköszöntötte az ételt és italt: *“se descântă supă de carne, sarmăluța, se descântă la vin și la rachiu. Se fac fel de fel de glume la masă. Asta și la mireasa cât și la mirele”* – mondja.

Szószerint közlöm adatközlöm szavait, mert ezek még jobban árulkodnak arról, hogy az ételek felköszöntésében valamilyen hiedelem is rejtőzik. S *“se descântă”* ugyanis egyfajta mágiát sejtet, amely már csak nyelvi emlékként maradt meg.

Másfelől a 38 éves Vasile Bezeriță, aki fiatalkorában még tanult Sechei Machedontól, már nem tudja ezeket a rigmusokat. Úgy emlékszik rá,

hogy már a negyvenes évek végén a román lakodalmakból is elmaradoztak ezek a felköszöntő rigmusok.

(Kedves adatközlőm, az öreg Balázs Árpád nosztalgiával gondolt a harmincas, negyvenes, sőt még az ötvenes évek elejére, amikor őt hívták meg vőfélynek, hiszen ő volt az egyetlen, aki tudta még az étkezéseknél szokásos vőfélyverseket. Sőt azzal is dicsekedett, hogy még a szomszédos falvakba is őt hívták el, mert már a környéken is kiveszték a vőfélyversek.¹¹⁾

A falunak ez a túlságos "formabontása", ami a hagyományokat illeti – tényleg nem tévedünk, ha ezt feltételezzük – azzal a gazdasági jelenséggel is kapcsolatban van, hogy Árpástó mint híres gyümölcsstermesztő falu messze földre (pl. Moldvába, a Regátba) is vagonszámra vitte az eladandó gyümölcsöt. Másfelől viszont a szomszédos Décse ugyanakkor hagyományörzőbb maradt. Bár ez árnyalati különbségekre nincs biztos magyarázatunk, annyit elmondhatunk, hogy ez arra figyelmeztet: a hagyományörzésben, illetve annak elhagyásában az árnyalatokra is kell ügyelnünk.

Viszont – miként láthattuk – a diktatúra *egyeneműsítő hatása* különböző modellű falvakban egyaránt érezhető volt.

Menyasszonytáncoltatás

A menyasszonytáncoltatás valamikor a lakodalmak szertartás egyik ünnepélyes, pompás és mutatós mozzanata volt. Trombitás Lajos 86 éves adatközlő még emlékszik rá: a saját esküvőjén is volt "menyasszonytáncoltatás". Lényege az, hogy vacsora után ki-ki járhat egy-egy fordulót a menyasszonnyal. S a menyasszonytáncát meg kell "vásárolni", s egy pár fillért kell bedobni egy tányérba egy-egy fordulóért. Ha valaki még egyszer akart táncolni, akkor újra bedobott valami jelentéktelen összeget, s újra táncolhatott. A menyasszonnyal táncolni tisztesség, kitüntetés volt. Érdekes azonban, hogy ahogy a nép érdeklődése és ízlése megváltozott – számára ez már nem jelentve semmilyen látványosságot –, utóbb csak a pénzszerezés lehetőségét látták benne. Trombitás Lajos adatközlő például arról panaszkodott, hogy milyen bolondság volt a menyasszonytáncoltatás, mert azzal nem gyűlt be semmi jövedelem. Ezt mondja: "...megfogta a menyasszonyt a kezitől, s annyit forgatta, ameddig megbolondult... Ott eltáncoltatta, ameddig megbolondult, őt vagy hat fillérért." Majd hozzátesszi: "Elég marhaság volt! Szamárság volt!" Később pedig az asztalozás alkalmával történő ajándékozásról beszélve ezt mondja: "Most a lakodalmom jobb." (Itt elsősorban az anyagi előnyökre céloz.)

A menyasszonytáncoltatás elmaradásáról szólva mások úgy vélekednek, hogy "most kímélni akarják a menyasszonyt, mert az nagyon elfáradt

a sok táncoltatásba” (Balázs Árpád 80 éves szerint). A mai fiatal nemzedék és a középkorúak már nem tudnak a menyasszonytáncoltatásról, csak hallották, hogy volt régen Árpáston is.

Vasile Bezeriță a menyasszonytánc elmaradása kapcsán így vélekedett: *“nem érdemes fárasszani a menyasszonyt”*, hiszen az asztalülésnél úgyis mindenki megadja, ami illik.

E megjegyzésből egyben jól kitűnik az is, hogy már csak a pénzszerzési lehetőséget látták benne, ami ma már nem illő, a hatvanas években; viszont a játékoságot, a színességet, a ceremóniális értékét már nem értékelték.

Menyasszonybúcsúztatás

Az asztalozás után következik a menyasszonybúcsúztatás. Ez közvetlenül az asztalozás után és a menyasszonynak a szülői háztól való végleges eltávozása előtt történik. A menyasszonybúcsúztatás a lakodalmi szertartás egyik kiemelkedő mozzanata. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy míg Árpáston a lakodalmi vőfélyköltészetnek majd minden darabja kihullott, s a mostani nemzedék nem tanulja meg az egyes verseket, a menyasszonybúcsúztatást minden vőfélynak illik megtanulni, mert arra még nem volt példa, hogy ez elmaradt volna. Ez ugyanis egyik legmeghatóbb jelenet, amikor a menyasszonyt elbúcsúztatják nemcsak szüleitől, rokonaiktól, de a szülői háztól is (ezután a vőlegény házában fog lakni), és egyben a leányságától is. Néhány évvel ezelőtt a *siratóest is búcsúztató volt a leányságától, lány- és legénybarátaitól*. Most a leányélettől való megválás ebben az egyetlen mozzanatban fejeződik ki.

Maga a búcsúztatás mozzanata megmaradt, de egészen rövidített formában. Míg azelőtt külön-külön és más-más szavakkal búcsúztatták a menyasszonyt apjától, anyjától, testvéreitől, legény- és lánybarátaitól, násznagytól stb., most megelégszenek azzal, hogy egyetlen versben búcsúztassák el valamennyitől.

Amikor részt vettem a már említett lakodalomban, az asszonyok még sírtak, a férfiak unták, és türelmetlenek voltak. Többen nevettek, hogy milyen *“cirkuszt rendeznek ezek a fehérnépek”*. Egyesek odasúgták a vőfélynak, hogy rövidítse meg a búcsúztatót, hogy legyen már vége. A férfiaknak és a nőknek a hagyományokkal szemben eltérő hozzáállása, magatartása – miként erről már esett szó –, mindenütt megmutatkozik. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az asszonyok hagyományőrzését már nem kezdte ki valamiképp az idő. Hiszen ha ragaszkodnak is ahhoz, hogy a menyasszonybúcsúztatáskor sírjanak, már nem ugyanolyan mély meggyőződéssel csinálják végig, mint valamikor. Ez derült ki az öregek és

középkorúak, illetve a fiatalok beszédéből. Az idősek elmondták, hogy a régi asszonyok valódi könnyeket sírtak, *“nemcsak úgy szokásból, mint manapság”*, mert hiszen átérezték, mit is jelent az asszonyi sors. Ebben benne volt a parasztasszonyi sors kiszolgáltatottságának az ösztönös megérzése. (Egy széki lakodalmas énekben ez ki is fejeződik: *“Hullani kell a virágnak./ Eskünni kell a leánynak.”* Ám az idézett széki népdal így folytatódik: *“Hullani kell a levélnek./ Eskünni kell a legénynek...”* E sorok meggondolkoztatóan utalnak arra, hogy a legkeményebb paraszti létben is a szülők saját sivár életük kompenzálásaként az ifjúságnak biztosítottak bizonyos könnyebbéget, szabadságot. Ezt a vizita, a tánc, a fonó, s ezen belül a játékoság jelentette.

Arra is fel kell figyelniünk, hogy amikor a középkorú asszonyok megvallották: *“Sírunk, mer ez q szokás”*, de mindjárt hozzá is tették: *“A mai asszonymak már nem is olyan sírnivaló a sorsa!”* – ez utóbbi megjegyzés meggondolkoztatóan utal arra, hogy a kommunista diktatúra felvállalt *“feminizmus”* valamiképpen hatott, legalábbis abban, hogy a régi közmondás: *“Az asszony verve jó!”* – már nem igazán érvényes.

* * *

A jelen dolgozat, mely – emlékeztetek rá – csupán részlete egy nagyobb tanulmánynak, remélhetőleg alkalmas mégis bizonyos kérdések felvetésére, az esetleges válaszadás lehetőségére is.

a) Ez a kérdésfeltevés és válaszadás annál inkább lehetséges, mert hiszen éppen a lakodalmas szokások a legszínesebbek, pompásabbak, s így a leggazdagabb hagyományosságot képviselik. Valójában a múltbeli nehéz paraszti lét egyfajta kompenzációja volt, amely kijárt az új életre elinduló ifjú párnak.

b) Annál izgalmasabb annak keresése, hogy ez a valamikor oly gazdag, színes és pompázatos szokásanyag hogyan – és mi okból? – kezdett mindinkább kiürülni, elszegényedni, és épp a játékoság, ünnepélyesség, színesség kárára.

c) Ugyanakkor a lakodalmas szokásokban városi hatásra egyfajta nyitottság nyilvánult meg: városi, már mindinkább nem hagyományos ételek készítése, a rideg anyagiasság eluralkodása (lásd a mind nagyobb pénzértéket jelentő ajándékozást, a versengést abban, hogy minél többet ajándékozzon pénzben). Ez – nem vitás – annak az új státusszimbólumnak a kialakulását jelezte, mely a valamikori földek elvesztésének kompenzálására alakult ki.

(Ugyanakkor érdekes módon megfigyelhetünk egy ellentétes tendenciát is: a városi párok – és éppen az elmúlt időszakban – a vendéglőkben

megtartott ünnepi vacsora alkalmával több ilyen hagyományos szokást felvettek (megőriztek), hogy az ünnepélyességet fokozzák. Ez a jelenség paradox módon ment végbe az elmúlt évtizedekben: míg a parasztok kezdik szégyellni hagyományaikat, népi értékeiket, a városiak kezdik felkarolni a régi értékeket. (L. a népi kerámia, hímzés, szőttek, táncház stb. városi "divatját".)

(Udvarfalvának, e városszéli falunak városiasodása a leglátványosabb volt: egy asszony elmondta, hogy gyönyörű szőttese, melyet valamikor a "tisza házban" tartott, kikerült a konyhába, míg a városi unoka elkérte, hogy saját lakásának díszéül szolgáljon.)

d) Vizsgálatunk idején, a hatvanas években már jól kibontakozott az a fajta "váltás", melyről előzőleg szóltunk. Az öregek emlékezetében még rekonstruálhatók voltak a régi szokások, esetleg még éltek is, de már kihullott belőlük épp az, ami valamikor éltette ezeket, átminősült, s egyben már integrálódtak a városi hatások.

e) Az árpástói román és magyar anyag akármilyen felszínes egybevetése mégis jól felmutatta azt az *egyneműsödési tendenciát*, amely valójában egységesen hatott mindkét népcsoport szokásaira, hogy ti. a régi szokások megvetendők, az új módi: a városi.

Ebben – ne feledjük – *a falu felszámolásának tudatos politikája kért részt!*

Végeredményben e tanulmányrészlet főleg kérdőfeltevés akar lenni, valamint azt kívánja hangsúlyozni, hogy a szokásanyag-leírásokban mindig essék szó a *váltásról*, az *alakulásról*, valamint arról, hogy mindezt milyen szociológiai, illetve szociálpszichológiai tényezők határozzák meg. Nem felejtkezve meg természetesen arról sem, hogy az egyes falvak ebben a váltásban, változásban differenciáltan vettek részt, s nekünk fontos az árnyalatokra is ügyelnünk.¹²⁾

Jegyzetek

1. A tanulmány nem jelent meg sem a rövidített, sem a teljes formájában.
2. A szokásanyaggal kapcsolatosan a régi hagyomány magyar anyagát két nagyon idős embertől gyűjtöttem: Balázs Árpád 80 évestől és Trombitás Lajos 86 évestől. A román anyagot Vasile Bezeriță 38 évestől, aki maga is éveken át vőfély volt a román lakodalomban.
3. Ezzel kapcsolatosan I. Nagy Olga, 1959, 864-872.
4. Győri Klára könyvének *Lányság és szerelem* című fejezetében részletesen szól arról a szabadoságról, mely a leány- és legény-viszonyt jellemezte (Győri, 1975, 94-122).
5. Ez a jelenség szinte egyetemesnek mondható: 1950-1960 között gyakran visszajártam a jómódú kollektivistá faluba, Udvarfalvára: ott figyeltem meg először, amit aztán másutt is tapasztaltam, hogy a lakodalomban a lány hozománya szinte két évenként ugrott mind többre és többre.
6. Ezt a jelenséget Losonczy Ágnes a szocialista időszak általános jegyének tudja be. Az elvesztett értékek helyett "tárgyakba való kapaszkodásról" beszél (Losonczy, 1978).
7. Hasonló következtetésre jut Losonczy Ágnes már idézett munkájában.
8. Szendrey ennek hiedelmi hátteréről beszél (Szendrey, 1932, 31-32).
9. Később is találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a szokások színessége megkopott. L. ezzel kapcsolatosan Horváth István találó szavait: "Csökkent a lakodalom szépsége. Kispolgári mintára szabódott át." (Horváth, 1971, 139).
10. Ugyanakkor más falvakban még a hatvanas években, sőt később se mondták le a vőfélyversekről. Uthalatunk itt Kispetrire és Inaktelkére, valamint Székre. (L. Nagy Olga, 1989.) Uthalhatok még Jung Károlyra, aki "szertartásmesterekről" beszél, akik – bár idősebbek – ma is felvállalják a vőfély szerepét, s akik a vőfélyrigmusokat még fejből diktálták le. (Jung, 1978.)
11. Az általa lediktált vőfélyversek a kolozsvári Folklorintézet archívumában találhatóak.
12. *Merre tart a falu? Utak, esélyek* című tanulmányomban különböző "falumodellekről" beszélek. Korunk, 1991, 6.sz. 682-689.)

Irodalom

- Győri Klára*
1975 Kiszáradt az én örömem zöld fája. Buk.
- Horváth István*
1971 Magyarórdi toronyaljja. Írói falurajz. Kolozsvár
- Jung Károly*
1978 Az emberélet fordulói. Gombosi szokások. Újvidék
- Losonczy Ágnes*
1978 Az í letmód az időben, a tárgyokban és az értékekben. Bp.
- Nagy Olga*
1959 Széki fonó. Korunk, 864-872.
1989 A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magartásformák. Bp.
1991 Merre tart a falu? Utak, esélyek. Korunk, 6.sz. 682-689.
- Szendrey Ákos*
1932 Az új pár együttevésének jelentősége a házasságban. Ethn. XLIII. 31-32.

Dr. Balázs Lajos

A LAKODALMI FENYŐ EROTIKUS SZIMBOLIKÁJA

(Elhangzott a Kriza János Néprajzi Társaság *Növény és kultúra* témával szervezett vándorgyűlésén, Székelyudvarhelyen, 1993.V.14-én)

A nem szakember számára is nyilvánvaló az ember és élőfa ősi, amitikus kapcsolata, hisz egész népköltészetünk, népművészetünk, hiedelmeink (egyetemesen is), a magas irodalom és képzőművészet, számtalan szokásunk ezt tükrözi. Ennek ellenére meglepő, hogy ennek a jelenségnek elméleti szinten való kutatása viszonylag szűk területre irányul. A fa, az életfa egyfajta szellemiséget, életérzést hordozó, jelképező kultikus, mitikus szerepéről, helyéről értekezve a hazai folklórkutatás előszeretettel a népköltészet, népművészet felé fordul, talán mert ezekben a dolgok kimondottabbak, szembetűnőbbek, és kevésbé vagy egyáltalán a szokásfolklór fele, talán mert mindezek rejtettek, nyelvezetük megfejtése, dekodifikálása olykor szellemi kalandra kényszerít.

A csíkszentdomokosi lakodalom kutatása, tanulmányozása során, a rituális kellékek számbavételekor figyelmem a fenyőre is kiterjedt. Előbb mint jel és jelkép, aztán rituális kellék, majd pedig, épp a népköltészeti megjelenítések felől megközelítve mélyebb jelentések szimbólumaként, hordozójaként is körvonalazódott a vizsgáldásban.

A szentdomokosi lakodalom szokásrendjében a fenyő kétszer jelentkezett egy-egy önálló szokásjelenetben, mindig más-más rituális céllal, rendeltetéssel. Az első jelenet az *ágsirató* volt, amit az *ágütés* előzött meg, a másik a *perec* rakása és vitele.

Az ágsirató (bővebben a Művelődés 1978/8. számában) a menyasszony búcsúja volt a leányságától, leánytársaitól, szüleitől a lakodalmat megelőző napon, "naphaladatkor", amikor a menyasszony hazajött, a jobb kapura felütött fenyő feléje hajló ágát lehajtotta, arcával reáborult, és a már érkezésére összegyűlt leánytársak és ágütő legények, szülők, szomszédok jelenlétében sírva mondta az ágsirató szövegét.

A perec (bővebben Népismereti Dolgozatok 1976) a násznagy jelképes, igen díszes és gazdag ajándéka volt, melyet a vőlegény, illetve az új pár tiszteletére készítettek. Fő eleme egy másfél méteres "választott" fehér fenyő, melynek tövét kenyér nagyságú lyukas kalácson szúrták ki, majd a *rabá*-nak nevezett saroglya-szerű alkalmatosság közepén levő furatba rögzítették.

Az ágsiratás és perecrakás szokása az 50-es évek folyamán végképp kimaradt a lakodalom szokásrendjéből, a hangsúly, miképpen sok más szokás esetében, a külsőségekre, a dekorációra tevődött át. Maradt tehát

az ágütés szokása, melynek jelentősége, az idősebbek szerint, az utóbbi időben felfokozódott.

A továbbiakban a fenyőnek azt a fajta szimbolikáját próbáljuk megfejteni, amit a címben megfogalmaztunk.

A felütött "ágak" (helyi szóhasználat szerint), fenyők nyilván két fiatal párosodásának jelképei, hirdetői: azt a kívánt ember- és életmodellt, amit máshol szóban, költeményben, rituális szövegekben fogalmaznak meg, itt a fenyőjelkép sajátos nyelvezetével lehet és kell elmondani. Kétségtelen, hogy a lakodalmi fenyő a lakodalomban a "nemszóbéli közlés" (Lakatos Bakó Melinda szóhasználat) egyik sajátos, metaforikus eszköze. És hogy mindez nem a kutató idealizáló szándékából eredő kijelentés, annak bizonyítására adatközlőimert idézem. Az aláhúzott szavak egyértelművé teszik, hogy a fenyő nem csupán szemnek tetsző, tetszeni akaró díszítő kellék. Kiválasztása céltudatos cselekvés eredménye, a kiemelt minőségi jegyek által válik üzenethordozóvá, egy eszmeiséget, eszményt közlő "nyelv"-vé.

"Elmennek az erdőbe szekérrel, most bárcát kell váltani, az ágért. Gálkútjából hordják, ott van a sok fehér bojt." "Az ágat a növendékerdőből hozzák, ahol sűrűn nőnek. Sokszor egész nap keresik, járják az erdőt, amíg megszemelik." "Vigyáztak, hogy az ágak... egyformák legyenek. Akkorát üttek, hogy a ház tetején fejfel volt a hegye. Kettőt a ház elejibe, s kettőt a kapuba." "Az ág fehérfenyő lehetett, de nagyon kellett választani, hogy a kettő egyforma legyen, ne legyen egyik bukyosabb, mint a másik, s ne legyenek öreg ágak rajta. Virítson." "Megnezik, hogy egyformák legyenek a keresztelések. Ha egyik magasabb, mint a másik, akkor elvágják a fát, kivágnak belőle s esszeillsztik, úgy, hogy a kereszt ág izása találjon, s azért olyan egyforma a két ág. Ha valamelyik hézagos, beléfurnak a törzsbe, s egy másikról levágott odataláló ágat belészúrnak. A két ág úgy kell találjon, mit két esőcsepp, vagy mint két tojás."

Az ágak keresésében, kiválasztásában és összetársításában tanúsított gondosság nyilván a fiatalok összeillőségét, szépségét, harmóniáját stb. célzó, latensen ma is működő analógiás mágia következetes példája.

Nem egyszerűen csak díszítő funkcióról van tehát szó! A feltűzőt ágakat éjszaka őrizni is kell, "nehogy valaki bosszúból levágja, hogy megsegyenüljön a menyasszony!"

A fenyő mint menyasszony-szimbólum számunkra meggyőzőbbé válik, ha tudjuk azt is, hogy a menyasszonyos ház előtti fenyőket, vagy a tornác oszlopait fenyőgirlanddal kötik össze vízszintesen, amelybe fehér virágot fonnak. Ennek szűzkoszorú a neve, és a menyasszony tisztaságát jelképezi. Nem tartalmát vesztett, csak megnevezésében díszítő kellék – újra figyelmeztetünk – a girland sem. Ma is, amikor fonják (a lakodalom előtti napon), mégha tréfás céllal is, de a tudott vagy vélt realitást nem

mellőzve, megkérdszik a menyasszonytól: *“ne kössünk-e belé vaegy piro-sat es? Met, vigyádj, ha úgy vagy (ti. állapotos), a koszorú megmozdul a fejedén!”*

A menyasszony és fenyő intim kapcsolatainak szálaít is sejtem a domokosi lakodalom ma már nem gyakorolt szokásjeleneteiben.

Nagy Olga *Hősök, csalókák, ördögök* (1974) című esszéjében egy bándi magyar cigány népmese variánsát elemzi, melyben az égígérő fát abban az órában, percben ültették, amikor a királyleány megszületett, s a fa a leánnyal együtt nőtt. Erre rátették a királylány gyűrűjét, fülbevalóját és kendőjét egy kosárba. De a fa nőni, nyúlni kezdett s égígérő fa lett belőle. A királylány pedig addig nem mehetett férjhez, míg valaki le nem hozta onnan jegyeit. A jegyeket pedig más variánsok szerint is csak az hozhatta le, aki az ő kiválasztott jegyese.

Tehát a nőesség jegyeit kellett a legénynek elvennie a fa tetejéről.

A mesehős a nehéz próbatételt nyilván végrehajtotta, mert megvolt hozzá az adottsága, mert más mesealakok is segítettek. De mit tesz a vőlegény, aki csak a földön jár?

Nos, Szentdomokoson (és máshol is) a menyasszony kiadásának próbatételei között szerepelt a cserépfazéknak egy puska-lövéssel vagy három kődobással való összetörése, melyet egy nagyon magas fenyőrúd hegyére erősítettek. A vőlegény, ha nem érezte magát erre képesnek, a feladatot a kikérő legények egyikére vagy a kikérő gazdára ruházta át.

A kép megértéséhez el kell mondani, hogy a népköltészetben – nemcsak a magyarban – az edény (fazék, sajtár, kancsó, csipor stb.) a női nemiszerv fedőneve, és hogy bármely edény eltörése vagy kilyukasztása deflorációt jelent. Egy példát: *“Szombat este kimentem a kútra, / Letettem a sajtárom az útra, / Arra járt a vármegye hajdúja, / Belelépett, kilyukadt a sajtáromnak alja.”* Ezt a “tettet” ezúttal a vármegye hajdúja követte el, azáltal, hogy a “lábát” beletette az “edénybe”.

Korábban úgy írtam, hogy a fenyő a menyasszony jelképe, de példa van rá, hogy a vőlegény is lehet.

A magyar népköltészet szerelmi szimbólumrendszerében a kenyér a nő jelképe, a férfi jelképei pedig a fa, sokszor a fenyő, a rúd, furkósbot, ütő, furulya, balta stb., végső soron mind a fa származékai, fából készült eszközök.

A lengyel Kazimierz Morszinszky, a szláv néprajz kitűnő tudósa a következőket írta 1913-ban: *“Ma már, amikor erről a témáról sok anyag összegyűlt, biztosra vehetjük azt, hogy a lakodalmi kenyér, másképpen a korovaj közvetlenül a leányhoz, a lakodalmi ág pedig a fiúhoz kapcsolódik, őket jelképezi. Az ágnak a korovajban való elhelyezése a fiatalok összetartozását szimbolizálja.”* (idézi Bódi Erzsébet: *Lakodalom*, 1983. Debrecen, 287-301.)

Említettük már, hogy a domokosi perec fenyőjének a tövét kenyér-nagyságú lyukas kalácson szúrták ki. A kép félreérthetetlenül erotikus helyzetre utal.

Aki a lakodalmi szokásokat közvetlen megfigyelőként is kutatja, tudja, hogy a lakodalom ideje alatt az erotikumra való folytonos és nagyon sokirányú célzás mennyire felfokozott. Ki is mondanak róla egyet-mást, de inkább céloznak rá, ami a lakodalmi színháték izgalmát, esztétikai örömet éppen a kétértelműség vagy félreérthetőség miatt csak fokozza.

Most a népdalokkal, pontosabban a virágénekekkel való gondolatársítás kínálkozik. Ezekről már Kodály megállapította, hogy a testi szerelmet énekelték meg: a virágénekek képnyelve a szerelmi élet kényesebb, szégyellnivalóbb, de mégis kimondásra kívánckozó vonatkozásait fejezi ki. Bernáth Béla írja *A szerelem képes nyelvről* című tanulmányában (In: *Erősz a folklórban*, Budapest 1987. 40-63.), hogy "az erősen szexuális beállítottságú képzelőerő, mely olyannyira jellemző az emberiség kamaszkorára, a természet tárgyait és jelenségeit alaki vagy funkcionális hasonlóság alapján erotikummal töltötte meg."

Úgy gondoljuk, a szerelmi "tolvajnyelv" használata nemcsak virágénekeinkben, és úgy általában népköltészetünkben, hanem szokásainkban is fellelhető, ami szerintünk nem más, mint egyazon kultúrkép és modell csodálatos megnyilvánulása a folklór legkülönbözőbb területein, műfajai-ban.

A továbbiakban néhány példát hozunk a fenyő ilyen vonatkozású szimbolikájára (freudista belemagyarázás nélkül).

Először is az ágsírató szokásjelenetben az áglehajtás mozzanatára, egy gesztusra figyeltem fel: a menyasszony arcára hajtja az ágakat és úgy síratja a leányságát. Miért így?

Idézzük egyik virágéneket: "Szántottam gyöpöt./ Vettem gyöngyöt./ Hajtottam ágát./ Szedtem virágát." Bernát Béla szerelmi dicsekvésnek nevezi e dalt, "hiszen mindegyik sora a szerelmi aktus képe" – mondja. Egy régebbi variánsból hasonló képet kapunk, csak a sorrend más: "Mert tudom, kertednek más szedi virágát./ Gyümöltshozó fádnek hajtogatya ágát." Mellérendelő mondatok, tehát a fa ágának hajtogatása jelképileg egyenlő a kert virágának leszedésével, s mindkettő a szerelmi vágy beteljesülése.

Másik népdalunk a leány nővé érését ilyen képekkel fejezi ki: "Érik a szilva./ Hajlik az ága./ Bodor a levele." Azt tudjuk, hogy a szilva a nő szeméremtest jelképe (a domokosi lakodalomban a második asztal a szilva játékaival kezdődött, és így énekelték: "Édes szilvám de jó vagy./ Mindig eszlek s mégis vagy."), a levél bodorodása a nemi érésé, így az ág nem lehet más, mint a hímvesző, melynek női párja is van.

Bernáth szerint az ág vagy vessző hajtogatása talán a *hajt* szó legrégebbi értelmében a “mozgatás”, “ingerlés” volt. Gondoljunk az egyik új-jogtatásra: “*Hajtsad, hajtsad mindaddig, Míg a szoknya langallik!*”

Népdalaink képnélve szerint Szentdomokoson a fenyőág archoz hajlása, mely kétségtelen a szokásjelenet legszebb rituális mozzanata, nemcsak a leány társadalmi státuszának változását idézi, hanem testi fejlődésének, érzésének minőségi változását, fordulatát sejteti. Az ágsiratás nemcsak úgy általában a leányság, hanem a szüzesség már bekövetkezett vagy bekövetkezendő elvesztésének siratása is lehetett.

Szokásesztétikai vonatkozásban merészjeljük megfogalmazni azt, hogy egyik-másik szokásunk gesztusai, mozzanatai, jelenetei nem mások, mint élőben eljátszott költői képek, jelképek egyazon lelki és szellemi alkat, világszemlélet szokásban való tükröződése, s mint olyan, művészi teljesítmény.

A szokáscelemek egy másik elemének értelmezéséért ismét a népmeséhez folyamodunk. Nagy Olga írja az előbb jelzett munkájában, hogy a rokonszenvi kapcsolat hiedelme szerint, ha a nővénnel valami történik, akkor az emberrel is, mivel a mesehős sorsa szorosan összefügg a fa sorsával. “Olykor a bosszúállás is – mondja – elsődlegesen a fa ellen irányul, mivel – az analógiás mágia logikája szerint – amit a fával elkövetnek, az a hősrre is kihat. A fát a hős ellenségei többször is kivágják, de újból kizöldül, kifejezve így a fa által képviselt diadalmas életet, a hős legyőzhetetlenségét.”

Így a mesében! De mi történik a lakodalmi fenyővel és a fenyő által jelképezett lakodalmi hőssel, a vőlegénnyel, Csíkszentdomokoson, ha el-lene támadnak? Azt már láttuk, hogy a bosszúból levágott ág miatt a menyasszony megségyenül. Adatközlőim szokásmagyarázatából idézek: “*Volt, amikor kivágták az ágat. Az enyimet’ is a volt szeretőm kivágta volna, ha hagyták volna F. Jánosnál kivágták az ágat éjjel, mikor másnap lett volna a leányának a lakodalma. Az egyik ágat a volt szereteje esszevágta darabokra, mérgibe. A tetejét nem vágta le, csak a tövít!* (Ez az adat később lesz érdekes.)

– *Jaj, nem lesz jó, nem lesz jó!* – mondta mindenki. – *Nem es lett jó...*

Az ilyen ágat kellett volna a szomszédok őrizték, különösen, hogy szerető volt. Most villanyt is kivezetnek rea, az ágak közi, s akkor nem merik megközelíteni.

Attól félték, most is, hogy amikor a legények hozzák az ágakat az erdőről egészvágás szekéren, nehogy letörjék a hegye. Ha letörik, vagy vajegy gyermek vagy lejánka letöri – az se jó. Ha letörik az ághegyit, nem tudnak együtt élni!”

Más szóval, amit a mesehős fájával elkövettek, ugyanazt elkövet(het)ik a vőlegény fájával is: kivágják, megcsonkítják, letörik a keresztjét stb.

Csakhogy a szokásbeli fenyő nem növi ki a sérüléseit, mint a mesebeli. Innen is talán az a félelmetesen figyelmes bánásmód a fenyővel, és baj esetén a szinte pánikszerű lelki reakció. Az ilyen kifejeletet nem ellensúlyozza az élet diadala, a minden akadályt legyőző szerelem ereje, mint a mesében; ellenkezőleg, a baj, a romlás árnyéka vetül elé és riadalmat kelt.

A fent idézett szokásszövegekből számunkra a bosszú forrása és célpontja is érthető. Egyrészt a nemek vetélkedéséről, másrészt az ellenfél férfiasságának megrontási szándékáról van szó. Mondhatjuk úgy is, hogy a férfibosszú allegorikus játéka, vagy analógiás mágiája. Az ág, de különösképpen az ághegy, mint láttuk (ezt Bernáth is pontosítja), a hímvesző jelképe. *“Ha letörik az ághegyet, nem tudnak együtt élni!”* – ismétlem domokosi adatközlőm kijelentését, mely lényegében ugyanazt az igazságot fogalmazza meg, amit a szexuállélektan, vagyis, hogy a harmonikus családi együttlétnek a nemi képesség is feltétele.

Ember és fa kapcsolatának a párosodásban való tükröződésével jelképeinket próbáltuk faggatni. A megközelítés ugyan áttételes, de a példák sejtetik, hogy kultúránk arculata a megismerés ösvényein ha törtetve is, de még változatosabbá, ugyanakkor még egységesebbé válhat: sejteti azt, hogy kutatni, problémázni még a látszatra kis dolgokon is lehet, és érdekes.

Gub Jenő

LÓTARTÁS A SÓVIDÉKEN

A Sóvidék a Görgényi-havasok és a Hargita-hegység nyugati oldalához simulva, a Kis-Küküllő felső folyása körül, a Korond-patak, a Juhod, a Sebes-patak és a Szovátavize völgyeiben terül el. Szűkebb értelemben e tájegység települései: Alsósófalva (As), Atyha (A), Békástanya (B), Felsősófalva (Fs), Fenyőkút (F), Ilyésmező (I), Kopactanya (Kc), Korond (K), Pálpataka (Pp), Parajd (P), Sóvárád (Sv), Szakadát (Szk), Szováta (Sz) és Vadasmező (V).

A lakosság foglalkozása változatos, a földművelés és állattartás mellett sok az erdőmunkás, faipari és más ipari dolgozó, de pl. Szovátán jelentős az értelmiségiek száma is.

A Sóvidék természeti viszonyai nélkülözhetetlenné teszik a ló tartást.¹⁾ E hegyes-völgyes vidéken földet művelni sok helyen csak lóval lehet, de az erdőkitermelés sem képzelhető el a ló igavonó ereje nélkül. Mint szállítóeszköz is igen jelentős. Éppen ezért lovat sokan tartanak, s nem egy gazdának, fuvarosnak kitűnően gondozott, nagyon szép lova van.²⁾

A lószínek megjelölésére, a magyar nyelvben használt mintegy háromszáz szóból, a Sóvidéken hatvannál többet ismernek. *Almaderes (almásderes), almásszürke, babos, babotásszürke, barna, barnáspiros, bronzderes, csíkös, csókásszemű, csókás, daniveres, egérszőrű, egérszőrűfekete, fakó, fakóbarna, fakóderes, fehér, fehérespiros, fehéresfekete, fehérhajú, fehérsárga, fehér tarka, fekete, gesztenyesárga, gesztenyeszín, hammas, hamuszürke, háromszőrű, hódos, hóka, izabellaszín, kávészínű (kávészínű), kesej (kese), középderes, legyesszürke, meggyszín, pej, pettyes, piros, pirosderes, pirossas, pirospej, pirossárga, pirosszürke, pirostarka, rozsdás, rozsdásderes, sárga, sötétbarna, sötétpiros, sötétsárga, szárcsa (szárcsalábú), szőke, szürke, szürkederes, tarka, vasderes, veres (vörös), verespiros, vereses (vörösös), veresszürke, világosbarna, világospiros, világossárga, világosszürke.*

Több lófajta nevét ismerik, de zömében korcsokat tartanak, s leggyakrabban a hegyimokány és félmura (félmurás) fajtát. Ismert fajtanevek: *angoltelivér, arab, arabfekete, árdeni, belga, dobrudzsai, félmura (félmurás), félvér, firenzó, gidrán, hegyi, hegyikicsi, hegyimokány, hegyipuj, hegymászó, hidegvérű, hollandi, hucu (hucul), igás, könnyűfutó, lipicai, magyarparlagi, moldovajiarab, moldovajihegyi, mura (murás), negyedmurás, noniusz, nosztár, oroszügető, póni (pónyi), puji (puju), pumi, stájel (stájer), telivér, trapper, ügető.*

A Sóvidéken sokféle lónevet használnak: *Arany, Bab, Babi, Bandi, Bátor, Bella, Berci, Berta, Betyár, Bogár, Bojtár, Bubi, Büszke, Cézár, Cifra, Cuni, Csabi, Csárdás, Császár, Csészár, Csilla, Csillag, Csinos, Csiszár, Csókás, Dandár, Dani, Délceg, Delta, Deres, Dindi, Dojna, Dorrel, Ezüst, Fakó, Fáni, Fecske, Feri, Fickó, Ficsó, Fitus, Futár, Gábor, Gergő, Gyapár (Gyopár), Gyurka, Gyuri, Hajnal, Hici, Hóka, Hold, Holló, Huszár, Jámbor, Jancsi, Jani, Jóska, Juci, Kati, Kecses, Kecse, Kedves, Kevély, Klári, Kormos, Kutyás, Laci, Laji, Landi, Lenke, Lepke, Lina, Liza, Luci, Lujza, Madár, Magdi, Mancsi, Marci, Marcsa, Mari, Matyi, Mici, Mircsa, Mirza, Misu, Miti, Móka, Móni, Muki, Mutuj, Nanti, Nápolitánó, Néma, Obján, Olga, Pajtás, Pali, Páva, Pej, Pejko, Pista, Pistu, Poli, Prücsök, Pujka, Puju, Purdi, Purde, Ráró, Rebi, Ribanc, Rigó, Rózi, Rudi, Rupi, Sanyi, Sári, Sárga, Sátán, Sirály, Sólyom, Sugár, Szárca, Szellő, Szidár, Szikra, Szösze, Szürke, Tündér, Vándor, Vercse (Vércse), Vezér, Vidám, Vidra, Viola, Viktor, Viktória, Villám, Vilma, Virág, Vitéz, Zója, Zsiga* ³⁾.

A nőtény lovat *kancának*, ritkábban *kalának*, a hímet *ménnek*, néha *csődörnek*, az ivarától megfosztott hímet, a herélt lovat *paripának*, vagy egyszerűen *lónak*, a csikót *csikónak* nevezik. Amikor a kanca hajlandóságot mutat a párosodásra, *sárlík*, elviszik a ménhez és *meghágassák*. A Sóvidéken mént kevesen tartanak, általában még csikó korában ivartalanítják (*kiherélik, megherélik*). Ezelőtt ezt általában egy hozzáértő gazda végezte, fából készített "iskolában". A ló befogására, mozdulatlaná tételére alkalmazott régi módszer szerint a lóra rátesznek egy *szügyhámot*, ezen van két erős *istráng*, szíjcsattal ellátva, ezt a ló két hátsó lábára, a *siklájához* rákapcsolják, majd a négy lábát az istráanggal összeszorítják. A sok ügyes módszer közül ki kell emelnünk az alsósófalvi Kacsó Géza bácsinak, az állatorvosok által is elismert eljárását, aki még 82 éves korában is állva, a ló lefektetése nélkül herélt.

A lovat másfél-kétéves korától hámba szoktatják, *bétaniccsák*. Ezt nagy körültekintéssel és hozzáértéssel végzik. A betanított lovat, hogy a patája, a *körme* ne kopjon, az útviszonyoknak megfelelően megpatkolják, *megvasalják*. Eszerint van *nyári- és télvasalás*. A nyári patkó végét visszahajtják, a téli patkóra két becsavarható sarkot tesznek. Régebb *jég-szeget* ütöttek fel, ma vidiaacélból készítenek háromszög alakú sarkot, s ebből minden patkóra sárgarézzel, két-két darabot hegesztenek.

A betanított lovat vagy *egyesebe*, két rúd közé, vagy *kettősbe*, egy rúd két oldalára fogják be. Akárcsak az igás tehenet, a lovat is régóta használt vezényszavakkal irányítják. Az indítás *csá, csáne*, a megállítás, *hó, hove*, a hátrálásra biztatás *curikk, curukk, curikne, curukne*. A párosba befogott lovak közül a jobboldali *hócás, hojcás*, a baloldali *csábeli*. Mikor a fogatot

jobbra akarják irányítani, a baloldali lovat biztatják a *csá, csábé* szóval, ha balra, akkor a jobboldalinak mondják, hogy *hők, hőkne*. A lovat ostorral (korbáccsal) hajtják, amit általában szíjból, *szíjúból* készítenek. Ezelőtt az ostor végére kenderből *csapót* tettek, hogy jól csattogjon.

A sóvidéki gazdaember és fuvaros mindig gondot fordított, hogy a lovának jó hámfelszerelése legyen. A hámot bőrből (*szíjúból*) készítik, ehhez értő emberek. Sokszor színes bőrrel díszítik, kicsifrázzák, a kantárra bojtot tesznek. A nehéz terepviszonyok, meredek hegyoldalak, erdei utak miatt, a Sóvidéken használatos hámok különböznek az alfölditől. Itt kétféle hámot használnak, a *tüzerhámot*, amelynél a ló hátán keresztül két *párnás szíj* halad, egy a marján (a hátán), a lapocka felett kidomborodó *testrészt*), a másik hátrább, és a *székelyhámot*, melyen a párnás szíj helyett két *ridegszíj* van. Ez utóbbit *bordicának* is nevezik. A *ridegszíjával szabájozzák, hogy a hám mennyire mennyen fel vaj le* (Sz). A hám többi része mindkét típusnál hasonló. A ló fejére kantárt húznak, ami tartja a *zabolát* (zablát), a felső részén a *homloksíj*, az alsón az *állsíj*, oldalt a *szemellenző* található. Ez utóbbit csak abban az esetben teszik a kantárra, ha a ló *félős, nem jóindulatú, s a gazdáját ha felülni lássa nem mér elindulni, vaj ha erőssen szökdösik s kutyálkodik, így osztán ódarra nem lát csak előre* (Sv). Háromféle zabolát ismernek, az egyenes *merőzabolát*, a kissé hajlított *huszárzabolát* és a *töröttzabolát*, mely mozgathatóan összeillesztett két félzabolából áll. A *huszárzabolát az erős szájú lónál, a töröttzabolát a rakoncátlan lónál használjuk* (Sv). A hám legerősebb, legvastagabb *szíjúból* készült része a *szügyhám* és a *farhám*. A szügyhámhoz csatlakozik a *nyakló*, melyet a szekérrúd elülső végéhez kapcsolnak, s ha nincs farhám, a ló ezzel tartja vissza, fékezi a szekeret. A farhámot a hátszíjjal a *kleppszíj* köti össze. A farhámhoz csatolják a *kerüllőt*, mely a ló két oldalán a rúd elejéig vezet. A kerüllőt a rúdhöz kötik, amely tulajdonképpen a farhámmal együtt a hám fékrendszerét képezi, a ló *mikó fékez a farhámra ül belé* (P). A hámot a *hámistrággal* kötik a *hámfához* (húzófához), régebbi nevén a *késejféhez*. A hámistrágot régebb kenderből fonták, sokszor a hámmal csatlakozó végét beburkolták bőrral, hogy védjék a kopástól, s a ló *oldalát ne sűrője* (P). Ma erre a célra láncot használnak. A kétkerékű kocsit húzó ló *hámjára haslót* szerelnek, aminél fogva a ló egyensúlyba tartja a kocsit. A lovat gyeplővel irányítják, ennek a zablához kapcsolódó része a *hajtószár*, a kettős gyeplő belső két szára a *cigliszár*, amelyet a keresztveződesnél karikába tesznek. Ugyancsak a kettős lónál a szügyhámotól a szerkétrúd elejéhez egy-egy láncot, *tartóláncot* kötnek, ami a szekér fékezését segíti. A lovat a kötőféknél fogva vezetik, és ezzel kötik az istállóban a *jászozhoz* (jászolhoz).

Az igényesebb gazda a ló haját (sörényét) befonta, hogy szép hullámos legyen. *A törökbúza hántékját (panusáját) ujnyira meghasogattuk, esszesírtettük, előtte egy kicsit megáztattuk, s az estállóba a ló haját evel befontuk, mikő osztán mentünk valahova, kibontottuk s szép göndör lett. Sokszó magától es kibomlik, a lónak így mind a két felé van haja, s e jó me a legyen a nyakát nem lepik annyira (As).*

A ló tartás sokszor nem kis gonddal jár, de a Sóvidéken jól ismerik a módszereit. A fuvaros és a földműves életében a ló gondozása, gyógyítása, adásvétele mindig különleges jelentőséggel bírt. Azt tartják, hogy *ha télen a ló a pajtában kettőt ganélik, az egyik már kár (Szk)*, vagyis a tartás csak akkor kifizetődő, ha lóval télen-nyáron dolgoznak. Különösen a kehes ló okoz sok gondot, ui. az ilyen állat munkaképessége csökkent, és eladni is nehéz. Sokféle eljárást kitaláltak a kehe elfojtására, de legtöbbször kevés sikerrel. A kehéről az az általános vélemény, hogy *a fojókehét vagy csikókehét (a ló fertőzéses-gyulladásos hűlését) meg lehet gyógyítani, de a szárazkehét (a ló tüdőtagulását) nem. A ló ha beléesik, hullatagig megmarad (As).* Az öreg lónak a vásárban nincs nagy értéke, de erre is találtak ki "orvosságot". *A kucepek a vén ló fogának a talpát elől, fejjel es, alól es (a metszőfog rágófelületét) veresvással megsütik, ettől megfeketedik, lesz réta égy fekete karika, s ettől a ló fijatálnak néz ki (As).* A kutyás (makacs) ló is sok kellemetlenséget okoz, leszoktatása, helyrehozása nagy türelmet és hozzáértést igényel, de nem biztos, hogy ez mindig sikerül. *A kutyás lóval ezelőt pálnkát itattak, hogy tугyák a vásárba elhajtani (Szk). Ha a lóba a virtusság erősen belé van merülve, injekciót kell adni (As).*

A csitkozó (vemhes) lóra vigyáznak, kímélik, azt tartják, hogy az istállóba étellel bemenni nem szabad, mert a ló a csikót elveti. *Ijenkő injekciót se szabad adni semmijent (Szk).*

A beteg állat gyógyítását nagy odaadással, körültekintéssel végezték (és végzik), s bár alkalmaztak képtelennek tűnő, babonás eljárásokat is, nagyjából célravezető, hatásos módszerekkel gyógyítottak. Egy-egy falusi *urus* (orvos) nagy tapasztalattal rendelkező, ügyes gazdaember volt, akit távolabbi vidékekre is elhívtak *urusolni*. A Sóvidéken az utóbbi idők (s talán az utolsó) nagy megbecsülésnek örvendő, sokszor a diplomás állatorvosok által is elismert állatgyógyász volt a sóváradi Tóth Dénes (szül. 1892-ben), az alsósófalvi Kacsó Géza (1904) és a fenyőkúti Tófalvi György (1919).⁴⁾ Mindenikük kitűnő érzékkel, rendkívüli tudással végezte gyógyító munkáját. Az itt leírt gyakoribb lóbetegségek gyógyítási eljárásait, receptjeit nagyrészt az ő közlései alapján rögzítettük.

A ló elég gyakori parazitás betegsége a *rozsférgesség*, amelyet a gyomor falán élősködő *Gastrophilus intestinalis*=lóbagócs nevű légy lárvája

okoz. Ezt onnan ismerik fel, hogy a ló az oldalát és a farát nagyon súrolja. Ilyenkor a lóval nyers vagy pergelt rozstot, rozslisztet, esetleg pergelt árpát etettek. Az is megtörtént, hogy csupasz kézzel, egyszerűen csak benyúltak, s a lárvákat kiszedték. Egy másik lóparazita az *Oxyurus equi*=hegyesfarkú lógiliszta. A ló tartó gazdák jól ismerik. *Amejik csitkó gelesztás, s a májusi fűvön nem jó hejre, az jövőbe a májusi fűre nem ganélik* (Sz).

A kehe kezelésére alkalmazták a legváltozatosabb gyógymódokat. *A fojókéhében szenvedő lónak rozslisztből készítettünk locsát (moslékot), s eztet melegen megittattuk* (Szk). *Mikó a ló megkapta a fojókéhét a bába-kontyának (Carlina acaulis=szártalan bábakalács) a gyükerit megszáritottuk, megtörtük, s az abrakba téve megettettük* (K). Szakadaton a leforrázott és gőzölgő szénamurvát (a széna törmeléke) tarisznyába téve a ló fejére húzták, a fejit pároltuk. *A szűjfű, szulfű, szájmenta (Origanum vulgare=szurokfű) megszáritva, megvagdalva és zabbal összekeverve, a kehes ló jó gyógyszere* (Szk). *Amikó a ló megkapta a csitkókehét 3 cikk vereshagymát megreszeltünk, eztet fertáj (negyed) liter pálinkába béáztattuk, tettünk hezza 20 lejire medvehájszírt, égy kalán lúdzsírt, s ugyanannyi disznózsírt, égy kevés salétromot s ként. Pár napon keresztül az állattal ezt itattuk* (F). *Ha a ló kehes vót, zabra réjavizeltünk, s reggel megettettük* (A). Szovátán a kehes lovat vízbe áztatott tormás zabbal kezelték. *A ló száraz köhögése esetén árpalsizthez 2-3 kalán mézet attunk, eztet felhígítottuk, s két-három adagba az állatnak béattuk. A fojókéhébe szenvedő állat mandulája megdagad, küjeről ki lehet tapogatni* (F). Régebb a kehe gyógyítására a fejkégyót, keszkenyőskégyót, vízikégyót (Natrix natrix=vízi sikló) megöltük, megszáritottuk, esszetörtük, s az abrakba békeverve a lóval megettettük (K). Erre a célra a sündisznót, disznószőcsöt is felhasználták. Bőrét a tüskéivel együtt lehúzták, megszáritották, porrártörték, majd az állat ételébe beletették (Szk).

Ha a ló melegen ivott és tüdőgyulladást kapott, erősen köhögött, a nyakán és a lépen eret vágtak, a sebre kevés terpentint tettek, liter bort három részre osztva, mindenik részbe tettek 3 kanál reszelt tormát, egy kanál faolajat (*Olea europaea*, olajfa terméséből préselt olaj, olivaolaj), salétromot, s egy kis kékkövet. Ezt három alkalommal az állatba töltötték (F). *Mikó a kimelegedett lovat megveri az eső, vaj melegen iszik, a gyomra kihűl s azátal mind korog, elhorpad a vékonya (a hasának a comb feletti része) esszeszórád és lesoványodik. Ijenkó vért vettünk, fél marok fenyőmagot, ugyanannyi székfűvet (Matricaris chamomilla=orvosi székfű, kamilla) és vereshagymát fél liternyi vízbe megfőztünk, utána leszűrtük, tettünk belé 3 lejre salétromot, 3 lejre keserűsót, s az állattal megittattuk* (F).

Az újszülött csikó hasmenése esetén a kifejt tejbe a borzafa, bojzafa (*Sambucus nigra*=fekete bodza) kérge alatti sárga réteget megszáritva és

megtörve beáztatták, majd az állat szájába töltötték (F). A *hasskúlását* (hasmenését) sózott és pergelt sárga zabbal gyógyították, de jó volt erre a célra a pergelt és sózott rozsliszt is. *Mikó a ló vérhasba esett, vízbe tettünk 2 szerecsendijót* (Myristica fragrans=szerencsdíó, muskátdíó), *2 darab bánfimagot* (Pimenta officinalis=szegfűbors), *3 fejjergyümbért* (Zingiber officinale=gyömbér), *timsót, s egy tojásnagyságú cikóriajakávéét*. *Ebből naponta kézce égy-égy csiporral (csészével) bétőtöttünk az állatba. Abrakul pergelt zabot s égy-két maroknyi szénát attunk, naponta kézce, közbe enyhe vízzel itattuk* (F). Bélhurut esetén egy liter bor minden decijéhez adtak 6 szem bánfimagot, 6 szem cseremakkot (tölgymakkot), egy kanál színmézet, egy kanál reszelt tormát és tojásnyi timsót, majd a keveréket az állatba töltötték. Ezzel együtt a lóra vizes takarót, arra egy szárazat terítettek, és naponta kétszer-háromszor órölt zabot etettek (F). A *kólikában* (hascsikarásban, gyomorgörcsben) szenvedő lóval *ánizsmagot* etettek (As, F, Sv). *Ha a lónak szorulása vót, égy kupa vízbe zöd ánizst főztünk, tettünk hezza égy marok kendermagot megpergelve s megtörve, 8 deka keserűsöt és 5 deka salétromot*. Eztet kézce, két óraji időközbe a lóba tötöttük, utánna a nyakán éret vágtunk, s járatuk (F). *Ha az állatnál a ganyé megsült, s puffadás állt elé, fél liter tébe fenyőmagot, székfűvirágot összefőztünk, azután tettünk hezza 10 lejre keserűsöt, 4 lejre salétromot, s a lóba belétötöttük* (F).

A ló hályogos szemének kezelésére is többféle módszert alkalmaztak. Korondon pl. *emberganét* (fekált trágyát) kályhán megégettek, ezt összekeverték kristályüveg- és cukorporral, *gyakorszitán* (fátyolszitán) megszitálták, és bodzacsőn keresztül az állat szemébe fújták. Szemtályog esetén a *szemkupát* vízzel megmosták, megtört és átszitált kristályüveget porcukorral összekeverték, s arasznyi nádszárral a ló szemébe fújták (As, P). *Amikó a ló szeme hájogos lett, a négy lábát összekötöttük, s a semit kuncibéka, kurucbéka, szengyörgyi béka* (Bombina variegata=sárgahasú unka) *hasával addég súroltuk, amég hobos* (habos) *lett, a hob osztán a hájogot lerágtá* (K). Más recept szerint az állat hályagos szemét a megszáritott és megtört béka porával súrolták (Sv).

A ló fülfájása esetén szurokfűből készített teát öntöttek a fájós fulbe (Sv, Sz, Szk).

Ha a ló testén nyílt seb volt, vagy érvágás után begyulladt a seb, *halméregfünek* (Euphorbia amygdaloides=erdei kutyatej) és *fődibojának* (Sambucus ebulus=földi bodza) a főzetével mosták (As, F, P, Sv, Sz). Ha a seb nem gyógyult, édes tejjel bekenték, utána szappannal behabozták, s a szappanhobot rajta hagyták (F). Ugyancsak a nyílt sebek kezelésére *fecskevirág, jézusvére, vérrejáró* (Chelidonium majus=vérehulló fecskéfi) megfőzött leveles-virágos szárát használták. A növényt a sebre rákötötték,

s a levével a seb kötését locsolták (B, F, Pp). *Mikó az állat sebe megnyüvesedett, a nyárfalevél (Populus tremula=rezgő nyárfa) főzetével mostuk, s a levét a lóval megittattuk (Sv). Az állat kisebesedett vadhúsára félupás csiprot megtőttünk fele-fele mennyiségű vízzel és borral, felfőztük, tettünk belé borzavirágot, timsót s egy kicsi szénméz (színméz), így réjakkötöttük a sebre, borogattuk (Szk).*

A ló megdagadt fejét, állát, manduláját a szurokfű megfőzött levével borogatták (Kc, Sz, Szk). Ha kificamodott a lába, erős pálinkába lenmagolajat és terpentint vegyítettek, s ezzel kengették (F). Más recept szerint, ha a ló lába megrándult vagy kificamodott, *halméregfű és cserefahaj kékköves főzetével borogatták (F, Pp). A ló testén lévő kelést, tályogot, lenmagból főzött péppel kötözték be, a rongyra rákenték a pépet s úgy borították a kelésre (F, K, Pp). Sújnyavalya ellen úgy orvasoltunk, hogy a sújt (romlást, fertőzött daganatot) kivágtuk, hosszú, megtüszített vassal a sebet kiszűttük, azután a sebbe fél kupa pálinkába 5 lejre vett kékkövet feloldva beléöntöttük. Szoktunk a pálinkába égetett timsót es tenni. Három nap multán, fojóvízbe megfőzött méregvonófü (Aristolochia clematitis=farkasalma) levivel priccoltuk. Borzafa szárából vaj a bürök szárából csináltunk fostatót, s aval priccoltuk a sebet. Ezután kékkövet s égetett timsót törökbúzaliszttal összekevertünk, s a sebet égy hétig evel hintettük. A lovat öt hétig meleg pajtába tartottuk, ezalatt száraz ételt és meleg vizet attunk enni (F).*

Ha a ló körme (patája) kipusztult, *elrothatt az ászpa, fejerászpa (Veratrum album=fehér ászpa) gyökerét megfőzték, a megromlott körmöt szőrúrával bekötözték, s a lével locsolták (Sz, Szk). A ló lábán amikor gyűrű vaj kapcsódás indult, másfél kupa vízbe farkasalma lapit főztünk, tettünk a lébe fél maréknyi sót, tojás nagyságú palát, almaecetet s emberpisit. Efel osztán az állat.lábát naponta többször es lemostuk (F).*

A ló vérhuggyása ellen 3 diját kicsit megégettünk, a belit 3 fájimagyaró (Corylus avellana=közönséges mogyoró) belivel s rutafüvel (Galega officinalis=kecskeruta) összefőztünk, belétettük 2 deci pálinkába, öntöttünk hezza faolajat, s ebből égy csorrintást égszerre az állatba tőttünk (F). Amikor a ló megerőltette magát és véreset vizelt, fél kupa savóba egy kanál megszáritott és összetört bazsarózsa gyökeret, egy tyúktojást, evőkanálnyi timsót, ugyanannyi salétromot és egy deci faolajat beletettük, majd ennek harmad részét égszerre, az állattal megittatták (As, F, Fs, K). *Lóhuggyfennakadás esetén 2 font (öt és fél deci) vízbe 4 marék petrezsejem lapit vaj gyökeret, s 2 lött (kb. két gyűszűnyi) salétromot megfőztünk, s az állatnak égszerre béattuk (F).*

Mikó az apaállat meghibásodik s nem tud hágni, a hímvesszeje megromlik, égy üveg sört bétőtöttünk, a hímvessző tusakját mozgattuk. Tormát

reszeltünk, megpirítottuk, egy kalányi kendermagot megtörtünk, hezsaatunk fél deci faolajat, s eztet 4 részre felosztva egy-egy üveg sörbe tettük, s égyenként a lóba bétöttöttünk. (F)

Ha a ló lábán sarjazás (daganatképződés) indult, kicsi csípőscsuhát (*Urtica urens*=árva csalán), vereshagymát, sói, kékkövet összetörve és hájjal összekeverve az állat lábára kötöttük, a körme közit is békentük. Fél kupa édes tébe tettünk 11 szem szert (szegfűszeget), szekfűt (szegfűborst), bosst (borst), égy lövés puskaport, emberganét, eztet lagymatagon az állat szájába tőtöttük. A sikláján (a pata feletti rész) alól megvéreztük. (F)

A ló farzsábájának (idegzsába) a kezelésit es a régi öregektől hallottuk, tanoltuk. Eztet arról lehet megtudni, hogy a ló nem eszik, kevés puffadás van a jobb oldali horpac táján, kopogtatásra szelet észlelünk, kel s fekszik, a farát facsarja, ereszkedik' le mintha dőne el. Ijenkó a nyelv alatt megvérezték, fél kupa vízbe köménmagot, vadpetrezsejmet s vereshagymát összeszefőztek, megszárték, égy kalán zsírt attak hezza s az állatba tőtöttük. Ugyanakkor vízbe terpentint tőtöttek, s a farát evel dörzsölték (F).

A lótartó gazdáknak nyáron gondot okoz az állatot kínzó legyek csípése. Ez ellen a lovat besúrolták almaecettel (As), tökindával (Szk), *hunyoral*, *szemapasztóval* (*Polygonum lapathifolium*=Lapulevelű keserűfű) (As, B, F, Fs, K, Pp) stb.

A lónak a népi orvoslásban is szerepe volt és van, a gyógyításnak nemcsak tárgya, de alanya is. A sümölcsöt lószőrrel megkötötték s leszáradt, még a csokros sümöcs es (V). Sóváraddon a szeplős arcot kancatejjel kenték. Szakadáti recept szerint a haj jobban nő, ha a ló vizeletével mosásák. Tüdőgyulladás esetén a *lóganyét* kiszorították, tejbe beletöltötték, majd a beteggel megitták.

A Sóvidéken azt tartják, hogy ha a szekeres embernek lovai egyszerre vizelnek, szerencsét hoz. Felsősfalván Úrnapiján a lovat nem fogták be, mert félték, hogy megüti a villám.

A lófarokból hegedűvonót készítenek.

A lótartás tartozéka a húzott jármű, a szekér. Ezelőtt a lószekeret teljes egészében fából készítették, később a tengelyt vasból csinálták, ma már a szekér váza teljes egészében vasból készült. A régi fatetős-vasráfos keréket a *gumirádés* (gumirádlis) kerék váltotta fel. A régivel szembeni előnye, hogy az ilyen szekér könnyebb, és tetszés szerint lehet alakítani, a célnak megfelelően formálni. A régi típusú, fakerekes szekér ma már ritka. A fából készült szekér tengelyének aljára *szálkavasat*, felül *marokvasat* szereltek, hogy a kopást csökkentsék. A *kerékagyat* valamilyen mezőn nőtt fából, pl. vadvadkörtéből készítették, hogy ne hasadjon, ezt belül két, vasból készült persellyel bélelték. A keréknek tíz *fentője* van, amelyet akác-, kérés- vagy tölgyfából készítenek. A *kerékfal* (a kerék preme) öt

darabból áll, amelyet legjobb bükkfából faragni. A kerékre vasból készített *ráfot* (abroncsot) húznak. A legjobb a *négyes ráf*. A *kerékagy* belső oldalára *fojtókarikát*, belül és kívül egyaránt egy-egy *tányérkarikát* tesznek. A kereket, hogy ne essen ki, a tengely kiálló végébe dugott *kerékszeggel* biztosítják. A hátsó tengelyre *símejt*, melléje *fergentyűt* szerelnek, ami a *rokancával* együtt az oldaldeszákát tartja. A *símej* tetejére *rás-pánglit* szegeznek, ami a szekér fordulását könnyíti. A *símej* és a tengely közé illesztik a *nyújtót*, valamint elöl és hátul egy-egy *ágast*. A két tengelyt az első *fergentyűbe* és a nyújtóba illesztett *derékszeggel* kapcsolják össze. Az elülső *ágas* első felére szerelik a *felhécet*, ami a *felhécpálcával* a tengelyhez van erősítve, erre akasztják rá *kankóval* (horoggal) a *késefát* (hámfát), *innét húz a ló*. Az elülső *ágas* két szabad végét egy keresztfa, az *iha* köti össze, ez tartja a rúdat. A szekérré *fenékeszákát* *oldaldeszákát*, *bütüdeszákát*, esetleg *sarogját* és *ülédeszákát* szerelnek.

A szekérnek több változata ismert a Sóvidéken. A *szénahordó szekér* vagy *nagyszekér* nemcsak méreteiben, de felszerelésében is különbözik a *kicsiszekéertől*. A *nagyszekér löcse* felül a *szekérlajtorejához*, alul a tengelyhez csatlakozik. A *szekérlajtoreját* elöl és hátul *csatlás* fogja össze. A *bütüdeckát* itt *sarogjadéckának* nevezik. Amikor a szekeret megrakják szénával, szalastakarmánnyal, fenyőfából készült *nyomatótrúddal* szorítják le, amit elöl láncsal, hátul kenderkötéllel erősítenek a tengelyhez.

A *fahordó szekérnek méterező lajtorejája* van, s *fergentyű* helyett a farönk szállításához szükséges *vánkost* szerelnek. A hozzátartozó egyéb felszerelés: két fakötő lánc, két *talpaló lánc* (kerékkötő lánc), amivel a két hátsó kereket kötik, két csaptató bükk vagy gyertyánfából, két *csaptatólánc* és egy *rezorvalánc* (tartaléklánc), továbbá fejsze, fűrész és fahúzócsákány. A farönk húzatasakor a rúdhoz egy fenntartó fát, a *tézsolat* kapcsolják, ehhez csatlakoztatják a ló *nyaklóját*. A *tézsolarúd* a ló faránál méternyivel hátrább nyúlik. A rönkbe szeget ütnek, ezt *nyelvnek*, *cafringnak* nevezik, ebbe akasztják a húzóláncot. Hogy ne üsse a lovat, egy *dámosnak* nevezett fát is ide szerelnek. A *dámos* lehet első, másod vagy harmadszakaszos, így egymás után akasztva, egyszerre több fát is tudnak húztatni. A *cafringon* egy forgóval ellátott, *bajusznak* nevezett karika van, melynek *rendelgetése*, hogy ha gurul a rönk, a lovat ne csavarja el.

A trágyataliga, *ganyézotaliga* kisebb *fontos* szekér, amellyel a trágyát hordják ki a mezőre.

Szántáskor a *szántótajigát* használják, melynek részei: tengely, két kerék, a tengelyen a *símej*, erre fekszik a *gerendej*, ezt a tengelyhez régebb *szíjával*, ma láncsal kötik, továbbá ekeszarv, ekefej, ezen a *kődök*, ami az eke váltására szolgál. A régi *cigányekénél* az ekevas rögzítésére *akasztót* használtak, alul *császót* szereltek.

A sóvidéki hosszú, havas teleken nélkülözhetetlen jármű a szán. Általában háromféle szánt használnak, bármelyiket húzhatja egy vagy két ló. A fahordó *baksi szán* 1,2-1,5 méter hosszú, csúszó része a két *áll*, melyet az *eplény* fog össze és négy *láb* kapcsol egybe. Az *eplényre* a *lábak* megerősítése céljából, *hunajakötéssel* (hónajkötéssel), ráfdarabot szerelnek. A talpakra, hogy jobban csússzon, ráfvasat tesznek. A rúdat a *keresztlet* tartja fenn. A fát a *fergentyűre* kötik. A *baksi szánt* két, a földre fekvő végén ferden elvágott, *csúsztató fával* át lehet alakítani. Rászzerelnek két *rókanca talpat*, erre ládát tesznek, így alkalmassá válik, a méterfa hordáson kívül, szénahordásra, tárgyahordásra stb.

Kimondottan gazdasági munkákra (szénahordásra, trágyázásra, *török-búzakóré* hordásra stb.) a *rakószánt* használják. Az előbbtől ez abban különbözik, hogy hosszabb (2,5 méter), a talpára nem szerelnek ráfdarabot, s ha *elvászik újratalpaják*. Az új talpakat *gyűrűfa* (*Cornus sanguinea*=veresgyűrű som) csapokkal fogatják fel.

Személyek szállítására *kocsiszánt* készítenek. Ennek talpa 2,5-3 méter hosszú, régebb fából, ma ötnegyedes vascsőből csinálják, melyeket az *eplénnyel* kötnek össze. A ládáját kocsi formára képezik ki, *kicifrázzák*, sokszor színesre lefestik.

A LÓVAL, LÓTARTÁSSAL KAPCSOLATOS KÖZMONDÁSOK, TALÁLÓS KÉRDÉSEK, MONDÓKÁK

I. Közmondások

1. Aki a pokolba megy, legalább üljön jó lóra.
2. A jó ló is egyszer megbotlik.
3. A százforintos paripa is megbotlik.
4. Az a jó ló, amelyikkel nem maradsz szégyenbe.
5. Annyit ér, mint hót lón a patkó.
6. Ajándék lónak ne nézd a fogát (... ne nézd a zaboláját).
7. A szekér megelőzte a lovat.
8. A lovak között a góbénak van több esze.
9. Addig rúgjon a csikó, míg fiatal.
10. A lusta ló megrándítja a szekeret, de aztán abbahagyja.
11. Baj van, amikor a szekér megelőzi a lovat.
12. Bor hajtja a lovat, zab a szekeret.
13. Cifra kantár vén lónak kell.
14. Döglött lovat kár patkolni.
15. Döglött lovat ne patkolj.
16. Egy lóra (egyes lóra) egy hám kell. (A korondi Mónus Likas Miklóstól maradt fenn. Egyedüli legény volt, egy kicsit ügyefogyott, mindig házasodni készült, de egyedüli leányt szeretett volna elvenni.)

17. Ezt a leánykát is már megrúgta a ló...
18. Ha ló botlik, nagyot botlik, ha csikó botlik, kicsit botlik.
19. Hegy alatt hiába abrakol.
20. Hegy alatt zabozik.
21. Hegy alatt abrakol.
22. Ha ló nincs, számár is jó.
23. Közös lónak túros a háta.
24. Köhög, mint egy kehes ló.
25. Kurtára fogta a gyeplőt.
26. Ló döglük, hám ürül.
27. Lónak s a fehérmépnek ne higgy.
28. Lóhalálában fut.
29. Legjobb ostor az abrak.
30. Megeresztette a gyeplőt.
31. Megszokta az éhezést, mint a Gédi lova.
32. Nem öreg lóra való a cifra kantár.
33. Nagy a feje, búsoljon a ló.
34. Nagy lófejű, de kicsi az ész.
35. Nem a hegy alatt adják a lónak az abrakot.
36. Nagy vérű, mint a Gédi lova.
37. Nyerít, mint a ló.
38. Olyan sovány, mint a Gédi lova.
39. Összerúgta a patkót.
40. Sovány, mint egy gebe (...mint a gebe).
41. Úgy eszik, mint egy ló.
42. Úgy iszik, mint a ló (... mint egy ló).
43. Úgy húz, mint egy ló.
44. Úgy izzad, mint a ló.
45. Úgy tudja, mint ló az ábécét.
46. Úgy üti, mint szódás a lovát (Úgy megverte, ...)
47. Üti a nyeret, hogy érezze a ló.
48. Zab kell a lónak, nem ostor.
49. Zab az anyja a csikónak.
50. Zabostarisznyát nem eszi meg a ló.

II. Találós kérdések

1. Melyik ló nem eszik abrakot? (Amelyiknek nem adnak.)
2. A lónak miért kötik fel a farkát? (Mert nem tudja magának felkötni.)
3. Meddig van a patkó a lovon? (Ameddig a kovács felveri, azután a ló van a patkón.)

4. Úton menyen kipi-kopi, hátán viszi tityi-totyit, szeme négy, füle négy, körme pedig huszonnégy? (A ló és a lovas.)
5. Füle négy, szeme négy, körme pedig huszonnégy? (A ló és a lovas.)
6. Hat lába van, mégis négyen jár? (A ló és lovas.)
7. Úton menyen, úton halad, hol lassan megy, hol meg szalad, szeme négy, füle négy, körme pedig huszonnégy? (A ló és a lovasa.)
8. Melyik ló lát elől is, hátul is? (A vak ló.)
9. A tarka lótól miért nem kérnek vámot? (Mert a gazdájától kérik.)
10. Mikor áll a ló öt lábon? (Mikor patkolják.)
11. Melyik hónapban eszik a ló a legkevesebbet? (Februárban.)
12. Mi van a lónak a farkától a füléig? (Szőr.)
13. Két szőrös között egy fütty kolbász? (Két ló között a szekérrúd.)
14. Miért húzza a ló a szekeret? (Mert faszítani nem tudja.)
15. Kerek mint az alma, s szarva van? (Lógané.)
16. Kerek mint a citrom, s szarva van? (Lógané.)
17. Melyik ló tud repülni? (A holló.)
18. Melyik ló károgo? (A holló.)
19. Melyik ló ül a kosárba? (A kotló.)
20. Melyik ló ül a tojáson? (A kotló.)
21. Melyik ló kétlábú? (A kotló.)
22. Melyik ló nem rúg? (A tiló.)
23. Melyik ló csattog reggeltől estig? (A tiló.)
24. Melyik ló tud olvasni? (A tanuló.)
25. Melyik ló tud füttyülni? (A tanuló.)
26. Melyik ló tolvaj? (A rabló.)
27. Melyik lóból csinálnak sapkát? (A taplóból.)
28. Melyik ló nyeli a paraszt? (A vasaló.)
29. Melyik ló nem eszik? (A vasaló.)
30. Melyik ló a legtüzesebb? (A vasaló.)
31. Melyik ló eszi a szenet? (A vasaló.)
32. Melyik ló vezet át a patakon? (A palló.)
33. Melyik ló eszi a vásznat? (Az olló.)
34. Melyik ló nem eszi a szénát? (Az olló.)
35. Melyik lóval nem lehet szántani? (Az ollóval.)
36. Melyik ló van fából? (A padló.)
37. Melyik lóval halásznak? (A hálóval.)
38. Melyik ló bangó?⁶⁾ (A dilló.)
39. Olyan lovam van, hogy maga alól kihányja a ganét? (A fúró.)
40. Véren menyen, vért viszen, magában egy csepp sincsen? (A nyereg a lovon.)

41. Négy kutya egymást kergeti, utol soha nem éri? (A szekér négy kereke.)
42. Melyik szekéren nem ülnek? (A Göncölszekéren.)
43. Melyik szekérré nem lehet szénát rakni? (A Göncölszekérré.)
44. Melyik szekérnek nincs kereke? (A Göncölszekérnek.)
45. Négy testvér egymást kergeti, utol soha nem éri? (A szekér négy kereke.)
46. Állandóan jár, mégsem fárad el? (A szekér.)
47. Elöl menyen négy láb, utána fut négy láb, négy lábon ül két láb? (A ló, a szekér és rajta egy ember.)
48. A világot átéri, s még egy tyúk is átlépi? (A keréknyom.)
49. Ló lába szúrta, kerék talpa gyúrta, disznó orra túrta? (A sár.)
50. Télen futkározik, nyáron otthon nyugszik? (A szán.)
51. Télen szalad sebesen, nyáron nyugszik csendesen? (A szán.)

III. Mondókák

1. Aki lovát eladta, többet vissza nem kapja.
2. Az én lovam fakó, magam vagyok Jankó, a lovam lábáról lehullott a patkó.
3. Cú, Sárga, ne hagyj a sárba.
4. Csá, csá, Sárga, ne hagyj a sárba.
5. Gyí fel, lovam, Vásárhelyre, Vásárhelyről Udvarhelyre.

Jegyzetek

1. A dolgozat anyagát 1976-1987 között gyűjtöttem.
2. A Sóvidéken háttéranyag nem tartanak.
3. A lószínek, lófajták, lónevek, közmondások, találos kérdések és mondókák gyűjtésében a sóvidéki iskolák III-X. osztályos tanulóit segítettek. Minden adatgyűjtőnek ezúton is köszönöm a segítségét.
4. Más gazdag ismeretekkel rendelkező adatközlők: Szekeres István (született 1919-ben) atyhai, Lukács Mózes (1905) békástanyai, Kovács Mózes (1902) felsőőrfalvi, Tófalvi Imre (1931) fenyőkúti, Kovács István (1899) ilyésmezei, Szikszai Anna (1913) kopaci, Lőrincz G. Mihály pálpataki, Fülöp György (1901) parajdi, Király Dénes (1900), Adorján János (1920), Bakos Ferenc (1896), Györfi Rezső (1906), Sikó Imre (1919) szakadati, Fülöp András (1936), Kovács Károly (1904), László János (1919), Lázár András (1947) szovátai és Tófalvi K. Mihály (1938) vadasmezői lakos. Valamennyiüknek ezúton is köszönetemet fejezem ki.
5. A Sóvidéken a fából készített, fakerekű szekér mindenik változatát "fentősszekérek" nevezik.
6. A bangó=bamba szó a Sóvidéken boldogtalant, ügyefogyottat jelent.

Az erdőlésről, erdőkitermelésről, fahordásról, állatvontatású famozgatásról, tűzifabeszerezésről, mint a romániai magyarság népi kultúrája szerves részéről évtizedekre visszamenő néprajzi feljegyzések, kutatások közzétett eredményei révén tudunk. De vajon mit és mennyit tudunk a kivágott és hazaszállított fa felhasználásáról, megmunkálásáról, értékesítéséről, a nyersfa osztályozásáról és tárolásáról, az eszközfa kiválasztásáról és előkészítéséről, a munkafázisokról?

A témához kapcsolódó anyagot a Kis-Küköllő felső völgyében, erdők-től övezett parasztfaluban, Vadasdon gyűjtöttem, több korosztály, több nemzedék megkérdezésével. A famesterségből és a fa megmunkálásából élő kerekeseken, bognárokon, asztalosokon, kádárokon, ácsokon, favágokon és fuvarosokon kívül figyelembe vettem földművesek, állattartók, szőlészek, gyümölcsstermesztők, mezőgépészek, sőt háziasszonyok válasszait és elbeszéléseit. Ez tette színesebbé, gazdagabbá, pontosabbá a lejegyzett anyagot, lehetőséget kínálva egyfajta szubjektív értékrend felállítására FA és FA között. Ezáltal, szinte spontán módon körvonalazódik a fa építkezési, gazdasági, kereskedelmi és ökológiai értéke. A dolgozat terjedelmére való tekintettel itt nem térek ki a berendezésre, a díjazásra, a bérlevelekre, a fizetségekre, természetbeni juttatásokra¹⁾.

A közzétett anyagot szervesen egészítik ki a falu szülötte, Molnár Dénes grafikusművész által készített rajzok. Külön kiemelném itt a paraszti famunka legfontosabb szerszámairól készült típus-változatokat, amit Vadasd jelenlegi mezőgazdasági eszköztárának és alkalmi háziiparának alapos-figyelmes felleltározása tette lehetővé.

Dolgozatom néhány népi megfigyelést, szólásmondást, babonát is tartalmaz, a teljesség igénye nélkül.

AKÁCFA (*Robinia pseudacacia* L.). Fáját a következőkre lehet felhasználni; szőlőkaró, sasfa, kerékfentő, fejsze-, kalapács-, csákány-, ásó-, kapanyél, facsutkó, faszeg, bélfá, gereblyefog, létrafog (főleg a beléből), léckerítés (a nap általi gyors száradás, "horgadás" ellen négybe vagy nyolcra hasogatva), tűzifa. Hordónak, kádnak, csebernek, azaz *edénynek* gyér *szála* miatt nem ajánlják. Aki teheti, héját lehámozva, *lepucolva* használja, így sokkal tartósabb, jó védekezési módszer a szű ellen. Akár-csak a diófát, jó talajkötőként emlegetik.

ALMAFA (*Malus pumila* Mill.). Tűzifa.

BIRSALMAFA (*Cydonia oblonga*). Sulyokbot, tűzifa.

BODZA, BODZAFÁ (Sambucus nigra L.). Szőlőkaró, kőműves falsímító, borzafapuska, *kalazsoria* (tolltartó). Egyenes, sima példányokból kapa-, és villanyél, *csörlő cső* készült, amit régebb forróvassal vagy kemény, száraz fával lyukasztottak ki. A szőlőkaró tartóssága a jó *levegőzésnek* tulajdonítható, üres belsejének köszönhetően, a simító esetében pedig igen sokat jelent az, ha az anyag nem *szálkázik*.

BÜKKFA (Fagus silvatica L.). Kerékfal, szekérlajtortja, szekértengely, csáklya, faeke, szekéragas, lócs, járomfej, bélfá, hambár, szuszék, fatányér, cigarettásdoboz, cipőkefe, colostok (méteres), csapófa (esztendő során egyetlen egyszer, hajnalozáskor használják), fejszék, szántalp, gyerekkorcsolya, szánkó (ródli), fákilincs, osztováta, tiló, fonókerék, cséveorsó, matolla, faragószék, mosósulyok, gyalogszék, parkett, ajtózár, fakulcs, ajtóküszöb, facsutkó, vasúti talpfa, kecskebak, fejsze-, kapa-, kasa-, gereblye-, ásó-, seprűnyél, faszeg, kazetta (irattartó), borotvatok, bögre, hordónak való dugó és csap, (föld)döngölő, borotvapamac, fedélzindely. Ez utóbbit 20-30 cm hosszú bükkfahasábokból hasogatták, fejszével. Nagy tél idején pattogott. "Ha, hogy pattog a ház teteje!" - mondogatták régebb, csikorgó téiben. A szuszéknak valót, akárcsak a zindelydeszkat, hasonló technikával állították elő, majd gőzölés után *fánca eresztették*. Ügyeltek, hogy a *szálkás, csepűs* példányok ne kerüljenek megmunkálás alá.

A bükk igen jó tűzifa. Termését, a bükkmakkot — bár szaporítlan — étolajnak szedték. Ma, az iparosítás által kiszorított helyi jellegű olajütők hiányában, ez a gyűjtögető módszer teljesen ismeretlen. Az összes fák közül a bükkfafűrészpor a legjobb a *disznókótsé*g (hús) füstöléséhez.

CSEREFÁ (Quercus robur L.). Kapuzábé, koporsó, fejfa, padmaly, szőlőkaró, boroshordó, csávázóhordó, pincegerenda, pádimentumgerenda, mestergerenda, disznóól, hídlás, léckerítés, líú, vályú, kapukeret, facsutkó, faszeg (régen), véka, puttony, kútágas, kútgém, kukoricakas-keret, *gránit* (dongacserép), dongafa, képráma (sárga bronzporral lekenve), bútor, parkett, deszka (építkezésben), sasfa, ajtó, küszöb, ablak- és ajtókeret pajtába, könyöklő ajtó és keret (takarmánybeadásra szolgáló 80x80-as nyílás), kecskebak, faragószék, vasúti talpfa, teljes tetőszerkezet szarufák és cseréplécek kivételével. tűzifa. A cserefa héját megfőzték s abban a lében tartották a nyers marhabőrt házi cserzés céljából.

A cserefa alkalmatlan szerszámnyélnek, mivel torha, törékeny, szállán hasadó. A hagyomány szerint a régi székelyek a cserefák alatt tartották a fontos tanácskozásait.

DIÓFA (Juglans regia L.). Bútor, irattartó kazetta, koporsó, kerékagy, szipka, tűzifa. Szerszámnyélnek puha, üres belseje miatt nem ajánlják.

EPERFA (*Morus alba* L., *Morus nigra* L.). Lőcs, szekérágas, fejsze-nyél, dongafa, pálinkának való hordó. Gyümölcse, az eper, igen jó csemege a *majorságnak*, vagy épp pálinkának való. Közeli erdőben, ültetvényeken nem látni, de még udvarokon is ritka, tűzre nem teszik.

ÉGERFA (*Alnus glutinosa* Gaertn.). Deszka, szénakaró, kerítésrúd, tűzifa. Patakok mentén, árkos-nyirkos helyeken terem. Lehántott héjának főztjéből, rézgálccal vegyítve, kitűnő fekete festéket nyertek.

FŰZFA (*Salix* L. sp.). Dagasztótekenyő, vályú, fapohár, evővilla, orsókarika, szénakaró, villa- és kapanyél, két vagy három ágú favilla szénaforogatásra és gyűjtésre, vesszőkosár (friss hajtásokból), favágó, faláb, járom (puha, könnyű, nem *marja* az állat nyakát), gyümölcsaszaló, gyermeksip, nyári tűzifa, *gyaka*. A *gyaka* szalmásgabona hordásakor használt, a szekér négy sarkába felszúrt, 70-80 cm hosszú cövek vastagságú fadarab, amely a teher biztonságát őrzi az esetleges lecsúszástól.

GALAGONYA (*Crataegus monogyna* Jacq.). Szekérágas, szekértengegy, járompáca, kalapácsnyél, rúdszárnyabeli szeg, tűzifa. Ezenkívül használják alanyként is egresoltásnál. Az eltűzelt galagonyafa hamuja "olyan, mint a fehérliszt". Régebb ebből — akárcsak a nyárfa, fűzfa, somfa hamujából — lúgot főztek ruhatisztításra.

GYERTYÁN (*Carpinus betulus* L.). Gyaluagy, tekerőlevél, fakalapács, sőtörő (gyökeréből), szekérlajtórja, kaszaverő tőke, szekérágas, szekérnyújtó, faltörő kos, cölöpverő berbécs, fuszulykakaró, szénakaró (kényszermegoldásból, 2-3 évet tart, hamar "posztul"), kalapács-, véső-, fejsze-, bárd-, csákánynyél. Igen kedvelt tűzifa ezen a vidéken, tekintettel arra, hogy "jó, merő tüze van, szorultság esetén, apróra hasogatva, nyersen is égetik".

GYŰRŰFA, VERESGYŰRŰ SOM (*Cornus sanguineus*). Udvarseprű, létrafog, pipaszár, járompáca, járomszeg, villa- és korbácsnyél, sőseprű, vőfélybot, tűzifa. Kiss János adatközlőm szerint hajdani bálókban gyakran rigmusoltak eképpen: "Járompáca, járomszeg/ Járjad, bolond, nincs eszed".

FENYŐFA, LUCFENYŐ (*Picea pungens* L.). Ajtó, ablak, asztal, szék, ágy, szekrénybetét, gyerekágy, bölcső, menyasszonyi láda (tulipános), tálas, légely, szekéroidal, hambár, szuszék, pádimentum, ülőpad, ülésdeszka, téka, tálas, fogas, póc, kanáltartó, edénytartó, sőtartó, fásláda, ászok, csapszék, csillár, szüretező kád, cseber, csupor, vajverő dézsa, jászol, tyúkketrec, lajtórja, virágtámasztó létra, kapubélés, kutyaól, WC, galambdúc, kútostor, kártya (vízmerő faveder), túrós dézsa, fabödön, nyomtatórúd, nyújtópad, abrakos láda, szénaszárító karó, kukoricakas, tornácoldal, dobogó, zsindegy, épületanyag (deszka, mestergerenda, hosszúgerenda, szarufa, lécs), tűzifa. A fenyőágakból, friss hajtásokból koszorút készítenek.

nek, ugyanakkor húsvétkor, hajnalozási²⁾ szokásként nagykapukra, házbejáratokra szegzik, esetleg acélhuzallal felerősítik. Karácsonyfaként egészen ritkán, kivételes esetekben vágják.

HÁRSFA, ZÁDOKFA (*Tilia cordata* Mill.). Fakanál, szipka, guzsaly, cserépedényhordó *kantár* (hégjából), tűzifa. Fája "erőtlen, puha", deszkája torha, törekeny, tüzelésre bizonyos száradás után használható.

HECSERLI, SEGVAKARÓ, VADRÓZSAFA (*Rosa canina*). Korbácsnyél, ostomyél, sikottyúba való faszeg, tűzifa, hegedűvonó.

JEGENYEFA, POPIOMFA³⁾ (*Populus nigra*). Dagasztó- és disznóforrázótekenyő, gerenda, léc, gyufaszál, stakatur alá való deszka padolásként, épületdeszka (inkább száraz helyre). A szomszédos Gegesben 1851-ben készült mestergereenda látható.

JUHARFA (*Acer pseudoplatanus* L.). Gereblyefő, facsavar, járomfő, bútor, kasza-, kapa-, villanyél, deszka. Bár *cséplős*, puha, nagyon jó eszközfa.

KECSKERÁGÓ (*Euonymus europaea* L.). Szipka, apró faragott műtyürek. Martos, árkos helyeken terem, jó talajkötő.

KÖKÉNY (*Prunus spinosa*). Szipka, járomszeg, tűzifa.

KÖRISFA (*Fraxinus excelsior* L.). Kerékfej, kerékagy, fentő, fejsze-, csákány-, kalapácsnyél, bútorlábak, kaszten, sí, szánkótalp, bútordeszka, szénaszáritó fogaskaró (fiatal növényekből). Adatközlőim egyöntetű megjegyzése szerint nagyon jó szerszámfa, kedvelt anyagfa, ám hordónak nem jó, hamar átereszt a folyadékot (víz, bor stb.). A leveleit pusztító kőrishogarat régebbi állatgyógyászati célból gyűjtötték.

MÁLNA (*Rubus hirtus* W.et.k.). Zsúpba kötve kenyérsütéskor kementcehevítő.

MEGGYFA (*Cerasus vulgaris*). Szipka, bútor, hordó, tűzifa.

MOGYORÓFA (*Corylus avellana* L.). Fuszulyka- és paradicsomkaró, szipka, gyümölcsverő *koszt*, pattogatott kerítés (függőleges), fonott kert (vízszintes), gereblye-, villa-, kapanyél, nyári tüzelő, csirkeborító, kávakosár, udvarseprő-karika, aroncsfa, nyúzófa.

NYÁRFA (*Populus alba* L.). Szarufa, gerenda (száraz, esőmentes helyen, fenyő helyetti), szénaszáritó karó, fakanál, nyomtatórúd, lajtorja, vízlevezető csatorna, eperhordó kászú (kérgeből), léc. A lécet acélhuzallal vagy fűzfavesszővel összekötötték tizes kötegekbe *vincsülés* ellen (görbeség). A nyárfa kedvelt nyári tűzifa, mivel hamar meggyúl, ám kevés meleget ad, s szene sem tartós. "Nyárfa — nyári fa" — mondogatják ma is, régi szólást idézve. A falu régi épületeinek bontásakor jelentős mennyiségű nyárfahulladékkal találkozunk.

NYÍRFA (*Betula verrucosa* Ehrh.). Nyírágseprű, lapátnyél, lórúd, kerékfő, kerékfal, szekértengely, bútor, deszka, tűzifa. A nyírfa jegyes fa, azaz parcellaszél-jelző, erdőben messzire ellátszik, de ültettek kertek fejé-

be (végébe) is, egyet-egyed, seprűkészítés céljából. A nyírfa rövid szálú, csepűs, szíjas, tartós, kevésbé hasadó, nem törékeny.

RAKOTTYA FŰZFA (*Salix caprea* L.). Lószekérrúd, szőlőkaró, greblyefog, cipőtalp, cipőszeg, tűzifa. *“Jól ég, de szene nincs”* (Györfi P.Domokos).

ECETFÁ (*Ailanthus glandulosa*). Dörgölőfa, almatörő vályú, tűzifa. Vadasdon özv. Biró Mihályné Kodó Róza kertjében terem ecetfa.

SOMFA (*Cornus mas*). Létrafog, járompálca, járomszeg, *majorbot*, korbácsnyél, vetélő, kecskeláb (a halottas *nyújtópádhhoz*), kalapács- és villanyél, tűzifa. A somfából készült villanyelek akár egy *embernyomot* (emberöltőt) is eltartanak. A somfák kedvelt madárbúvó, fészekrakó helyek.

SZILFA (*Ulmus campestris*). Oldalas, bokros helyeken terem. Kerékfő, lórúd, szekértengely, kerékagy, késefa, szekérlajtórja, simely, greblyefog, gyalupad, gyalupadorsó, osztovata, tekerőlevél, szőlőszajtóba orsóagy, orsó, villa-, kapa-, kaszanyél (kissé nehéz), szekérsoroglya, kaszapocok, tűzifa. A szilfa megmunkálása könnyű, nem hasad.

SZŐLŐFA (*Vitis vinifera*). Pipa (csutkjából), kemencehevítő csermely (tavaszi metszésekori kiesett szőlőágak).

VADALMAFA (*Malus silvestris* L. Mill.). Szekérágas, lócs, tűzifa.

VADCSERESZNYE (*Cerasus avium* L. Mneh.). Székelykapu, döndőlő, szobabútor, hordó, gyöngydísz, tűzifa.

VADVACKOR, VADKÖRTEFA (*Pyrus piraster* L. Burgsd.). Dörgölőfa, sulyokbot, sajtóba való orsó (a fiatal hajtásokból), kerékfő, almatörő vályú, almatörő butyikó, tűzifa. Vadalanyát oltásnak, termését pedig pálinkának használták. Vackorfákban gazdag határrészek Bozod, Kecskés, Cinigető (Szénégető).

SZILVÁFA (*Prunus domestica* L.). Kaszamankó, szőlőkaró (mindkét felét hegyezve, kétévenként cserélve a földben, akár 30 évet is eltart), hordócsap, guzsalyorsó, késnyél, kovácsmunkára való szén, tűzifa, kasza-és fejszenyél (egyeneséből).

VENYIGE (*Clematis vitalba*). Háztáji kosár (változó úrtartalommal), méhkas, fuszulykatartó kas, juhkosárnak való gúzskötő, kemencébe való tűzgyújtó stb. A nehezen irtható, sok bosszúságot okozó venyige pár év alatt, akár a fák tetejére is képes felkúszni, fejlődésüket gátolni. A bodzavirággal kevert virágjának teáját régen borjakkal itatták hasmenés ellen.

Gyűjtés közben egy-egy felhasználási mód magyarázatát is megtudtam.

A gazdálkodáshoz oly szükséges nyélnek valót, a héja lehúzása után, fémhuzallal (drót) vagy spárgával felkötik színbe, csűrbe, árnyékos, naptól védett helyre. A felkötéskor vigyáznak arra, hogy a vastag fele legyen alul, közelebb a földhöz, ami védi a horgadás ellen. Ha a nyélnek való nem egyenes, görbe, nyers korában, hajában, két hétig istállótrágyában

tartják, amitől megegyenesedik. Frissen vágott, nyers nyelet csak egészen ritkán, kivételes esetekben használnak.

A nyers nyelek trágyában való "egyenesítése" nem általános, de tudnak, hallottak róla.

A szerszámnyelet, a célnak megfelelően, a fa egyenessége és horgasága után választják ki.

Kaszanyéltöréskor, ha ez a falutól távolabb eső kaszálókon érte a rendvágót, tartaléknyél hiányában, a legközelebbi fenyőben *csapott* egyetkettőt, hogy ott helyben kicserélje. Mankót hajtott gyűrű-, vagy mogyorófaból tettek, teljesen kizárva annak szükségességét, hogy ezért lakott helyre kelljen menni. Ma inkább áteresztőgépen (gyalugépen) megmunkált, sima nyelekkel dolgoznak, több gondot fordítva a tartalékokra, a hiányok pótlására.

A majorok (juhásztorok) és csordapásztorok a botnak valót megégetik "*hajába*" s utána hántják "*csurdéra*". Régebb a terelési céllal használt botok szíjasságát, tartósságát és erősségét ganéba tevessel fokozták.

Az *edénynek*, boros-, vagy pálinkáshordónak, kádnak, csebernek való dongafát sohasem vágják körfűrészben (ipari egységekben sajnos ma már ez a gyakorlat), hanem "*szállában*" hasogatták. A *hasítást* házilag oldották meg; Vadasdon majd mindenki ért ehhez. Esett, vagy száraz fából kevesen csináltattak hordót vagy kádat, mivel azt tartják, hogy már benne van a *szú*, hamar *megecetesedik* a bor. Meg aztán szép lassan, anélkül hogy észrevenné valaki, az ital elcsordogál az apró tűfoknyi likakon. E célra, az eszközfának szánt erdei fát már télen vagy kora tavasszal, a *mezsgé* (nedvkeringés) megindulása előtt ki kell vágni, ekkor a legtartósabb. "*A fa lehetőleg legyen bog nélküli, egyenes, mert akkor úgy hasad, mint a zsendely. Facsaros, ilyen-olyan bogos fa nem felel meg dongának*" (Csizmadia Lajos). A fát a szükséges méretnél 5-10 centivel hosszabbra kell vágni, inkább maradjon, minthogy ne legyen elegendő. A donga szélessége általában 10-15 centi szokott lenni, mivel a széles dongával nehezebb dolgozni, de hamarabb is "*posztul*".

A fenyőfát, ha több ideig akarják tartani-tárolni gömbfa-állapotban, héját letisztítják fejszével, hogy védve legyen a szú ellen. A betegség a legtöbb esetben a fa kérge alatt kezdődik. Falusi ember tisztában van azzal, hogy a levágott fát — tűzifa kivételével — nagy kár több ideig földön hagyni, a rothadó, "*berkesedő*", pudvásodó rönkök alkalmatlanok feldolgozásra. Ezzel kapcsolatosan Győrfi P.Domokos, vadasdi lakos, a következő megfigyelésen alapuló népi tudást tolmácsolta: "Ha valaki télen kivágja a fát az erdőn s Szent János napjáig (jún.24.) nem *pucolja* le a haját, az meggombásodik, *megrevesedik*, megfő héjába, az már nem lesz jó eszközfának".

A helységben vagy a szomszédos faluban a körfűrészben kivágott deszkát födél alatt, vagy épp a szabad ég alatt *kasztba* rakva szárítják. A cserép alá való léceket legtöbbször a Görögény völgyi fuvarosoktól vásárolják fel, itt helyben, tízes kötésekben, acélhuzallal leszorítva. A felhasználásig így maradnak, hogy megóvják az elhajlástól, *vincsüléstől*. Hasonló a helyzet a nyers fából, vagy félszárazból készült lajtorjával is; lefektetik vízszintes helyzetbe, hogy a két *áll* maradjon eredeti állapotában.

A fából készült kerítések, kapuk, kertkapuk, olykor cseréfből készült disznóolák tartósságát és vízhatlanságát fáradt olajjal, pakurával vagy gázolajjal növelik.

A kosárnak való venyige egy évesnél lehetőleg legyen vénebb, hosszú, egyenes. A mezőre kijáró gazda sokszor tér haza nyélbe húzott "karikával", amelynek *lebogolását*, csak felhasználáskor végzi. Naptól védett, árnyékos helyen őrzik. Nyáron, szénacsináláskor igen jó *kávakötő*, akárcsak a gúzsba facsart széna vagy fiatal fűzfahajtás.

A fa kilyukasztására régebb kemény fát vagy tüzes vasat használtak, ma ez már ritkábban fordul elő, sok helyütt találkozunk kézi hajtású "amerikánrel" vagy villanyfűróval.

A tűzifát, illetve a fa megmunkálásából kiesett tűzre való hulladékot a helybeliek a hátsó, ún. *majorságudvaron* tárolják *rakásban*, a szabad ég alatt, száradási célból. Miután felfűrészelik *cömpölyökre*, esetleg fölhasogatják *hasábokra*, igyekeznek fedél alá, csűrbe vagy fásszínbe hordani. Vágás, azaz *aprítás* előtt a gazda félreteszi az eszközfának valót, megmunkálásra érdemes darabokat, számon tartva, mije van "rezervába", mit hol kap meg, ha pl. eltörik a szekérágas vagy a csatlás. Ezek a tartalék fák lehetnek csűrben, színben, pajta oldalán felállítva, támasztva, esetleg feltevé a karótartóba, más egyéb fákkal együtt. Bárhova is tegyék, ügyelnek, hogy legyen fedél alatt, ne verje az eső.

Régebb a tűzifát vas-, vagy faékkal hasogatták fejszével, *nagyverő* segítségével, *kecskelábon* fűrészelték *harcsafűrészszel*, vékonyabbját, az ágfát fejszével vágták *csutkón*.

Az 50-60 cm hosszú favágó csutkókat általában kemény fából (cser, akác, cseresznye) válogatják ki, ha van rá lehetőség a fa töréséből, mivel ezek akár több évig is eltart(hat)nak, s a belévágott fejsze is nyomban visszapatann. A puha, lágy fa nem felel meg e célra.

A favágókat az elkerített hátsó udvarra, a tűzifarakások közelébe helyezik, a földre lefektetve, vízszintesen, vagy *bütüre* (lábra) állítva, alsó végét 15-20 centire beásva.

Ma a favágás, tüzelő előkészítése már nem tartozik a legnehezebb házi munkák közé, abból kifolyólag, hogy a családok többsége motorfűrész vagy villanyfűrész egyéneket fogad, akik néhány száz lej ellenében 2-3

hónapra valót aprítanak. Az ügy közösségi és hagyományos, e fontos munkát elvégzésére és kevéske ital elfogyasztására tucatszámian verbuválódnak össze, főként a rokonok, szomszédok, komák, barátok közül. Legtöbbször *segítségbe* jön, pénzt nem fogad el, esetleg valamennyi italt, vagy szükség esetén visszahívja a gazdát. Hasonló a helyzet az erdőlésnél, fadóntésnél, ágygyűjtésnél, beszállításnál is, kivéve a *napszámba* fogadott egyént, a ló- illetve tehénfogatót, akinek ez hozzátartozik a keresetéhez.

Az eszközfá vagy szerszámfa kiválasztására sor kerülhet az év bármelyik időszakában, a vegetációs idő kivételével, amikor semmilyen élő fát nem ajánlatos bántani. Ez a kiválasztás, kivágás lehet szükségesszerű, azonnali körülményektől kényszerítve (pl. kint az erdőn lórúd törik, nem lehet tovább haladni), vagy célszerű, tartalék-jellegű gyűjtés. *“Né milyen fájin lőcsnek való, hazaviszem, me soha se tuggya az ember, mikó fog jól”* (Madaras Dénes).

A falunélő ember, így a vadasdi is, már egészen fiatalon, sőt gyerekkorában megismeri az erdőt, az erdei munkákat, a fafajtaikat, a kivágással, döntési módszerrel, beszállítással szükséges tudnivalókat. Jómagam, aki idestova két évtizede lakom e kis, erdőközeli faluban, mindig csodálattal nyugtáztam az itteniek faismeretét, a tudás továbbadásának következetességét, valamint az élő fa iránti szeretetüket és tiszteletüket.

Szerszámok, segédeszközök

Bár Vadasdon kevés a famegmunkálásból élő fűrő-faragó hajlamú *meszterember*, ezermester, szinte nincs is olyan ház, udvar, *életszer*, ahol ne találkoznánk az alább felsorolt szerszámtárral. Mi több, a legfontosabbakból, nélkülözhetetlenekből, mint pl. a fejsze, kézi balta, kézfűrész, fűrő, akár többet is tartalékolnak nyéltörés, csorbulás, élességvesztés okozta kiesések, a munka folyamatosságát gátló kényszereszünetek kiküszöbölésére.

A fa megmunkálásánál igénybe vett szerszámok és segédeszközök közül megemlíjtük a következőket;

fejsze	bárd (fejszénél nagyobb)
kézfűrész	nagyverő
harcsafűrész	faragószék
kézi balta	faragótőke
gyalu	fadorong
véső	kecskeláb
kézvonó	fa- és vasékek
fűrő	villany-kőrfűrész (ritkábban)
kés	szekerce
ácsfejsze	

A szerszámok, vágóeszközök élezése, köszörülése régebb is, ma is igen fontos előkészületi munkának számított, enélkül csekély haladásról, csökkentett-vontatott munkatermelékenységről lehetett szó. Régebb az élezést az itt alkók többsége szántásokból, agyagos-oldalas helyekből eredő tenyér nagyságú hosszúkás laposkővel végezte, ma ez már ritkábban fordul elő, kevesen gyűjtenek e célra homokkő-darabokat, inkább gyári készítésű reszelők, fenkövek, kaszakövek igénybevételéről beszélhetünk. Jobb módúak árammal hajtott villanymotoros köszörűt vásárolnak, amely mindenképp minőségi ugrást jelent. Nem egyszer a közeli nagyközségek — Erdőszentgyörgy, Gyulakuta, Nyárádszereda — kisipari egységeiben éleztetik ismerőseikkel pénzért vagy kevéské italért.

A fához kapcsolódó szólások, megfigyelések, babonák

Minden fa elég, csak a tréfa nem.

Milyen fából van a legtöbb az erdőben? Horgas fából.

Azt a szerszámot, aminek a nyele 20 centinél hosszabb, nekem ne dicsérje senki, mert avval dógozni kell. (Cigány szólásmondás.)

Amikor az asztalos haldoklott, mindenkinek megbocsátott, csak a száraz fenyőfabognak nem.

Nyárfa - nyári fa, kevés meleget ad.

Állj egyenesen, mint a fa!

Ne hajladozz, mint a nyárfa!

Úgy állj, mint egy cövek.

A jó tűzifának párja nincs.

Nyílegyenes, mint a fenyő.

Minden kutyaugatásra nem kell egy karót kitépni.

Ne bánts a fát!

Úgy ég, mint a zsír (a fa).

Fából vaskarika.

Hídlásfaragáskor vagy körfűrészben való kiszabásakor megtörténhet, hogy egyik-másik darab vékonyabb lesz. Ilyenkor azt mondják: jó a tyúkok alá hídlásnak.

Még a fának sem jó egyedül.

Kicsi ember nagy bottal jár.

A vesszőt addig kell hajlítani, amíg hajlik s nem törik.

Az erdőnek füle, a mezőnek szeme van.

Reszket, mint a nyárfalevél.

Rossz fát tett a tűzre.

Ha ősszel a rózsafáról s a szőlőfáról későre hull le a *lapi*, nagy tél várható.

A villám legjobban a cserefát sújtja, legkevésbé a bükköt, gyertyánt, juhart, nyírfát.

Mikor a tehén megbornyúzott, kilenc napig nem adtak ki senkinek semmit a háztól. A pajtaajtó szemöldökére (cserefából készült) keresztet húztak, hogy ne tudják a tehent megkuruzsolni.

Függelék

A fa a vadasdi református egyház levéltári anyagában

- Rövid áttekintés -

1881. május 30.

„Van 100 szál cserefája az Eklézsiának amiből szükség esetében egy 500 forint kifogható.”

1883. augusztus 26.

„A Lázár kert adományozása melyett Nagyságos Grofnő Banfy Erzsébet Grof Berthold Sarolta Grofnő urasszonyág adományozott azon feltétel alatt, hogy az egyházközség erdet ellenőrizze. Az Eklézsia az írt belső telket köszönettel átveszi és az erdeinek ellenőrzésére az Eklézsia előjáróságát kötekezi.”

1899. december 31.

„A tégláégetéstől megmaradott egy szekér szinfa és Sovárbukkin 2 szál bikfa, mit kér toronyépítő Nagy János, legyen szives az Eklézsia neki adni. - Mire nézve a gyűlés a fákat Nagy Jánosnak adja különösen azon fáradságáért, hogy a téglá égetésen jelen volt”

1900. július 15.

„Nagy János építő vállalkozó kér két szekér forgácsot a nagyjából. A presbitérium általánosan a két vagy három szekér forgácsot is megadja Nagy János vállalkozónak.”

1905. április 9.

„Tudomásul vétetik az erdőgondnokságnak határozata mely szerint 12 ezer drb tölgyfa csemete utaltatik ki a marosvásárhelyi állami csemetekertből. Elhozatala és elültetése szigoruan megrendeltetik.”

1905. december 29.

„Kántor tanítói díjlevél. (...) 4. szer. 3 öl szinfa és egy öl ágfa.”

1906. december 6.

„Az esperes úrtól 1903/1906 szám alatt jött rendeletében a lelkeszt, gondnokot és a presbitériumot bizza meg az erdő árverezésével. A presbitérium december 17. napjára tüzi ki az árverést. Díjok lesz a presbitérium tagjainak 60 fillér személyenként.”

1907. október 31.

„Megyebíró atyánkfia kéri a gyűlést, hogy a Péterkertben lévő szilfákat, azokat amelyek kiszáradtak s ahol igen sűrűk vágassák ki és adják el, illetve az árverésnek az idejét tűzzék ki.”

1907. október 31.

Az erdő árverezéséről. Árverező biztosoknak kijelöltetnek lelkész, tanító és gondnok - valamint az egész presbitérium is.

A listát 3 példányban kell vezetni, egyet esperes urnak, egyet az Erdézi Hivatalhoz kell küldeni, egy marad az egyháztárjába.

Nyárádszereda 1907. okt. 31.

Ravaszh János esperes”

1937. április 15.

„Kedves Tiszteletes Úr!

Rég akartam írni, de betegségem késleltette a levélírást. Nekem a nyárádszeredai telekkönyvi végzés szerint édesapámtól néhai Kovács Jánostól (1855-1905 között Vadasd kántortanítója volt) megvásárolt erdők az alatt elsorolt dülőkben a tulajdonomat képezik. Én ezeket az erdőket a vadasdi református egyházközségnek akarom hagyományozni, néhai édesapám emlékének szentelve.

Az erdők a következő határrészekeken vannak:

Sovarbükk, Külső Bozodbükk, Belső Bozod bükk, Kecskés Bükk. Ezeknek a területe körülbelül 6 és fél holdat tesz ki (...) Szeretném, hogy alkalomadtán, mikor bejön Vásárhelyre engem felkeresse s itt elkészítendő az adományozó okiratot (...)

Maradok kész hive: Kovács Pál

nyug. ref. kántortanító.”

BEJEGYZÉSEK AZ Aranykönyvbe

1956. évben	Adakozó neve	Adomány megnevezése	Értéke
1956	Györfi Dénes	1 darab kútágas (rég)	40 lej
1956	Györfi Kálmán	1 kútgárdja (földön felüli része)	50 lej
1982	16 konfirmándus (konfirmációjuk emlékére)	ötkarú csillár a templomba	1000 lej

1813. augusztus 18.

A templom megnagyobbításáról készült jegyzőkönyvből:

„Elhatároztatik, hogy a Sanctuárium lebontassék és 4 ölnyre nyújtassék, a magassága 1 singet emeltesség, ajtók, ablakok megfelelő fát kapnak a Nemes Szék Havasáról.”

1899. február 3.

Részlet a toronyépítési szerződésből:

„7 szer. Kötelezi magát az egyházközösség a toronyszék úgy a grádi-csokhöz és a toronyba megkivánt valamint a harangszékekhez is minden cserfaanyagot a költségvetésben kijelölt méretek szerint kiállítani és az építkezési hely szintén vállalkozó rendelkezésére bocsátani”.

1930. augusztus 10.

Részlet a lelkészi díjlevélből:

„Az erdő üzemterv szerint kezeltetik, a hivek az öt öl ágfát levágnatni és hazaszállítani kötelesek.”

1942. augusztus 23.

Részlet a lelkészi díjlevélből:

6. „Közmunka”. Minden olyan egyháztag, akinek igás állatja, fogatja van, az vagy egy félnapot szánt a lelkészi kanonikán, vagy aki nem szánt, az a lelkészi erdőről hoz egy szerkér fát a papi udvarra.”

1882. jan.14.

„Folyamodni kell a Megyei egyháztanácshoz, hogy a Sovárbükkin való erdő elárverezésére engedélyt adni sziveskedjenek, s ha ebből az erdőből 50 frt-ot nem lehetne ki csinálni, azon esetben a Veres cserén levő (...) cserefák horgasából is lehessen néhány szálát eladni, míg a kész 50 frt kikerül.”

1884. február 10.

„Kéretessék meg a Marosi Egyházmegyei Tanács, hogy adjon engedélyt erdő eladásra 60 fáig, részint bükk, részint cserefára.”

„A tanító egy szint akar csináltatni a csürhöz ragasztva s kér két szál cserefát lábának. Határozat. A két szál cserefa adasson meg lábának.”

RAJZOK JEGYZÉKE

1.a. A fenyőfából készült *légely* helyett ma műanyagedényben, ún. *bidonban*, nylonbőndőben hordják a mezőre az ivóvizet. Ez azonban sokkal hamarabb átveszi a meleget.

2.a. Özvegy Csizmadia Ilona (24. szám) több mint száz éves, juharfából kivájt sőtörő mozsarat őriz padlásán, amelyet a 60-as évekig használtak.

2.b.. Esztergált bükkfasótartó.

3.a. Csizmadia Lajos vadasi (165 sz.) lakosnál, jelenben nyugdíjas asztalos (sz. 1914), nem kevesebb mint tíz féle gyalut sikerült szemügyre vennünk és lerajzolnunk, amelyek a famegmunkáló eszköztár elengedhetetlen tartozékai. Elnevezésüket az idős mester fonetikus kiejtése szerint jegyeztük.

a. Eresztő gyalu (Röpant)

b. Dupla gyalu (Simító)

c. Falc gyalu

d. Slitt gyalu (Porozó)

e. Kamis gyalu (Cifrázó)

g. Állítható plattbang gyalu

h. Nut gyalu (Állítható)

i. Gittfalc gyalu

j. Gyöngystáb

4. Asztalosmunkában használt fűrészek. a) harcsafűrész, b) abszeccfűrész vagy pászító, c) daraboló fűrész, d) pászító fukfanc fűrész, e) gyümölcsfa- vagy ótófűrész, f) rókaparkú pászító fűrész.

5. Vésők és egyebek, amelyekkel majd mindegyik paraszteszköztárban találkozunk.

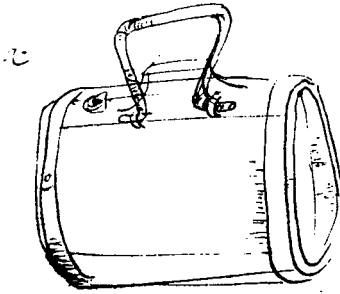
a. cinkvéső; b. lyukvéső (Loppájni); c. 8-as lyukvéső; d. kézi fűrő; e. kalapácsok; 1. üvegező, 2. szegverő; f. harapófogó; g. colostok (méteres).

6. a. vízmérték; b. sráfszing szorító; c. állítható stermosz; d. gérvinkli; e. állítható gérvinkli; f. sarokvinkli; g. vastagságcsináló strájmolni.

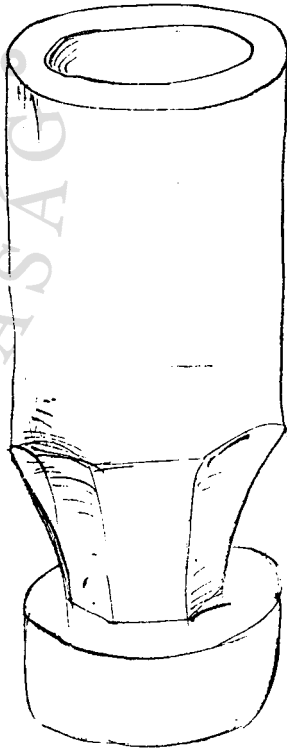
7. a. furdancs; b. amerikáner; c. körző; d. faráspoly; e. villanyfűrőgép. Ez utóbbi a műhely felszereltségének, technológiai modernizáltságának bizonyítéka.

8. A vadvackorfából készült ruhasulykoló (a) és ruhadörgölő (b), valamint a fenyőfából összeállított mosópad (c), *szapulókád* (e), szapuló lúgos cseber (f) és szapuló székláb (d) az egyre nehezedő gazdasági helyzete jeleként mihamarabbi elővételre számít(hat)nak. A ruhadörgölő eddig sem hiányzott az a szonyok háztartásából, ha eltört vagy kikopott, igyekeztek újat csináltatni vadasi vagy gegezi mesterembekkel, hisz ez volt a legkönnyebben hozzáférhető és legolcsóbb „mosógép”.

A rajzokat MOLNÁR DENEŠ készítette.

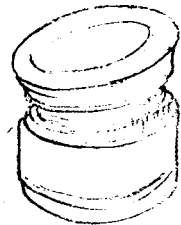
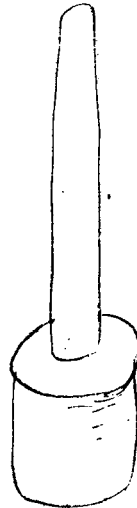


1. képf. a) LÉGELY



2. képf.

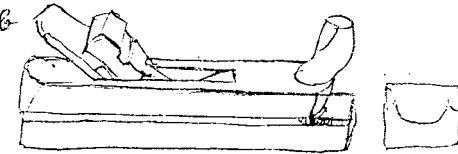
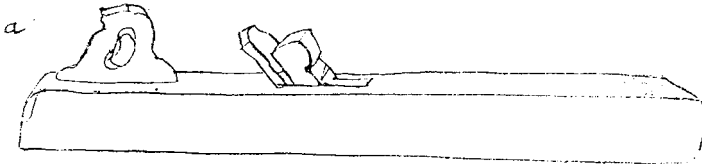
a) SÓTÖRŐ MOZSÁR
FÁBÓL



b) ESZTERGÁLT
FA-
SÓTARTÓ

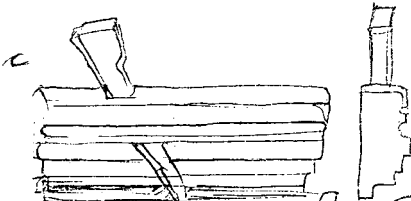


ADATKÖZLŐ: CSIZMÁSOK ÉS JOZS (152-1904) MŰVÉSZETI ÉRTÉKELÉS

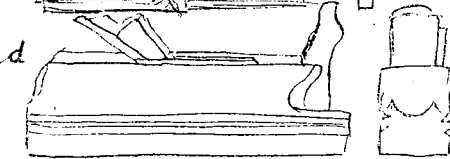


a) ÉRESZTŐ GYALU
(ROFANT)

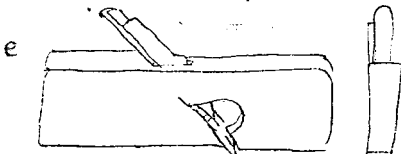
b) DUPLA GYALU
(SIMITÓ)



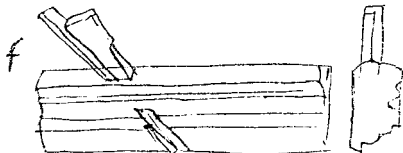
c) FALCGYALU



d) SLITT GYALU
(PORCÓ)

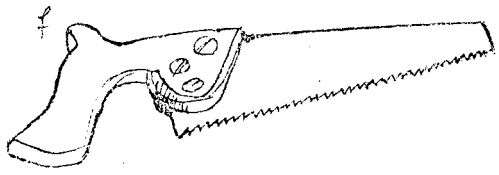
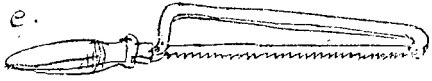
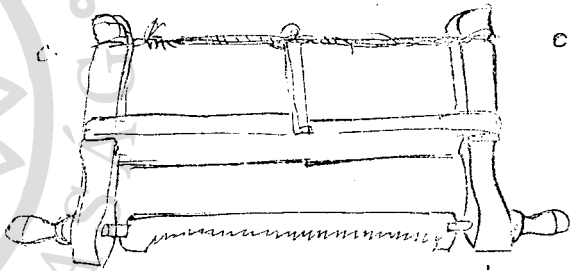
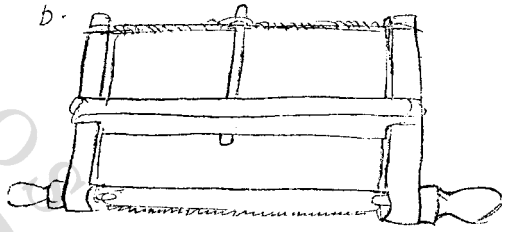
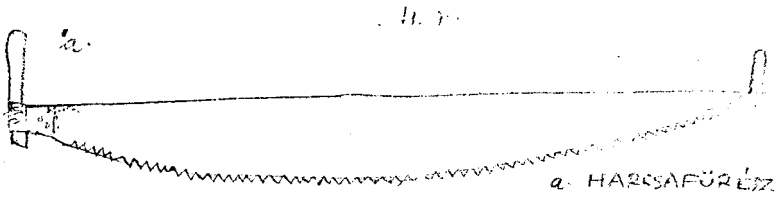


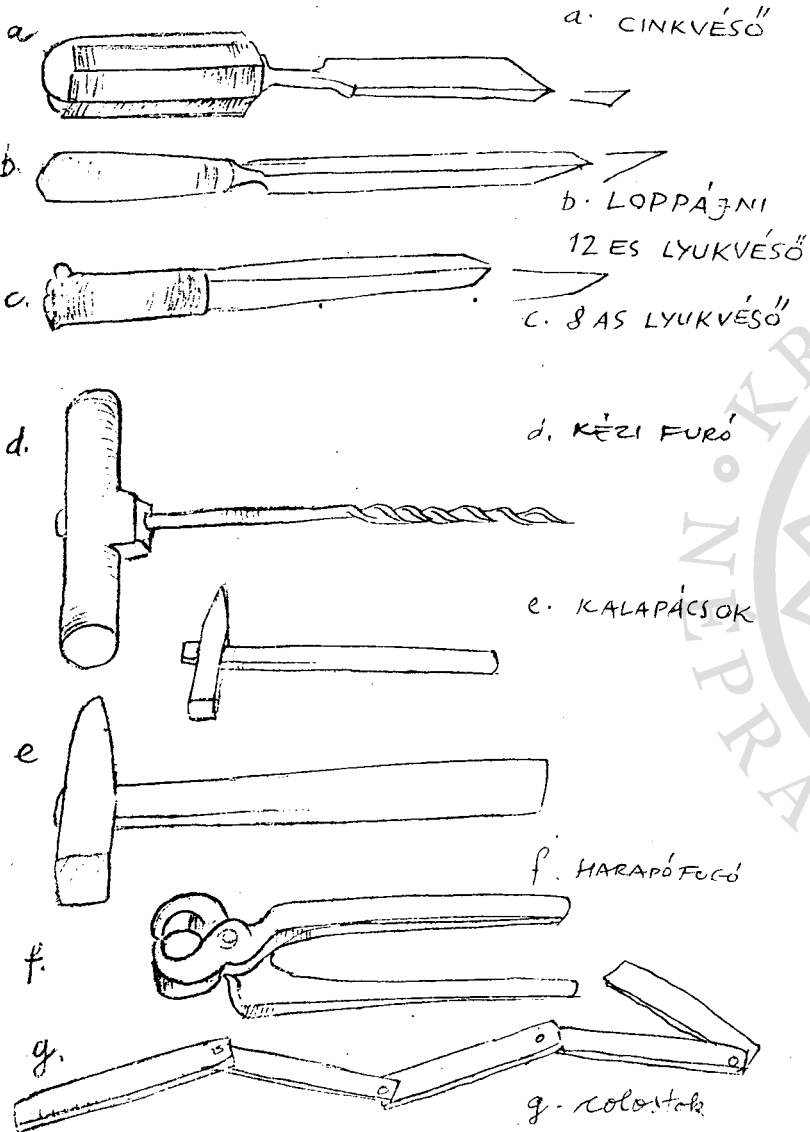
e) SZIMSZEGYALU
(PÁSZTÓ GYALU A FALCBA)

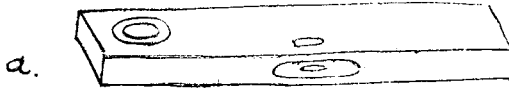


f) KARNIS GYALU
CIFRÁZÓ





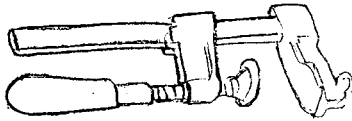




a.

a

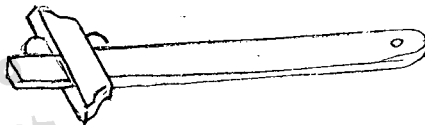
VÍZMÉRÉK



b.

b

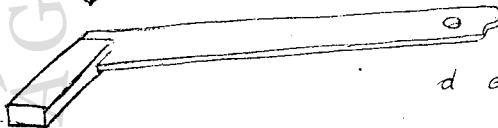
SRAFSZING
SZORÍTÓ



c.

c

ÁLLÍTHATÓ
STERMOSZ
SZÉJLESSÉG-
CSINÁLÓ



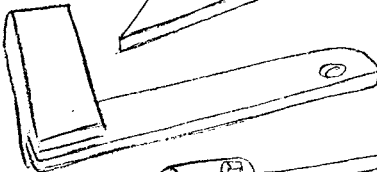
d.

d GÉRVINKLI



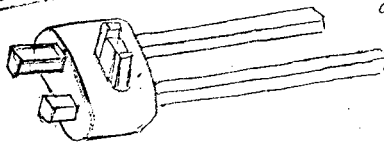
e.

e ÁLLÍTHATÓ
GÉRVINKLI



f.

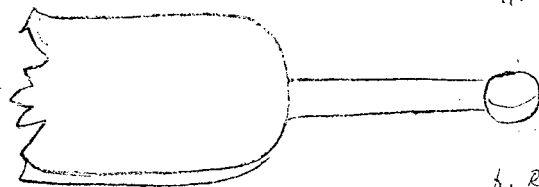
f SAROKVINKLI



g.

g) SZÁJMOLNI
VASTAGSÁG-
CSINÁLÓ

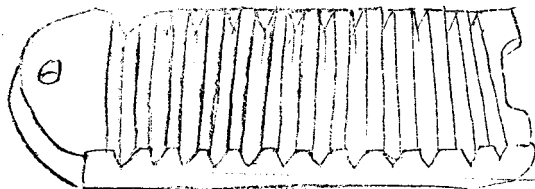
a



7. RUHASUJKOLO'

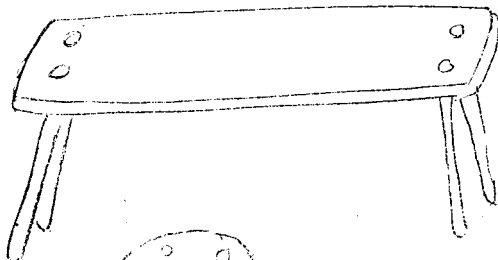
8. RUHADÖRGÖLŐ

b



c. MOSÓPAD

c



d.



d. SZAPULÓ SZÉKLAB

e. SZAPULÓ KÁD

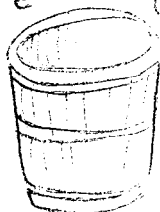
(PÁLLÓGGAL FORRÁZTÁK

A RUHA ESTÉTŐL REGGELIG

PÁLLÓDOTT

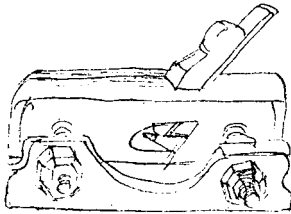
f. SZAPULÓ LÚGOS CSEBER

e

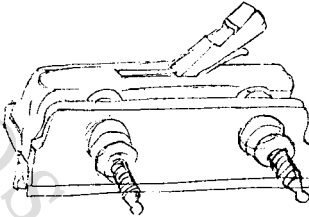


f.

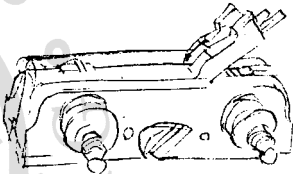
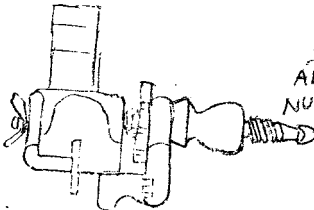




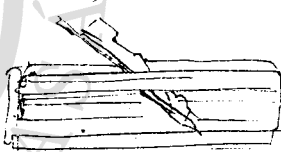
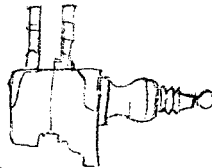
ÁLLÍTHATÓ
PLATTBAND



ÁLLÍTHATÓ
NUTGYALU

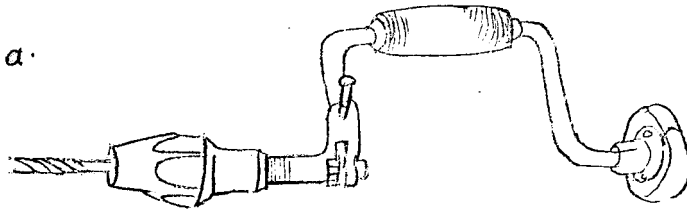


ÁLLÍTHATÓ
GITTFALC
GYALU

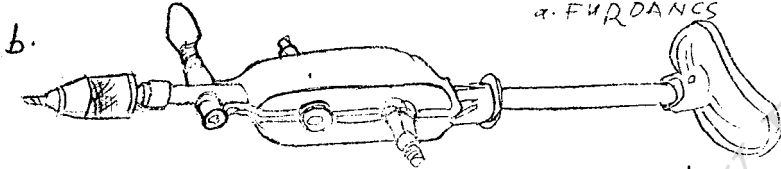


GYÖNGYSTAB





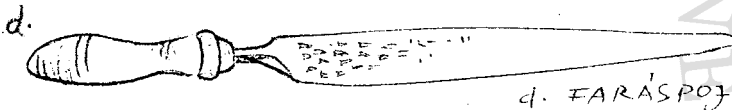
a. FURDANCS



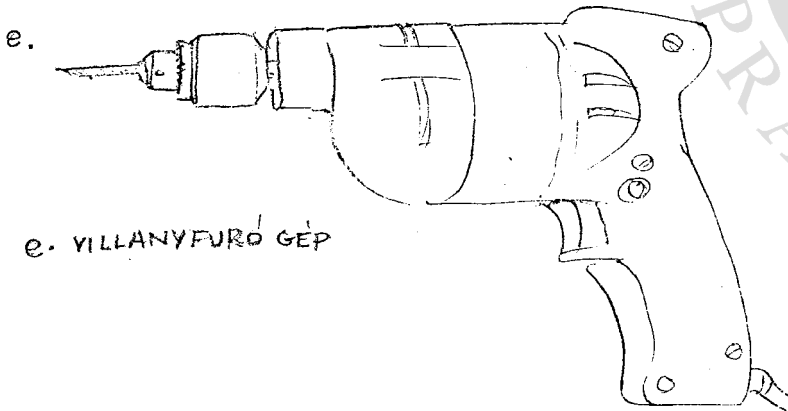
b. AMERIKÁNER



c. KÖRZŐ



d. FARÁSPÓJ



e. VILLANYFURÓ GÉP

Márton Béla

NÉPI KÁDÁRSÁG A SÓVIDÉKEN

A Sóvidék vasúthálózata csonka, az országútja nem volt nagyon forgalmas. A sajátos gazdasági helyzet láttán a székely gazdák megteremtették a helyi háziipar ágazatait és így nagyjából sikerült önellátóknak lenniük. Ezen a vidéken elég sok kádnak, csebernek meg hordónak való faanyagot találtak, viszont a kádármesterség tanulására jóval kevesebb lehetőség kínálkozott. Talán ez az oka, hogy a Sóvidéken évtizedek óta kevés a hivatásos kádár.

A kád faanyagának kiválasztása, kitermelése és szárítása

Kádnak fenyőfa és csertölggy egyaránt alkalmas. Csak bogmentes anyagból lehet vízhatlan, jó minőségű kádat készíteni. Minél sűrűbben állnak a fa évgyűrűi, annál hosszabb élettartamú kád készíthető belőle. Az évszázados tapasztalat szerint az élőfát *“csak Hód fottára szabad ledönteni”*. Erre még télen is vigyázni kell. Az ilyen vágású anyagba nem áll bele a szű. A felhasogatott fát legalább egy évig kell szárítani. Kádnak való jó minőségű fenyőfát Felsősfalva határában az *Aszálás* nevű erdőben lehetett találni. A *piros fenyő*, azaz vörös árnyalátú lucfenyő a legjobb kád készítésére. A világos anyagú fenyők lazább szerkezetűek, hamarabb korhadnak.

Ha a fát télen döntötték, lovas szánra rakták, és 1-2 méteres hosszúságban hazaszállították az udvarra. Otthon, az udvaron fejszével kihalásították, kinagyolták dongának. A tuskó elhasításakor ki szokták feszíteni a *belet*, mert az a 6-8 centiméter átmérőjű, henger alakú rész eltérően viselkedne, kifordulna a dongából. A kinagyolt dongákat az udvaron szabályosan rakják fel oly módon, hogy köztük a levegő mozoghasson, ezáltal jól szárad. Egy-két év alatt jól megszárad.

A megmunkálás módja, eszközei

A kézbevett, kinagyolt dongát fejszével, kézvonóval és gyalukkal kidolgozzák. A belsejüket kerekaltalpú gyaluval, a külsejüket *holdas faragó fejszével*, gyaluval, esetleg kézvonóval alakítják. A donga hátát *simatalpú* gyaluval gömbölyítik. Az élüket eresztőgyaluval megegyenesítik, lesimítják, a belső élét mindig jobban legyalulják, mivelhogy a kád belseje szabályos kört kell hogy kirajzoljon. A kádnak való donga alsó, fenek felőli vége 15 milliméterrel keskenyebb kell hogy legyen, majd így rajzolódik ki a csonkakúp alakzat. A kinagyolt káddonga 3 centi vastag, kidolgozva két

Jegyzetek

1. Dolgozatom elkészítéséhez a következő szakmunkák szempontjait használtam fel: Tálasi, 1979-80, Gaul, 1902, Kovács, 1934, K. Csilléry, 1972, Bátky, 1941, Gazda J., 1980, Gazda K., 1980, Jankó, 1989.

2. Barabás, 1980.

3. Vadasdon a jegenye és a popiomfa sokak szemében - tévesen - egy és ugyanaz.

4. A dongahasítás technikája a következő. Az e célra kiválasztott egyenes, teli belű, kellő vastagságú cserefát, megfelelő méretre 80-100.*120 cm hosszú darabokra, cőmpölyökre vágják, az *edény* hordó, kád, cseber kívánt nagyságától függően, majd „segre” állítva, függőleges helyzetbe, fából készült nagyverő segítségével 50-10 cm vastag *cikkek*re hasítják. Ezek az úgynevezett dongák, jobban mondva dongának valók, amelyek négyzet formájában egymásra összerakva néhány hónapig vagy akár 1-2 évig is kint száradnak az ég alatt. Az eső, hó nem árt, sőt „edzettebbé” teszi. Valamelyest lefaragva, lepucolva, vagy eredeti formájában a közeli nyárádmenti Bedébe vagy Erdőszengyörgyre szállítják lőszekérral.

Adatközlők

Bíró Sándor (sz. 1927)
Csizmadia Lajos (1914)
Györfi P. Domokos (1929)
Németi Gergely (1938)
Györfi Árpád (1938)
Kiss János (1936)

Irodalom

- Barabás László*
1980 Tavasz határkerülés a Nyárádmentén és a Kis-Küküllő felső völgyében. In: Népismereti Dolgozatok. 1980. Buk. 203-216.
- Bátky Zsigmond*
1941 Mesterkedés. In: A magyarság néprajza. I. Bp. 260-323.
- Csilléry Klára, K.*
1972 Magyar bútortipari (faipari) munkaeszközök és technikák. Veszprém
- Gazda József*
1980 Így tudom, így mondom. Buk.
- Gazda Klára*
1980 Gyermekvilág Esztelneken. Buk.
- Gaul Károly*
1902 Hazánk házi faipara. Bp.
- Jankó János*
1989 A milleniumi falu. Bp.
- Kovács Ferenc*
1934 Erdei famegmunkáló eszközök Gyergyócsomafalván. Erdélyi Múzeum.
- Tálasi István*
1979-80 7 Adatok a Bakony erdei életéhez. In: Néprajzi tanulmányok, írások. I. Bp. 335-343.

és fél centis méretet vesz fel. Végig egyenlő vastagságú, e tekintetben eltér a hordók dongáitól.

Ha ki vannak dolgozva a dongák, akkor az *összeállító padon összeállítódik*. Ilyenkor veszik azt az *abroncsot*, amelyik reákerül és ebbe belül kezdik fölállítani a dongákat. Közben a második abroncsot is kívül ráhúzzák a dongákra, hogy valamennyire szorítsa össze őket. Ha nagyjából összeszorultak, utána a készülő kádat a *szájával* lefele fordítják, és kívül ráhúznak egy harmadik *biztosító abroncsot* is. Ezután a feneket szabályosan lefűrészelik, lepucolják. Következik az *ontoravágás*. Az *ontora* az a körülbelül 10 milliméter széles, 8 milliméter mélységű árok, amelyet a kád alsó peremébe, belül, a legaljától 3 centire vágnak az *ontoravágó* nevű különleges szerszámmal, hogy abba beleillesszék a kád fenekét. Fenéknek is bogmentes, hibátlan deszkát használnak, csak így előzhetik meg a szivárgást vagy csepegést. A fenéknek kiválasztott, megszáritott fenyődeszkákat *eresztőgyaluv*al teljes pontossággal összeillesztik. Ha ez is megtörtént, utána megméri a kád alsó átmérőjét. Módszerük az alábbi. Veszik a vaskörzöt, az ontora, vagyis fenékárok egy pontjára ceruzajegyvet tesznek. Akkora körmíflást vesznek fel (próbálgatással), amely pontosan hatszor mérhető rá az ontorára. Ez lesz a fenék sugara. A sugárral megrajzolják a kád fenekét. *Kanyarítófűrészsel* a körjegyen kívül körbe vágják a feneket. Utána az összeállított, kör alakú feneket *kézvonóval* úgy 2,5-3,5 centiméter szélességben, menedékesen egyik oldalról levékonyítják annyira, hogy feszítve kitöltsé a fenékrakot. Ekkor próbát tesznek. A feneket képező deszkákat felmenő sorrendben megszámozzák, hogy kiszedéskor vagy bevetéskor ugyanarra a helyre kerüljenek. Ha erre nem vigyáznának, akkor szivárogná a kádból a víz. Amikor ennyire megvan, akkor a kádat talpra állítják és az alsó abroncsot annyira leütik, meglazítják, hogy a *feneket* felülről véglegesen tudják az ontorába behelyezni. Ha az árokba beillesztették, akkor az alsó abroncsot az *abroncsúzó* nevű szerszámmal felfele, a kád szélesebb vége felé ütik, így a nyílások a fenékdeszkák közül és a dongák alsó végei közül is eltűnnek. Az abroncsúzó téglalap alakú *féderacél darab*, amelyet kalapáccsal ütögetnek, hogy az abroncsot megfeszítse, levételekor pedig lazítsa. Ilyen előkészületek után mind a három abroncsot ütögetésekkel jól ráhúzzák a kádra. Következik a tető lesimítása. A tetőtől lepucolása gyaluv al majd csiszolópapírral történik: Az új fenyőkád dongái közé nem tesznek nádat, azaz gyékénylevelet, mert enélkül is megelőzhető a víz szivárgása. Felsőfalván a kádat 15-16 vedresre szökták készíteni. Ebben a faluban három féle kádat szoktak emlegetni.

1. *Szapulókád* a szennyesruha mosásának fontos eszköze volt évszázadokon át. Ebbe a 150 liter űrtartalmú kádba belefért a család 4-6 heti szennyes fehérneműje, valamint a kender- és lenvászonból való ágynemű.

műk, abroszok, falvédők stb. A kádba helyezett szennyes ruhák közé rétegenként hamut szórtak, majd a tetejére néhány veder meleg vizet öntöttek. A képződő hamulug 10-20 órán át feloldotta a ruhára rakódott szennyet, melyet a következő napon a patakon, folyón sulykolással, öblögetéssel jól ki lehetett mosni.

A szapullókád fenekére minden esetben kör alakú lyukat fúrtak, és abba 10-12 cm hosszúságú tömör csapot készítettek. Így a csapot szükség szerint kihúzták, a lúgot vederbe, cseberbe eresztették, és felülről újra a ruhára töltötték, hogy jól áztassa ki a szennyet.

2. A *káposztáskád* is 150-160 literes, számos sóvidéki háznál napjainkban is ilyenbe *sózzák el* télire a káposztát. Arról is felismerhető, hogy az oldalába, a fenekétől kb. 15-18 cm magasságba fúrnak lyukat a szabályozható *csap* mérete szerint. Ez a nagy faedény is rendszerint fenyőfából készül.

Kádcsapot csak a legjobb esztergályosok tudnak készíteni. Erre a célra legalkalmasabb a hibátlan gyertyánfa vagy jávorfa. A csap két részének találkozásához jó minőségű parafa gyűrűt illesztenek be. A rugalmas parafa teljes folyadékszigetelést eredményez. A káposztáskád csapja lehetővé teszi a káposztalé egy részének kiengedését, és a legfelső káposztarétegre töltését. Ennek a műveletnek a megismétlése jó ízt ad a káposztának. Az oldalcsapon szükség szerint eresztenek a C vitaminban gazdag káposztaléből disznóvágásra és más téli alkalmakra.

3. Felsősfalván beszélnek *szilváskádról* is, amely 150-200 liter űrtartalmú. Az ilyenbe gyűjtik össze a pálinkafőzésre szánt hullószilvát, továbbá a lerázott és a túlérett szilvát. Rendszerint fenyőfából készül. Lyukat nem fúrnak sem a fenekére, sem az oldalára. Használat után azért nem tanácsos egyebet tartani benne, mert az erjedt szilva sajátos, erős szagot hagy a kád falában, finom kis réseiben.

A cseberkészítés módja

Ennek a nagy faedénynek fő ismertető jegye, hogy két dongája 8-10 centivel magasabbra emelkedik a többinél, és ebbe a kettőbe 6-8 centiméter átmérőjű *fület vágnak, fúrnak*. A két fül megkönnyíti a cseberben lévő folyadék stb. szállítását. A fülbe belefér az ember négy ujjá, de úgy is használják, hogy a két fülön erős rudat dugnak át, amelyre két formás, furattal ellátott emelőrud illeszthető és így a 40-50 literes terhet két ember akár száz méterre is elég kényelmesen viheti. A *cseberdonga* 40-50 centi hosszú, és mindegyik egész hosszában egyenlő vastagságú (2,5 cm) akár a kádé. Főként fenyőfából készítik, de ritkán szokták csertölgyből, cserefából is csinálni. Két lyukas fülével nagyon alkalmas vízhordásra, itatásra, disznóhús sózásra.

A cseberkészítés munkamenete nagyvonalakban egyezik a kád formálásával. Kell hozzá *fülfűrő*, amellyel szabályos, kör alakú lyukat tudnak vágni a két magasabbra emelkedő dongába.

Itt említem meg, hogy a korábbi századokban a legtöbb kádár mogyorófából készített abroncsot. Előnye volt, hogy nem rozsdásodott, hátránya, hogy nagy méretű hordóra nehezen találtak hibátlan, egyenes szálú mogyorófát. A *mogyoróabroncs* készítése kivételes ügyességet igényelt, ma már alig akad kádár, aki ilyent tudna készíteni. A vaskohászat fejlődésével néhány évtizede egyeduralomra jutott a vasabroncs. A két végének összenyitólását a kádár házilag el tudja végezni.

Az adatgyűjtés helye: Felsősfalva, Hargita megye. Idő: 1975 február. Adatközlő: Lukács Sándor, szül. 1923, foglalkozása: gazdálkodó, kádár, asztalos.

Hordókészítés Parajdon

Parajdi adatközlőm, Bíró Albert egyaránt ért a kád és a hordó készítéséhez. A fentebb kifejtettek után csak a hordó készítésére térek ki. Bíró éveken át készített és javított hordókat málnabegyűjtő központoknál. Itt jegyzem meg, hogy vidékünkön sem a bodnár, sem a pintér elnevezés nem használatos.

Hordó készítésére *cserefát*, *akácfát* és *eperfát* választanak. Mindhárom a *keményfák* csoportjába tartozik. Ez esetben is bogmentes, egyenes szálú, repedés nélküli fatörzseket választanak ki. Tömörek lévén, legalább 2 évig kell szárítani őket szellős, árnyékos helyen. Sokféle méretű hordó készíthető az öt literes nagyságtól a több ezer literes hordóig. Nagyságától függően változik a donga vastagsága. Az ezer literesnél nagyobb hordók dongái a végükön meghaladják a 40 millimétert, középen szándékosan vékonyabbra készítik. Tekintettel arra, hogy a hordónak mind a két vége be van fenekelve, és az edény közepe kidomborodik, ezért a dongának mind a két vége elkeskenyedik. A különböző nagyságú hordókban átlagosan 20 donga található.

A megszáradt dongaanyagot ki kell dolgozni. Ilyenkor mindenik donga közepét, a belülről kerülő oldalán fejszével lefaragják 20 milliméterre (kis hordó). A két végét meghagyják 30-45 milliméterre, hogy oda árkt, *ontorát* lehessen vágni. Ez után mindenik dongának a két végét a nagyságának megfelelő élszöggel, hajlás-szöggel meggyalulják modell szerint. A fából vagy acéllapból készen álló modell jeles régi mestertől származik, aki külön modellt dolgozott ki az 50 literes, a 100 literes, 500 literes stb. nagyságú hordónak. Ez a szerszám emlékeztet az asztalosok vinklijére (derékszög), de ez esetben mutatja, hogy a dongaél belső vonala hány milliméterrel hajlik befele a derékszögtől. A dongák kidolgozásához *poro-*

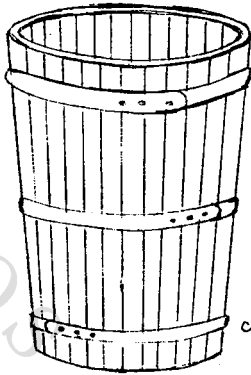
zógyalu, simlítógyalu és tropángyalu szükséges. Az úgynevezett tropángyalu tokja legalább 75 cm hosszú, hogy vele a deszka élét egyenesre lehessen gyalulni. Enélkül a fenékdesszkák élét nem lehetne hibátlanul összeilleszteni, és szivárgás jelentkezne.

Miután kidolgozták mind a 20-21 dongát, következik a hordó összeállítása. Azért tartozik a nehéz feladatok közé, mert a dongákat összeállítás közben hajlítani kell. Az egyik abroncsba körbe beleállítják a dongákat. Amikor nagyjából egymás közelébe sikerült húzatni őket (egyik végükön), akkor fennebb is illesztenek egy abroncsot. Így már egymás mellett, talpon megállnak. Ekkor a harmadik abroncsot csak ideiglenesen, nem szorosan, szintén a készülő hordóra helyezik. A húzóató nevű láncos, kampós és menetsavaras eszközt a hordó felső felére helyezik. Közben tüzet gyújtanak a készülő hordó közepébe, hogy a dongákat átmelegítse gőzölésre, hajlításra. Tüzelés, melegítés közben a hordó belsejét és külsejét többször vízzel locsolják. A meleggel, gőzzel kezelt dongák a húzóató hatására középen ívesen meghajolnak, és így fokozatosan rájuk lehet ütögetni a harmadik és a negyedik abroncsot is. A fa keménysége miatt a dongák élei közé nádat (rugalmas gyékényleveleket) szoktak helyezni. A nádat úgy készítik elő erre a célra, hogy már használat előtt fél nappal, este kiteszik az udvar fűvére, hogy *nyirkuljon*, szívjon magába nedvet. Beillesztés előtt a nádat *megsírítik* és a *nádázó késsel* begyömöszölik hosszában a dongák közé. Mikor a felső fenéket teszik be az ontorába, 3 *húzóvasat* használnak. Szigetelés céljából mind a két ontorába, árokba *sírított nádat* tesznek.

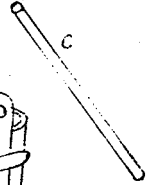
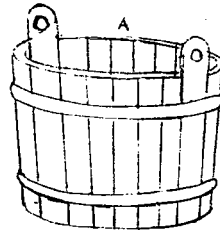
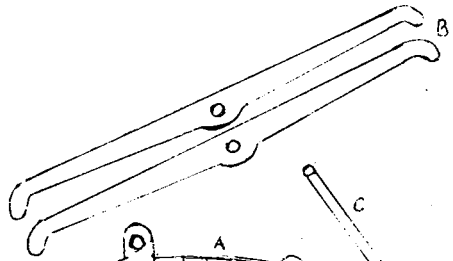
A felső fenék betétele után a hordó belsejét véglegesen simára gyalulják. Mindkét fenék betétele után a hordó külsejét is hibátlanra lesimítják. A hordó fenéklapjába 30-36-os lyukat fúrnak, hogy azon be- és kiengedjék a folyadékot. Ezt a furatot folyadéktöltés után tömör dugóval lezárják.

Adatközlőm, Bíró Albert éveken át málnaszazon előtt és szezonban a szovátai begyűjtőközpontban, kádárként dolgozott. A havasról behozott málnát 200 literes bükkfahordókba tették és savval leöntötték, hogy ne erjedjen. A málnáshordók jelentős mértékben bükkfából készültek, a dongák összeillesztése nem volt pontos, ezért sokszor náddal kellett kitömni a nyílásokat, réseket. Sok volt köztük az elhanyagolt hordó, az igényes kádár nem kívánt ilyen munkahelyen dolgozni. A Sóvidéken kevés a kádár. Gépesített műhelyről nincs tudomásom. Az egyéni rendeléseket olyan népi mesterek teljesítik, akik tavasztól őszi földműveléssel és állattartással is foglalkoznak.

Az adatközlés ideje: 1977. április. Helye: Parajd.
Adatközlő: Bíró Albert, szül. 1901-ben.

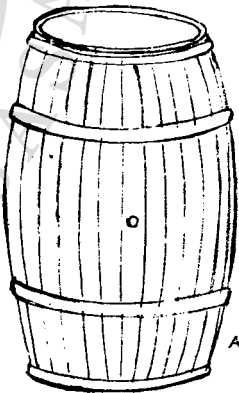


A KÁD ALAPFORMÁJA



A) donga.
B) ontóra
C) vasabroncs

A) CSEBER két abronccsal
B) Két hampás púd telített
cseber vitelére
C) Keresztirud a cseber 2 fülén át



A) Boros hordó. Itjen az alakja a málnáshordónak is

B) A hordó dongója közepén vékonyabb

Nagy Ödön

A MEZŐFELEI GYÉKÉNYFELDOLGOZÓ HÁZIIPAR

Mezőfele és a gyékényfeldolgozás egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Ennek a kelet-mezőszégi falunak az életét annyira meghatározza a gyékényfeldolgozás, mint Korondét az agyagművesség, vagy az alsó-nyárádmenti falvakét (“Murokország”) a veteménytermesztés. Erre nézve igen jellemző, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet létesítésekor (1962) a fiatal asszonyok legnagyobb része nem állott át a városi munkára, pedig Marosvásárhely Felétől csak 14 km-re van és akkoriban a mainál jobb autóbusz-közlekedés lehetővé tette volna az ingázást. Ez alól csak az ipari szakiskolát végzett lányok és fiatal asszonyok kivételek. Még a férfiak is, noha 1962 óta jórészt a vásárhelyi üzemekben, vagy tsz-ekben dolgoznak, hazajövet maguk is leülnek asszonyaik mellé és végzik ezt a nagy gyakorlatot, hozzáértést és türelmet igénylő munkát.

Nem tudtuk kideríteni, hogy mióta folytatják a feleiek ezt a háziipart. A faluban élő azon véleményyt, hogy a gyékényfeldolgozás már 300 évre tekint vissza, nem lehet bizonyítani. A 80 éves Gyalai Sándor azt állítja, még a nagyapjától hallotta, hogy a mostani templom építésének évében, 1816-ban már megvolt a *nádmunka* Felében. (A gyékényt */Typha/* a feleiek *nádnak* nevezik, a nádat pedig *csősnádnak* mondják.) Tény, hogy *Benkő József* 1778-ban megjelent híres művében¹⁾ a felei gyékényfeldolgozás nem szerepel a feleiek sajátos foglalkozása gyanánt, holott pl. Mezőpanitról megírja, hogy a falu híres kölestermesztéséről, s így valószínű, hogy a XVIII. században még legalábbis nem volt a lakosság főfoglalkozása. Ámde a XIX. század derekán *Benkő Károly* már ezt írja: “A mezőszégi tavakból gyűjtött nádból (!) készítenek kivételesen Harasztkeréken gyékényt, *Felében szatyrot, kenyérformákat* (szakajtókat), *ételhordó kantárokat* stb.”^{1a)}

Orbán Balázs pedig a Székelyföld leírásában Feléről ezt írja: “Lakói híres ácsok és építőmesterek, sőt itt a férfiakkal a nők is versenyeznek, amennyiben ezek nádmunkát, ú.m. szatyrot, lábszőnyegeket, gyékényt, kosarakat, kantárt (miben a fazekokat szokták a mezőre vinni) s más cikkeket készítenek s azzal... a Mezőség román helységeiben nagy kereskedést űznek”.²⁾

Barabás Endrének a XX. sz. elején írt monográfiájában Feléről ezt olvashatjuk: “A sásfonás (így!) és szatyorkötés termékei már kereskedelmi forgalomba is kerültek. *Mezőfelében az összes lakosság* (kiemelés tőlem), Mezőcsáváson 164, Mezőmészen 34, Mezőkölpényben 280. Harasztkeréken 41 családban foglalkoznak a háziiparral.”³⁾

A felsorolt öt falu közül napjainkban csak Felében és Harasztkeréken foglalkoznak nagymértékben gyékényfeldolgozással, Ménesen csak láb-törlőt és újabban takarót (gyékényt) szőnek, de ez nem főfoglalkozása a falu lakosságának. Hogy mi készítette a feleiek elődeit, hogy ráálljanak erre a háziiparra, nem tudjuk, de minthogy a falu határában nincs is tő, ami nyersanyagot termelt volna e háziipar számára, ha mégis rákaptak és napjainkig folytatják, talán nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük, hogy ennek fő oka a falu múltbeli szegénysége. 1910-ben az itteni tagosítás után a falu egész határa 1285 hold és 742 négyszögöl. Ebből a falu belterülete 51 hold, másfalusi birtokosok tulajdonában volt 51, közbirtokossági legelő 170, erdő 53, terméketlen terület 104 hold, összesen 429 hold, amit levonva az egész területtől, marad 756 hold megművelhető terület a lakosság birtokában. Ez bizony édeskevés volt ahhoz, hogy az akkori 661 főnyi lakosság (1910. évi népszámlálás) belőle megéljen.⁴⁾

Ezt még szemléletesbben bizonyítja az akkori birtokmegoszlás. Eszerint:

0-1 holdig volt	51 család
1-2 holdig volt	18 család
2-3 holdig volt	14 család
3-5 holdig volt	25 család
10 holdon felül volt	32 család
Összesen:	140 család ⁵⁾

Ha arra gondolunk, hogy a század eleji földművelés csak az 5 holdon felüli birtokosnak biztosította a tisztességes, bár szerény megélhetést, azt kell mondanunk, hogy a 140 család közül csak 57-nek volt a földből eredő biztos megélhetése, 10 család csak szűkösen, 87 család, vagyis a lakosság többsége egyáltalán nem tudott volna a saját földjéből megélni. Ezek a családok rá voltak utalva egyrészt a kisszámú nagygazdák földjén való részes, illetve napszámos munkára, másrészt pedig a gyékényfeldolgozó háziiparra.⁶⁾

Az 1913. évi lelkészi jelentésben Krizbai Sándor lelkész ezt írja: “Da-
legyesület létesítésére kísérlet tétel, de a községben egyedüli jövede-
lemforrást szolgálható házi ipari munka (szatyor, üvegtok, lábtörlő
készítés) annyira elvonja a híveket, hogy a legnagyobb igyekezet mellett
nem volt keresztül vihető.”⁷⁾

A háziipar meghatározó jelentőségére mutat rá néhai Bartha István tanító is *Visszaemlékezéseiben*. “A szatyorkötés a század elején a mindennapi aprópénzt jelentette minden háznál, kivéve a papot és a tanítót, akiknél csak akkor folyt a háziipar, ha felei szolga vagy szolgáló szegődött úri házukhoz, s akkor is (...) nem úgy üzve, mint a falusi házaknál: éjjel-nappal”⁸⁾

A gyékény beszerzése a múltban és a jelenben

Akik ismerik a felei háziipari készítményeket, azoknak feltűnhetett, hogy mi nem nád —, hanem általában gyékényfeldolgozásról beszélünk. A feleiek ugyanis mindig a *nád* szót használják és ezért, ha a helyi sajátosságokat akarjuk jelezni, mi is nádról beszélünk. Így pl. ha e tavi növény aratásáról beszélünk, *nádvágásról*, illetve *nádvágóról* írunk.⁹⁾

Már említettem, hogy Felében nem terem meg a gyékény, itt nincs is tó, ámde a közeli és távolabbi mezőségi falvak határában a közelmúltban még bőven termett. 1962-ig a feleiek az alábbi mezőségi tavakra jártak gyékényt vágni: Mezőkölpény, Mezősámson és Mezőmadaras közös tava-ra, továbbá Mezőbánd, Rücs, Gyeke, Nagycég, Katona, Vasasszentgott-hárd, Szék, Béré, Gyulatelke, Magyarszovát, Nagycsán (a feleiek *Pusztacsán* néven emlegetik), Aranyosegerbegy, Mezőzáh, Mezősályi, Körtekapu és Faragó tavaira, de alkalmasint elmentek Alvincre, a Bánságba és a Bihar megyei tavakra is. Így pl. Érmihályfalvára.

1962 után, a mezőgazdasági terület növelése érdekében a tavak nagy részét lecsapolták, illetve egyeseket haltenyésztésre rendezték be. Ezért kell a feleieknek mostanában a Duna-deltába menniük a gyékény beszerzése végett.

A gyékényt rendszerint pénzért veszik meg a tó gazdájától előzetes megegyezés, illetve szerződéskötés alapján. A tulajdonos a múltban földesúr vagy közbirtokosság volt, manapság pedig mtsz vagy állami gazdaság. De történhetik a megegyezés úgy is, hogy a levágott és felkötözött gyékény fele a tulajdonosé, fele pedig a kitermelő felei embereké lesz, akik aztán a tulajdonos részét is megvásárolják pénzért. A gyékényaratás régebben augusztus 15 (Nagyboldogasszony napja) és szeptember 15 között történt. Ekkorra a mezőségi tavakban kifejlődött a gyékény, de még nem ért el, vagyis nem hánnya ki buzogányvirágzatát, az ún. *bityikóját*. A gyékény aratása, feleiesen a *nádvágás*, a férfiak dolga volt, s ma is az, hiszen ez 3-4 hétig tartó, nagy erőfeszítést igénylő munka, amelyet többnyire vízben kell végezni. Az asszonyok csak akkor vágták, ha nem volt férfi a családban, pl. a háború idején vagy az asszony megözvegyülése esetén. Éppen ezért, amíg a nádvágás tart, alig lehet munkabíró, egészséges férfiakat látni a faluban. Még azok is elmennek a *nádvágóba*, akik ipari munkások lettek, vagy más állami szolgálatban vannak. Ők ugyanis ekkor veszik ki az évi szabadságukat.

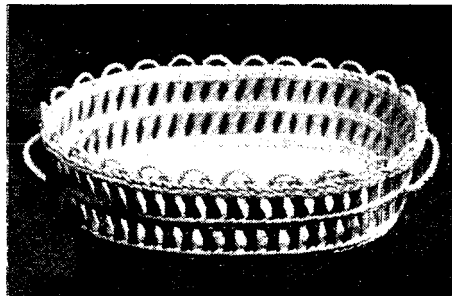
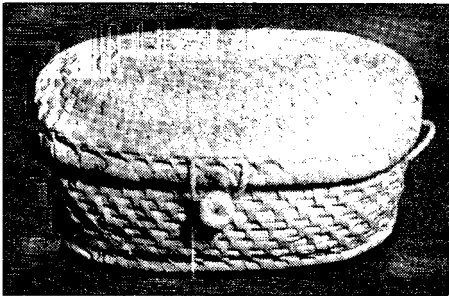
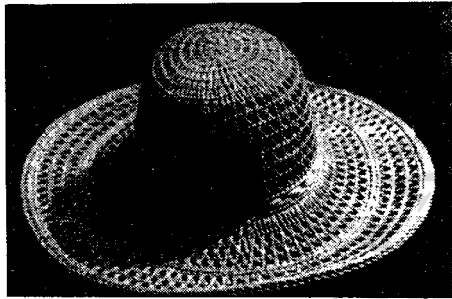
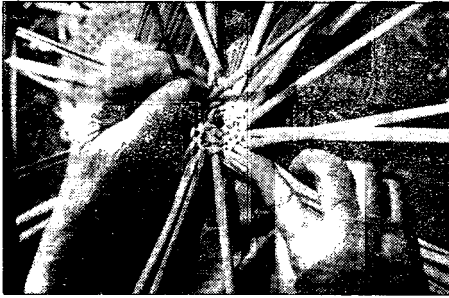
A nádvágás csoportos munka, mert egy embernek túl hosszadalmas volna. Általában 2-5 ember áll össze egy csoportba, ám olykor 10-15 is. A csoport tagjai többnyire rokonok, komák, barátok és hozzávetőleg hasonló munkabírási emberek. hiszen a munka befejeztével egyformán részesül-

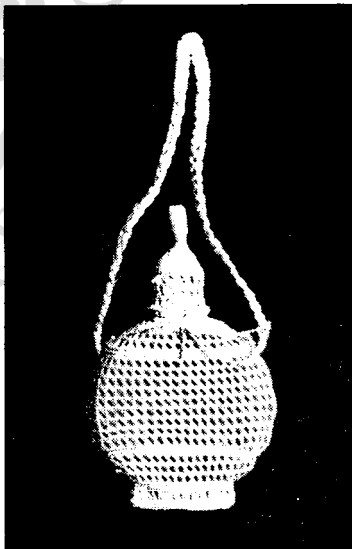
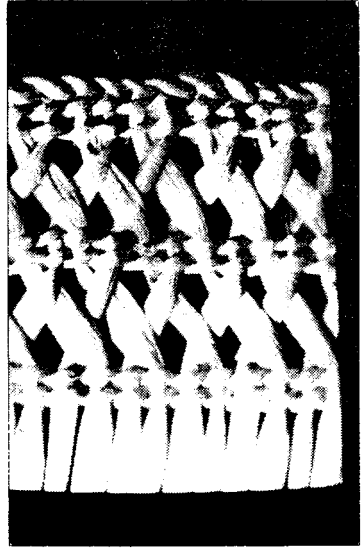
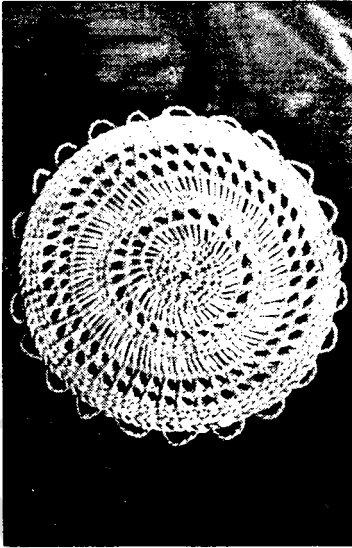
nek a kitermelt mennyiségből. A nádvágó férfiak régebben, mikor a közeli mezőségi tavakban vágtak, általában egy-egy hétig voltak egyfolytában távol a falutól, s erre az időre szárazételt vittek magukkal. Szombaton estére hazakerültek, tisztálkodtak, tiszta *változót* (inget, gatyát) vettek magukra, majd vasárnap este újra felpakoltak és hétfőn reggel vagy délelőtt ismét ott voltak a megvásárolt tónál. Hogy ne teljék az idő a főzéssel, többnyire csak a hazulról vitt szárazételt fogyasztották, esetleg egy-egy liter tejet vettek, ha a tó közelében falu volt.

Alvásuk leginkább a tó partján nádsupokból kúp alakban összerakott ideiglenes kalibában volt. Este levetették a bocskort s a vizes gatyát is szárazzallal cserélték ki, úgy aludtak. Ha közel volt a falu a tóhoz, mint pl. a záhi tó esetében, akkor egy ottani ember szénatartójában, csűrében volt a hálás, esetleg egy nagyobb ház egyik szobáját vették ki bérbé.

Magát a nádvágást csepűingben, gatyában és bocskorban végezték, gyakran derékig vízben állva. A gyékény levágása úgy történt, mint a szalmás gabona aratása, vagyis az ember balkezevel összefogott 4-5 szálat, a jobb kezében tartott sarlóval levágta, maga mellé letette — ez a *marok* — s annyi markot tett reá, amíg egy 25-30 cm átmérőjű csomag lett belőle. A csomót a közepe táján *összeakasztotta*, vagyis lazán megkötötte, a következő csomót keresztben reá tette és így tovább. Egy ember délig 15-20 csomót vágott és azt az első csomónál fogva a vízből kihúzta a partra. Ott a csomókat összerakták, vagyis felállították, hogy a víz folyék ki belőlük. Ugyanúgy tettek este a délután levágott gyékénnyel is. Másnap reggel a csomókat, amelyek még mindig csak derekukon voltak megkötve, széjjelhúzva egyenként leterítették a tóparti gyepre, hogy száradjanak. Így maradtak — az időjárástól függően — 1-2 hétig, akkor megforgatták s további heti száradás után rendszeren, vagyis minden zsúpot a gyékény hosszúsága szerint három vagy négy helyen megkötöttek. Végül pedig a zsúpokat 50-60-as csomóba rakták össze. Ezt a gyékényt már lehetett szállítani.

Az egy csoportbeli nádvágók egyenlő arányban osztották el a zsúpokat, s most már ki-ki egyedül gondoskodott a Felébe szállításról. A mezőségi tavakról ló- vagy marhaszekérrel hozták haza a gyékényt. Gyalai Sándor (80 éves) szerint a záhi tóra a következő falvak határán — lehetőleg a mezei utakon — ment keresztül tehénszekérrel: Kölpény, Sámsond, Madarasi Fekete-Szénáságy nevű dűlője, Pagocsa s végül a záhi tó. Ha Feléből estefelé indult, másnap hajnalban a záhi tóhoz ért. A szállítást is lehetőleg úgy intézték, hogy egyidőben többen induljanak el. Nappal meg rakták a szekeret, s este visszaindultak. Most már a *csinált úton* (megyei úton) jöttek Pagocsa és Rücs felé. Ha közben esőre változott az idő, akkor útközben a *terű* felét lerakták az út szélére s csak fél terűvel mentek haza.





Lószekerrel jóval gyorsabban lehetett az utat megtenni. Szegedi Kálmán (72 éves) visszaemlékezése szerint a 40-es évek előtt Felében 15 gazdának volt lófogata, ezek közül 2 egylovas volt. A lószekerrel szeptember elejétől október közepéig úgyszólván állandóan úton voltak, hogy a mezősegi tavakról vágott gyékényt hazaszállítsák. Egy fogat hetenként háromszor fordult, átlagosan 30-35 zsúpot hozva egy alkalommal. A fuvardíj a tónak Felétől való távolsága szerint változott. Így pl. a záhi tóról szállított gyékény fuvardíja 200 lej volt, a Katonából valóé 300 lej, de már Szentgotthárdról 350 lejért szállítottak haza egy fuvar gyékényt. Történhetett a szállítás a gyékény egyharmadáért is. Ekkor, ha a szekeres 30 zsúpot szállított, 10 zsúp az övé volt. (Az öregek visszaemlékezése szerint a 30-as években egy zsúp ára Felében 30 lej volt.)

Itthon a zsúpokot a kerítések és épületek mellé állították úgy, hogy a legfelső kötést meghagyták, a másodikat megláztották, a alsó kettőt pedig eloldották, a zsúpot széthúzták, hogy a szél járja és a nap süsse. Így hagyták 2-2 hétig is, hogy jól kiszáradjon, mert különben megpenészedik és hasznavehetetlenné válik. Azután a zsúpot újra összekötik s kb. 120 cm magasságban favágó tőkén fejszével elvágják. Vannak, akik nyeléből kivett, élesre fent kaszával vágják el a zsúpot úgy, hogy a zsúpot a lábuk közé szorítják, s két kézbe fogva a kaszát, alulról metszik el a kasza vízszintes húzogatóásával. A zsúp alsó része a *jó nád*, de ebből is, mielőtt feldolgoznák, leválasztják a hártyszerű vékony leveleket, a *rosszhajat*, amit egyesek *lipinkának* is neveznek. A jó nádból készülnek a szatyrok, táskák, falvédők és még annyi más művészi szépségű *nádportéka*. A zsúp felső része a *nyira*, amelyből *lábtörölt* és *gyékényt* szőnek. Ezeket Felében is készítik egyesek, de a nyira nagyobbik részét eladják a szomszéd falusi ménesieknek, akik csak lábtörölt-szövéssel foglalkoznak, és főként a hasztkerekieknek és szentgericeieknek, akik — különösen az előbbieket — több mint egy évszázada a gyékényszövéstre álltak rá s annak éppen olyan elismert mesterei, mint a feleiek a szatyorkötésnek. (A gyékény szőnyegféle, amellyel melegágyat védenek a fagy ellen, illetve krumplit és veteményt takarnak be vele az őszi fagy ellen, de felhasználják az építkezésnél is ideiglenes kerítésnek s a frissen öntött betont is védik vele a fagytól.)

1962 után a feleiek legnagyobb része a Deltába jár *nádvágni*. Ott a melegebb éghajlat miatt a nádvágás általában két héttel korábban kezdődik, mert a gyékény ott hamarabb nő. A Deltában a gyékényért vagy a haltenyészítő vállalatnak, vagy valamelyik tsz-nek kell fizetni aszerint, hogy az illető tórész melyiknek a kezelésében van. Újabb szerződést kell kötni a tulajdonos gazdasági egységgel a vágás megkezdése előtt. A gyékényért a levágás után szoktak fizetni zsúponként 3-6 lejt, minősége sze-

rint, de van olyan tó is, ahol ingyen adják, csakhogy a tavat kitakarítsák, amennyiben haltenyésztés folyik benne.

A Deltán kívül még a következő helységek tavaira járnak nádvágni: *Vashui* megyében Cîrja, a *Mezőségen* Bánd, Záh, Méhes, Báld, Katona, Gyeke, Szentgotthárd, Körtekapu és Faragó, a *Bánságban* Tamás de Munér (?), Olaron, Detta, továbbá Boroskisjenő, Szalonta és Érmihályfalva tavaira.

Természetes, hogy a családtól való nagy távolság miatt a *nádvágóba* menő férfiak csak munkájuk végeztével jöhetnek haza, ami az elindulástól számítva 4-5 hét múlva szokott lenni. Ehhez képest a rákészlés is nagyobb, mint amikor még a mezősegi tavakra jártak.

Már említettük, hogy a *nádvágás* általában férfi munka, mégis olykor kivételesen asszonyok is mennek a Deltába. Így pl. 1981-ben 4 felei asszony alkottott egy csoportot s vágott magának gyékényt. (Megjegyzendő, hogy közülük 3 özvegy volt, egyikük pedig a férje helyett volt kénytelen elmenni. Ezek az asszonyok együtt laktak, kalyibájukat pedig szívességből a rokon férfiak rakták össze.)

A következő sorokat Veress Sándor (52 éves) adatközlő elmondása alapján írjuk le. (Veress Sándor a segesvári *Prestarea* ktsz felei gyékényfeldolgozó részlegének felelőse, évenként eljár a Deltába maga is, és alaposan ismeri az egész munkafolyamatot.)

A Deltába menő felei embernek a felesége vagy édesanyja legalább 2 heti hazai ételmet kell, hogy becsomagoljon. Ez az ételmező szalonna, lesütött disznóhús (ha az illető református vallású, mert vannak adventisták is, akik a disznóhúst nem eszik), túró, méz, 1-2 házi kenyér, 4-5 kilogramm puliszkaliszt, hagyma és fokhagyma. Edényeket is visz magával, úgymint: egy 2-3 literes fazakat, egy 1-1,5 literes lábóst, evőeszközöket, sót, paprikát, s végül egy 3 literes nylon *bidont* ivóvíznek. Mindezt vagy rendes zsákban, vagy hátizsákban, esetleg átalvetőben — akinek még van — és szatyorban szállítják.

Az ételmen kívül visz magával pokrócot, lepedőt, *nádvágó ruhát*, tornacipőt, legalább 2 pár zoknit és egy dokk- vagy vászonnadrágot, amelyet a bokájánál gumi-pertlivel leszorít s erre ráhúzza a zoknit, hogy a *vérszipó* (pióca) ne tudjon rátapadni a lábra. Felül inget s arra lábbit vesz, hogy a szúnyogok ne csípjék össze.

A nádvágó szerszám a régi sarló, de emellett egyre inkább a *terpán* is. Itt kissé meg kell állanunk, hogy rámutassunk a néprajzi kölcsönhatás egy friss példájára. A *terpánt* ugyanis a feleiek — Borbáth Sándor (48 éves) szerint — a Prahova megyei Buda község román férfaitól tanulták el. Ők is járnak a Deltába gyékényt vágni, amiből takarót szőnek. Ezt a szerzámot a budaiak *tárpannak* nevezik és régóta használják. A *terpán* sarló

alakú, de sima élű (tehát nem fogazott), mintegy 60 cm hosszú nyéllel ellátott vágószerszám. Acélból készítik a vasmunkások és éppen úgy fenékkel fele, mint a kaszát. A terpánra azért van szükség és azért megfelelőbb a sarlónál, mert a Deltában magas a víz s emiatt ezzel a hosszú nyelű görbe késsel könnyebb a gyékény levágása, mint a sarlóval.

Felében nem volt ismeretes, de a magyar nyelvterület más részein régóta megvolt ez a különleges nádvágó szerszám. A *Magyar Nérpajzi Lexikonban* ugyanis a *Nádvágó* címszó alatt ezt olvashatjuk: “a nád learatására, illetve kukoricaszár vágására is szolgáló *ívelt pengéjű, kaszaszerű vágóeszköz*” (kiemelés tőlem).¹⁰⁾

(Itt említjük meg, hogy a feleiek nem maradtak adósak a terpánért, mert az ő embereik tanították meg a măciniaknak a gyékényfonás mesterességét. Kiss B. Sándor, Kardos Árpád és Szikszai László évekig volt a Tulcea megyei Măcinban oktató és munkájuk nyomán jött létre ott a virágzó gyékényfonó ktsz. Kiss B. Sándor családotól együtt ott is telepedett le.)

De kövessük tovább a felei embereket nádvágó útjukon. Természetesen most is csoportosan utaznak, éspedig Marosvásárhelytől Tulceaig vonattal, onnat pedig hajóval, csónakkal vagy autóbusszal, úti céljuk, a kiszemelt tó fekvése szerint. Többnyire oda mennek vissza, ahol az előző évben már vágtek. Az együtt dolgozók most egy *partit* (csoportot) alkotnak. Egy partiban 2-5 ember van, akik — mint a múltban — rokonok vagy barátok, de a parti állhat 10-15 főből is. Ábrám Béla (44 éves) szerint a tapasztalat azt bizonyítja, hogy a nagyszámú csoport munkateljesítménye aránylag sokkal kisebb, mint a kis csoporté. Ennek az az oka, hogy az emberek nem egyformák serénységben s erőben sem: vannak közöttük lustábbak és gyengébbek is, akik a serények szorgalmával viszávalva akarnak részesedni a munka eredményéből. Ezek lógnak. Így pl. míg ő másodmagával 3 hét alatt 560 zsúpot vágott, amelyből egyiküknek 280 zsúp jutott, addig egy tizenkét főből álló csoport ugyanannyi idő alatt csak 1500 zsúpot vágott, vagyis fejenként 125-öt.

Amint megérkeznek a Deltába, először egy nagy szobát, vagy üres istállót bérelnek, amelynek a földjét szalmával terítik be, hogy aludni lehessen rajta. Ez persze csak akkor lehetséges, ha a falu a tó közelében van, mert ha a tó messze van, akkor annak a partján készítének gyékényből vagy nádból ideiglenes szállást. A gyékényből készült kalibának először a vázát készítik el a Deltában bőven tenyésző fűzfából. A kaliba bejáratához és a végéhez egy-egy ágas fát ásnak a földbe. Erre vízszintesen egy rúd kerül, amelyhez két oldal ív alakban több karót erősítenek. Ezekre a karókra vízszintesen 3-4 karót kötnek, s ezeknek támasztják a gyékényzsúpokot olyan tömötten, hogy az eső nem eshet be a kalibába. A

zsúpok *nyiráját* (vékonyabb felső részét) a kaliba tetején visszahajtják, miáltal egyik zsúp a másikat fogja.

A *csősnádból* készült kalibának nincs faváza és természetesen jóval kisebb, mint a gyékényből való. Egy-két ember azért elfér benne a holmijával együtt.

A szúnyogok ellen a bejáratot — újabban — nylon (polietilén) lappal látják el. Van, aki csak nylon-lapból készít magának alvóhelyet.

S végül készítenek alvóhelyet gézből is, melyet itthon varrnak össze téglalap alakúra. Ennek csak teteje és négy oldala van. Ezt favázra terítik, bebújnak alája, hogy a szúnyogok csípését kivédjék. Eső esetén nádból rögtönöznek föléje ideiglenes kalibát.

Újabban egyesek kisebb sátrat visznek magukkal alvás céljára.

Az étkezést ki-ki egyénileg oldja meg. A reggeli 9-10 óra körül a tónál van. Kenyér, szalonna, túró és hagyma vagy paprika, paradicsom.

Az ebéd 2-3 óra között: besütött disznó- vagy konzerv hús és valamilyen zöldség: paradicsom, paprika, esetleg uborka.

Vacsorára többnyire ugyanaz van, mint reggel volt. Olykor puliszkát vagy krumpligulyást főznek két db ágasfára akasztott fazékban vagy — újabban — turista bográcsban a szilajpásztorok módjára, de azt is ki-ki magának. Ha a szállás faluban van és lehet tejet vásárolni, akkor tejet vacsoráznak puliszkával és sült hússal.

Ha elfogy az otthonról hozott kenyér, a legközelebbi falusi vagy városi boltban vesznek kenyeret, ugyanúgy konzerveket is. Reggel és este 1 dl pálinka is kijár, de ezt nem mindenki méri ki pontosan: lehet valamivel több is.

Az étkezésnél két szempont érvényesül: tápláló, tömény ételek fogyasztása, hogy a nehéz munkát bírják, továbbá, hogy minél gyorsabban végezzenek vele, hogy a drága időt a munkára és a feltétlenül szükséges pihenésre lehessen fordítani.

Maga a gyékény aratása és szárítása ugyanúgy történik, mint odahaza, Erdélyben történt.

A deltai gyékény hazaszállítása sokkal bonyolultabb és költségesebb a hajdani mezősegi tavakról való szállításnál. A tó partjáról lószekérrel vagy teherautóval szállítják a legközelebbi vasúti állomásra, ahol előre — nagy utánjárással — megrendelt vagonokba berakják az egyes csoportok zsúpjait s a vonat viszi a marosvásárhelyi állomásig. Ott történik meg a zsúpok elosztása, s azután már ki-ki maga szállítja a részét teherautóval vagy traktor vontatású utánfutóval. Itt aztán a már leírt módon hetekig szárítják, majd *elnyirázzák, rosszhajazzák* s végül fedél alá rakják a feldolgozásra váró sást. Szeptemberben és október elején a házak kerítéseit sűrűn takarják szárítani kitétt gyékényzsúpok százai, ugyanúgy az udvarok kerítéseit

és a gazdasági és melléképületek oldalait is. Az országúton gépkocsival vagy busszal áthaladó idegenek számára ez úgyszólván exotikus látvány, ám a feleieknek munkájuk nyersanyaga, a jólét és bőség forrása.

A Deltán kívül a feleiek még a következő helységek határába járnak ma is gyékényt vágni: a Bánságba Lugos, Temesvár és Arad környékére; Bihar megyében Szalontára és Varsándra; Hargita megyében Előpatakra; Maros megyében Csapóra, Faragóra és Körtekapura s végül Vaslui megye Círja nevű helységébe, de ezek termése csekély mennyiségű a deltaihoz képest.

Megjegyzendő, hogy az öregek nem mennek a *nádvágóba*. Nekik a fiatalok vágják és adják ezt a minden évben újránövő nyersanyagot. A magányos özvegyek pedig pénzért vásárolják a fiataloktól, akiknek ilyenformán a gyékényvágásra és a hazaszállításra költött nem csekély kiadásuk részben megtérül. 1981-ig egy zsúp gyékény ára Felében 50 lej volt, de 1982-ben már 80 lej, 1990-ben pedig 140 lej. A nyira és a rosszhaj zsúpjáért 3-6 lejt fizetnek a lábtörlő és gyékényszövő másfalusiak.

A gyékény feldolgozása

A gyékény aratásának bemutatása során említettük, hogy a zsúpról fejszével vagy kaszával levágják a felső részt, a nyirát és az alsó részéről is leválasztják a rosszhajat, ezt a hártyszerű meg száraz részt külön kis zsúpokba kötik.

A nyirából és a rosszhajból néhányan Felében is szőnyeget szőnek, amelyet a mezőcsávási mtsz útján értékesítenek. Jelenleg mintegy 10 falusi család foglalkozik a gyékényszőnyeg szövéssel is.

A gyékény javából azonban a feleiek kötik a művészi szépségű *nádportékák* sokaságát. Figyelemre méltónak találom a gyékény két részének feldolgozását jelző kétféle kifejezést. A gyékény szőnyeget és a lábtörlőt ugyanis *szövik*, a szatyrot és társait azonban *kötik*. (Ámde szövik az újabban divatosná vált falvédőt vagy fali szőnyeget is.)

A *szotyorkötést* a feleiek gyakorlás útján már gyermekkorukban megtanulják. 20-30 évvel ezelőtt, a mainál sokkal alacsonyabb életszínvonal idején téli időben a gyékény feldolgozása a lakószobában folyt, ahol — mint a falusi lakosság körében általában — a főzés és az alvás is történt, nyáron pedig a *pajtában*, csűrben vagy a *sütőben* (nyárikonyhában). Érthető, hogy a szoba földje még tapaszos volt, napközben tele volt *nádgazzal*. Este lefekvés előtt a háziasszony vagy a nagyleány a gatz összeseperte és a trágya- vagy a szemétdombra dobta. Innen érthető az a régi felei mondás, hogy *“A felei ember azért érti úgy a szotyorkötést, mert a nádgazban születik”*, valamint az is, hogy *“A feleiek a nádgazban nőnek fel”*.

Nos, a kisgyermek a múltban — óvoda hiányában — valóban ott tébláboltak a felnőttek körül s szívesen utánozták őket. Ma is lehet látni, hogy a kisgyermek a hulladék gyékényt kötögetik, míg aztán 10 éves korukra egészen belejönnek ebbe a munkába, amely, ha felei lakosok maradnak, sorsuk, életmódjuk, megélhetésük alapja lesz.

Minthogy ez a nagy türelmet kívánó ülőmunka kora délelőtt kezdődik s késő éjszakáig tart, unalmassá válik, ha csak a család tagjai végzik. Különösen unalmas akkor, ha egyedül kell végezni. Ezért a felei asszonyok és leányok szívesen mennek *dógzani* valamelyik szomszédhoz. Itt aztán terefere közben sokkal jobban megy a munka, hiszen senki sem akar a többiekén alulmaradni.

Hogy a gyékényfeldolgozás mennyire döntő jelentőségű a felei nép életében, szemléletesen mutatja, hogy *csak azt a munkát nevezik dolgoznak*. Minden más hasznos tevékenységet a nevéen neveznek, a városba ingázók is *munkába* vagy *szolgálatba* mennek és csak akkor „dolgoznak”, ha a sásfeldolgozó háziipart végzik.

Maga a munka az előre odakészített válogatott gyékény mellett — hogy egyik kezükkel könnyen elérhető legyen — alacsony széken ülve történik. Ha hokedlin ülnek, akkor kicsi széket tesznek a lábuk alá. Elképzelhető, hogy kevés megszokással 10-12 óráig egyenes derékkal ülve dolgozni mennyire fárasztó. Igaz, hogy a munkásnak csak a két karja s főként a két keze dolgozik, de hogy ez mennyire kimerítő, mutatja az, hogy sok asszony a csuklóiban vagy a karjában és a vállában ideggyulladásra kap, s ezt a szakmai betegséget csak fizioterápiás kezeléssel lehet enyhíteni. Bizony a felei kenyérért is alaposan meg kell dolgozni!

Napjainkban nyáron a műhellyé átalakított istállóban, illetve újabban az erre a célra épült műhelyben vagy a nyári konyhában üzik a feleiek a háziipart, télen pedig a konyhában. Ámde most már a legtöbb családnak külön hálószobája van. (Ebben nagy szerepe van a gázfűtés bevezetésének is, amely a fában-erdőben szegényes falu fűtési gondjait megoldotta és lehetővé tette több szoba (konyha és hálószoba) fűtését.

Előbb azt mondtuk, hogy a gyékényfeldolgozás ismeretét gyakorlás útján sajátítják el a feleiek, vagyis egyik nemzedék a másiknak adja át tudását. Ehhez hozzá kell tennünk azonban, hogy a feleiek mai, művészi színvonalon folytatott háziipara nem csupán a gyakorlás útján történt áthagyományozás eredménye. Ebben része volt a kívülről jött oktatói hatásnak is.

Barabás Endre írja, hogy a „székely társaságok által utóbbi években (az 1900-as évekről van szó) rendezett karácsonyi bazároknak, e készítmények kelendőknek bizonyultak és e tapasztalat indította a Székely Kirendeltséget arra, hogy a megyebeli *sásgyékény* (!) ipari fejlesztését kezébe vegye.”¹¹⁾

A Kirendeltség 1904-ben Felében tanfolyamot rendezett a gyékényfeldolgozás színvonalának emelésére. Sajnos, ma már nem tudjuk megállapítani, hogy e tanfolyam hatása mennyire érvényesült a gyakorlatban, de valószínű, hogy nem volt jelentéktelen, mert ugyancsak Barabás Endre említi, hogy “már több mint egy évtizede jelentékeny a kivitel a Mezőcsáváson és Felében készített székely szatyorból”. Ő az évi termelést 260.000 db-ra becsüli és hozzáteszi, hogy a “halszállítás céljaira is nagy megrendelés történt a nagy német kikötőkből”.¹²⁾

1941-42 telén is volt tanfolyam Felében, de a háborús körülmények és a háború következményei miatt erre is csak homályosan emlékeznek.

A nagy változás a 60-as évek végén történt és Bandi Dezső marosvásárhelyi rajztanár nevéhez fűződik. *Bandi Dezső* akkor a Népi Alkotások Megyei Házának irányítója volt.¹³⁾ Ő maga a kezdetről azt mondja, hogy először házról házra járt Kovács Zoltánnal, a felei nyolcosztályos iskola akkori igazgatójával, hogy tájékozódjék a feleiek mesterségbeli készségéről és tudásáról. Így érlelődött meg benne a gondolat, hogy a marosvásárhelyi művészeti iskola keretében tanfolyamot szervez. A népművészeti tanfolyam 32 hallgatóval indult s végül 18-an végezték el. 1967-től 1969-ig, tehát 3 éven át tartott, szeptembertől májusig, heti két alkalommal, kedden és pénteken, délután 3-tól 5-ig. A tanulás úgy történt, hogy a Bandi Dezső által készített mintákat a hallgatók milliméteres papírra másolták s otthon gyékényből elkészítették. Ezt a munkát a következő órán bemutatták, s Bandi Dezső irányításával közösen megbírálták. Vagyis, amit az iskolában tanultak, azt otthon azonnal gyakorolták is. Az új minták elsajátítása fokozatosan történt: előbb a régi felei mintákat készítették el, majd az újakat. Természetes, hogy a Bandi Dezsőtől tanult minták is — a gyékényfeldolgozás technikája folytán — mind mértaniak. A szotyorkészítésnek változatosabbá tétele mellett tőle tanulták a mintás faliszőnyegek, falvédők szövését is, de talán a legfontosabb, amit tőle megtanultak, a minták kombinálásának készsége. Ez a mai napig biztosítja a felei háziipar készítményeinek művészi szépségét és sajátos egyéniségét.

Bandi Dezső előtt Felében faliszőnyeget — amelyet egyesek *falvédőnek* neveznek — nem készítettek. Csak gyékénytakarót szöttek, vagyis minden díszítmény nélküli laza szőnyeget. A gyékényszőnyeg nem rámán készül, hanem a földön vagy az asztalon, a faliszőnyeg pedig — mint a perzsaszőnyeg — az ősi, kezdetleges szövőszék mintájára, függőleges rámán. Ezt a szövőszéket is Bandi Dezsőnek köszönhetik a feleiek a szövés technikájával és a változatos díszítmény-kinccsel együtt. A faliszőnyeg — s rajta ismétlődő díszítmény szerint — lehet *kis- és nagykakasos, kosos* (berbéccsszarvas), *szarvasos, pávás, madaras*, amelynek több változata

van, s végül a *bubás*, amelyen férfi és női alakok ismétlődnek. (Az elnevezések is Bandi Dezsőtől származnak.)

Mint hogy a gyékényből szőtt faliszőnyegek készítése különleges hozzáértést és művészi érzéket kíván, s emellett a legjobb anyagot is, érthető, hogy csak négyen folytatják ma is. Ám ezek valódi mesterei ennek a munkának.

Bandi Dezső szerint a felei nép fogékony az újítások iránt, s ez a fogékonyosság az ősi technikai jártassággal párosulva lehetővé tette, hogy csekély erőfeszítéssel új elemeket vigyenek bele a készítményekbe. Ezért tudtak könnyen rátérni a modern lakberendezés által igényelt új tárgyak készítésére. Hogy elmélyítse a tanfolyamon elsajátított ismereteket, és szélesítse a hallgatók látókörét, tanulmányi kirándulásokra is elvitte őket az ország több múzeumának megtekintésére. Bukarestben kétszer voltak. Itt a falumúzeumon kívül a Szépművészeti Múzeumot is felkeresték Bandi Dezső szakavatott kalauzolása mellett. De voltak Pitești-en, Szebenben és Kolozsvárt is, és mindenütt a népművészeti részleget helyezték előtérbe.

Közben kiállításokon vettek részt, ahol a hallgatók készítményeit is bemutatták. Marosvásárhelyen, a megyeszékhelyen többször is állítottak ki. 1969-ben pedig a felei falvédők eljutottak Bukarestbe a szocialista országok népművészeti kiállítására, ahol Kiss Erzsébet és Baranyi Antal 500-500 lej jutalmat és oklevelet nyert.

A feleiek véleményét Kiss Erzsébet így összegezte: “A felei nádportékák mai művészi színvonalát Bandi Dezső tanár úrnak köszönhetjük, úgy-hogy ma már bátran elmondhatjuk: *a felei nádfeldolgozó háziipar népi iparművészeti.*”

A gyékénykészítmények és értékesítésük

A gyékény feldolgozása és eredményének, a *nádportékának* az értékesítése szoros kapcsolatban van egymással. Mint minden munkát, ezt is a haszon reményében végzik. Amint dolgozatunk bevezetésében láttuk, ezt a háziipart Felében a megélhetés kényszere hozta létre és kezdettől fogva összefüggött az értékesítéssel. Lássuk tehát, hogy milyen nádportékát készítettek a múltban, mit készítenek ma és hogyan történt, illetve történik annak értékesítése?

A múlt század derekán a feleiek szotyrokot, szakajtókat, ételhordó kantárokat és — bár Benkő Károly nem említi — valószínűleg lábtörlőket készítettek.

Orbán Balázs az előbbieken kívül megemlíti a gyékényt s ehhez még hozzáteszi, hogy más ily cikketek készítenek. ¹⁴⁾ Az értékesítésről szólva azt írja, hogy “a nád munkával nagy kereskedést űznek — a falu határában

termesztett nagymennyiségű gyümölcscsel és veteménnyel együtt - a mezőség román falvaiban".¹⁵⁾

De a feleiek jelen voltak portékájukkal a marosvásárhelyi, csütörtökön tartott hetivásárokon is.

Barabás Endre említett munkájában azt írja, hogy a felei szatyrot a század elején már külföldi rendelésre — nevezetesen Németországba — is szállítják. Ugyanő megemlíti, hogy az Államvasút is nagy mennyiségű lábtörlőt vesz át a feleiektől, és pedig Petelei Márton marosvásárhelyi kereskedő közvetítésével, aki 15 éve (vagyis kb. 1890 óta) foglalkozik ezzel az üzlettel.¹⁶⁾

Ugyanakkor és a későbbi évtizedekben is a szatyrot és az üvegtokot (feleiesen *dugót*), amelyet a palackozott bor és sör szállítására védőköpenyként használtak, hogy általa megvédjék a palackot a töréstől, a helyi zsidó boltban is átvették áru ellenében. Az 1910-es évek elején megalakult a Hangya Fogyasztási Szövetkezet helyi fiókjá, amelynek üzlete és fogadója volt. Mindkét helyen elfogadták fizetési eszközként a szatyrot és az üvegtokot is.

Időközben megszűnt a zsidóbolt, de helyette — a Hangya mellett — a 20-as évek után még két szatócsüzlet működött: a Nagy Lajosé és a Román Györgyé. Mindkettőnek volt italmérése is, és mindkettő — a Hangyához hasonlóan — átvette áru vagy készpénz ellenében a nádportékát is.

Az üvegtokról érdemes külön is megemlékezni, mert a 60-as évek végéig milliószámra igényelték a borkereskedelem és a sörgyárak is. Szegedi Kálmán elmondta, hogy a kolozsvári Ursus sörgyárnak többször szállított kétlovas szekérével üvegtokot (90 km).

Az üvegtokot leginkább a nagybúni (Nagyküüllő vármegye) *cigány szekeresek* vették át a felei boltosoktól és vitték Brassóba sok éven át. Ugyanezek a szekeresek vásárolták szatyrokat is. Ezeket a brassói piacon adták el.

Az 50-as évektől kezdve a kereskedelem államosítása következtében az üvegtokot az állami borkereskedelmi vállalatok igényelték s vették át előzetes rendelés alapján. Felében egy megbízott, az ún. *raktáros* vette át a dugót az egyes családoktól s ő maga szállította el a megrendelőknek. Hogy fogalmunk legyen az üvegtok jelentőségéről, megemlítjük, hogy Felében a gázt üvegtokok millióival vezették be az emberek 1959-1960-ban. Akkor egy darab üvegtokért 20 banit fizetett a borászati vállalat.

A 60-as évek végén az üvegtok-kötés megszűnt, mert attól kezdve a bort részint különleges, saválló ciszternákban szállítják külföldre s ott palackozzák, részin a Romániában palackozott italokat műanyagból készült rekeszes ládákban, ún. kazettákban szállítják. Ezt persze igen nagy

mértékben az tette lehetővé, hogy a fontosabb utakat aszfaltozták s ezzel párhuzamosan létrejött a gépjárműszállítás is.

Ámde voltak ún. felei *szatyorkereskedők* is, akik nemcsak a marosvásárhelyi napi piacon, hanem más városok hetivásárain és a kirakóvásárokon is állandóan jelen voltak. Ezek folyamatosan átvették az elkészült portékákat, főként szatyrot. A múltban összesen 8 férfi és 2 asszony foglalkozott szatyorkereskedéssel. Többnyire mindeniknek megvolt a maga vásárhelye, ahova rendszeren eljárt az otthon felvásárolt portékával. Így pl. Szász József Bukarestbe és Kolozsvárra vitt szatyrot, táskát és lábtörlőt. A piacon is árulta a portékát, de nagyobb részét az ottani kereskedőknek adta át. Természetes, hogy a helyi kereskedők között kialakult a konkurencia. Ezért ha valamelyiküktől megkérdezték a többiek, hogy melyik városba megy, nem mondta meg a város, a piac nevét, sőt lehetőleg más várost mondott, hogy a többieket félrevezesse. Ha pedig azt kérdezték — amikor hazajött — hogy milyen volt a piac, szándékosan lebecsülte, hogy a többiek kedvét elvegye tőle.

Ma is vannak szatyorkereskedők, akiknek szabályszerű működési engedélyük van és adót fizetnek a kereskedésért. Általános gyakorlat volt a múltban s ma is az, hogy mindenik szatyorkereskedő rendszerint ugyanabba a városba megy a portékával. Így pl. van, aki Aradra viszi a portékát, s van, aki Hunyadra, Szebenbe, Kolozsvárra, Szovátára.

A marosvásárhelyi piacon 4 felei kereskedő árulja rendszeresen a felei portékát, nyáron pedig többen is jelen vannak a tengerparti üdülőhelyeken.

A múltban nemcsak a szatyorkereskedők vásárolták fel a felei nádportékát s szállították a városi piacokra, hanem sokan — főként asszonyok — maguk is rendszeresen bejártak a vásárhelyi piacra árulni.

A felei szatyrosoknak a 40-es évek végéig, amíg a heti piac a mai Rózsák terén bonyolódott le, külön elárúsító helyük volt. Ez a hely az ún. tyúkpiac és a Petőfi tér közötti járdán, vagyis a mai Divatház és a Plébánia épületének keleti sarka között volt. A portékát az asztalra rakták ki. A heti és a kirakó vásárookra lószekeret fogadtak a falusi asszonyok. Egy kétlovas hosszú szekérre 12-en ültek, mindkét oldalra 6-6 asszony arccal az út felé, az egylovas szekérre pedig hatan. A szekér vitte a portékát is. Manapság persze a kereskedők autóbusszal — az autóbusz csomagartóójában — szállítják a portékát Vásárhelyre.

A felei *kereskedők* — elvben — csak a maguk és családjuk által készített portékát árulhatják. Változatos árukészletet kínálnak a vevőknek, így: szatyrot, táskát, fürdőcipőt (papucsot), kalapot, sapkát, lábtörlőt, fonadék-kal burkolt boros és pálnkás készletet, falvédőt stb. Működésüket az teszi lehetővé, sőt szükségessé most is, hogy — mint ahogy látni fogjuk — a

szervezett értékesítést végző segesvári Prestarea ktsz-nek nem mindenki lehet tagja. Így pl. az öregek nem léphettek be a szövetkezetbe. Emellett a falu többet termel, mint amennyit a ktsz átvehet, illetve értékesíthet. Aztán meg nem is tudja mindenki készíteni a ktsz által igényelt, külföldre exportált művészti kivitelű készítményeket.

És ezzel elérkeziünk dolgozatunk utolsó részéhez, a nádportéka szervezett értékesítésének mai állapotához. Dolgozatunk elején említettük, hogy a szervezett értékesítés évszázadunk elejére nyúlik vissza. Akkor a Székely Kirendeltség irányításával Petelei Márton marosvásárhelyi kereskedő értékesítette a szatyrokat és a lábtörlőket. Az I. világháború miatt ez megszűnt.

1941-1944 között egy Unterreiner nevű németországi cég számára néhány Fülpesi Gézáné felei árus vásárolta fel a portékát.

1962 után a helyi téesz vette kezébe a nádportéka értékesítését, most már az illetékes állami külkereskedelmi vállalat megbízása alapján. Ez biztosította a termékek árának szilárdságát és az állandó termelést. 1974-ig végezte az mtsz az értékesítést, ebből neki is tetemes haszna volt, de meg kell mondanunk, hogy nem bizonyult elég rugalmasnak sem az értékesítésben, sem pedig a bedolgozó tagok anyagi érdekeltiségének biztosításában. A beadott portékák árának kifizetése is olykor egy-egy fél év múltán történt: ez sok családot s különösen az öregeket anyagi gondok elé állította.

Napjainkban (1983-ban) az mtsz csak gyékényeket értékesít. Felében 10 család készíti gyékényt a közös gazdaságok részére.

1975-től az igényes, valóban iparművészeti jellegű termékek értékesítése a Segesvárt székely Szolgáltatás (Prestarea) ktsz útján történik. Ennek a szövetkezetnek a kihelyezett részlegét alkotják a felei gyékény feldolgozók. A helyi részlegnek 65 rendes tagja van, akiknek munkakönyvük, fizetett szabadságuk és nyugdíjjogosultságuk van, betegség esetén pedig betegségi segélyt kapnak. A rendes havi fizetésen kívül, ami természetesen a tagok által beadott portéka mennyiségéhez igazodik, negyedévenként a fűtés díjának megtérítése címén ún. *gázpénzt*, év végén megkülönböztetve — 13. fizetést — is kapnak, és joguk van a kedvezményes üdüléshez is.

A rendes tagokon kívül a szövetkezeti részlegnek még 32 szerződéses munkása — ún. bedolgozója — is van, akik csak pénzt kapnak a szövetkezet raktárába beadott portéka mennyisége szerint, de az előbb felsorolt juttatásokból nem részesednek.

A segesvári szövetkezet itteni részlegének felelőse, Veress Sándor szerint a felei szövetkezeti munkások évente kb. 3 és fél millió lej értékű terméket készítenek, ebből kb. 1.700.000 lejt kapnak fizetés gyanánt.

A feleiek által készített portékák 95 %-át a segesvári szövetkezet külföldre szállítja. Alább közöljük ezek nevét és mennyiségét.

1. *Kicsi pecális szotyor*. Óvodások részére. Évente 4-5000 db.
2. *Finom magas és törpe, 60-as, 70-es, 100-as szotyor*. Ezt a négyet egyberakják s akkor pakk a neve. Piaci bevásárlásra használják. Évente 2-3000 pakk.
2. *25/2 sz. (közből címzés) szotyor*, szintén bevásárlásra. Évente 15-20.000 db.
4. *Tocsi (tacsi) szotyor*. Ez domború oldalú, fedeles strandszotyor. 4-7.000 db.
5. *Lapos táska*. Lapos fedetlen, a tetején önmagában van a (kihagyott) füle. 4-5.000 db.
6. *Bőrönd*. Különböző méretekben készül, 3-4.000 db.
7. *Kazetta*. Ez doboz alakú és nagyságú. 20-25.000 db.
8. *Hordószatyor és vederszatyor* különféle mintával.
(Ezek nevüket alakjukról kapták.) 10-15.000 db.
9. *Babakosár*, játékbabának 4 méretben. Ez csak exportra megy. 30-40.000 db.
10. *Papucs* 5-6.000 db. belföldi használatra.
11. *Kiskarimájú kalap*. 3-4.000 db.
12. *Nagykarimájú ún. kovboj kalap*. 2-3.000 db.
13. *Sapka* 5-6.000 db.

Jegyzetek

1. *Benkő József*, 1778.
 - 1a. *Benkő Károly*, 1865-1869, 22.
 2. *Orbán Balázs*, IV. 1870. 195-196.
 3. *Barabás Endre*, 1907.93.
 4. *Martinovici Istrate*, 1921.
 5. Mezőfele kataszteri telexkönyve az 1910. évi általános tagosítás alapján.
 6. *Gyalai Sándor* (80 éves) elmondta, hogy a szegények a 20-as, 30-as években szívesen mentek Vulk (Vilcu) mezőpagocsai földbirtokos földjére kukoricát kapálni, mert ott a termés 2/5-öd részét kapták, míg Felében csak 1/3-ad részét.
 7. *Krizbai Sándor* ref. lelkész *Jelentése* a mezőfelei egyházközség 1913. évi életéről. (Egyházközségi levéltár).
 8. *Bartha István*, 1962.15.
 9. Magyar Értelmező Kéziszótár. Bp.1980. 482 és 1195.1. Mint érdekességet említjük meg, hogy Gyalai Sándor szerint Aranyosegerbegyen (Kolozs m.) a gyékényt káka néven ismerik, más vidékeken pedig a gyékény buzogányalakú termését kákabityikónak nevezik.
 10. *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. 1980. 681.
 11. *Barabás Endre* i.m. 94.1.
 12. *Barabás Endre* u.o.
 13. *Bandi Dezső* ugyanúgy művészi színvonalra emelte kitarató és hozzáértő oktatói tevékenységével — többek közt — a *nagykendiek* kukoricaháncs-fonását és a *jobbágytelkiek* szalmafonását.
- A felei népművészeti tanfolyammal kapcsolatos információk javarészt Bandi Dezsőtől kaptam, amiért neki ezúton mondok hálás köszönetet.
14. Lásd a 2.sz.jegyzetet.
 15. u.o.
 16. *Barabás Endre* i.m.94.1.
- Dolgozatom megírásához adatközlésükkel az alábbi mezőfelei lakosok nyújtottak segítséget: Ábrám Béla 44 éves, Bandár János 79 éves, Baranyi Antal 60 éves, Borbáth Sándor 48 éves, Ilyés Sándomé 36 éves, Gyalai Sándor 80 éves, Kacsó Tibor 51 éves, Kiss Erzsébet 40

éves, Szász József 67 éves, Szegedi Kálmán 72 éves és Veress Sándor 50 éves. Mindnyájuknak ezúton is köszönet.

A dolgozat 1983-ban készült.
A fényképeket Józsa Ferenc készítette.

Irodalom

- Barabás Endre*
1907 Maros-Torda vm. közigazgatási leírása. Mokeley
- Bartha István*
1962 Visszaemlékezései. (Kézirat)
- Benkő József*
1778 Transsylvania sive magnus Transsylvaniae principatus. Vindobonae
- Benkő Károly*
1865-1869 Marosszék ismertetése. Kolozsvár
- Magyar Néprajzi Lexikon*
1980 III. Bp.
- Martinovici Istrate*
1921 Dicționarul Transilvaniei etc. Cluj
- Orbán Balázs*
1870 A Székelyföld leírása... IV.Pest



István Lajos

SZOKÁSOK, HIEDELMEK A SÓVIDÉKI NÉPI ÁLLATTARTÁS KÖRÉBŐL

Az idősebb állattartók emlékezetében napjainkig számtalan szokás, hiedelem őrződött meg. Az alábbiakban az e téren végzett gyűjtésemet mutatom be. Átala őscink hitvilágába láthatunk be.

A gyűjtést 1979-1981 között végeztem. Segítségemre volt Ambrus Lajos tanár is, akinek ezúton mondok köszönetet.

1. Vegyes

1. Az olló élet karácsony szombatján bekötötték és nem vágta vele, egészen vízkeresztig (dec.24.-jan.6.), hogy a következő nyár folyamán farkas, medve kárt ne tudjon tenni a legelőn lévő állatokban.

2. Karácsony és vízkereszt között nem volt szabad mosott ruhát, sem a tornácra sem a szabadba kiteríteni, mert a háznál lévő állatok bőre rúdra kerül az év folyamán. (Az állatok elpusztulnak.)

3. Nagyon sok helyen a pajtaajtó küszöbére egy lópatkót szegeztek, befelé fordítva, azért, hogy a szerencse a pajtába menjen.

4. Tavasszal, amikor a marhákat hajtották ki a legelőre, hogy a vadtól és más nyavalyáktól meg legyenek védve, a pajtaajtó vagy a kapu küszöbénél egy láncot helyeztek keresztbe és az állatokat azon keresztül léptették. (Ilyet utoljára 1955. május 15-én láttam Korondon az akkor 54 éves Imre Gergelynél, az Alszeg utcában.)

5. Ha az állat beteg, gyanúsán viselkedett, mindjárt mondták: “megigézték”. Ilyenkor *vizet vettek*. A vízvetés abból állott, hogy egy csupor vízbe három égő paraszat tettek, mind a háromra imádságot mondtak, a szén (a kialudt parázs) leszállott a csupornak az aljára (fenekére), akkor az állat meg volt igézve. Ilyenkor a szenes léből az állattal három cseppet megittattak, a megmaradt vizet olyan helyre öntötték, ahol nem tapossa fel senki.

6. Nagyon sok helyen a kicsiborjú és bárány fülébe piros bojtot tettek, hogy ne igézzék meg.

7. Szent András (nov.30.) napján beregnek a farkasok (párzanak). Csordában járnak. Az állatokat nem szabad kint hagyni éjszakára.

8. Ha húsvét nagypéntekén esik az eső, mételyesek lesznek az állatok. Sok lesz a májmétely.

9. Ha Gyertyaszentelő napján (febr.2.) az eszterhéj megcseppen, az *izzékat* el kell tenni, mert hosszú lesz a tél.

10. A pálcát, mellyel a pásztor Szent György napján kihajtja az állatokat, Szent Mihály napig kell vinni, hogy ne vesszen el egy darab sem a csordából.

11. Az eladott állattal szerencsepénzt kell adni. Ezen pénzt koldusnak szokták odaadni, hogy legyen az állathoz szerencse.

12. A kötelet, amellyel az állatot a vásárra vezetik, oda kell hagyni az állattal a vevőnek, hogy legyen szerencséje az állathoz.

13. Ha *elkárosult* egy állat, azt tartották, hogy háromszor *rea tart* (a gazdának három darab állatja pusztul el).

14. A vásárba menő ember nem borotválkozott meg, tiszta ruhát sem vett fel, hogy legyen szerencséje.

15. Vásárba induláskor, ha férfi ment a házhoz, szerencsét jelentett. Ha elindultak s fehérréppel találkoztak és még ráadásul üres edény volt nála, vékony szerencsét jelentett.

16. Amikor a macska mosakodik az első két lábával és felteszi a lábát a fülén fölül, hideg lesz.

17. Kutyá- és macskakölyköt, amíg a szeme ki nem nyílik, fehérréppel nem szabad megfogni, mert a kenyértészta nem kél a keze után.

18. A házhoz hozott macskakölyökkel az asztal vagy a fűtő lábát visszájára meg kell kerülni, hogy szokjon a házhoz, ne menjen el.

2. Ló

1. Korondon szokásban volt, hogy amikor lovat adnak el, a *farkarépájáról* egy tincs (csomó) szőrt (lófarkat) kivágtak úgy, hogy azt a vevő ne vegye észre. Ezen szőrt a pajtában tartották, hogy a szerencse ezzel ott maradjon. (E szokást az 1950-es években Oláh Domokos 66 éves korondi lakos még gyakorolta.)

2. Akasztott ember ujjasából vágott posztóval súrolták meg a lovat, hogy legyen kövér, a szőre pedig szép fényes. (Korondon általánosan ismert volt.)

3. Amikor a szél megszorította a *kólikás* lovat, keresetlen kővel súrolták a hasát. Keresetlen kő, amelyik a legközelebb van. Ha volt kéznél olyan posztókalap, melyben Szent György és pünkösöd között zöld levelibékát ráztak meg, ezzel kellett súrolni a hasát, ez használt a legjobban. Szarvasmarháknál is használták felfúvódás ellen. (Általánosan ismert.)

4. Hogy a lovat a szépségéért ne igézzék meg, a legelőről ne lopják el, a hajába vagy farkába piros szalagot kell kötni. (Molnos Peti Lajos korondi adatközlő, kovácsmester. 1930-ban vasalt meg két szép sárga csikót. A gazda a farkukba piros szalagot kötött, de még ezen a nyáron elhajtották a legelőről a lótolvajok.)

A ló tartó cigányok még ma is szalagot fonnak a ló hajába, farkába. Azt tartják, az óvja a rossztól, az ördögtől.

5. Mikor lovat csapnak ki a legelőre, kovácsfogót asszonycsizmaszárba kell dugni, hogy a farkas ne tudja a száját kinyitni, ha meg akarja támadni a lovat. A lovat a fogón át kell léptetni. Ezt a korondi sátoros cigányok gyakorolták és még ma is egyrésziük gyakorolja. (Adatközlő Burcsa Lajos 47 éves.)

6. Ha a lovak a szekér előtt egyszerre vizelnek, szerencsét jelez. (Általánosan ismert.)

7. Csikós kabalát csikózás után egy hét múlva fognak hámba. Amikor az utcáról kimentek és fehérréppel találkoztak, nem tartották szerencsének a csikóra nézve. (Általánosan ismert.)

8. A lovaknak a haját ördögök fonják be. (Általánosan ismert.)

9. Ha a ló az első lábával kapál, mehetnékje van. (Általánosan ismert.)

10. Fehér lóval találkozni szerencsét jelent. (Általánosan ismert.)

3. Szarvasmarha

1. Nagyon sok helyen a pajtaajtó tokjába bele volt fúrva két oldalt és felül, a furatba egy-egy cikk fokhagyma bele volt dugva, hogy a boszorkányok ne tudjanak a pajtába bemenni. (Általánosan ismert. Máthé Száraz János 37 éves, ezelőtt pár évvel még a korondi Simó M. Péternénél látta.)

2. Nagyon sok helyen a pajtaajtót és a *könyöklőt* (azon nyílás, melyen keresztül a csürből a szénát a jászolba beteszik) a tehén borjadzásakor, körbenték fokhagymával, hogy a boszorkányok ne tudjanak bemenni és ne tudják a tehén tejét elvinni. (Általánosan ismert.)

3. A tehénfejő sajtárt nem szabad a folyóvízen visszájára mosni, mert a tehén tejét elviszi a víz. (Adatközlő: Adrassy Ferenc 45 éves, Parajd.)

4. Régen a boszorkányok szokták elvinni a fejős tehén tejét. Ilyenkor Hegedűs Szócs Mártont szokták elhívni a tehén tejének a visszahozása végett. Atyhából, Pálpatakáról, Fenyőkútról, s "körül lévő" tanyákról, szekérral jöttek érte. A következőket szokta csinálni. A pajta ajtóját – melyben a tehén volt – és a könyöklőt fokhagymával körülkente. A tehén szarvát átkötötte cémával. A cérna közepére kötött egy másik cémát, ezt a tehénnek a hátgerincén végig húzta, befokhagymázta. Ekkor előkerestette a házigazdával azt a pokrócot, amelyikkel a borjút születésekor először betakarták. Ezt a pokrócot összehajtogatták, a pajtaajtó küszöbére tették és elkezdték ütni, úgy, ahogy csak tudták. Helyenként fejszefokkal ütötték. Aki a kapun legelsőnek bement, az vitte el a tejet, mert amikor a pokrócot ütötték, az illető bemenőt ütötték, az érezte, csak nem lehetett látni. Ilyen

esetek alkalmával egy-egy életre szóló harag támadt a tehéntartó gazda és az odamenő személy között.

Szőcs Marci bá, ahogy a nép nevezte, amikor ment el onnan, ahova a tehén tejét visszahozta, azt hagyta hátra a tehén gazdájának, hogy a tehének adjanak eleget enni, sarjút, *locsát* s jó *csihányos* szénát, s biztos, hogy a tejet visszahozták. A legtöbb esetben a rosszul kúrált – takarmányozott – tehénnek a tejét vitték el a boszorkányok.

Szőcs Marci bá betegségeket is gyógyított a teheneknél. Egy félliter jó erős borseprőpálinkából – melyből közben iszogatót – keresztet vetett a tehén farára s mondókát hadart. Vigyázott arra, hogy senki se értse, ne-hogy ezen varázsigét más is eltanulja. Hegedűs Szőcs Márton a századunk első felében élt Korondon, Korond és Árcső fürdő között volt egy vízimalom, itt egy csoportban négy lakóház volt a malommal együtt. Ezen helységeket Mátéfalvának nevezték és nevezik ma is. A fent említett település idősebb lakosai majdnem mindannyian emlékeznek tevékenységére.

Kicsi Józsiné, szül. Bíró Ráki is értett a tehéntej visszahozatalához, ha boszorkány vitte el. Egy üvegbe orvosságot kavart. Ebből a tehén homlokára keresztet húzott. Elő kellett keresni azt a rossz ujjast vagy pokrócot, amelyikben borjazáskor a borjút kifogták, s a pajta küszöbén addig ütni, amíg a boszorkány megjelenik. Vigyázni kellett, hogy a megjelent személy elmenéskor még egy forgácsdarabot se vigyen el, mert akkor nem volt sikeres a varázslat.

Az 1920-as években Tóth Ferenc igénybe is vette *Rákinén* tudományát. A megnevezett személy meg is jelent, de nem volt fekete a képe az ujjasra mért ütésektől. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

A századelőn Szovátyán is volt egy kuruzslóasszony, Pesztoláki Veronika. Ő is a boszorkányok által elvitt tejet tudta visszahozni. (Adatközlő Lukács István 86 éves.)

5. A Sóvidék tehéntartó gazdáinak nagy többsége ma is tartja, hogy amikor a tehén megborjazik, három napig a háztól nem adnak ki semmit. Ha bármit kiadnának, ezzel elvinnék a tehén tejét. (Általánosan ismert.)

6. Amikor a tehén megborjazott, egyesek – népi nyelven mondva – a *pokláját* (placenta) *forrás fejébe* (merről jön a mezei kútba a víz) temették el, hogy a tehén több tejet adjon. Ez inkább a fenyőkúti részen volt szokásban.

7. Ahogy a borjú megszületett, a körméről a lehámló réteget leszedték, ezt korpába kavarták és az első “fess” tejet arra fejték és a tehénnel meg-etették, hogy legyen jobb tejelő. Amit a tehén meghagyott, abból pogácsát csináltak s eltették, s ha a hat hét alatt a tej elapadt, a pogácsát a tehénnel megetették. (Általánosan ismert.)

8. Két karácsony között (dec.25.-jan.1.) nem szabad a guzsalyat a szomszédba vinni, mert azt a rudat viszed, amelyre a szomszéd tehenének a bőrét terítik. (Általánosan ismert.)

9. A forralni tett tejet nem szabad kifuttatni a kályhára, mert ha kifut, a tehen tőgye felsebzik. (Általánosan ismert.)

10. Amikor a tehenet először csapják ki a mezőre, a farkába piros szalagot kell kötni, hogy ne hagyja a tejet a mezőn. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

11. Amikor a tehenet először csapják ki a legelőre, a füttőbe vasat kell tenni, hogy a farkas ne bántsa. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

12. Ha a legelőre való kicsapáskor a tehen a fejét megrázza, akkor fel fogják falni a farkasok. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

13. Fejés után keresztet kell húzni ujjal a tehen farára, hogy a tejet ne hagyja a mezőn és a boszorkányok se vigyék el. (Általánosan ismert.)

14. A jármot fonyaszték zsírral kell bekenni, hogy ne törje fel az ökrök vagy a tehenek nyakát. (Általánosan ismert.)

15. A tehen borjazáskor az első fejésből "gulásztát" kell főzni. A gulászta főzés nem egyéb, mint az első szoptatás után a tőgyben maradt, kifejt tej felfőzése. Azért kell kifejni a tejet, hogy a tehen bőtejű legyen. (Általánosan ismert.)

16. Akasztott ember kötelével kell megdörzsölni a tehen farkát, jobban hízik. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

17. Amelyik fehérmarha délben evés után prüszent vagy könnyezik, nem lesz jó jármos. Dög lesz. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

18. Pipa Mária látta, hogy a nagyapja, Pipa Zsiga a sófalvi hegyen a tehen pokláját egy régi kerékagyon (kerékfej) húzta át, hogy a boszorkányok ne vigyék el a tehen tejét. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

19. Ha boszorkány vitte el a tehen tejét, a pajtaajtó előtti nagykörre mosogatót kell tenni, s azt fejszefokkal addig ütni, míg a tettes meg nem jelenik. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

20. Ha a borjadzó tehen a láncába-kötelébe lépik, ünt ell, ha két első lábával a jászolba lép, bikát. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

21. Ha kimeszelték a pajtát, a sarkába keresztet maszatoltak a boszorkányok ellen. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

22. A borjadzás után három napig nem adnak senkinek tejet, nehogy elvigyék a tehen tejét is. (Általánosan ismert.)

23. A pajtaajtót, a könyöklőt és a tehen szarvát be kell kenni fokhagymával, hogy a rossz szellemek a tehenet ne bántsák. (Általánosan ismert.)

24. Ha rossz szellem vitte el a tehen tejét, kellett meríteni egy *csipor* mákot, abból három szemet a tehen abrakjába kellett tenni. Mire a mák elfogyott, a tehen teje megjött. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

25. A fát tövével kell a füttőbe betenni, mert ha nem, farral születik a borjú. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

26. Borjadzás után nem szabad a pajtából három napig a ganét kihányani. (Általánosan ismert.)

27. Este naplemente után nem szabad a pajtából a ganét kihányni, mert a szerencsét kihányják vele. (Általánosan ismert.)

28. Ha boszorkány vitte el a tehén tejét, forró vaslapátra kell tejet fejni. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

29. Ha boszorkány vitte el a tehén tejét, a gazda a kabátját vesse le, tegye a pajta küszöbére, s addig üsse, míg a boszorkány vissza nem hozza a tejet. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

30. Ha az állatok nyugtalanoknak, az idő megváltozik. (Általánosan ismert.)

31. Ha a tehén a szőrét visszafelé nyalja, eső lesz. (Általánosan ismert.)

32. Amikor a tehenet vitték a vásárra, a szőreből kivágtak, hogy a szerencse maradjon a háznál. (Ismert.)

33. Amikor az előhasú – első borjas – tehén megborjazott, az asszony a fersinget le kellett vesse, ezen a borjút háromszor áthúzták és a fersinggel a tehenet háromszor megkerülték, hogy a boszorkányok a tejet ne tudják elvinni. (Adatközlő: Szász Andrásné szül. Nagy Rozália 46 éves, Felsősófalva.)

34. Azzal a törlőronggyal lehetett a tehén tejét ellopni, amelyekkel fejéskor a tehén tőgyét szokták törölni. Ha ezt ellopták, a tehén tejét is elvitték. E törlőrongyot vissza kellett lopni és akkor a tej is visszajött. (Adatközlő: Kacsó Géza 76 éves, Alsósófalva.)

35. Az elkárosodott állat fejét a kapuküszöb alá temették el, szemmel visszájára, hogy a szerencse jöjjön vissza. Ezt csinálták még az 1930-as években Korondon, Tófalvi Mózesnél. (Adatközlő: Tófalvi Lajos 55 éves, Korond.)

36. Szolokmában Oláh István major az elhullott állatokat mindig olyan gyümölcsfának a tövébe temette el, amelyik nem termett gyümölcsöt, hogy a fa termékenyüljön meg és az állattartáshoz a szerencse térjen vissza. (Adatközlő: Jakab Elek D. szül.1902, Szolokma.)

4. Disznók

1. Pálpatakán és Fenyőkúton disznóöléskor a disznó körmeit elégették, hogy a malacokat a boszorkányok ne hogy megrontsák. (Adatközlő: Molnos Gergely 66 éves, Korond.)

2. Pálpatakán és Fenyőkúton disznóöléskor a disznót nem forrázták meg kopasztásra, csak szalmával perzselték. A szalmát szentelt gyertyával (Gyertyaszentelőkor, febr. 2-án szentelték a római katolikusoknál) gyűjtötták meg, hogy a *disznókőccség* ne romoljon meg. (Adatközlő Molnos Gergely 66 éves, Korond.)

3. Téli disznóölés idején, ha anyadisznót hízlaltak meg és azt vágták le, a felbontás előtt a disznó hasáról a csicseket levagdosták és a disznópajtába *visszavették* (dobták), hogy legyen máskor is malac és disznó. (Általánosan ismert.)

5. Juhok

1. A majoroknál (juhásztorok) kiszálláskor, amikor a juhokkal szálltak ki a legelőre – ez rendszerint Szentgyörgy napján, április 24-én szokott lenni – az első fejéskor a fejővederbe egy nagyobb értékű fémpénzt tettek és a tejet erre fejték, hogy a juhok sok tejet adjanak a nyár folyamán. Korondon 1977. április 24-én Ambrus Balázs, az mtsz majora még ezt csinálta. (István Lajos gyűjtése.)

2. Korondon régebb a majorfogadóban az emberek sapkával a fejükön koccintottak áldomásívás közben, hogy a juhok egészségesek legyenek. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

3. Ha a juh tőgyében a tej megkövesedett, szentelt *cikóval* (húsvét virágvasárnapján szentelt barka) füstölték, hogy helyrejöjjön. (Általánosan ismert.)

4. Tavaszi juhnyírás után a juhnyíró ollót szorosan összekötötték, hogy a farkas ne vigye el a juhot. (Általánosan ismert.)

5. A major kiszállás után az első nap a kosárból felhúzott egy lészát, a részre kihúzott egy láncot, olyan magasan, hogy a juhok alatta bújhassanak át. Ha nem bújtatja át, elviszi a farkas a nyáját. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

6. Ha az esztenánál valakit forró *zsemlicével* kínáltak meg, nem volt szabad megfűjni, mert a hőt a juhok tőgyére fűjta, s a tőgyük felsebzett volna. (Adatközlő Tófalvi Lénárd 43 éves, Korond.)

7. Ha a juhok táncolnak, rossz idő lesz. (Általánosan ismert.)

8. Kiszálláskor a juhokat állott szentelt vízzel kell meglocsolni, hogy a vadállat ne támadja meg. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

9. Ha a juh fiadzásakor barna ember megy a házhoz, fekete kos bárány születik, ha szőke nő megy, fehér nőtény bárányt várnak, jósnak. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

6. Majorság

1. Tyúk ültetéskor a tojást férfisapkába vagy kalapba kell tenni, hogy legyen sok *kakoca*. (Általánosan ismert.)

2. Ha a tyúk kukorékolni kezd, a házat valami baj éri, ilyenkor a nyakát el szokták vágni, hogy a baj a tyúkot érje. Régebb a csűr tetején átdobták és azután kopasztották meg. Még ma is akad olyan, aki a tyúk fejét átdobja. (Általánosan ismert.)

3. Újév napján nem szabad tyúkhúst enni, mert nem lesz szerencsés az év. A majorság hátrafelé kapar, hátramaradást jelent. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

4. A *cikót* (barkát), mielőtt húsvét virágvasárnapján a pap meg nem szenteli, nem szabad bevinni a házba, mert nem fog költeni a kotló. (Általánosan ismert.)

5. A *fekete héten* (fekete vasárnap előtti hét) nem szabad tyúkot ültetni, nem lesz csirke, fekete zápon marad a tojás. (Általánosan ismert.)

6. A *tekeres héten* (fekete hét előtti hét) ültetett tyúk tekeresnyakú csirkéket költ. (Általánosan ismert.)

7. A lúdtojás héját, melyből az első pipe kikelt, összetörik, meggyújtják, hogy a pipék egészségesek legyenek. (Ambrus Lajos gyűjtése.)

8. Az eladott majorságból ki kell húzni egy tollat, hogy ne vigyék el a szerencsét. (Adatközlő Szász Andrásné szül. Nagy Rozália 46 éves, Felsőfőfalva).

9. Ha a tyúkok este nem akarnak elülni, eső lesz. (Általánosan ismert.)

Keszeg Vilmos

A PIRITISTÁK. A HIEDELMEK FEJLŐDÉSÉNEK EGY ESETE

A néphitkutatás az európai folklórtudomány legkorábbi adatolt fejezete. A Grimm testvérek romantikus indíttatású nagy műve¹⁾ magyar földön is hamar követőkre talált. A múlt század végéig a kutatókat az ősvallás rekonstruálásának szándéka vezette, s ezért figyelmüket kizárólagosan a hiedelemrendszer tartalmi és genetikus sajátosságai kötötték le.²⁾

Századunk hiedelemkutatása szerteágazó, mind indíttatásában, mind szemléletében differenciált.³⁾ A sokszínű törekvések közös sajátossága a hiedelmek modális aspektusainak vizsgálata. A nyelvészet, az antropológia, a matematikai logika, a strukturalizmus, a szemiotika, a kommunikációelmélet eredményei kitérítették a hiedelemkutatás látókörét. A hiedelemőrzés, -hagyományozódás helyett a hiedelem funkciója, szerveződése, működése került az érdeklődés középpontjába.

A hiedelmek jelentős hányada valóban archaikus eredetű. Ezekben a kultúrelemekben azonban nem csupán reliktumot, a kultúra survival rétegét kell látnunk. Fennmaradásuk egy alapvető emberi igény meglétének bizonyítéka. Ez az igény nemcsak konzerváló, átörökítő erőként működik, hanem egyúttal a hiedelmek adekváltá, modernné alakítását, új hiedelmek termelését is biztosítja.

A hiedelem csak bizonyos szemszögből nézve oppozíciója, ellenlábas a tudománynak. Valójában szerves része, kiegészítője a tudásnak. Interpretációs és cselekvési modellként az ember és a világ kapcsolatának alapvető eszköze. Mitikus lények, mágikus erők, tulajdonságok, kapcsolatok tételezésével megszünteti a világ kaotikus jellegét, értelmet tulajdonít a történéseknek, az emberi létezésnek és cselekvéseknek.

Mivel a hiedelemrendszer a kultúra funkcionáló része, értelmezési modelljei, cselekvési programjai, az embernek a valósággal való szakadatlan, direkt kapcsolata miatt, állandó önkorrekciónak vannak alávetve. Az a statikus kép, amelyet a hiedelemkutatás tárgyról kialakított, csupán hipotézisként (tudományos hiedelemként) kezelhető. A hiedelemrendszer többnyire stabil elemeinek mindössze az általános funkciók és a szerkezet elvei tekinthetők. E tág elvi kereteken belül a hiedelmek koronként, közösségként és egyénenként eltérő módon realizálódnak. E realizálódás a hiedelemrendszernek egyszerre újra- és újjáteremtése. Az újratereztést a hagyomány, az újjáteremtést pedig az új viszonyok alkalmazása biztosítja.

A hiedelemrendszer szerkezetének, tartalmának instabil voltáról egy, az erdélyi Mezőség néhány falujában végzett gyűjtés során győződhettem meg. A mitikus lényekről való beszélgetés során az adatközlők által létrehozott szövegek alapján kikövetkeztethető a rendszerszervezés mechanizmusának néhány eljárása. Ezek az eljárások egyszerre hatnak a rendszer egészére, a rendszer részeire (az egy mitikus lényvel kapcsolatos hiedelmek rendszerére, a hiedelemkörökre), valamint a konkrét elemsorokra, a hiedelemmanifesztációkra, amelyek egyik formája a hiedelem verbalizálása. E helyen csupán a hiedelemköröket érintő eljárásokat sorolnám fel: a hiedelemkör lokalizálása; a tipizálásra való törekvés; a rendszerkényszer; az inkongruencia; a funkciók átértékelődése; az affinitás; a hiedelemkör szétfeljlődése; a hiedelem diffúziója.

Dolgozatomban az affinitás⁴⁾ egy konkrét esetét, a piritisták hiedelemkörét elemzem.

1. Korpusz

a. *Vannak hitmotizáló cirkuszisták, ha van négylevelű lóhere nállod, vagy két szemű vagy, nem sikerül, akkármit csinálnok velled. (Fehér Zoltán (1953, Detrehemtelep)*

b. *Bélla bácsi ellopta a könyvet a cirkuszistáktól, s elvesztette. Minden ellene fordult, akármít csinált. Mentek a felhők felette, a vénasszonyak ültek a ganéba. (Fehér Zoltán, 1953, Detrehemtelep)*

c. *Egerbegyen Bélla bácsi elopta a cirkuszistáknak a könyvit, s megtanulta. Hipnotizált. Megcsinálta, hogy tett egy törökbúzaszemet az ember fejire, s az elkezdett kiábálni, hogy vegye le, me nem bírja. Az asszonyak mentek a piacra, azt hitték, hogy vizen mennek keresztül, emelték fel a szoknyájokat. De aztán megjárto, egy vénasszony kísérte, nem tudott szabadulni tőlle, ült a ganéba, vízbe járt. Addig-addig, hogy sokat imádkozott, s eégette a könyvit. (Fehér Zoltán, 1953, Detrehemtelep).*

d. *Amiko dógozott Bélla bácsi, a másik nem tudatt addig emenni, amég rá nem fútt. De nem mindenkit fogatt. Vót akit fogatt, vót akit nem. Meghitmotizálto őket. Lovagoltatta a kicsiszéken, szedette fe az aranyat, teli vót a sapkája aranyya. De aztán őtet is meghitmotizálták. Egy csúnya nő jelent meg. Egy este, ahogy számárokodtak, bément egy nagyon csúnya nő. Rongyos ruha vót rajta, hosszú orra, ekkora né. Hiábo szóltak hozzá, nem szólt egy szót se, csak állt. Berci bácsi azt mondta, hogy ő megtapogatja. Benyúlt a nyakánál, de olyan hideg volt, mint a jég. Egy fiatal fúval*

dógozott Bélla bácsi. Békötötte a fiú szemit, feemelte a kezit, s kérdezte Bélla bácsi, hogy mit lát. Mondta, hogy ettő nem tud szabadulni. Aztán kiment a vénasszony, bément a szomszédba, ráült a ganéra. Mírzannak csúfolták a szomszédát. A szomszédak is kijöttek Bélla bácsiéktő, tanakodtak, hogy mit csinálnak. Mírzan is ott vót. Azt mondta, hogy menyen s ráült a villávo. Ráhuzott egyet, de még szikrákot vetett Mírzan felé.

Másodszo megint megkísérelte. Leesett, nem tudott felkelni. Csúszatt belé a vízbe, már térgyig vót, de nem vót semmi ereje. Úgy hallotta, hogy méhek zümmögnek a föld alatt. Akko odament Berci bácsi apja s ferázta.

Ement egy másik tudós emberhez, az azt mondta, csak imádsággo tud szabadulni. Mondta is, hogy addig nem tudtam imádkozni, de akko megtanultam.

Tudatt jót is mondani. Mikő befulladt egy gyermek a vízbe, odament s megmondta, hol van és hány méterre mélyen van. Ott is vót, csak má meg vót halva. (Fehér Erzsébet, 1932, Detrehemtelep)

e. Amerikábo. Ezek a piritisták. Tetszett hallani? Azaknak most má rendes gyülekezetek van. De irtózatos. Egy nagyvásár vót, me így a szó hozza ki, nagyvásár vót, fiatal legényecske vótam, hát hogy én is tudjam meg a múltat s a jövőt. Akkor elmentem harmadmagammal a barátokkal, na, gyere menjünk mi is a jóshaz. S elmentünk bé. Sátor vót csinálvo a piacon. Sok közönség vót, egymás után mentek bé. És mikor rákerült a sor, hogy bementem, egy előszoba vót, le vót firhangazva, ő belül vót, a lepedőn belül. Azt láttam, me a lepedőn keresztül lehetett látni, láttam, hogy egy nagy tükör van előtte, s ő abból beszélt. Mikor bement az ember, a tükörbe látta. S ő tudta. Mikor bementem, na üljen le Jóska, Imre József. Született 1905. december 9. És elmondta nekem pontosan. Van, azt mondta, 37 lej a zsebibe. Mindent. Megijedtem. Hát ez má azt is tudja, hány lej van a zsebembe. S megmondta, hogy hány szeretőm van, kit szeretek, névileg. Mindent. És akkor megijedtem. S mondtam a többieknek s ők megijedtek s nem mertek bemenni. S ez a spiritizmus. S akkor estére csinált egy nagy felhajtást. Széna cirkuszt. Kiváltotta az engedélyt, a községi vendéglőtől átadták nekie, csináltak egy pódiumot, dobogót nekie fenn s akkor aztán odagyűltek. Há kidobolják a faluba, hogy nagy gyűlés van, szóval ünnepély van, és mindenki láthat csudákat s nem tudam, mit. Ejött a szolgabíró, főszolgabíró, ott vót, vót ott egy Szabó nevű, férfiszabó, úriszabó, me úgy vót ő, csak uraknak dolgozott, úgy is járt cilinderbe s frakkos kabátba. Büszke ember vót. Csak úgy ment, mintha rugón húzták vóna. S aztán hát, begyűltek, sokan-sokan vótak. Mikor elkezdte... Előssző csinálta, hogy petróleumot fűjt ki, meggyújtatta, hát az nem nagy dolog vót. Akkor aztán valami gyűrűket húzatt keresztül az ujján, bevette a szá-

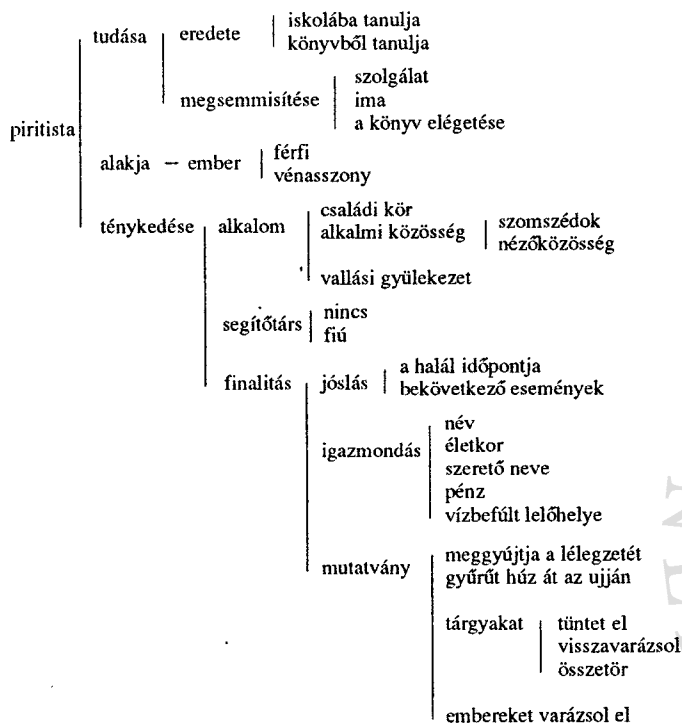
jába, s innét húzta le. S ilyesmiket mutatatt be. Má látták, hogy olyan jó ropogosan kacagnak, a társaság, azt mondja, főbíró úr, legyen szíves, mondja meg, hány óra van. Gondolta, hogy vegye ki az órát. Bényúl, nézi, nincsen órája. Azt mondja, itt van nálam, ne keresse. De én ezt összetörem. – Jaj, ne merje, me én azt még ötvenezer lejér se adam. Még akko nagy pénz vót. Megfogta s úgy összetörte (kezét ütögeti), s megmutatta. Magáé, vagy nem a magáé? Hát a hátulja, a lencse nem tört össze. Az úgy meg vót ijedve, sárgulva a szolgabíró, hogy nem tudta, hová legyen. Na ne búsuljan, nincsen semmi baj. Ement vissza a pódiumra, mit csinált, mit nem, hókusz-pókusz, nem tudam, mi, dobta inne, dobta túl a kezeit, azt mondta, most mondja meg, hány óra. S akko má a zsebibe vót az óra. Na, nagy kacagás vót a terembe. Azt mondja, miko látta, hogy nagy kacagás van, azt mondja, ez a szabó erősen kacag. Azt mondja, hallgasson ide, legyen szíves, ne kacagjan, hanem emelje fel a fővegjit, mer a felesége bugyigója benne van. Emelte s benne vót. Azt mondja, nagyságos aszszony, nézze meg, magán van a bugyigó? Igen, s mindjá tapogatta, nem vót rajta. Azt mondja, há hogy létezik ez? Na nincs semmi, azt mondja, tegye vissza a kalapot a fejire, visszatette, a bugyigó visszament a helyire. Aztán hogy ez szemfényvesztés vót, hogy mi vót, azt nem lehet tudni, de azt láttuk a szemünkke, én végignézttem, éltes emberek. Akko vótak legények, ilyen büszkek legények, ő tudta, gyűjjen csak ide, azt mondja, maga, s maga is onnan, mondta névileg. Jöjjenek ide mind a ketten. Ide fel a pódiumra. Tegyéék össze a kezüket, összetették a négy kezeket így s összeragasztotta őket. Na, azt mondja, váljanak el. Nem tudtak elválni. Akkor röhögés. Akkor egy másik legény nagyon röhögte őket. Tapsolt, hogy ezeket a híres-bölcses embereket, hogy mit csinált. Na elválosztatta őket. Na jöjjen maga csak ide, mondta a nevit. Maga tudja, mit csinál, nézzen a szemembe. A szemibe nézett nekie, a jól van, azt mondja, s ecce csinált nekie s né itt van a veder, lássó, végigmegey, azt mondja, ezen a soron, s szedi nekem a szőlőt. Elvette a vedret s jaj, be szép szőlő, s végigszedte ott a vederbe. S na hozza fel a szőlőt. Hát röhögés vót, olyan... Na akkor láttam ezeket. (A hipnotizőrök is úgy tanulják?) – Azok is, azok is iskolábo. (Imreh József, 1905, Bodon)

f. Még lenn laktunk a hídná, jött egy öreg Bőből. Bėjött hozzánk. Letette a kalapat, mondatt ezt-azt, s amit akart, ott lett a kalap alatt. Bément Nyitrai Jancsihaz. Azt mondja: – Van órájo? – Van, csak nincs nállom. – Akarja, hogy itt legyen? S ott termett az óra. S visszaküldte. – Na most nézze meg, a helyin van? S ott volt. (Kocsis János, 1932, Detrehemtelep)

g. Elkötöztem Kolozsvárra. A Dermatába dolgoztam, a vasút mellett laktam s akko a feleségem, az első, minden vasárnap ment a gyülekezetbe. Há mind csak hívutt, gyere te is, gyere te is. Nem akartam menni. Mit tudom én, mondom, milyen, de minden vasárnap kellett (neki) a tíf lej a kasszába. Mondam, hova viszed. Kell, azt mondja, adni valamit. Na jó. Elég az hozzá, hogy elmegyek a borbé haz, s a borbé is abba a gyülekezetbe járt. Az asszany is, az ember is, hogy Imre bácsi, Igy, jöjjen, de nézze meg, milyen szépen énekelünk, prédikálunk. Na jó. Elmegyek haza, ebédelek, el is megyek. Székeken kereken ültünk, középén vót egy olyan karosszék. Előbb énekeltek, rendes templomi éneket énekeltek s hallgattak végig, s aztán elkezdett prédikálni. Prédikált, prédikált, prédikálta a fekete holló, mit tudom én, miféle fekete holló vót, hogy fekete holló, gyer ide, s nem tudom, mi, s ott mind mondatt, mondatt, mondatt, ecce leült szépen s elaludt. A két kezit leeresztette. S akko elkezdte a sornak, hogy mi a kívánságod. Megmondta, hogy hány éves, hány évig él, s mindent-mindent elmagyarázott. Én mind hallgattam, eccer azt mondja ott túl a másiknak, éppeg egy sármási vót, azt mondja az öreg, na mondja meg nekem is, otthon mit csinál a feleségem. – A maga feleséginé benn van ez és ez az ember, harangazó, meg akarja fejni a tehenyet. S akko jöttem réá, hopp, itt baj van. Az én asszonyom azér jön ide, hogy ő tudja, hogy hova járok el. S mit csinálók. S na aztán miko hozzám elérkezett, azt mondta nekem, magának nem mondak semmit, mert úgye hisz nekünk. Megmondta nyiltan, nem mondak semmit, mer maga úgyse hisz. Ez harmincháromban vót. (Imreh József, 1905, Bodon)

2. Ágrajz

A hiedelemkör releváns elemei a következő rendszerbe szerveződnek⁵⁾



3.A hiedelemkör szintagmatikus tengelye

Az epikumok mélystruktúrájának stabil elemeit a szakirodalom funkció néven tartja számon⁶⁾. A funkció az eredeti meghatározás szerint a "szereplők cselekedete (...) a cselekményen belüli jelentése szempontjából" (Propp, 1975,37.). Minden hiedelemkör egy véges számú funkcióból épül fel.

Egy hiedelemkör összes funkciójából írható fel a hiedelemkör globális szintaktikai képlete. A gyakorlatban azonban egy hiedelemkör soha nem realizálódik teljes szerkezetével. A hiedelemmanifesztációk (cselekvések, mondák) mindig részlegesen realizálják a hiedelemkört. Minden mani-

fesztáció egy konkrét szintaktikai képlettel írható le. Minden konkrét képlet a hiedelemkör egyik paradigmájaként kezelendő, s a hiedelmek pragmatikai vizsgálatában jut szerephez.

A hiedelemkör releváns funkciói a következők:

Z ₃	a varázstárgy, a tudás megszerzése
D ⁻ ₁	D megtámadja R-t
L ₃	a varázseszköz használata D által
D ⁺	D segíti R-t
D ⁻ ₂	D megbosszulja magát
P	D üldözi R-t
S ₂	R-nek D-től való megmentése démoni cselekedet alapján
DR ₄	R megszabadul D-től

Az alábbiakban az egyik monda morfológiai elemzését készítjük el.

Egerbegen Béla bácsi	i	kezdő szituáció
ellopta a cirkuszistáknok a könyvit,	Z ₃	a varázseszköz, a tudomány megszerzése
s megtanulta.	L ₃	a tudomány használata
Hipnotizált. Megcsinálto, hogy		
tett egy törökbúzaszemet az ember		
fejire, s az elkezdett kiábálni,		
hogy vegye le, me nem bírja. Az		
asszanyak mentek a piacra, azt		
hitték, hogy vízen mennek keresztül,		
emelték fe a szoknyájokat.		
De aztán megjárto, egy vénasszony	D ⁻ ₂	D megbosszulja magát
kísérte, nem tudott szabadulni		
tőlle,		
ült a ganéba, vízbe járt.	P	D üldözi R-t
Addig-addig, hogy sokat imádkozott	S ₂	R-nek D-től való megmentése démoni cselekedet alapján
s elégette a könyvet.	DR	R megszabadul D-től

A korpusz e. szövegének szerkezete pedig a következő:

iC^D₂L₃e⁻§L₁L₁R⁻₄Z₃

A mondákban állandóan szereplő Z₃ funkció jelzi a varázstudás megszerzését, D⁻₁ (ritkábban D⁺) pedig a tudás felhasználását. A varázslás átértékelődése, ördögi szférába való átkerülése miatt a hiedelemkör epikus realizációiba beépült a D⁻₂ és a P funkció.

A hiedelemkörön belül a mondaképződés népszerű paradigmái a következők:

Z_3D^{-1} (R varázstárgyat/tudást szerez; megtámadja R-t)

$Z_3D^{-2}DR_4$ (R varázstárgyat szerez; D megbosszulja magát; R nehezen szabadul meg D-től).

4. A terminológia

A népi hiedelemrendszerre a mitikus lényekkel kapcsolatos terminológia uniformizálatlan, instabil volta jellemző. Ugyanezt a mitikus lényt egy közösségen belül több névvel nevezik meg. A terminológia instabil volta nem csupán a hiedelmek változó jellegével hozható összefüggésbe. A megnevezés szabadsága lehetővé teszi a mitikus lény klasszifikálását és minősítését.

Jelen hiedelemkör verbalizálódásában a következő szinoním terminusok fordulnak elő: piritista, hitmotizáló, cirkuszista, hitmotizáló cirkuszista, jós.

A különböző terminusok különböző aspektusok felől "kötik meg" a hiedelemkört. A *piritista* terminus a transzcendens segítséggel (szellemmel) dolgozó lények közé sorolja a szóban forgó lényt. A másik négy terminus tagolja az e terminus által integrált jelentésmezőt, a lényt teljes akciókörének egy-egy szelete alapján azonosítva. A terminusok közötti viszonyt a következőképpen ábrázolhatjuk:

piritista		
hitmotizáló cirkuszista		jós
hitmotizáló	cirkuszista	

5. A hiedelemkör mikrokontextusa

A mikrokontextus a hiedelem valamely konkrét realizációjának környezete.

A piritista hiedelemkör mikrokontextusában alapvető változás következett be. A mondák meggyőzően bizonyítják, hogy a 20. század első felétől kb. az 1950-1960-as évekig a piritisták valós igényt elégítettek ki, szolgáltatást nyújtottak egy azt igénylő közönségnek. A szolgáltatás két alapvető formája az attrakció (szórakoztató műsorral keveredő bűvészműtáványok, hipnózis-bemutatók) és a divináció (az életút állomásainak, fordulatainak megjövendölése, a vízbefűlt hollétének megmutatása). A piritista működési kerete alkotta a hiedelemkör alapvető mikrokontextusát.

Mint hogy azonban a piritisták gyakran kiléptek ebből a keretből, s képességüket az ember rovására is felhasználhatták (tolvajlás, meghipnotizálás), kialakult és állandósult a tőlük való viszolygás, félelem. Ez a viszonyulás a hiedelemkör második meghatározó mikrokontextusának tekinthető.

A harmadik mikrokontextus azon verbális objektívációk összessége, amelyekben a piritistákra utalás történik. A hiedelmek csak ritkán verbális jellegűek (pl. a szómágia alkalmazása). Azonban az elsődlegesen nem verbális hiedelmek gyorsan verbalizálódnak. Bizonyos beszédhelyzetek (mesélési alkalmak, emlékezés) és élethelyzetek (a szokatlannal, a titokzattal való találkozás, az attól való félelem szóra kényszerítő ereje) életre hívják a hiedelmek verbális realizációját. Ezek a szövegek nem azonosíthatók a hiedelemrendszerrel, mert specifikus finalitásuk van, a beszédhelyzethez, nyelvi és stilisztikai normákhoz igazodva vallanak a hiedelemről. A hiedelmeknek viszont lényeges mikrokontextusát alkotják.

Az előbb említett, a hiedelemkört érintő változás abban érhető tetten, hogy az utóbbi években az említett első két mikrokontextus alapvetően elsovadt, s a hiedelemkört csupán az elbeszélő gyakorlat élte.

A közlések műfaji sajátosságait elemezve meg kell állapítanunk, hogy mivel rövid ideje működő hagyományról van szó, a hiedelemkör nem termelt ki olyan integráló epikus kompozíciót, amilyennel pl. a prikulics, a garabonciás hiedelemkör rendelkezik. A korpuszban szereplő szövegek (dite, memorat, fabulat) nem tudják a hiedelemkör teljes funkciókészletét integrálni.

6. A hiedelemkör makrokontextusa

A piritista egyértelműen a tudós emberek csoportjába tartozik. Tudását iskolában és/vagy könyvből szerzi meg. A hiedelemkörből hiányzik a jegyes születés motívuma. Férfi, nő egyaránt lehet piritista. A tudást meg lehet semmisíteni. Imádkozással, misével, a bűvös könyv elégetésével lehet eltávolítani a tudást biztosító tisztátalan lényt.

Ezek a hiedelemelemek a Mezőségen is, a magyar nyelvterület különböző részein is különböző hiedelemkörökben bukkannak fel. Rendszerbe szerveződésüket a vásári attrakciókban és vándortársulatokban feltűnő hipnotizőrök, jósok indították el. A meglévő funkciók az affinitás törvénye alapján lokális hiedelemkörben állandósultak, s a hiedelemkör autonóm szférát szorított ki a maga számára a mezőségi hiedelemrendszerben.

A hiedelemkör makrokontextusát a Mezőségen további tíz, emberföltötti erővel rendelkező lény hiedelemköre alkotja. Ezek a következők:

prikulics, garabonciás, solomonar, boszorkány, csordapásztor, kocsis, román pap, igéző, szent ember.

A szakirodalom sehonnán nem jelzi a piritistákéhoz hasonló hiedelemkör létrejöttét⁸⁾. A hiedelemkörben előforduló funkciók azonban megtalálhatók más tájegységeken is. A hiedelemrendszert ugyanis minden közösség eltérő módon tagolja. Ennek bizonyítására sorolom fel néhány közösség hiedelemrendszerének emberfölötti erővel rendelkező lényeit. Széken 2 (ördögös kocsis, boszorkány), Moldvában 5 (boszorkány, esőcsináló, cigány, látó, táltos, tudós ember), Bukovinában 13 (boszorkány, cigány asszony, guruzsmás asszony, esőkötő, garabonciás, halottlátó, jósoló asszony, patkányos ember, purkulics, szentek, táltos, tudós pásztor, tudós pap), Gyimesben 5 (boszorkány, halottlátó, táltos, tudós pásztor, tudós pap), Karancskesziben 12 (boszorkány, halottmondó, táltos, garabonciás, tudós kocsis, tudós pásztor, halottmondó, hetedik gyermek, gyógyító, váltott gyermek, elátkozott mérnök, dudás, egyéb "tudománnyal rendelkező" lények), a Hortobágy vidékén 10 (boszorkány, táltos, garabonciás diák, gyógyítók, veszettorvos, halottlátó, tudós pásztor, tudós kocsis, váltott gyermek, patkány elküldéséhez értő tudós emberek), Jugoszláviában 4 (táltos, garabonciás, boszorkány, tudományos) emberfölötti erővel rendelkező lény ismert.⁹⁾

Jegyzetek

- 1) Grimm, 1835.
- 2) Pl. Comides Dániel, Horváth János, Ipolyi Arnold, Kandra Kabos, Csengery Antal.
- 3) Egy hiányos felsorolásban is helyet követel magának a pszichoanalitikus iskola követője, Róheim Géza, a ritusok és hiedelmek kapcsolatát vizsgáló Marót Károly, a mesét és hiedelmeket vizsgáló Solymossy Sándor, Berze Nagy János.
- 4) Az affinitás az a folyamat, amely során egy vonzóerőnek tulajdoníthatóan különböző kultúrelemek összekapcsolódnak, új típust, változatot hozva létre. Leírását l. Ortutay, 1981.
- 5) A leírás módszerét az etnográfiai szemantikus iskola (Colby, B.N.) dolgozta ki. Az eljárás a kultúra egy területét lebontja összetevő elemeire, majd az állandósult kapcsolatok segítségével ágrajz formájában rekonstruálja. Így kapjuk meg az elemnek a kultúrára jellemző környezetét. A módszer alkalmazását l. Hoppál, 1969.
- 6) A népmesék morfológiai elemzését Propp dolgozta ki 1928-ban közölt könyvében. A módszert a hiedelemmondák elemzésére Benes adaptálta (1978).
- 7) Bővebben l. Keszeg, 1994.
- 8) L. Bihari, 1980.
- 9) L. a következő hiedelemgyűjtéseket: Hoppál, 1976, Bosnyák, 1977, 1980, 1982, Fejős, 1985, Bama, 1979, Jung, 1985.

Irodalom

- Barna Gábor*
1979 Néphit és népszokások Hortobágy vidékén. Bp.
- Benes, Bohuslav*
1978 Fehér-Kárpátok vidékén gyűjtött hiedelemmondák morfológiai elemzése. Folcloristica 2-3. 221-249.
- Bihari Anna*
1980 Magyar hiedelemmonda katalógus. In. Előmunkálatok... 6.
- Bosnyák Sándor*
1977 A bukovinai magyarok hitvilága. FA/6
1980 A moldvai magyarok hitvilága. FA/12
1982 A gyimesvölgyi magyarok hitvilága. FA/14. 68-157.
- Fejős Zoltán*
1985 Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. I-II. Bp.
- Grimm, Jakob*
1835 Deutsche Mythologie. Göttingen
- Hoppál Mihály*
1969 A magyar lüderc-hiedelemkör szemantikai modellje. Ethn. LXXX. 402-414.
1976 Széki hiedelemtörténetek. FA/5.63-92.
- Jung Károly*
1985 Táltosok, ördögök, garabonciások. Újvidék
- Keszeg Vilmos*
1994 A mitikus lényekkel kapcsolatos terminológia klasszifikációs elvei. In. Művelődés, XLVI. 1.sz. 28-30.
- Ortuay Gyula*
1981 Variáns, invariáns, affinitás. In. Uő. A nép művészete. 9-53.Bp.
- Propp, V.J.*
1928/1975 A mese morfológiája. Bp.

Az utóbbi két évben (1991-1993) megszorodtak a keresztek Barót határában. A 89-es romániai fordulat utáni változások közé tartozik az a tény is, hogy lehetővé vált a vallásgyakorlás tárgyi jeleinek a megerősítése, s ezek egyikeként lehetővé vált az útszéli keresztek újraállítása is.

Barót határában 7 kereszt talált helyet: a határhídi, a középvíz utcai, az orotváni, a bakkszegi, a Keresztútnál lévő, az olaszteleki úti (a Nagy Ferenc keresztfája) és a Száldobosi Keresztút mellett lévő.

Mit jelentenek számunkra ezek a keresztek és mit a baróti katolikus közösség számára? Hogyan jöttek létre — most és elődjeik a múltban —, milyen szerepük volt a korabeli közösség életében és mi a szerepük ma?

1. A település történetéről

Barót, Erdővidék központja ma közel 7000 lakost számláló bányászvároska. Ebből 2415 fő katolikus. Többnyire olyan ősi baróti lakosok leszármazottai, akik a reformációs hullámok közepette is megmaradtak hitükben. "Barót lakosai vallásra nézve azon idő óta, hogy a székelyek a keresztény hitre tértek, római katolikusok" — írja Veszely Károly 1868-ban a baróti plebániáról írott könyvében. Az ő összeírásai alapján Baróton 1821-ben 1508 lakosból 1304 római katolikus, (tehát 86 %), 99 görög katolikus, 58 nem egyesült, 44 helvét hitvallású és 3 unitárius. De már 500 évvel ezelőtt is, a XIV.század elején, az 1332-34-es pápai tizedjegyzékek szerint Barót tekintélyes katolikus egyházközség volt.

Veszely könyvében megtaláljuk a katolikusok által ma is emlegetett Nagy Baróti Kata, a "hőslelkű nő" történetét, akit mint az ősi katolikus vallás megtartóját őriz az emlékezet, mert az 1560-as években a "nemkatolikus biztosok és hitszónokok jöveletekor" összehívta a baróti asszonyokat, akik dorongokat és nyársakat ragadva elállták a templom kapuját a betolakodók előtt. A legenda valószínűleg hiteles, mert a korabeli anyakönyvek tanúsága szerint a Baróti familia azidőtájt a település legelőkelőbb családja volt. Ezt, valamint a helyi lakosok megkülönböztető tiszteletét látszik igazolni az a tény is, hogy a Baróti család több tagját a templomba az oltár elé, továbbá a temetőbe a közepén álló kereszt mellé temették. Nagy Baróti Kata önfeláldozó hősiességének köszönhetően a protestáns hitszónokok akkor még nem hódíthattak Baróton. A reformáció

tanainak csak fokozatosan nyílt tér a településen, hosszan elhúzódó harc és ellenségeskedések közepette.

Ma a baróti katolikus közösség csak egy sziget a környező protestáns települések között (leszámítva Miklósvár lakosait, akik a Kálnoki grófok uralmának hatására nem váltak protestánsokká). Sőt, már Baróton is a katolikusok több más felekezethez tartozóval élnek együtt.

A keresztetek állításának gesztusa mögött első közelítésben egy külsőségekben való megerősödési szándékot érezhetünk. A külsőségekben való megerősödés kultúrtörténeti tényekkel bizonyíthatóan a közösségek pszichózisából következő természetes reakció veszélyhelyzetek esetén. Az utóbbi években nemcsak a protestáns felekezetek együttesével szemben, de a reformátusok számához viszonyítva is (2800 lélek) nyilvánvalóan kisebbségbe kerültek a katolikusok. A lakosság 34,5 % katolikus, 40 % református, 5,7 % unitárius, kb.1 % baptista, valamint néhány ortodox és jehovista család él itt. A keresztetek újraállítása tehát elsősorban öngazoló megnyilvánulás, az önerő megmutatása. Ezen túl pedig a keresztetek — talán öntudatlanul is — egy ősi katolikus tér újra behatárolói, jelölői.

2. A keresztetek funkciójáról

Elfogadva Mircea Eliade elméletét, a vallásos ember által tapasztalt térbeli inhomogenitásról, úgy vélem, hogy az útmenti keresztetek a helybéliek szent terének “küszöbei”. Határpontok, ahol kezdetét veszti a katolikusok számára nyilvánvaló **szent tér**, a voltaképpen valóságos életterük, amely minőségében ezek által a keresztetek által (is) elválasztódik a **profán** tértől.

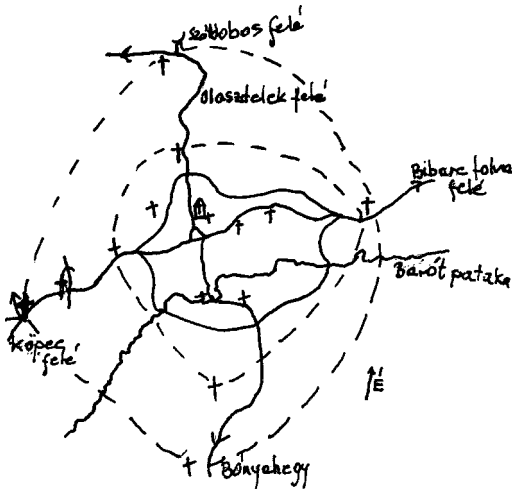
“Minden szent térhez valamilyen hierophánia kapcsolódik, benne tör át a szentség, amely kozmikus környezetéből meghatározott területet kiemel és minőségileg megváltoztat” — mondja Eliade /1987.24./ Herbert Haag Bibliai Lexikona szerint a **szent** szó jelentése a héber **kadad**ból származik, amely kultikus értelemben elkülönítést, elhatárolást jelent attól, ami tisztátalan, közönséges, hétköznapi, azaz **profán**. A szent Isten szolgálatára van fenntartva, lefoglalva, félretéve. Az Ószövetségben a szent jelző abszolút értelemben véve csak az Istenre vonatkozik, annak kifejezésére, hogy teremtetlen, azaz öröktől fogva létező és örökkön élő. *“A vallástörténetben a szent jelentheti mindazt, amit az ember tisztel, de főképp azokat a hatalmakat, amelyek az élet bármelyik területén megnyilvánulhatnak”*- írja Karl Rahner és Herbert Vorgrimler Teológiai Kiszótárában (1980.640.)A szent tér létezése lehetővé teszi, hogy az emberek tájékozódjanak a *“kaotikus homogenitásban”*, hogy *“megállapítsák a világot”* és *“valóban éljenek”*. A valós élet nyilvánvalóan az átmeneti élet, a

mindennapok történelmi folyamatán kívül létező áhított lét. Valamely hely csak akkor lesz az emberek valós életének a színhelyévé, ha **rendet teremtenek** a kaotikus homogenitásban, tehát ha felszentelik. Ezek az útmenti keresztek is attól kezdve válnak rendeltetésük igazi hordozóivá, amikor felszentelik őket. A felszentelés során a kereszteket kivonják a profán térből és az Istennel való kapcsolatkeresés, kapcsolatteremtés sajátos tárgyaivá, helyeivé, alkalmáivá avatják. Eképpen lesznek a **szent tér rituális küszöbeivé**, amelyek különös figyelemben részesülnek. E különös figyelem látható jele a keresztek virággal való díszítése, amely a környéken lakó asszonyok ki nem mondott kötelességei közé tartozik.

A keresztek Krisztus szenvedésének és keresztségének vállalását jelentik. Állításuk a **szent tér behatárolásán** túl az **emlékezés** parancsát hordozza magában, amely emlékezés mindenkoron a **megerősödést**, az **identitás-megőrzést** szolgálja. A keresztállítás, az önerősítő gesztus az **IN HOC SIGNO VINCES** (Ebben a jelben győzni fogsz) gondolatát ismétli.

3. A keresztek leírása

A keresztek elhelyezésének proxemikáját figyelve bizonyos szabályszerűséget állapíthatunk meg. (lásd térkép) A település szakrális közép-pontja (templom) köré csaknem két teljes kört vonhatunk. Az egyiket közvetlenül a település végein elhelyezett keresztek, a másikat a település tágabb határain, azok jelentős pontjain elhelyezett jelölik. Ezekon kívül lakott területen is találunk további 4 keresztet, amelyek más kategóriába sorolhatók.



A szakrális centrum (1.2. kép) közelében elhelyezett keresztet 1891-ben állíttatta Dobay Józsefné hálaadás céljával. Ez a Deák Dombon található, és mintegy megerősíti a város katolikus centrumának az arcélét. Kőből faragták, erős kőtalapzaton erőteljes kőkereszt áll, nagy, 80-100 cm hosszú korpussszal (3. kép). Egy másik kőalapú kereszt a mai József Attila utca bejáratánál áll, amelyet az utcában lakó néhai Szabó István állíttatott a századfordulón (4. kép). Ez egy fogadalmi kereszt. Az a történet fűződik hozzá, hogy néhai Szabó Úrnapiján a mezőn dolgozott az ökreivel. Az Úr büntetésképpen villámmal sújtotta agyon az egyik ökröt. Ezért engesztelésképpen néhai Szabó e keresztet állíttatta, maga pedig nem járt többé ünnepnap a mezőre. A vasból készült kb. 45-50 cm-es kereszt egy magas kőobeliszken áll, amelyen a következő felirat olvasható:

Utas térj imára
Meváltásod ára
Az érted szenvedő
Szeretett oltára

A vaskeresztre egy 30-35 cm nagyságú ezüstszürke színű korpuszt helyeztek.

Egy másik kereszt a Jancsó Dénes portája előtt áll, kb. 50-60 éves. A család állíttatta, vallásos buzgóságának bizonyosságául (5. kép). Szintén fakereszt áll, talán hasonló időből a Híd utca és a Víz utca találkozásánál. Kakucs Károly háza előtt (6. kép).

Még egy keresztet kell megemlítenünk, amely a lakott területen belül áll, éspedig a régi városközpont helyén, a Középvíz utcai Dózsa téren. Ebből a terecskéből ma is több utca nyílik, tehát ez is utak keresztesződésénél található. Ezt a keresztet 1991-ben állították a környék lakosai (7. kép). Ez a kereszt több szempont szerint is különbözik a többiétől (lásd táblázat). A többi fakereszt félkör alakú borítóval van védve, ez hegyesen végződik. Az új kereszték közül ez az egyetlen, amelyen korpusz található (kb. 30-35 cm nagyságú). Az összes kereszték közül csak ez néz Nyugatra.

A város határán álló kereszték egy kivételével szintén újak. Ez a kivétel a városból Nyugat felé kivezető úton áll. Előzőleg a Rákos-Ágostonfalva és Köpec felé vezető utak keresztesződéséhez állították, kb. 50-60 évvel ezelőtt, de kb. 20 éve, amikor a környéken az 1848-as szabadságharc emlékére felállítandó emlékmű körüli huzavonák és tisztogatások idejét éltük, a városhoz közelebb költöztették, egy újonnan kialakított útkeresztesződés mellé (Bányaút) (8. kép). (A kereszt-keresztút dependenciája következetes. "Ha keresztút, akkor legyen kereszt" — tartja a plébános úr is). Ezért ez a kereszt nem is tartozik egyik felrajzolható kereszték jelölté kör vonalához sem. A Keresztúthoz a helyére tavaly újat állítottak. Ez egyike a város határának jelentős pontjait jelölő keresztéknek (9. kép). A

továbbiak: Északra a Vargyas-Száldobos-Olasztelek-Barót határának találkozásánál, egy négyes keresztút melletti (10. kép), Keleten a Bibarcfalva felé vezető út mentén a Határhíd melletti (11. kép), Délen pedig a Bányahegyen a Nagyálljban állított kereszt jelzi a tágabb szakrális tér határait. (Ez utóbbi keresztet a köpecbányai munkáskolónia lakói állították.)

„Az egy vaskereszt. Azt nem eszi meg az idő vasfoga” — nyugtázta elégedetten Szabó Dávid István nevű baróti katolikus.

A település közvetlen határában szintén négy keresztet számolhatunk. Nyugaton a bakkszegi kereszt (12. kép), Északnyugaton a kápolna melletti kereszt (13. kép), Északon a Nagy Ferenc keresztje, az Olasztelek felé vezető út kijáratánál (14. kép), Délen pedig az orotváni kereszt (15. kép). Az Ortván nevű határrészben állított kereszt látszólag a mezőben áll. De tudnunk kell, hogy e kereszt elődje a Vízutcáról Köpec felé vezető régi út elejét jelölte.

Az újonnan állított keresztet fából készülték, éppen úgy, mint elődjeik. A világ birtokbavételének jelölésére mind a négy égtáj felé került kereszt a városból kivezető utak mellé. Ez nem véletlen, hiszen ma is, amikor Búzaszentelő vasárnapján kivonul a keresztalja a kápolna mellé, a határba, hogy megáldja a termést a pap, mind a négy égtáj felé megszenteli s megáldja a határt. A négy égtáj az egész teret jelenti, ilyenképpen a kereszt egy holisztikus birtoklási gesztus szimbólumai.

Fontos megfigyelni, hogy a kereszték túlnyomó többsége Délnéz (7 darab). Három Keletre, kettő Északra, és csak egyetlenegy néz Nyugatra. A kápolna melletti keresztnek, bár fából készült, nincs borítója. Ezen sem korpusz, sem virág, sem semmilyen felirat nincs. A Józsa utcai kőalapú keresztben csak a fennebb ismertetett verses intés áll, a központi Deák dombi keresztben az adományozó neve és az adományozás időpontját jelölő évszám áll. A többi keresztben, amelyek mind fából készültek, DICSÉRTESÉK A JÉZUS KRISZTUS felirat áll, általában egy bádoglappra festve. A kereszteteket beborító félkör alakú védősáv szintén bádogból készült. (Kivétel a Dózsa-téri kereszt, amely deszkával, csúcsosan fedett és nincs rajta felirat, csak korpusz). Az új kereszték közül négyen és a régebbi Bánya-úti keresztben csak a fenti felirat áll, két darab további régi és két darab további új keresztben megtalálható a DICSÉRTESÉK A JÉZUS KRISZTUS felirat felett az INRI (Jézus a zsidók királya) rövidítés is.

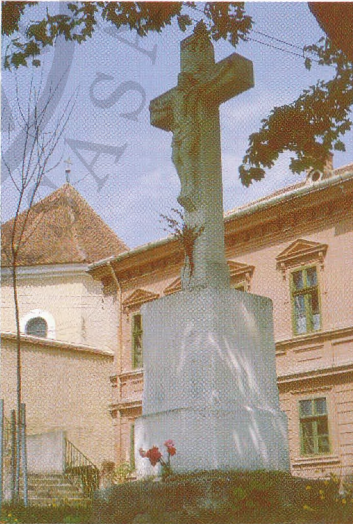
A régebbi keresztéken általában 30-40 cm nagyságú, vasból készült, ezüst színűre festett korpusz található. A korpuszok alatt a településen belül és a település közvetlen határában levő keresztéken (összesen 8 keresztben) bádogból készült, vagy konzerves dobozból kialakított virágtartó található. Ezek mindegyikében van virág. Öt keresztben van korpusz, az újabbakon egy kivétellel nincs. A korpuszok öntvények, magasságuk 25-40 cm között mozog.



1. kép



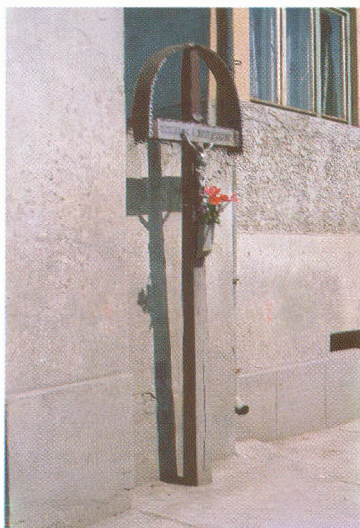
2. kép



3. kép



4. kép



5. kép



6. kép



7. kép



8. kép



9. kép



12. kép



13. kép



10. kép



11. kép



14. kép



15. kép

4. A kereszték pragmatikája

A határbéli kereszték régen a könyörgő körmenetek célpontjai voltak. Áldozócsütörtök előtt 3 napig a keresztjáró napokon a falu lakói csoportosan kijártak a határban felállított keresztékhez, és a Jóisten áldását kérték a termésre és segítséget minden természeti csapás kivédésére.

“Régen a határban lévő keresztéket körbejárták keresztjáró napokon. Sátorokat csináltak a kereszték elejébe nyírfaágból s az oltári szentséggel körbejárták a keresztéket. Magyar világban a katonák a kardjukat kivonták s úgy tartva vonultak a szentség után. S úgy jöttek az iskolás gyerekek s úgy a felnőttek.”

Búzaszentelő vasárnapján is ki szoktak menni a határba. Régen a keresztalja kiment s imádkoztak bő termésért, vihar ellen, szárazság ellen, égi veszedelmek ellen s a pap megáldotta a határt. Az égtájnak minden irányába szenteltvízzel elszentelte. Ezelőtt a tömjént is használták, most nem használják. A keresztjáró hét után osztán vártuk örökké, hogy eső lesz.” (Hegyes Istvánné Ágoston Teréz, 1928)

Régen Búzaszentelő és az Áldozócsütörtök előtti 3 keresztjáró napon kívül Úrnapiján is volt körmenet a keresztékhez (Szentháromság vasárnapját követő csütörtök). Mostanság Úrnapiján a templom kerítésén belül marad a “körmenet”:

„Úrnapiján a templomkerítésbe maradtunk. Ezelőtt kint voltunk a keresztéknél, de a kommunista időben nem engedélyezték, s most már megörökösödött, hogy a templom kerítésén belül csinálnak négy ótárt. Az ő maga zöd ág, nyírfaág, összehajtogatva sátoryszerűségnek. Egy asztalka belé, egy-egy szép szentkép. A szentséggel a pap kivonul a templomból s imádság minden egyes ótárnál.

— *Miért négy oltár van?*

— *A világ négy égtája felé. S így is van. S úgy is mond áldást is, hogy a világ minden iránya felé”* — meséli Szabó Dávid István (1928).

A keresztéket visszaállítani fontos volt, mondják a baróti katolikusok, mert az a katolikus község jelképe. *“Arról tudni, hogy ez egy katolikus község”.*

A katolikusok szűkebb életterületet is a szent keresztel jelölik: házaik tetejére legtöbbször ma is keresztet helyeznek. Az utak menti kereszték, az égi szférával való kommunikáció lehetőségei, alkalmi. Az arra haladók, ha otthon el is mulasztottak imádkozni, levették kalapjukat, keresztet vettek és a Jóisten áldását kérték.

“Magába az ember elmondja: »Édes Jézusom segélj meg« vagy »Adj erőt, egészséget«, vagy éppen: »Imádunk Krisztus és áldunk téged, mert te szent kereszted által megváltottad a világot”. (Szabó Dávid István, 1928).

4. Összegezés

A baróti útmenti keresztokról összegezőképpen a következőket állapíthatjuk meg:

1. A város területén 14 kereszt található. Mindegyik útkeresztveződésnél van, vagy határt jelez. A 7 régi és 7, az utóbbi két évben állíttatott újabb kereszt közül 5 a településen belül, 4 a város közvetlen határában, 5 pedig a város tágabbi határában helyezkedik el. A 7 új kereszt tulajdonképpen visszaállíttatott olyan helyekre, ahol régebben is állt kereszt, csak az idők folyamán elpusztult, a kommunista uralom alatt pedig nem lehetett újat állítani a helyére. Az újonnan állított kereszttekkel tehát egy **ősi szent teret jelöltek** be újra. A kereszttek újraállítása azt jelzi, hogy a katolikus közösségnek szüksége van a szent tér **rituális küszöbeire**, arra a természetfeletti irányába történő nyitásra, amely a rituális küszöbök révén valósulhat meg. A kereszttek a transzcendens szférával való kapcsolat-tartás pontjai, lévén, hogy egyéni — esetenként közösségi — szakrális gyakorlat lehetséges színhelyei. Általuk tehát a közösség vallásos identitásának őrzése és erősítése valósul meg. A kereszttek ugyanakkor vallásos magatartási **norma** erejével is hatnak, hisz meglétük az identitásmegőrző cselekvésre (imádkozás, keresztvetés) készíteti az előttük elhaladókat.

A városból kivezető 4 út mindegyike kereszttel jelzett. Az útmenti kereszttek két kört vonnak a település közvetlen és tágabb határában a lakott terület köré, mely kör a maga **archetipikusan ősi** mivoltában a katolikus szent teret őrzi.

2. A kommunista uralom vallásellenessége megszüntette a határbeli kereszttekhez fűződő kollektív szertartásokat. Az Áldozocsütörtök előtti három keresztjáró napon, Búzaszentelő vasárnapján és Úrnapiján is a körmenet elvitte az oltári szentséget a kereszttekhez. Ekkor a pap megáldotta a határt, a termést és a természeti csapások elmaradásáért mondott imát. Ma csak Búzaszentelő vasárnapján megy ki a keresztalja a határ egy pontjára, és pedig a templom közelében lévő kápolnához (lásd 11. kép), ahol az egész határra áldást mond.

A csíksomlyói búcsúok az útjukba eső keresztteknél zászlót hajtanak és elmondanak egy közös imát. A kereszttek előtt elhaladó katolikusok keresztet vetnek és fohászknak.

A Búzaszentelő vasárnapját és a Pünkösdi Csíksomlyói búcsút kivéve tehát a kereszttek pragmatikája az individualitás szintjére szorult vissza.

3. A kereszttek virággal való díszítése a kereszttek és jelentésük iránti tisztelet egyfajta kifejezése. Általuk egyben a vallásos élet intenzitásáról is képet alkothatunk. A virággal való díszítés egyféleképpen normateremtő is: a hervadt virág a kereszt környékén lakó asszonyokat minősíti. A vi-

rágtartókba az asszonyok felváltva tesznek friss kerti virágot. (Ez értékebb szemükben, mint a gondozás nélkül nőtt, igénytelen mezei virág.)

4. A keresztok újraállítása az identitáserősítés mellett presztízsteremtő is. Az új keresztoket egy-egy család vagy egy-egy csoport állította vallásos buzgóságának és anyagi tehetőségének bizonyosságául. (Az új keresztoket cserefából faragta egy helybéli asztalos, Szövérfi Jenő, sz.1928, a régebbiről meglévő keresztok mintájára.)

A keresztok nagysága, arányai hasonlóak. Magasságuk kb. 3 m, szélességük 1,20 m. A vízszintes végeket a kereszt csúcsával egy bádognál készült félkör alakú, a kereszt vastagságával megegyező széles sáv köti össze, amely védi a fát a csapadéktól.

A baróti katolikusok vallásos életének sok érdekes vonatkozása vár körüljárásra. A somlyói búcsújárásuk alkalmával az útbaeső református és katolikus falvak közösségei és a búcsúk között kialakult viszonyok, a többi baróti felekezettel való együttélés aspektusai, a Rózsafüzér Társulatok működése, stb. De az útmenti keresztok kapcsán elmondottakból kitűnik, hogy a baróti katolikus közösség olyan életerős ősi magot jelent a vidék vallásos képének számbavételekor, amelyről kitüntetett módon kell beszélnünk.

A keresztek	Kora	Alakja	Be van-e kerítve	Korpusz rajta	Anyaga	Írányva	Írás rajta	Virág
Deák dombi	Régi	+	-	+	Kő	D	+	+
Józsa utcai	Régi	+	+	+	kő + vas	É	+	+
Jancsó Dénes portája előtti	Régi	∩	-	+	fa	D	+	+
Kakucs Károly portája előtti	Régi	∩	-	+	fa	É	+	+
Dózsa téri	Új	∩	+	+	fa	Ny	+	+
Bányaúti	Régi	∩	-	-	fa	K	+	-
Keresztúti	Új	∩	+	-	fa	K	+	-
Száldobosi keresztúti	Új	∩	-	-	fa	D	+	+
Határhúti	Új	∩	-	-	fa	D	+	+
Baksszegi	Új	∩	-	-	fa	D	+	-
A kápolna melletti	Új	+	-	-	fa	D	-	-
Nagy Ferencé	Új	∩	-	-	fa	K	+	+
Orosváni	Új	∩	-	-	fa	D	+	-

Irodalom

- Bartha Elek*
1990 A szakrális célú határbeli építmények funkcionális kérdései. Keresztek, szobrok, kápolnák in Ház és Ember 1990/6
- Dobossy László*
1991 Egyházi emlékek a Hangony-völgyben Debrecen
- Eliade, Mircea*
1987 A szent és a profán. A vallási lényegről Bp
- Haag, Herbert*
1989 Bibliai Lexikon Bp.
- Kese Jenő*
1971 Adatok Barót város történetéhez/kézirat/
- Rahner, K. Vorgrimler, H*
1980 Teológiai Kiszótár Bp.
- Veszely Károly*
1867 A baróti plébánia Brassó
- Visky András*
1993 Mire valók néktek ezek a kövek? (Józsa4,7) in Keresztény Szó, IV/4, 15. Kolozsvár

Bevezetéképpen azt az élményemet szeretném felidézni, amely az eklézsiákövetés szokásának vizsgálatára indított. 1982. decemberben Siklódon gyűjtöttem. Szilveszter Gergelyéknél ért az este, náluk aludtam. Házigazdámmal sokmindenről beszélgettünk az est folyamán: siklódi nemzetségekről, családokról, határpererekről, közbirtokosságról, lakodalmi szokásokról; a prezbitériumról, a műemlék templom elhamarkodott lebontásáról. A beszélgetés során Gergely bácsi — akit "régi, tudós" földművesemberként ismertek a faluban — példákkel magyarázott. Legtöbbször saját magát, a vele történt eseteket, eseményeket hozta például. Akkor is így tett, amikor a templombajárásról és az úrvacsoráról kérdeztem. Kiderült, hogy Siklódon vannak olyan templombajáró emberek, akik nem vehetnek úrvacsorát. Mert valami *bűnjük* van. Ezek közé tartozott házigazdám is:

— *Én sem járok úrvacsorára, mert törvénytelen házasságot követtem el...*

Valószínűleg értetlenül nézhettem a családra, mert Gergely bácsi kucorítva morzsoló, eddig aligígalig megszólaló fia sietett megjegyezni:

— *Lehet, hogy a tiszteletes úr engedné, de ez a törvény. Aki vadházasságban él, mint apám, nem vehet úrvacsorát.*

1982-ben Szilveszter Gergely már öregember volt, 84 éves. A "törvénytelen", második házasságát negyedszázaddal előtte "követte el". Azóta — ahogy mondja — *kirekesztett*, nem járulhat az úrasztalához. Különbben hívő, templombajáró ember. Ahhoz, hogy úrvacsorával élhesen, meg kellett volna polgárilag és egyháziilag esküdni második feleségével. Előtte pedig eklézsiát követni. Ahogy Siklódon mondják: *megyét követni*.

De olyan *üdőtöltöten* nem mentek megyét követni és esküdni. Szégyellték, *elunták*, mint sokan mások az idősebb házások közül. Siklódon gyökeres hagyomány viszont, hogy a vadházasságban élők nem vehetnek úrvacsorát. Gergely bácsi fia jól sejtette, hogy a jelenlegi lelkipásztor engedné, nem utasítana el senkit az úrvacsorától. Visszatartja viszont a falu, a gyülekeze., a közösség erkölcsi rendje, íratlan törvénye.

Siklódi házigazdám, jóemberem néhány év múlva meghalt, és máig sem tudom: vajon úgy lépte-e át a földi élet küszöbét, mint úrvacsorára méltatlan, kirekesztett református hívő ember? Vagy rászánta magát és felüzent lelkipásztorának:

— *Tiszteletes úr, közeleg az óra és nem szeretnék úrvacsora nélkül meghalni. Magamhoz vehetem-e utoljára, ha nem követtem meggyét?*

Így tettek azok az idős siklói házások is, akik azért nem esküdtek meg, hogy ne veszítsék el külön-külön kevéske nyugdíjukat. Haláluk közeledtét érezve, úrvacsorát vettek, testükből-lelkükből eloszlott a sokáig fullasztó csomó, bog, s a férfi megnyugodva halhatott meg nemsokára.

Milyen törvény az, amely a XX. század második felében évtizedekre kirekesztette Szilveszter Gergelyt és társait az úrvacsorából? És miért, mitől szigorúbb a falu törvénye, mint a jelenlegi egyházi törvény és lelkipásztori gyakorlat?

Annyi kérdés fogalmazódott meg, hogy elhatároztam: nyomukba eredek. De mi is az eklézsiakövetés?

Az eklézsiakövetés a protestáns egyházfegyelem körébe tartozó büntető szokás, illetve büntető eljárás. A protestáns vallások elterjedésével 1563 óta az egész magyar nyelvterületen alkalmazták, kezdetben a házasságtörökkel, később szinte minden egyházi és világi bűncselekmény elkövetőivel szemben fő vagy mellékbüntetésként (Tárkány Szűcs E. 1981. 807.). Az egyházi bíróság elé kerülők leggyakrabban a következő vétkeket követték el: káromkodás, szitkozódás, ünnepi és vasárnapi munka, templomkerülés, az úrvacsorázás elhanyagolása, rendetlen templomi viselkedés, tiltott udvarlás, a jegyesség indokolatlan felbontása, házastársak civódása és különélése, házasságon kívüli nemi élet, szülőkkal szembeni tiszteletlenség, kocsmázás, korhelykedés, nyilvános botránnyokozás. A hatásköre a XVI-XVII. században igen széles volt, a XVIII. században a házassági-családi visszásságok kerültek előtérbe, míg más bűnök, például a vallásgyakorlat hanyagolása vagy a káromkodás kisebb számmal szerepeltek (Kósa László 1990. 459.). A bűnösséget a presbitérium állapította meg és egyúttal a büntetést is kiszabta. Ez abból állt, hogy a bűnöst a templomban, istentisztelet alkalmával egy különálló, fekete székre ültették, vagy a szószék mellé állítva, a gyülekezetnek háttal, fekete kendővel borították le, majd a pap, bűnösségének említése mellett a szószékről bűnbocsánatra hívta fel. Ekkor hangosan és nyilvánosan meg kellett vallania bűnét, és bűnbocsánatért kellett esedeznie, mire a pap megismételve bűneit, bűnbocsánatban részesítette (Tárkány Szűcs E. 1981. 807.).

Az eklézsiakövetés szokása a XVIII. század második felében vesztett erősségéből, s az életforma változásaival a legtöbb vidéken a XIX. században elhalt. Ezt a folyamatot találóan jellemzi Dr. Illyés Endre: “Az eljárás leegyszerűsödött és mindenestül fogva a lelkész és a bűnbeesett (legtöbbször parázna személy) négy vagy hatszemközt elintézett ügye lett. A mennyiségi és minőségi elértéktelenedés végleg értelmét veszítette, időszertlenné tette e korban az egyházfegyelmet” (Illyés Endre 1941. 173).

Mindhárom eddig idézett szerző hangsúlyozza viszont, hogy Erdélyben tovább fennmaradt az eklézsiakövetés szokása. Illyés Endre utal arra, hogy parázna személy ellen és leányszöktetés után még az első világháború után is szokásban volt. Tárkány Szűcs Ernő írja, hogy Erdély egyes községeiben napjainkban is alkalmazzák, nem nyilvánosan ugyan és némileg egyszerűbb formában, pénzbüntetéssel összekapcsolva. A büntetést elszenvedettekéről az egyház külön nyilvántartást vezetett. Kósa László az erdélyi református egyházkerület tekintélyesebb közjogi helyzetével magyarázza, hogy az egyházfegyelem hatályát jóval hosszabb ideig fönntudta tartani. “Úgyannyira, hogy az egyházi rendtartás máig tartalmazza a kirekesztést és az egyházkövetést. Leányszöktetés után és élettársi viszony törvényesítésekor a legutóbbi időkben is gyakorolták, de szinte teljesen titokban, késő este a parókián, négy szemközti szertartással” (Kósa L. 1990. 439). Végül hadd idézzem az erdélyi néprajzkutató Nagy Olgát, aki azt írja, hogy az eklézsiakövetés már csak szimbolikusan és csak néhány egyházközségben maradt fenn, nem a templomban, hanem a lelkészi irodán két presbiter jelenlétében történik. Sok faluban maga a közösség állt ellen az eklézsiakövetésnek (Nagy O. 1989. 323).

Egész rövidre fogva, ez a magyar néprajzi és egyházi irodalom általános, összefoglaló képe az eklézsiakövetés szokásáról. Az általános kép valóban ez, de éppen általánosító jellege miatt nem kapnak benne kellő fényt az árnyalatok, az eltérések, egy-egy falucsoportra, egyházközségre jellemző sajátosságok. Márpedig ezek nélkül az általános kép elhanyagolt, hézagos lehet. Végso soron rejtve marad egy-egy közösség belső értékrendje, mentalitása és ezek változásai az idők során. Szükség van részvizsgálatokra, jól meghatározott időbeli és térbeli metszet-elmzésekre is. Ilyen árnyalt vizsgálatot végzett Dr. Imreh István a Keresztúr fiúszékbeli székely falvak erkölcsi világáról a Matskási család levéltárában őrzött jegyzőkönyv alapján. A királyi főkormánysszék rendeletéből 1823-ban a széki tisztségviselők felkeresték a szék 38 faluját és kivallatták, összeírták, ki a bűnös, ki a vétkes, ítélték és büntettek. Összeírtak, elítéltek és megbüntettek 43 részegeskedőt, 23 verekedőt, 40 káromkodót, 47 pipázót, 22 tolvajt, 23 templomkerülőt, 12 szüleit nem becsülőt, 48 egyszer megeseit, 17 kétszer megeseit leányt, 11 házasságbontót, 21 hitetlenül élő. Ez utóbbiak eklézsiát követtek, a súlyosabb esetekben (ismétlődés!) 12-24 korbácsütést és áristomot kellett elszenvedniük. A nagysolymosi Koszti Máriának, akinek két törvénytelen gyermeke is van, nemcsak 12 korbácsütést osztanak ki, hanem azt is megígérik, hogy “ha ezután a botránkoztaó élet folytatásától meg nem szünnék, haja lenyiratva, a faluból csapattassék ki” (Imreh I. 1979. 25-36).

Az alábbiakban egyetlen udvarhelyszéki (jelenleg Hargita megyei falu, Siklód ekléziakövetési szokásának alakulását szeretném bemutatni, értelmezni a XIX. század közepétől napjainkig, három időbeli metszetben. A tényanyag alapján főleg arra keresem a választ, hogy milyen volt és milyen a viszony az egyház fegyelmező és büntető ereje, szigora vagy “engedékenysége”; és a közösség tagjainak erkölcsi értékrendje, fegyelmező és büntető szigora vagy engedékenysége között. Vizsgálódásom részét képezi egy székely falucsoportban (Siklódon kívül Sóváradon, Kibéden, Küsmődön, Makfalván, Szolokmában és Erdőszentgyörgyön) végzett vállalási néprajzi gyűjtésnek.

Siklódot jellemezve, Orbán Balázs azt írja, hogy a falut “protestáns szentföldnek hívják, mert lakói (1500 lélek) igen becsületesek, romlatlanok és vallásosak” (Orbán B. 1868. I. 142).

Hogyan büntették a múlt század közepén a székely *protestáns szentföldön* az erkölcsi vétségeket? A legsúlyosabbakat ugyanúgy, mint a nem messzi — dr. Imreh István által idézett jegyzőkönyv alapján — Nagysolymoson, félévszázaddal azelőtt. A siklódi szájhagyományban fennmaradt egy hasonló eset emléke. “Az öregek beszélték gyermekkoromban, hogy élt Siklódon egy Eszter nevű híres parázna nőszemély. Ki volt az egyházból teljesen közösítve. Előbb eltiltották az úrasztalától, majd eltiltották a templombajárástól. Azután ítéletet hoztak, ha így viselkedik, haját levágva kikergetik, kiűzik a faluból. Kiűzték, nem űzték, mint hajtották végre, arra már nem emlékszem, hogy mondták volna” (Kiss Károly 65 éves presbiter).

Az egyházközség levéltárában fennmaradtak viszont ugyanebből az időből az ekléziakövetés (megyekövetés, egyházkövetés) jegyzőkönyvei. A vaskos füzet címlapján ez áll: “Házassulandók kikérdezéséről és Egyházkövetőkről Jegyzőkönyv. Siklódi evang. ref. egyházban készült, Beke Dénes papságában 1875 évben az egyház költségén”. A jegyzőkönyvek az 1875-1894 közötti húsz éves periódusban készültek, 1886-1890-ből hiányzanak. Végeredményben tehát tizenöt év ekléziakövetési jegyzőkönyveit tartalmazza a füzet. Ime néhány jegyzőkönyv mutatóban:

1. 1875 november 16-án helybéli református hajadon Barabás Sára, helybéli evangélikus református nőtlen András Sándorral való törvénytelen együttalakásáért, ifjú Györgyi Mihály és Hegyi Márton érdektelen tanuk előtt rekonziliált törvényesen.

Hegyi Márton presbiter
Györgyi Mihály tanu

2. 1876 május 8-án helybéli ev. ref. Kiss Anna tilos szerelmi bűntényért, Hegyi Márton és Györgyi Mihály érdektelen tanuk előtt rekonziliált törvényesen, terhét vallván helybéli nőtlen Szilveszter Mózesre.

3. 1876 augusztus 24-én helybéli ref. elvirult Ciffra Judit tévedését megesmérve töredelmes szívvvel eklézsiát követett megyebíró Szilveszter Mózes és Hegyi Márton tanuk előtt, terhét vallván kövesdi Sós Ferenc nőtlen ifjura.

4. 1877 július 7-én helybéli özvegy Györgyi Juliánna Kandó Józsefné Györgyi Ferenc és Ágoston Mózes presbiterek előtt tévedését töredelmesen megesmérvén önként reconciliált törvényesen, bűntársnak vallván helybéli református Péter Mihályt.

5. 1880 június 29-én helybéli nőtlen ref. Hegyi József ugyan helybéli ref. Demeter Judit törvénytelen megterhesítéséért eklézsiát követett és 1878 dec. 18-án született és azon hónap 24-én megkereszteltetett és Demeter Judit neve után a 64.ik keresztelői könyvnyomaton beírva levő József nevű fiát magáénak vallván házassága által törvényesítette Hegyi Márton és Demeter Mózes presbiteri tanuk előtt.

6. 1882 év december 23-án helybéli ref. nőtlen Marton József múlt években Kiss Ágnes elvirult nővel való törvénytelen együttlakásáért megyebíró Marton Sámuel és presbíter Hegyi János előtt reconciliált törvényesen.

7. 1883 április 30-án helybéli ref. tizenkilenc éves Péter Juliánna Zsuzsánna parajdi szolgálatában megterhesedvén Borsos János és Demeter Izsák tanuk előtt reconciliált törvényesen, terhét vallván parajdi Simófi Lajosra.

8. 1886 február 3-án helybéli ref. Abodi István és elvirult nő Kont Anna törvénytelen együttlakásokért Hegyi Izsák és ifj. Borsos József érdektelen tanuk előtt reconciliálták törvényesen.

9. 1890 június 28-án Németi Regina ref. hajadon Kristófi Lukács pénzügyőrrel való tilos magaviseletéért Demeter Mózes és Balázs György érdektelen tanuk előtt reconciliált törvényesen.

10. 1849 május 4-én Abodi Juliánna önként reconciliált törvényesen bűntársnak vallván özvegy Péter Dánielt Bálint Péter és Hegyi János érdektelen tanuk előtt.

Az 1500 lelket számláló Siklódon ebben a 15 esztendőben összesen 60 eklézsiakövetésről készült jegyzőkönyv. Az évi átlag 4 eset, legtöbb 8, legkevesebb 1. A számok azt mutatják, hogy az eklézsiakövetés, mint egyházi büntető eljárás bevett szokásként létezett bizonyos vétségek büntetésére. A jegyzőkönyvek alapján és megfogalmazásában ezek a bűnök: "szerelmi bűntény, tilos szerelmi bűntény, tilos szerelmi társalgás, törvénytelen együttlakás, törvénytelen házasélet, törvényes házasságon kívüli együttélés, szerelmi bűnténybeli tévedés, törvénytelen megterhesítés, tilos magaviselet". A megfogalmazásokat folytatni lehetne, de mind-mind a szerelmi, nemi, családi, házastársi élet bűnei. (Egyetlen eset kivételével

1890-ből, amikor is egy idegenből származó fiatalember áttért a református vallásra és előtte eklézsiát követett). A jegyzőkönyvekbeli papi megfogalmazás szigorú, elítélő. Büntényt, tilosat, törvénytelen emleget, de gyakran az általánosság szintjén mozog: szerelmi bünténybeli tévedés, tilos magaviselet stb. Két csoport mégis viszonylag jól elkülöníthető: az egyik — a jegyzőkönyvek szóhasználatánál maradván — a szerelmi tévedés, törvénytelen megterhesítés. Vagyis a házasság előtti fiatalok által elkövetett vétkek. A második: törvénytelen házaselet, együttlakás, törvényes házasságon kívüli együttélés. Vagyis a házasság utáni paráznság. Az első leggyakoribb esete a megterhesítés, a házasság előtti gyermekszülés, a másodiké a törvénytelen házasság, a hitetlenül élés. Siklódon 1875 és 1894 között ezek miatt követtek legtöbbször eklézsiát.

A jegyzőkönyvek feltüntetik a bűnösök nevét, nemét, illetőségét, valóságát, legtöbbször életkorát, családi állapotát is: “helybéli református hajadon Kiss Ágnes, helybéli özvegy Györgyi Juliánna, elvált özvegy Demeter Judit, helybéli Kis Györgyi Ferenc leánya Györgyi Lidia, helybéli református 19 éves Péter Juliánna Zsuzsánna, református nőtlen Balázs Miklós, siklói ref. Barabás Sándor, nőtlen ifjú”. Nem véletlenül szerepel a felsorolásban csak két férfinév: az évi négy esetből háromban — vagyis összesen 45 esetben — egyedül és kizárólag nő követ eklézsiát. Hét esetben párosával jelennek meg, egyetlen esetben, 1878-ban több pár követ egyszerre eklézsiát. Ezzel szemben férfi, legény egyedül csupán a fennmaradó hét esetben. Hol vannak a férfiak? Az eljárás során legtöbbször utalnak a bűntársra is. Megkérdezik az eklézsiakövetésre jelentkező hajadonoktól, özvegyasszonyoktól és a jegyzőkönyvbe írják: “bűntársnak vallja Balázs György helybéli özvegyembert, törvénytelen terhét vallván helybéli nőtlen Szilveszter Mózesre, bűntársnak vallván Marton József nőtlen ifjut” stb. Az esetek háromnegyedét kitevő kizárólag “női” eklézsiakövetésből 34-ben megtudjuk a bűntárs nevét, illetőségét, foglalkozását, hollétét “terhét vallván egy kézdivásárhelyi kocsisra, terhét vallván parajdi Simófi Lajosra, bűntársnak vallván Hegyi József szabadságolt katona fiát. Hegyi Józsefet, terhét vallván kibédi Dósa Józsefre, bűntársnak vallván miklósfalvi Tóth Eleket, ki jelenleg Kolozsvárt tartozkodik” stb.

E sommás statisztikából is nyilvánvaló, hogy a kor erkölcsi felfogása mennyire “nőcentrikus”, szinte kizárólag őt okolja és bünteti a paráznságért. Ebben nem mutatkozik különbség az egyházi fegyelmezés és a közösség erkölcsi felfogása között, legalábbis a jegyzőkönyvek alapján nem mutatható ki efféle különbség. Ritka esetben követtek a siklói párosával eklézsiát, például akkor, amikor a törvénytelenül született bitang gyermeket törvényesítették és összeházasodtak. Arra vall ez, hogy nemcsak a “házasulandók kikérdezésekor”, azaz házasságkötés előtt volt kötelező,

hanem sokkal szélesebb érvényű. Minden esetben sor került rá, ha az erkölcsi vétség, "bűntény" nyilvánosságra jutott. A hagyományos falu erkölcsi élete a nyilvánosság előtt zajlott: Előbb-utóbb minden efféle eset a falu, a presbitérium tudomására jutott. Az eklézsiakövetés ebben az időben a lelkési lakáson történt, két érdektelen tanu, rendszerint a megyebíró és egy presbiter jelenlétében.

Az idézett jegyzőkönyvek természetesen csak részét képezik a múlt század második felében érvényesülő egyházfegyelmi felfogásnak és gyakorlatnak. Mégis levonható az a következtetés, hogy a múlt század közepén-végén Siklódon a református egyház fegyelmező ereje az erkölcsi vétségek, a parázناسág ellen még teljében volt. A "fent" és "lent" összehangolt rendszerként működött. Az egyházközség, az eklézsia elfogadta, magáénak vallotta az egyházi törvényt, a lelkipásztor és a presbitérium fegyelmező, intő, büntető szerepét. A hívek, a közösség erkölcsi felfogása, mentalitása, értékrendje egyezett vagy nem különbözött lényegesen a fegyelmezőkétől. A jegyzőkönyvek természetesen csak az egyik fél, ez utóbbiak felfogását tükrözik, viszont minden esetben külön hangsúlyozzák, hogy az eklézsiakövetők "önkéntesen rekonziliáltak". Vagyis, önként, jószántukból jelentkeztek és az egyházba visszavétettek.

Figyelemre méltó, hogy Siklódon ekkor az eljárásnak már enyhébb, zártkörű formáját gyakorolták, nem a templomban, hanem a paplakon, legtöbbször "nyolcszemközt" történt az eklézsiakövetés. Másrészt a faluban nem emlékeznek — az elején bemutatott esetet kivéve — az eklézsiakövetést megtagadók, visszaesők elleni egyéb büntető eljárásra, szabályra, hátrányos megkülönböztetésre. Például, hogy hová ülhetnek a templomi padokban, temetésükkor tarthatnak-e templomi istentiszteletet és vihetik-e koporsójukat a cinterembe stb. Efféle megkülönböztetés a Siklóddal szomszédos falvakban, így Sóváradon és Kibéden, napjainkig érvényben van, a lelkipásztort a hívek, a presbiterek figyelmeztetik betartására.

Úgy tűnik tehát, hogy ebben az időben a siklódiak az egyházi törvénynek és a közösség erkölcsi nyomásának engedelmességre inkább vállalták a bűn önkéntes, nyilvános vagy félig nyilvános megvallását az eklézsiakövetéssel, mint a kirekesztett állapotot, azt, hogy ne élhessenek az úrvacsora szentségével. Ezt az állapotot a kötelező egyházfegyelmelem és a népi erkölcsi felfogás, értékrend egyezésének, egyensúlyhelyzetének tekinthetjük.

Hogyan változott ez az állapot a következő, közel századnyi időben? A második metszetben — nagyot ugorva — századunk közepének szokásállapotát próbálom rögzíteni. Az egyházi levéltári adatokon kívül itt már eklézsiát követettek, presbiterek visszaemlékezésére is támaszkodhatunk.

Az alábbiakban négy olyan vallomást, véleményt, beszélgetést idézek, amelyben valamiképpenn jelen van az ekléziakövetés:

1. Aki nem esküdött meg addig, hogy állapotos lett, gyermeke lett, megýét kellett kövessen. Én is úgy jártam... Hát ez hosszú...

Az én szüleim fogadott gyermekek voltak. Édesapámat, Bónis Ferencet örökbe vette a nagybátyja, Györgyi Ferdinánd. Siklódi viszonylatban nagy gazdaság volt ott, száz hold birtok. a szomszédban a falu első gazdája lakott. Annak a nagygazda szomszédnak a leányát édesapámmal esszeházasították. Azt akarták az öregek, hogy az ő lányuk is örökölje azt a vagyont. De az a lány mást szeretett, s míg édesapám katona volt, elszökött, otthagytta apósát, anyósát, férjhez ment máshoz. Az öregeknek nem maradt senki segítség. Odavitték édesanyámat, hogy őt is örökbe fogadják. Édesanyám az öregasszonynak volt a rokona, közeli rokona. Házasságról az elején nem volt szó. Ha esetleg megszeretik egymást, össze is házasodhatnak. Így lettek férj és feleség. Reok maradt a vagyon. Aztán én is megszülettem.

A szomszéd öregeket bántotta erősen, hogy a fiatalok nem szerették egymást, a leányok nem ült meg édesapámmal. Dehát nem baj, mert volt egy másik gyermekük, a leánynak egy fiútestvére. S azoknak gyermekük. Megint egy összebeszélés volt, hogy az a gyermek elvesz engem. én kicsi leányka voltam, s azt mondták, hogy ez lesz a te férjed. Dehát az nagyobb volt nálamnál kilenc évvel.

Felnőttem, tizenhat éves lettem. Akkor vettem észre, hogy én azt a fiút nem szeretem, én inkább Pétert, a mostani férjemet szeretem. De mégis azt kellett szeretni, mert az hozzádvaló. Én ártatlan leánka, tizenhét éves koromban hozzá kellett menjek. Nem volt ekkor nekünk szavunk, nem mertünk szólni. Nem mertük mondani, hogy nem szeressük. De mégis meglátzódtott. Egy félévig vele laktam, de nem tudtam vele élni. Úgyes fiú volt, első családok voltak, lett volna kit elvegyen, de nekem minden gondolatom Péternél volt. Ha éjjel, ha nappal, róla gondolkoztam.

Közben Péter elment iskolába Keresztúrra. Egyszer hazajött a táncba... Egyik barátja felkért táncolni, s odaadott neki... Egyet kerültünk a szélén, nem mentünk középre, nehogy valaki valamit mondjon. A férjem ott volt... Ő nem kért fel, hanem elkéretett egy kakastollas csendérrel. Még meg se vártuk, hogy legyen a szereplőknek nóta, hazamentünk. Ott-hon másnap azt mondja anyósom, hogy az ő fia nem akar Péter András lenni. Volt egy asszony, akiről rosszat mondtak, hogy mással jár, a férjét Péter Andrásnak hívták. Miattam nem is kell, hogy az legyen, mondtam, s otthagytam. Elmentem édesanyámékhoz, elpanaszoltam, hogy milyen nehéz az életem, s hogy én nem megyek vissza. Mikor Péter meg-

tudta, mindjárt jött, s biztatott, ha nem szeretem a férjemet, ne töltsen velem az életem. Ő elvesz feleségül. Így aztán megtörtént, hogy állapotos lettem.

A kicsi már meg volt születve, s akkor esküdtünk meg. Megyét követünk, mert hitetlenül élünk s gyermek született. (Szilveszter Péterné Bónis Gizella, 1924).

2. A megyekövetést pont mű es megcsináltuk. Én az első férjemmel nem tudtam kijönni, s négy hónap múlva otthagytam. Meg voltunk esküdve normálisan, mint az első férjhezmenetelen. A szüleim úgy vélekedtek, hogy menjek vissza hozzá. Én nem akartam visszamenni, elmentem szolgálni. Tavasszal hazajöttem április elsejére. S akkor ez a mostani férjem mindenképpen azt akarta, hogy menjek hozzá. Én nem, mert nem akarok így menni, egyszer váljak el. Elmentem megint szolgálni Kolozsvárra, hogy ne legyek láb alatt otthon, s közben az uramnak is volt egy más valakije. Karácsony tövibe a mostani uram kijött értem, hogy jöjjenek haza. Újévre hazajöttem, s aztán abból házasság lett.

Január nyolcadikán hezzámentem. A másik férjemtől csak márciusban tudunk elválni. Valamikor augusztusban esküdtünk meg, 1950-ben, s akkor megyét követünk.

— Az esküvővel egyszerre?

— Szombat este volt ez a mű esküvőnk, augusztus 17.-én. Bejelentettük, hogy akkor meg fogunk esküdni. Kérnünk kellett a tiszteletes urat, hogy ne hírdessen. Mert nem olyan, nincsen olyan íze ennek az esküvőnek, mint amikor egy leány s egy legény esküszik. Már olyan kéntelen dolog. Meg kell esküdjünk, mégis házasok vagyunk, együtt lakunk, együtt dolgozunk, együtt dolgoztunk egész nyáron. Azelőtt presbiteri gyűlést kellett csináljon a tiszteletes úr, hogy bejelentse, hogy a jövő szombat este esküvő lesz megyekövetéssel. Jöjjenek el a presbiterek és mások is.

— A templomban volt a megyekövetés?

— Ott. Szombat este vót egy kis istentisztelet. Istentisztelet után mindenki bent maradt a templomban. Ki kellett állni az úrasztalához, a gyülekezet elé, liturgia szerint. A tiszteletes úr amit mondott, azt mű utána elmentük. Amit elköveztünk, azt megbántuk. Utána azonnal jött az esküvő.

— Sokan követtek megyét akkoriban esküvő előtt?

— Akkoriban sok ilyen házasság vót. Roppant sok. Csak a mű utcánkban három ilyen megyekövetéses esküvő vót. Hát nem törödtünk, eszünkbe se jutott, hogy menyek belé a bűnbe s osztán meg kell valljam. Evvel nem törödtünk. Vótak olyan házasságok, hogy a szülők nem találtak. Mondjuk nem elég birtokos a leány vagy szegényebb a legény. Az elsőbb családok nem ereszkedtek le a közepesekhez, s a közepesek se az elesett családokhoz. Ha a fiatalok szerették egymást, s rámenősebbek vótak, leelőlegezték egymást. A leány megterhesedett, bitangja lett. Aztán a legény feleségül

vette. A szülők megalkudtak, azt mondták a végén, a szülőnek rossz gyermeke nincsen. Sokan nem csináltak lakodalmat, elszöktették a leányt. Ha megszökött, nem kellett lakodalmat csinálni. S osztán megesküdek.

— Szégyen volt-e a leálynak, ha bitangot szült?

— Szégyen. A szülők is szégyellték, mások megértőek vótak. Demeter Eszterrel együtt vótunk leányok, s amikor ő megterhesedett, elmentünk, meglátogattuk. Mert amikor teherbe esett, többet nem ment a fiatalok közi. Emlékszem, Kis Marciné, a nagynénnye így vigasztalta:

— Elég szégyen, hogy így csináltátok. De nincs mit tenni, ezétt fé ne akaszd magadat. Ilyen még történt, nem te kezded, nem te végzed.

— Ilyen esetben kit ítélt meg a falu jobban, a a leányt vagy a legényt vagy egyformán mindkettőt?

— A leányt egy fokkal bñősebbnek tartották. Azt mondták, a férfiakat mind egy bordában szökték, de a leány kell ügyeljen magára. Még az énekben is így fújták:

Kis paprika, nagy paprika de csípős,

Siklódon amennyi lány vüselős.

Ha vüselős, mért nem ügyelt magára,

Mért feküdt le minden legény szavára?

(Vüselős = viselős, terhes). (Kiss Károlyné Hegyi Karolina 1930).

3. Apatársam is úgy szöktette meg anyatársamat. Apatársam szegény legény vót, anyatársam egy nagyobb gazda leánya. A szülők nem engedték a házasságot. Szerették egymást, elszöktek, elmentek Aradra, s összeházasodtak. Hány ilyen szöktetés vót az ok, a szülők belé nem egyezése. (Demeter Zsigmond 1930).

4. A feleségem meghalt, nyugodjék, s maradtam három gyermekkel. Öt évig özvegykedtem, de kénytelen voltam megédsülni. Ez 1961-ben volt. Egy olyan asszonyt vettem el, hogy meg voltak esküdvé az urával, de nem tudtak élni, mert részeges volt az ura. Kétfelé maradtak. Csak úgy tudtunk megesküdni, hogy előbb el kellett váljon a másik férjítől. Szinte egy év telt el addig. Mikor megesküdtünk, megýét követtünk.

Kénytelenek voltunk összeállni, de azétt engem a presbitériumból kitétek. Mikor a feleségem meghalt, presbiter voltam, s azétt váltottak le, mert presbiter létemre összeálltam, hitetlenül éltem. Nem lett volna szabad, de kénytelen voltam. (Hegyi F. Géza 1922).

Mint látható, a fenti szövegekből háromban (1, 2, 4) ekléziát követnek, egyikben (3) éppen ennek hiánya jelentéses. Ha abból a szempontból vizsgáljuk a történeteket, hogy elmondóik hogyan kerültek az ekléziakövetés szituációjába, a következő címszavakat sorolhatnók: “Összeházásítás, birtok és gazdaság, elszökés és elszöktetés, elsőbb, közepes és elesett

családok, szerették és leelőlegezték egymást, megterhesedett, bitangja lett, nem te kezded, nem te végzed, kénytelenek voltunk összeállni, hitetlenül éltem”. Természetesen összeállítható más címszó-sor is. A többszörös át-tétel — időbeli távolság, önigazoló beállítottság — ellenére ezek a történetek jól rávilágítanak a századunk közepén érvényesülő siklódi párválasztási, házasodási szokásokra és az azokat irányító normákra, szabályokra. Végző soron a siklódiak értékrendjére.

Ez az értékrend első pillantásra is megosztottnak tűnik. Két fő tényező mutatkozik: az egyik a vagyoni-társadalmi megosztottság, a másik az életkorbeli, generációs különbség. A két tényező legtöbbször összefonódott és a szülői kényszer (tekintély, szigor, beleszólás) formájában jelentkezett. A fiatalok, a házasulandók vagy elfogadták ezt vagy valamilyen formában visszautasították. Ha elfogadták és engedték magukat *összeházasítani*, következménye a rossz házaselet és — idők változásának a jele — az abból való menekülés lett. Az új párkapcsolatban való *szökés* legtöbbször hosszabb-rövidebb ideig tartó vadházassághoz vezetett. A szülői kényszer, beleszólás visszautasítására vagy kivédésére, a házasulandók természetes vonzódásának érvényesülésére két út mutatkozott. Az egyik: a fiatalok *leelőlegezték egymást*, szexuális kapcsolatot létesítettek, *bitangot csináltak* azzal a céllal (is), hogy a szülői beleegyezést kikényszerítsék. A másik a *leányszöktetés*. Ez történhetett a szülők ellenére, de szöktethettek leányt szülői egyetértéssel is. Szülői beleegyezéssel a szegényebrendűek, az *elesett családok* legényei szöktettek leányt, hogy megszabaduljanak a költséges lakodalomtól. Mindkét esetben a házasság törvényesítésekor eklézsiát kellett kövessenek. Századunk közepén Siklódon tehát egész rendszere létezett az olyan párválasztási, házasodási, együttélési szokásoknak, amelyek az egyházfegyelem szerint eklézsiakövetést vontak maguk után. Ebben nem egyedülálló sem a székelység körében, sem a távolabbi magyar és román néprajzi tájak viszonylatában, hiszen mind a leányszöktetést, mind a vadházasságot sokfelé gyakorolták. Mindkettőben népi intézményt, társadalmilag elismert népszokást kell látnunk. (Tárkány Szűcs E. 1981. 255-283).

Hogyan viszonyult mindehhez a vizsgált időszakban az egyházfegyelem, a presbitérium? Az idézett vallomások sejtetik: a szigor növelésével. A negyedik történet egy évig hitetlenül élő szereplőjét a presbitérium kizárja soraiból, a második történet szereplőinek pedig a templomban, a gyülekezet előtt kell eklézsiát követniük.

De miről tudósítanak az egykori források? Vizsgáljuk meg az egyházközség levéltárában található *Eklézsiakövetési nyilvántartó* adatait. Az irat alcíme: *“A szent asztaltól eltiltottak és eklézsiakövetők nyilvántartása”*. Első látásra furcsának tűnhet, hogy különveszi az eltiltottakat és az eklé-

zsiakövetőket, de mint látni fogjuk, az első csoport jóval népesebb, mint a második. Figyeljünk az 1948-1958 közötti évtizedre: összesen 158 esetben tiltott el egyháztagot úrvacsorától a presbitérium. Az eltiltás oka: 103 esetben a törvénytelen házasság, 31-ben polgári házasság (a házasfelek egyházilag nincsenek megesküdve), 12-ben törvénytelen szülés (bitang), 1 esetben lopás, végül 6-ban adventista tévelygés. Vajon hány személyt érinthetett ez a 158 eset? A törvénytelen házasság és a polgári házasság kategóriájában a két házastársat, a többiben egyetlen személyt. Az eltiltottak száma így is megközelítette a 300-at. Siklód összlakossága ebben az időben 2000 lélek. A felnőtt, konfirmált és úrvacsorával élők arányát tekintve, arra a következtetésre jutunk, hogy ebben az évtizedben a siklói református gyülekezet minden negyedik tagját érintette az eltiltás. Természetesen ez pontatlan, jelzésértékű számítás csupán. De valószínűleg ez a legnagyobb arányú úrvacsorától való eltiltás ebben az időben az egész erdélyi református egyházkerületben.

Az eltiltási, eklézsiakövetési okok között ugyanazok vezetnek, mint a múlt század második felében, de az esetek száma — az általános csökkenési tendencia helyett — lényegesen megnövekedett. Erre a folyamatra utalnak a vizsgált két periódus közötti időszakból származó egyházi iratok feljegyzései is. Ime néhány példa Péterffy László a siklói egyházközség története című kéziratos monográfiája alapján. 1907-1908: Pár év óta a még 20. életévet be nem töltött ifjak cifra lakodalmazással vesznek hajtadon lányokat feleségül s élnek vadházasságban a családi élet kényszere nélkül. 1900-1915 között évente átlagban 7-8 törvénytelen gyermek született. 1920-1930 között legtöbb a leányszöktetés és a cifra lakodalom. 1931-ben a presbitérium egyházközségi szabályrendeletet készít *“a törvénytelen házasság, gyermekszülés és leányszöktetés tárgyában”*. Ez a határozat nemcsak az úrvacsorától tiltja el a bűnösöket, hanem a templomtól is, az eklézsiakövetőket pedig pénzbüntetéssel is sújtja. Hasonló szigorú határozatot hozott négy évvel korábban a szomszédos sóváradai presbitérium.

Az adott társadalmi, erkölcsi kihívásra tehát a lelkipásztorok és presbitériumok az egyházfegyelem szigorításával válaszoltak. Ebben fontos szerepük volt az egyházi törvényekhez mereven ragaszkodó ún. *“szigorú papoknak”*. Századunk derekán Siklódon kívül Küsmődön, Sóváradon és Szolokmán is ilyen típusú lelkészek szolgáltak. Felkutatunk minden, eltiltásra jogosító esetet. *“Az úgy történt, hogy úrvacsoraoasztás előtt presbiteri gyűlést tartottunk. Ezen a tiszteletes úr megkérdezte, tudunk-e valamilyen bűnről. Valameylük presbiter vagy a megyebíró jelentette, amit már úgyis az egész felu tudott, hogy ez és ez ilyen és ilyen bünt követett el. Akkor két-három presbiterből álló bizottság utána nézett, vajon igaz-e, amit je-*

lentettek. *S akkor az a presbiter, akinek a körzetében az illető lakott, a tizes, felszólította az eklézsiakövetésre. Ha erre nem volt hajlandó, akkor tudomására hozták, hogy el van tiltva az úrvacsorától. Más esetben önként jelentkezett valaki: »Elkövettem ezt és ezt a hibát, megyét akarok követni, mert úrvacsorával szeretnék élni.« Az én időmben ez így volt". (Papp Z. Mózes megyebíró, sz. 1917).*

A szigorú papok idején Siklódon felújították azt a régebbi eklézsiakövetési eljárást, hogy nem a papilakon, két tanu előtt folytatták le — mint ötven vagy száz évvel ezelőtt -, hanem nyilvánosan, istentisztelet alkalmával a templomban. Ennek indítékával a hívek tisztában voltak. *"Azért követelte a tiszteletes úr a templom népe előtt, hogy még jobban szégyelljék magukat. Később egy része azt mondta, elmenyen a tiszteletes úr házához, követ ott megyét, de' nem a templomban a nép előtt. Bizonyos esetekben a tiszteletes úr is kivételt tett. Egy-két nagygazdának megengedte, hogy a papilakra menjenek. Egy presbiter, Filep Imre bácsi közbe szólt, hogy vagy mindenki a templom népe előtt vagy mindenki a papilakon, ne tegyen kivételt. Azért Imre bácsit a presbitériumból kitették volt". (Papp Z. Mózes).*

Központi kérdésünknel maradvá, ezt az állapotot a következőképpen jellemezhetnők: Többféle (ismert vagy külön vizsgálatot igénylő, általános és helyi) tényező hatására századunk első felében Siklódon valóságos intézménnyé váltak, duzzadtak az addig is gyakorolt, népi párválasztási szokások: a leányszöktetés, a házasság előtti gyermekszülés és a vadházasság, a népi emlékezet, a vallomások tükrében úgy tűnik, hogy ebben a folyamatban az egymást követő nemzedékek értékrendbeli eltéréseinek volt fontos, talán döntő szerepük. A felnőttek legfőbb párválasztási szempontja a család birtoka, gazdasága, rangja. Ezt próbálták érvényesíteni. A fiatalok egyre inkább a személyes vonzódás, a szerelem. A sok leányszöktetés, bitangszülés, korai második házasság az értékrendbeli válság jelenének, és a fiatalok erkölcsi lázadásának is tekinthetők a hagyományos népi jogszokások keretében. Az értékrendbeli összeütközésből legtöbbször a fiatalok kerültek ki győztesen. A felnőtt értékrenddel való szembekeverülés és összeütközés után a fiataloknak vállalniuk kellett az egyházi törvénnyel való összeütközést, annak büntetését is. Ebben a helyzetben kétféle magatartásmintát követtek. Az egyik a hagyományos: legtöbbször folytatták az előző nemzedékek gyakorlatát, kötelezőnek érezve a községi szabályokat és az egyházi törvényt: ekléziát követtek. Csoportjuk, korosztályuk, a párválasztók értékrendjét követve *"mentek bele a bűnbe"*, de elviselték az eklézsiakövetést is. A kettő közül az előbbinek tulajdonítottak nagyobb fontosságot, az utóbbit szinte kötelező formáságnak tekintették.

Az egyházfegyelem szigorítása, az ekléziakövetés nyilvános, nagyobb megszegyenítő hatást célzó formáinak visszaállítása jobbára hatás-talan maradt. A tüzetesen felkutatott nagyszámú eltiltás nem gátolta meg a siklódiakat abban, hogy a magukra érvényesnek tartott párválasztási, cselekvési mintákat kövessék.

Sőt, az idejétmúlt, de mégis érvényben levő egyházfegyelmi törvény-hez való merev ragaszkodás a céljával ellenkező hatást ért el, a visszájára fordult. Az eltiltottak egy része — ellentétben a múlt századdal, de a korabeli falvak többségének reformátusaihoz hasonlóan — már nem kö-vetett ekléziát. A nyilvános eljárás szégyene sokakat visszatartott, inkább vállalták az eltiltott, kirekesztett állapotot. Ez a szemlélet nem tudta kezel-ni az idősebbkori második, procedurálisan elhúzódnó házasságokat sem. Mindent egybevetve: a megkésett ekléziakövetési gyakorlat inkább úrvac-sorától, templomtól, egyháztól elidegenítő hatást ért el. Nem sikerült megváltoztatni az adott történelmi pillanat népi párválasztási szokásait.

Végül, a harmadik metszetben az ekléziakövetés jelenét, az utóbbi negyedszázad állapotát szeretném vázolni. Ezt egy átmeneti időszak, az 1959-1968 közötti évtized előzi meg. Ebben 19 esetet jegyeztek nyilván-tartásba. Összesen 37 személyt tiltottak el az úrvacsorától, pontosabban szólva annyian követtek ekléziát. Az okok a régiiek, az ismertek. törvény-telen házasság 12 eset, polgári házasság 3, leányszöktetés 3, törvénytelen férjhezmenés más faluba 1. Minden bejegyzett eset után ez olvasható: ekléziát követtek és megesküdtek. Tehát nem az eltiltásról, kirekesztet-tekről készült kimutatás, hanem az esküvővel egybekötött ekléziaköve-tésről. Az évi két eset jelzi: változóban van, vagy teljesen megváltozott a szokás megítélése.

A jelenlegi siklódi lelkészházaspár, Incze Ilona és Incze Zoltán nem vezet nyilvántartást az ekléziakövetésről. Tájékoztatásuk szerint siklódi szolgálatuk kezdete, 1968 óta évente 1-2 eset fordul elő. Az elején utal-tunk arra, hogy az erdélyi református egyházkerületben "az egyházi rend-tartás máig tartalmazza a kirekesztést és az egyházkövetést", de erről régóta nem kérnek és a lelkipásztorok nem is vezetnek nyilvántartást. A siklódi lelkészházaspár annak a teológiaiag kikristályosodott korszerű né-zetnek a híve, hogy a református egyház nem megköti a házasságot, ha-nem megáldja. Nem keresik, nem kutatják azokat a híveket, akiket el lehet tiltani az úrvacsorától, ha nem követnek ekléziát. Nem köteleznek senkit az ekléziakövetésre. Azokat fogadják, akik az egyházat, a lelkipásztort önként megkeresik. Őket nem utasítják el. Végsősoron idejétmúlt, tarta-lom nélküli törvénynek tartják az eltiltást és az ekléziakövetést.

Hogyan viszonyul ehhez a szemlélethez és egyházi gyakorlathoz a gyülekezet, a falu?

Az évi egy-két eset azt mutatja, hogy lépést tart vele. Az ekléziakövetés ezekben az évtizedekben szórványossá, csökevényessé vált Siklódon is, akárcsak a szomszédos falvakban. Általánosítva így igaz, de mégsem ennyire egyszerű. Tény, hogy Siklódon is megszűntek az eltiltást és ekléziakövetést kiváltó okok: nincs leányszöktetés és alig van vadházasság. A fiatalok egyházi esküvő nélkül nem kötnek házasságot. A föld magántulajdonának megszűnése, a kollektivizálás (1962) után a fiatalok rendre elhagyták a falut, a közeli városokba, Székelykeresztúrra, Székelyudvarhelyre vagy a távoli Aradra és a Bányaságba (Zsil völgyi bányászvárosok) mentek dolgozni. Ipari munkát vállaltak, elköltöztek a faluból. Az egykori nagylélekszámú gyülekezet az egynegyedére csökkent. Alig maradt fiatal a faluban; Siklód lassan az öregek falujává vált. A városra költöztek első és második nemzedéke nem szakította meg a kapcsolatát a szülőfaloval. A lakodalmakat rendszerint otthon tartják, akkor is, ha egyik házasulandó fél sem él Siklódon. A párválasztás viszont már nem az egykori siklói minták szerint történik. A birtok, a vagyon, a föld elérte telenedett. Már nem értékrendbeli összeütközést kiváltó tényező. Átalakulóban, csökkenőben van a hagyományos értelemben vett rang értéke is a párválasztásban.

A házasság előtti nemi élet és gyermekszülés megítélésében viszont nem tűnt el a generációs különbség, a hagyományos erkölcsi felfogás és a mai gyakorlat közötti összeütközés. Így előállhat az a helyzet, hogy a "lent" szigorúbb mint a "fent"; ugyanazért a "bűnért" az egyház már nem kötelez nyilvános bűnbánatra vagyis ekléziakövetésre, de a közösségi elvárásoknak megfelelően, a szülő hagyományos módon büntet. Emlékezhetünk az egyik előző szövegben említett megesezt leányra, akit leánytársai meglátogattak, mert ő már nem mehet többé közéjük. A népi erkölcsi büntetés hasonló módja él tovább az alábbi történetekben is:

I. Akkor a menyasszonynak még piros koszorú volt a divat. A legények kalapbéli bokrétájából csinálták, hat-hét bokrétából, összepáztították párta alakban. Na, jött a lakodalom. Azt mondta Eszter édesanyja: "Nem teszel koszorút".

— *Miért? Mit jelképezett a koszorú?*

— *A leány leányságát. S az édesanyja nem engedte Eszternek, hogy feltegye. "Felveszed a nagykabátot, koszorú és slájer nélkül esküszöl". Az idegenből jött vendégek meg voltak botránkozva, hogy hát ez miért van, ilyen szép leány, s mégse menyasszony. Azt mondta az édesanyja: "Nem érdemelte meg". Akkor még nem volt nyilvánvaló, a világ még nem tudta, de ő tudta. Hét hónap múlva meglett a gyermek.*

— *Mit szóltak a siklóiak ehhez a büntetéshez?*

— *A falu jó szemmel nézte. Jól tette, hogy megbüntette. (Kiss Károlyné Hegyi Karolina).*

2. *H.G.-vel is ez történt, nem volt menyasszony. Se slájer, se koszorú. Itt is azt mondta az anyja: "Nem érdemled meg". Akkor derült ki, amikor már jöttek az esküvőre, hogy az anyja miért nem engedte. Ha nem modnja, hogy ezért, meg azért, a világ soha meg nem tudja. Én sem tudtam róla semmit, nem kellett megét követni, nem is követtek eklézsiát. (Incze Zoltán lelkipásztor).*

Bár az ilyen esetek ritkák, eltűnőfélben vannak, a népi erkölcs és szimbolikus kultúra kutatója számára elsőrendűen figyelemre méltóak. Ezekben a szimbolikus cselekvésekben és a róluk alkotott véleményekben érhető tetten legtisztább formájában egy-egy közösség erkölcsi felfogása, értékrendje. A menyasszonyi koszorú megtiltásával a büntetés szigorú és kérlelhetetlen. Lehetne álszent, képmutató, ehelyett kegyetlenül nyílt. Éppen ezáltal *becsületesebb, siklódiásabb*, mint az előző időszak fentről megkövetelt, de formálissá vált eklézsiakövetési gyakorlata.

Az ilyen esetek továbbélése arra is ösztönöz, hogy elhárítsuk a siklódiaktól azt a vádat, miszerint különösen paráznák lettek volna. Ezt főként az egyházi iratok állították, első helyen említve a *gyülekezeti bűnök* lajstromában a paráználkodást. Az idézett énekekben önmagukat is így jellemezték: *"Siklódon amennyi lány, vüselős"*. Lehet ebben valami, de az eklézsiakövetés szokásának alakulása azt bizonyítja, hogy nem voltak különösebben vagy kevésbé paráznák, mint a környékbeli falvak lakói. De *protestáns szentföldként* jobban szemmel tartották az erkölcsi vétségeket. Az ének is kérdéssel folytatódik: *"Ha vüselős, mért nem ügyelt magára?"* Erkölcsi normarendjükhöz mélyebb gyökerekkel kötődtek, mint a szomszédos falvakban. Az elfogadott normáktól eltérni bűn és szegény. És büntetést vont maga után. Ez volt az egyházi törvény és ez volt a hagyományos értékrendjük belső, íratlan törvényé is. Századunkban ezeket többféle normaszegés keresztelte, de alapjában érvényben maradtak.

A siklódiak lázadoztak az eklézsiakövetés ellen, de nem utasították el teljesen, nem fordultak szembe vele, mert megfelelt a törvényre és szegyenre alapuló erkölcsnek és magatartásmódnak.

Ez az állapot most van változóban. Miközben a fiatalok, a házasulandók alig tudnak valamit az eklézsiakövetésről vagy nem is hallottak róla, az idősebb nemzedék még a régi törvény szerint gondolkodik és cselekszik. Jellegzetes esetei ennek az egykori normaszegők magatartása. Őket napjainkban is az a felfogás vezérli: nem vehetnek úrvacsorát, mivel bűnjük van és nem követtek eklézsiát.

1. *E-nek is lett egy ilyen szerelemgyermeke. Sokáig úgy vót, hogy a legény nem vette el, osztán mégis hezzament. Mondogatta nekem: "Elmennék a templomba, Lina nénnye, de ma úrvacsorát adnak, s én nem vehetek". Mondom neki: "Kövess már megét, mondd el azt a kicsi mon-*

dókát”. De ő nem. “Ó, Lina nényye, szégyellem odaállni”. Nem követett megyét, s nem vesz úrvacsorát most sem. A nem”. (Kiss Károlyné Hegyi Karolina).

2. “Egy öregasszony a férje után hadiözvegy nyugdíjat kap. Férjhez ment egy másik emberhez, de nem esküdtek meg, mert akkor elveszti a nyugdíját. Olyan rendes életet éltek, hogy annál különbet az összes úrvacsorázó közül sem senki. De vadházasok. Hívő emberként nem vettek úrvacsorát 80 éves korukig. Ugy érzik, hogy ez a törvény, nem vehetnek úrvacsorát. Lehet, ha az úrasztalához járulnának, azt mondanák a faluban: ezek titokban valamikor megesküdtek. Meg lenne a falu győződve róla, hogy össze vannak házasodva törvényesen”. (Incze Zoltán lelkipásztor)

3. Van egy idős házaspár. A férfi azelőtt nem volt megnősülve, az asszony rég özvegyasszony, s együtt dolgoztak. Addig s addig, hogy összeálltak. Az asszony rendes templombajáró, akarná a házasságot, de a férfi nem akar törvényesen esküdni, mert unja. Menjen vérvizsgára, s a polgári esküvőre Etédre? Azt mondja, ilyen idős emberhez nem méltó a cirkusz, nem hajlandó erre. Az asszonynak az a legnagyobb fájdalma, hogy nem jöhet úrvacsorát venni. Nem merne kiállni. Pedig nem kerülne ki, sem Zoltán, sem én. Én már ki nem kerülném, felfogásomból adódóan, mert ezt a biblia sehol elő nem írja. (Incze Ilona lelkipásztor).

A most élő idős siklói nemzedék számára tehát még olyan erős a régebbi egyházi törvény és a szégyen ereje, erkölce, hogy nem meri áthágni, még akkor sem, ha az úrvacsorával való élésnek már nem feltétele a kötelező eklézsiakövetés. Akkor sem, ha az adott egyházközségben a lelkipásztorok más magatartásmintákat is helyesnek, erkölcsösnek tartanak. Olyan felemás helyzet ez, amely sok egyszerű hívő ember életét, öreg napjait megkeserítheti. Ez az állapot nemcsak Siklódra jellemző, hanem nagyon sok olyan egyházközségre, amelyben az elmúlt évtizedekben még érvényben volt az eklézsiakövetés. Bármennyire is érthető és méltánylandó ennek az idős nemzedéknek a felfogása, a vallásgyakorlás oldaláról nézve helyzetük már-már tragikus. Az egykor megkövetelt szokáshoz me-reven ragaszkodva önmagukat fosztják meg a természetes, bensőséges vallásgyakorlástól, az úrvacsora szentségével való éléstől.

Ezzel tulajdonképpen visszakanyarodtam Szilveszter Gergely bácsihoz, akinek az esetéből kiindultam. Negyedszázadig nem vett úrvacsorát, mert törvénytelen házasságot követett el, és szégyellte olyan “üdültötten” megyét követni. A siklói eklézsiakövetés másfél százados történetén végigtekintve megértem őt, de hinni szeretném, hogy élete vége felé “elkövetett” még egy normaszegést: feleségével együtt megyekövetés nélkül is úrvacsorázott.

IRODALOM

- Illyés Endre*
1941
Egyházfegyelem a magyar református egyházban a XVI-XIX. században Debrecen
- Imreh István*
1979
Ósök és erkölcsök Keresztúr-füszékben. In: Erdélyi hétköznapiak 1850-1950. Buk.
- Kósa László*
1990
Protestáns egyházas szokások és magatartásformák. In: Magyar Néprajz VII. Népszokások. Néphit. Népi vallásosság. Bp.
- Nagy Olga*
1989
A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák. Bp.
- Orbán Balázs*
1868
A Székelyföld leírása... I. kötet.
- Péterffy László*
A siklódi egyházközség története (kéziratos monográfia)
- Tárkány Szűcs Ernő*
1981
Magyar jogi népszokások. Bp.

A népi mesterségek egy sajátos — vallással, művészkedéssel és árusító tevékenységgel is egybekötött — ága a Mezőség nyugati peremén néhány egymáshoz közel eső falu több román családját mintegy két évszázadon át foglalkoztató ikonkészítés.

E foglalatosság érdekes termékeire már a századforduló táján, a kolozsvári néprajzi múzeum szervezése éveiben fölfigyelnek a gyűjtők. Így pl. 1899-ben előadás kíséretében be is mutatják a hesdái népies fametszet-gyűjteményt¹⁾, a múzeum megnyitására kiadott kalauzban pedig külön ismertetést kapott a mikolai üvegfestmények csoportja.²⁾ A múzeumi ikongyűjtemény létrehozásában Orosz Endrének és Roska Mártonnak volt kezdeményező szerepe, majd olyan kutatók fáradoztak továbbfejlesztésén mint Romulus Vuia, Ion Mulea, Gheorghe Pavelescu, majd Dumitru Irimie és mások, kik a népies ikonok tanulmányozóiként ezekről többnyire tematikai és stílusjegyeket elemző szakírásokat is közöltek. Jórészt az ők és múzeumi gyűjtőtársaik érdeme, hogy jelenleg az Erdélyi Néprajzi Múzeum népszokás-folklor osztályán mintegy félezer népies ikon található. Ezek jelentős része iklódi és delgelegi (vagy sárdányi) fára festett, mikolai eredetű üvegre festett, valamint hesdái eredetű fametszet-nyomatú szentkép.

Az én figyelmem először akkor fordult fokozottabban a román népies ikonok felé, amikor, az 50-es években Gyalui Farkasné kérésére a férje hagyatékából a hesdái fametszet-nyomatokra vonatkozó följegyzéseit közölhető dolgozattá állítottam össze.³⁾ Gyalui meglehetősen kusza följegyzéseinek megértése érdekében ki kellett szállnom Hesdára és szóbaállnom az egykori fametszetek és lenyomatok utolsó készítőinek még élő utódaival. Gyalui följegyzései, majd első és második hesdái utam, valamint mikolai adatgyűjtéseim lehetővé tették, hogy közelebbről megismerkedjem a népi ikonkészítő központoknak kész produktumain túl ezek előállítására és árusítására kérdéseivel is. E helyszíni gyűjtéseimet, valamint a vonatkozó szakirodalom és múzeumi ikongyűjtemény áttanulmányozását követően már kezdeményezhettem a múzeumi “népi ikonok” kiállítás rendezését, arra törekedve, hogy a kész termékek tematikai és stílusi meghatározásán túl a látogatók betekintést nyerjenek egyrészt az előállítók műhelyitkaiba és alkotói szemléletébe, másrészt abba, hogy e “szentképek” valójában milyen kultikus és díszítő funkciót tölthettek be a vásárlók – a mezősegi román parasztok – otthonában⁴⁾.

A természeti jelenségek megszemélyesítése, emberfeletti erővel való felruházása és kultikus célú megjelenítése egyidős az ember első vallásos képzeteivel. Az okozati viszony ismeretére épülő, vagy ezt kereső modern gondolkodást megelőző primitív, ún. prelogikus vagy mágikus észjárás szerint a kívánság ábrázolása kép, plasztika, vagy pantomímia formájában azonos lehet magával a kívánt dologgal, megfelelő mágikus praktikával megidézhető és birtokba is vehető.

A természet törvényeit még alig ismerő, de azzal állandó harcban álló ősrünk eme hite az egyik alapja az ember művészi tevékenységének, amely olyan alkotásokban csúcsozott ki, mint pl. a jégkorszaki altamirai barlangfestő bölénye, az óegyiptomi Abu-Simlel-i sziklatemplom legendaábrázolásai vagy az ógörög Praxitelész istenszobrai. Az istenképek mágikus erejébe vetett ősi hit a tízparancsolat rendelkezése ellenére is átöröklődött aztán a római és bizánci kereszténységbe is. Amott a szentképfestők céhek keretében dolgoztak, emitt a gazdagabb kolostorok lettek az ikonfestés központjai.⁵⁾ Ilyen nevezetes központja volt a keleti egyháznak pl. a görögországi Athos vagy az oroszországi Zagorszk-i kolostor, melyek századokon át irányt szabtak az ortodox ikonográfiának, messze földön, így a románságnál, Erdélyben is.⁶⁾

A románság körében a XVII. század folyamán ugyancsak kialakulnak bizonyos önálló stílussal rendelkező ikonfestő központok. Havasalföldön és Moldvában – egyes fejedelmi támogatást élvező kolostorokban – valószínűleg festőiskolák keletkeztek⁷⁾. Erdélyben szintén a XVII. századtól van tudomásunk román ikonfestőkről akik falusi papok, barátok vagy kántorok. Közülük nevezetességre tett szert a már görögkatolikus nagyiklói Lukács (Luca) nevű pap, akinek fatáblára festett szentképén egy 1699-ben itt járt osztrák katona Máriát könnyezni látta. Ez oly híressé tette a képet, hogy az ezt őrző mikolai görögkatolikus fatemplom búcsújáró hely lett.⁸⁾ A kép csodatevő híre, a miatta népes mikolai búcsú, az itt létesített kis kolostor szentképfestő szerzetesének példája és a közeli Szamosújvár egyik élelmes örmény kereskedőjének biztatása hozzájárult ahhoz, hogy Iklód után Mikolán és Hesdátón, e három szomszédos faluban az ikonkészítés egyre többek kerésétét biztosító iparszerű foglalkozássá váljon.

Az iklói pap fa-ikon festésének jövedelmező tudománya idővel a közeli Dengeleg és Sárdány görögkatolikus lakói közt is elterjedt: 1815-ben Dengeleg román lakói engedélyt kérnek, hogy az általuk festett szentképekkel ezek árusítása végett Havasalföldre is mehessenek⁹⁾, 1843-ban pedig a szomszédos Sárdányról jegyzik fel, hogy "lakói mint festőművészek nagy kereskedést üznek a honban szent képekkel (ikanyele), melyek főcékeit teszik az oly szerény kinézésű oláh lakoknak..."¹⁰⁾. Lehetséges, hogy a tőszomszéd Hesdátón is fa táblára festéssel kezdődött az ikonké-

szítés, hiszen még a kissé félreesőbb Mikolán is századunkig foglalkoztak fa ikonok, fa feszületek és templomi zászlók festésével¹¹⁾, s az 1972-ben leégett helybeli fatemplom mennyezete és táblaképei is idevaló mester (Belindeanu Ștefan) művei voltak (1860-ból). Az Iklódról és Mikoláról ismert fatáblára festett és gyantás olajjal rögzített képek lassúbb s igényesebb munkák voltak, amihez a fatábla előzetes előkészítése, alapozása, az egyenkénti előrajzolás és színkeverés kellett, nagyobb képzettséget és tudást igényelt, s így a mester csak megrendelésre (többnyire templomok számára) fogott munkához.

Mikola, mint említettük, a XVIII. századtól búcsújáró hely lett: minden augusztus 27-én és szeptember 20-án (a régi görög naptár szerinti Nagy- illetve Kisboldogasszony napokon) rengeteg román hívő sereglett a “csodatevő” Mária képhez, köztük számos beteg, kik gyógyulásukért áldozatként betegségüket jelképező ezüst- vagy viaszalakokat (láb, kéz, szem, szív stb.) adományoztak a templomnak¹²⁾. Az idesereglők ugyanakkor szívesen vásároltak minden, a Mária képpel összefüggő emléktárgyat. Ilyenek voltak elsősorban az itt készült szentképek, ha ezeket előzőleg a “csodatevőhöz” érintették s így maguk is mágikus erővel rendelkezők lettek. Az igény olyan széleskörű lett, hogy kielégítése már nem volt lehetséges a hagyományos faikon festéssel, hanem a gyors és olcsó előállításához – talán még ugyanaz a faikonfestő szerzetes bevezette az üvegfestő eljárást. A helybeli fatemplomban – leégése előtt – láthattunk ilyen korai (XIX. sz. eleji), még kis méretű, gondos rajzú, aprólékos festésű és hibátlan cirillbetűs feliratú üveg-ikonokat, amelyek könnyen megkülönböztethetők voltak a későbbi gyors szalagmunkában gyártott paraszttermékektől.

Az üvegfestésnek, a táblaüvegyártás elterjedésével, a XVIII. században számos központja volt Bajorországban, Ausztriában, Csehországban, Lengyelországban, valamint Svájc és Magyarország katolikus vidékein,¹³⁾ s a XIX. század elején már művelőjére talál a mikolai kolostor szerzetesinél is, honnan aztán elterjedt a falubeliek közt is. Úgy tűnik azonban, hogy e mesterség elterjedése a parasztnak körében fokozatosan történhetett, valamelyes egyházi-kolostori irányítás, vagy legalábbis felügyelet alatt, vigyázva nem is annyira a kivitelezés technikai-művészi színvonalára, mint inkább az ábrázolás kánon-előírta szabályaira. Erre utalhat pl. az az 1870-es évekbeli megjegyzés, hogy Mikola “székhelye az oláh szentek festészeti iskolájának”¹⁴⁾, vagy talán az a századvégi adat is, mely szerint “a községben nagyban foglalkoznak szentképek festésével”, hozzátevé, hogy “legkeresettebb festő a diakonus”, vagyis egyházi hivatalos személy¹⁵⁾. Kétségtelen, hogy a századforduló táján múzeumba került mikolai

üvegfestménypapír-sablonok (vörös ceruzával húzott, leegyszerűsített rajzok) jó rajzolóra valló és a kánont is ismerő értelmes munkák. A mikolai üvegikonfestés századunk elejére válik népfoglalkozássá. Ekkor már a mikolaiakról általában jegyzik meg, hogy “kiváló szentképfestők” akik üvegfestményeikkel “összejárják az országot”; e szentképeket “Szűz Mária csodatevő képéhez értetik, azért árujuk messze földön keresett.”¹⁶⁾

Az üvegfestés technika lényege, hogy az e célra készült vonalas rajzú sablonra üveglapot helyeznek, amire rámásolják a képet. Mivel az üveglap a ráába festett oldalával befelé (hátrafelé) kerül. a látható kép a sablon tükörképe lesz. Ezért a régebbi sablonok rajzolói ezzel számoltak s pl. a szövegeket s betűket fordítva (jobbról balra) írták fel, azonban az általunk a 60-as években a mikolai paraszt üvegfestőknél talált magukkészítette papírsablonok egy részére a szövegek is “direktben” voltak rámásolva a bolti szentképekről s így az eme sablonok után készült üvegfestményekre fordítva kerültek a feliratok. Mikor ezt szóvá tettem, az üvegfestő azt válaszolta, hogy ennek nincs jelentősége, mert a szöveg csak dísz volt, hiszen amikor e sablonok készültek (a 30-as években) a vásárlók közül még alig tudott valaki írni-olvasni.

Mikolán 8 parasztcsaládot soroltak fel, amelyek a század első harmadában még főfoglalkozásból üvegre festett ikonokat készítettek. Rajtuk kívül, télen át még néhány tehetősebb földműves is dolgozott. A családi műhelyben az ikonkészítés sorozatban és szalagmunkában történt. Egy-egy sablon után egyhuzamban többszáz példányt festettek a megfelelő – 15 és 35 cm közt ingadozó, álló vagy fekvő téglalap – méretűre kivágott vékony üveglapokra. A család egyik tagja csak a körvonalakat húzta meg és a szövegeket írta föl vékony ecsettel feketével, vagy ritkán fehérrel, más családtag a háttér, megint más a ruházat vagy az arc és kéz kitöltő színeit rakta föl olajzöld, téglavörös, fehér, sárga, rózsaszín festékekkel, mindenki egyszerre csak egy-egy színnel dolgozva. Végző munkafázis volt a dicsfény fölrakása aranyfüsttel. A festéshez macskaszőr ecseteket és firmiszben feloldott bolti porfestéket használtak. Mivel az olajos festék lassan száradt, az egyes munkaszakaszok közt némi szünetet hagytak, illetve az előző napról félben hagyott üveglapokon folytatódott a munka. A teljesen kifestett üveglapot aztán ráába helyezték. A 3-5 cm széles, profilozó gyaluval készített, sötétkékre, belső szegélyén meg pirosra festett fenyőfa ráába tett üveggép hátsó (festett) oldalát odaszegezett vékony deszkalappal óvták az ütődéstől, sérüléstől. A ráma készítésének külön mesterei is voltak Mikolán.

Az alkalmazott technikából és a gyors szalagmunkából következett, hogy a mikolai üvegfestmények kompozíciói nagyon leegyszerűsítettek és elnagyoltak voltak, sietősen húzott vonalakkal, köztük nagy és árnyalás

nélküli színfoltokkal. De az elsietésből néha hat ujjal rajzolt szenteknek is akadt vásárlója: az esetleges kifogásra az ikonáros festő azzal érvelt, hogy – mint a néphit tartja – a fáltosok is hat ujjal születnek.

Az amúgy is erős, teli színek az üvegen át még fokozottabban érvényesültek. Azonban az egykori paraszt vásárlók apró ablakos, sötét, füstös kis házaiban a merész színezésű, csillogó üvegek képek kétségtelenül jól hatottak. A bejárással szembeni főfalon az ablak fölött egymás mellé akasztott üvegfestésű szentképek ugyanazt a lakásdíszítő szerepet töltötték be a mezőségi görögkatolikus román házakban, mint a református magyar szomszédaiaknál az ablak fölötti polcos fogásra helyezett festett, mázas tányérok és kancsók sora.

Amit az üvegfestésű szentkép-árosok nem adtak el a helybeli két búcsún, azt általában gyalogszerrel vagy számárháton hordozták szerte a Mezőség és a Szamosi Erdőhát falvain és messzebb, egész Erdélyben, sőt még Moldvába is átmentek. A környéken faluzó ikonárosok elsősorban élelemért, vásárokon és távolabbi vidékeken már inkább pénzért árulták termékeiket. Előfordult aztán, hogy némely mikolai üvegfestő el is költözött valamely távolabbi jó vásárlókörzetébe. Így került még a múlt század első felében pl. Brassó Bogárszeg nevű külvárosába is egy mikolai üvegfestő család, kinek példájára aztán itt egy, a mikolait megközelítő jelentőségű üveg-ikon készítő központ keletkezett¹⁷⁾. De a mikolai mesterséget másutt is ellesték s a XIX. sz. vége felé már Gyulafehérvár, Szeben és Fogaras környékén is többfelé dolgoztak paraszt üvegekön készítőik.

A nagybani ikonkészítés más módját alkalmazták a Mikolával közvetlenül szomszédos Hesdátón. Itt az egymással is rokonságban levő – a falu életében vezető szerepet vívó, írástudó, nemesi kiváltságú – Pop (Papp), Morar és Man családok művészettségű tagjai a múlt század folyamán (1806-1882 között) több mint 30 fa nyomódúcot metszettek, melyekkel aztán lenyomatokat készítettek. E fametszetek is javarészt a román egyházi kánon előírásának megfelelő szentképek, s rajtuk gyakran olvasható a dúc készítőjének neve és a készítés évszáma is.

Az Erdélyi Néprajzi Múzeumban őrzött hesdái fametszeteken levő, valamint a Viski¹⁸⁾ és Gyalui¹⁹⁾ által még talált feliratok hét különböző mester nevét és számos évszámot örökítettek meg: 1. Pop Georgie (1806, 1807), 2. Georgius Papp (1814, 1824), 3. Pop Onisie (1821, 1851), 4. Pop Simion (1842), 5. Anakita Morar Saritean (1848, 1854), 6. Morar Nekita (1835, 1843, 1851, 1860, 1862, 1864), 7. Man Andrea (185, 1861, 1864, 1865, 1883). Föltételezhető – bár a helyszínen 1965-ben már nem sikerült tisztáznunk – hogy az 1. és 2., valamint az 5. és 6. mesternév kétféle írásmódja mögött ugyanazon személyek rejtőznek.

A hesdátí fametszet-dúccok olyan méretekben készültek, hogy egy negyed árkus papírosra lenyomhatók legyenek és még üres lapszél is maradjon. Az átlag 30x40 cm vastag dűcot körte- vagy ritkán vadalmafa törzséből vágják ki fűrészsel, majd trágyában tartották, hogy ellenálló legyen. A lesimított deszkalapra irónnal rajzolták föl az ábrát (alakokat és szövegeket). A szerszámnyomók csak kés és lapos véső használatáról árulkodnak, "U" vagy "V" alakú mélyítővésőt nem használtak. A sokszorosítás a bolti fekete "kínruzs", "kindrus" festékkel történt, amit vízben feloldottak, majd ezzel kenték be a dűcot, eleinte csak rongy, majd cipőkefe segítségével. A levonatok számára használt "ötnullás" papírt a század végéfelé a szamosújvári Parint Jakab boltostól vásárolták, aki ezt a mai vékonyabb fehér csomagolópapírhhoz hasonló papírost a felvidéki Besztercebánya melletti Hermanec papírgyárából külön e célra rendelte. A "negyedárkus" (negyedív) papírt miután vízben áztatták, ráhelyezték a festékkel bekent dűcra, majd fölötte egy, a két végén megfogott "lófarkat" húztak végig kétszer (fel és le). A nedves levonatot aztán egy kifeszített spárgára tették száradni. A dűcről egyszeri festékkel való bekenéssel tíz levonatot is készíthettek s egy óra alatt akár 200 is elkészült.

A fekete vonalas nyomatot aztán zöld és kék bolti anilin festékkel, fuxia vörössel, házilag főzött növényi zöld és sárga festékkel színezték, vastagabb ecsettel, mégpedig nem csupán a vonalközöket (pl. a szentek ruhát, dicsfényét), hanem a kereten kívüli szélék és a nagyobb közök, háttér is rácsos vagy hullámvonalas díszítést kaptak.

A hesdátí fametszet-dűc utáni levonatkészítés, a könnyed kézi kiszínezést is beleszámítva, igen termelékeny munka volt. Évente százezrével is kerülhettek ki a családi műhelyekből a cirillbetűs feliratú ikonok és kis részben az inkább magyar vásárlóknak szóló latinbetűs világi témájú egyéb képek. Jelentős tevékenység lehetett viszont e nagy mennyiségű kép értékesítése. Nem csoda, ha az irodalomban is első, 1837. évi említésük nem a dűcokkal vagy a levonással, hanem az árusítással kapcsolatos. "Hesdát... köznépe napkeleti maradványú képekkel kereskedő"³⁰. Még a század végén is a monográfusnak csak a hesdátí képárusok tűnnek fel: "Hesdát lakosai szent képekkel kereskednek", illetve hogy itt "46 könyv-, kép- és szobor-árus" van.²¹ Pár év múlva azonban Orosz Endre a gyűjteménye számára megszerzett 13 fametszetnyomatú hesdátí szentkép leltározásakor (a 6827-39. számnál) a megjegyzés rovatba azt írja, hogy ezeket Hesdát községben (Szolnok-Doboka m.) készítették román paraszt emberek, akik az 50-es 60-as években (XIX.sz.) részint háztalalt velük, részint Párint Jakab szamosújvári örmény boltjában árultattott.

Az 1930-as években még élt közvetlen utódok emlékeztek arra, hogy a hesdátí fametszet-levonat szentképek Erdélyen kívül Munténiába, Mold-

vába és Bukovinába is eljutottak és – megerősítve Orosz említett följegyzését – a fő árusító a szamosújvári örmény papírkereskedő volt. E kereskedő a kiszínezett levonatok százát 120-200 krajcárral vette át s ugyanakkor bizonyára javasolta is üzletfeleinek, hogy melyik dúc után hányat készítsenek, a vásárlók igénye szerint. A század végén aztán a szamosújvári kereskedőnek sikerült megszereznie néhány hesdái dúcot, amivel maga s felesége készített boltja számára a csappanó kereslet kielégítő számú levonatokot. A hanyatlás döntő oka a nagy nyomdák által gyártott tetszetős polikrom olajnyomatoknak, köztük a szentképeknek is tömeges megjelenése és elterjedése volt²²⁾.

A mikolai üvegfestmények és hesdái fametszetek mesterei egyúttal termékeik árusítói is lévén, közvetlenül ismerték vásárlóik igényét és szokásait, amelyekkel már a téma megválasztásánál is számot kellett vetniük. A múzeumi gyűjteményeket tanulmányozva azt látjuk, hogy a kánon által lehetővé tett (s egyúttal körül is írt) többszáz szentképtéma közül e szomszédfalvak ikonkészítői alig 30-40-et dolgoztak föl s ezek közül is csak néhányat variáltak, azokat, amelyekből rendszeres volt a kereslet. Ilyenformán az egyházi kánon mellett e népi ikonkészítők valamiféle, a környékbeli román paraszti életmódból, szemléletből, hiedelemvilágból és folklórból következő “népies kánon”-hoz is igazodtak, mint a témák megválasztásánál, mint egyes részletek megoldásánál.

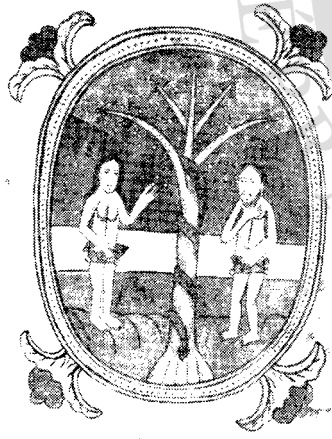
Íme, a leggyakoribb témák: többnyire a kisdud Jézussal, esetleg az életfa keretében, mint az anyaság, termékenység, bőség jelképe, a parasztfekendő Mária; a szántóvető parasztok fölötti felhőkön a termékenyítő esőt hozó Illés próféta; a királylányt a sárkánytól megszabadító mesehős Szent György képében; Haralambie, aki a török-tatár hordák nyomában járó döghalált (csoma) köti bilincsbé; vagy a bárányt ölelő kis János. Mik ezek, ha nem a paraszti életből-sorsból, hiedelemvilágból következő vágyképek, megidéző ábrázolások? A hasonló témájú ikonokat egészítették még ki Hesdátón a jobbára a református magyar vásárlók számára készült, éberséget és megvirradást jelképező “kakas”, “kokos”, a “Mariska-Pista” feliratú jelenet, vagy a mézeskalácsok stílusában ábrázolt cifra “kisaszszony”. Kétrészes, nagy képet kapott a cirillbetűs román magyarázószöveggel is ellátott népszerű román népregény, Macedon Sándor históriája is.

A népi ikonkészítés a Mezőség-széli központjai egyidőben képviselik a népi mesterségek egy-egy sajátos ágát s ugyanakkor a népművészet egy külön műfajának, a dekoratív figurális ábrázolásnak érdekes változatait. A kimutatható felső indításuk és külső hatások, valamint viszonylag rövid létezésük dacára a jobbára egyszerű falusi emberek által a környező pa-

rasztság számára készített voltak, – a készítőik lehetőségeihez leegyszerűsített technológiájuk, a vásárlók igényéhez és ízléséhez alkalmazott kivitelezésük, értékesítési módjuk és a paraszttaltonokban betöltött szellemi-esztétikai funkciójuk révén a vidék románsága népi iparművészetének figyelemreméltó jelensége.

Jegyzetek

- 1) Erdély Népei, II/1899.16. (híradás)
- 2) Semayer–Radnóti: 1902.13-14.
- 3) Gyalui, 1957-1958, 311-317.
- 4) Kós, 1967.
- 5) Vö. Iorga, 1933. 6-13.
- 6) Ivánka, 1942. 12-23.
- 7) Iorga, i.m., 6-11.
- 8) Kádár, V. 180-1.
- 9) Uő. III., 273.
- 10) Rác, 1843
- 11) Az Erdélyi Néprajzi Múzeumban több ilyen tárgy van.
- 12) Kádár, i.m., V. 180.
- 13) Grabowski, 1968
- 14) Teleki, 223.
- 15) Kádár, i.m. V. 180.
- 16) Moldován, 1913. 473.
- 17) Mulea, 1929. 1.sz. 10
- 18) Viski, 1931. 2.
- 19) Gyalui, i.m., 314.
- 20) Hodor, Doboka vármegye..., 686.
- 21) Kádár, i.m., I. 36, IV, 27.
- 22) Vö. Gyalui, i.m.314.









JÁNOS
TÁRSASÁG

Irodalom

- Grabowski József*
1968 Ludowe malarstwo na szkłe. Wrocklav-Warsava-Krakov.
- Gyalui Farkas*
1957-1958 Xilogravurile populare românești. An MET, I/ 311-317.
Hodor
- Iorga, Nicolae*
1935 Icoana românească. Buc.
- Ivánka Endre*
1942 Die rumänischen Hobzkirchen in Siebenbürgen und das Malerbuch von Berg Athos. Ungam. 1.sz.
- Kádár József*
1898-1901 Szolnok-Doboka vármegye monographiája. I-V. Dés
- Kós Károly*
1967 Népies ikonfestés. Utunk XXII. 24.sz.
- Moldován Gergely*
1913 A magyarországi románok. Bp.
- Mulea, Ion*
1929 Pictura pe sticlă la românii din Săceii Braşovului. Ţara Bîrsei. 1.sz.
- Rácz Józsa*
1843 Szamosújvár. Regélő Pesti Divatlap
- Semayer Vilibáld – Radnóti Dezső*
1902 Képes kalauz az E.K.E. múzeumában. Kvár.
- Teleki Sándor, gróf*
(é.n.) Emlékeim. Bp.
- Viski Károly*
1931 Gravures sur bois populaires roumaines de Transylvanie. Bp.

Tánczos Vilmos

GYIMESI ARCHAİKUS NÉPI IMÁDSÁGOK ÉS RÁOLVASÁSOK

A magyar néprajztudomány érdeklődése viszonylag későn, csak századunk hatvanas éveiben fordult az apokrif népi imák irányába. Néhány imaszöveget már korábban lejegyezték ugyan (Kálmány Lajos, Bálint Sándor, Tálasi István, Domokos Pál Péter, Kallós Zoltán, Diószegi Vilmos stb.), és egy igen jelentős összefoglaló igényű tanulmány is megszületett (Bálint 1937), melynek bizonyos részkérdéseket sikerült tisztázni, de a műfaj igazi jelentőségét ekkor még nem ismerték fel. A hatvanas évek első felétől több kutató (Fettich Nándor, Szlávik Andor, Besenczi Sándor stb.) végzett rendszeres gyűjtőmunkát, s a rokonterületek kutatói is kapcsolatba kerültek az imádságműfajjal (Dömötör Tekla, Pócs Éva). Az igazi áttörést azonban Erdélyi Zsuzsanna intenzív könyvtári és terepmunkája jelentette, ami egyebek mellett azt is eredményezte, hogy a Néprajzi Társaság Folklór Szakosztálya 1970. február 11-én a hagyományos folklórműfajok közé sorolta az *archaikus népi imádságot*. Az országos összefoglalással megindult gyűjtés során több tízezer szöveget jegyezték le, s a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című gyűjteményes kötet (Erdélyi 1974, 1976) méltán váltotta ki nemcsak a szűk szakmai tudományosság, hanem a teljes magyar művelődési élet érdeklődését.

A reprezentatív kötet megjelentetése azonban nem jelentette a terepmunka lezárását. Erdélyi Zsuzsanna figyelmét egyre inkább a műfaj történeti rétegeinek feltárása (Erdélyi 1971, 1979a, 1979b, 1980, 1984, 1985, 1990b, 1991), illetve az interetnikus kapcsolatok tisztázása (Erdélyi 1979c, 1984, 1992) kötötte le, de a gyűjtést, a levelezést sem hagyta abba (Erdélyi 1990a). Időközben néhány olyan gyűjtés is megjelent, melyek egy-egy kisebb néprajzi tájegység archaikus imádsápanyagát mutatták be (Polner 1978, 1985; Besenczi 1988; Salamon 1987; Silling 1992).

Az itt közreadott gyimesi gyűjtésű szövegek ez utóbbi szövegyűjtések sorát szándékoznak folytatni. Meggyőződésem, hogy a felbukkanó új változatok hozzásegíthetnek az imádságok archaikus motívumainak értelmezéséhez, a történeti összefüggések tisztázásához. Továbbá nem zárható ki annak lehetősége sem, hogy ez az újonnan feltárt műfaj tartogat még kisebb-nagyobb meglepetéseket a kutatás számára. Annál is inkább, mert mindezedig sem Erdélyben, sem Moldvában nem került sor a magyarországihoz hasonló rendszeres, irányított gyűjtésre, s így egy-egy szöveg felbukkanását olykor csak a szerencsés véletlennek köszönhetjük.

Gyimesben 1980 óta végzek alkalmoszerű terepmunkát. Eddig 130 archaikus imaszöveget sikerült lejegyeznem. A gyűjtést nem tekintem le-

zártak, de úgy vélem, hogy ez az anyag is elegendő ahhoz, hogy képet alkothassunk a műfaj tájegységen belüli helyzetéről (pl. az előforduló motívumokról, motívumcsoportokról, imatípusokról, a szövegek használatáról stb.), annál is inkább, mert gyimesi imaszövegek már eddig is jelentek meg (Kallós 1966; Erdélyi 1976 1990a; Pócs 1986; Salamon 1987). (Ezekre a szövegközlésekre a továbbiakban az egyes imatípusok, motívumcsoportok bemutatásakor hivatkozom.) Az imaszövegek elemzését, a motívumok értelmezését nem tekintem feladatomban — erről több kitűnő tanulmány is született (Erdélyi 1971, 1976, 1985, 1988, 1991, 1992; Fetich 1971) —, legfőljebb utalok az egyes szövegek műfajon belüli helyére, elterjedtségére, esetleges feltűnő sajátosságaira stb.

A műfaji határokat viszonylag tágan értelmezem, ugyanis fontosnak tartom közölni azokat a szövegeket is, amelyek egy más szempontú műfaji osztályozás szerint ráolvasásoknak, vallásos népelemeknek, kántáló énekeknek, vagy a középkori himnuszköltészet maradványainak tekinthetők, de amelyek eredetüket, motívumaikat illetően kétségtől kívül kapcsolatban állnak az archaikus imádságokkal. (A *Hegyet hágék...* szerkezete ugyancsak ezt a felfogást tükrözi.)

*

“Erős üdő mikor jó”

A vihar, jégeső elhárítását célzó imaszövegekben keverednek a mágikus és a misztikus képzetek, a legtipikusabb ráolvasó formulák igen gyakran társulnak keresztény szellemiséget árasztó fohászokhoz, könyörgésekhez.

- (1) Jézus, Márja, Szent József,
 megdicsőült lelkek,
 könyörögjetek
 értünk,
 mentsetek meg a veszedelmes üdőtől!
 Úgy müljon el a veszedelmes üdő,
 mind só a vízbe, viasz a tűzbe,
 gyertyaillatok ahogy elmúlnak!
 Lakózatok
 szentangyalok,
 kik munköt békességbe megőriznek. Ámen.

“Imádkozunk, s vegyük le a szent keresztet. S keresztet vetünk a felhőre, hogy müljon.” (Bilibók György, 1907, Bálványos pataka. 1981.jan.3.)

- (2) Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek
 nevében, ámmen! (keresztvetés szemben a viharral)
 Győzött Juda orozslánja,
 szünjön meg a bűn hatalma,
 álé, álé, álelluja!
 Menjen a tengeren járó viharokra,
 ne jöjjön a mű szároz földünkre,
 menjen a tengeren járó vizekre,
 s ne üsse meg a mű fejünköt!
 Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek
 nevében, ámmen!

“Édesapámtól tanultam. S má rejám vannak kapva, nyáron jönek hogy csináljam. Me ha én ezt idefel megcsinálom, Ciherek pataka fejibe eloszlik az üdő!... Hát sokan jönek! Kivált ha rendjik van (=szénát szárítanak), jönek, s én elintem az üdőt... De a leányom meg van ijedve: Édesanyám, intse, csak a fészit vagy a sollót (=sarlót) a kezibe ne vegye! Me én a fészivel intettem, s áhogy a fészit felhúztam, s vettem a keresztet vele, hát ingem úgy ütött a földhöz!” (Galaci Andrásné, 1919, Gyimesfelsőlök, Fő út. 1989.nov.29).

A fenti két szövegben megfigyelhető analógiás elvű mágia, illetve a vihar vagy jégeső lehetetlen helyre való elküldése többnyire együttesen jelentkezik azokban a szövegekben, melyek a természeti jelenséget valamiféle démonnak tulajdonítják, aminek megfékezését egy biblikus-mítikus szent előidőben lezajlott elhárítás újbóli felidézésével vélik megoldhatónak. Ez a szövegtípus meglehetősen gyakori Gyimesben (lásd még: Kallós 1966, 156., 2. és 3. szöveg; Pócs 1986.II.363., 458-459) alább — a szövegek hasonlósága miatt — csak két változatot közlök.

- (3) Elindult a Boldogságos Szépszüzanyám Máriám
 az ő áldott szent fijával.
 Talállá a záporessőköt.
 Kérdé: hová mentek, hová mentek, záporessők?
 Mű menyünk élőknek élő kenyere rontására.

Tütlak én tüököt a szent igékkel,
 ne menjetek élőknek élő kenyere rontására,
 menjetek el oda az erős kősziklákra
 s a hasztalan helyekre,
 hol a fekete kutyák nem ugatnak,
 fekete macskák nem nyávognak,
 fekete lovak nem nyerítettnek!
 Hetvenhétfelé szakadatok az erős kőszálakra
 s a hasztalan helyekre!

“Szembefordulunk az üdövel, keresztet vetünk, s intsük: Hetvenhétfelé szakadatok hasztalan helyekre!... Egyszer a küsebbik fijamval, a menyemvel s a leányomval a patak fesső felibe dógoztunk, takartunk. Erős üdő jött, s én csendbe végezni kezdtem az én beszédemet. De nem vette észre a fiam addig, amíg utaján keresztet nem vettem. S aszondja: Édesanyám, megütet a guttával! Mondom: Adjad, adjad azt a szénát, ne búsuld te a guttát!” (Bartos Tamásné Lakatos Ágnes, 1919, Görbe patak, 1990.aug.16.)

- (4) Megindult a Boldogságos Szüzmárija a nagy kalastoromba,
 s megtalálkozott a jeges záporral.
 Hova mentek, hova mentek, jeges záporok?
 Menyünk a fekete földnek rontására!
 Jézus Krisztus kínszenvedéseire kérlek,
 térjete meg,
 menjetek kősziklákra!
 Csapokra hulljatok,
 ahol nem ártotok a fekete földnek!

“Kostelekbe... János bácsi mondott így üdő ellen. Belévágta a fészüt így keresztessen a földbe, s mondta. ... Keresztet vetett esment, s akkor azt mondják eloszlott az üdő, de én nem tudom.” (Tankó Andrásné, Sánta Anna, 1932, Hidegség pataka 1989.szept.12.)

Az imaszövegek egyrészében a keresztény tudattartalmak kerülnek előtérbe, a hangsúly nem a mágia kényszerítő erejére, hanem a könyörgésre tevődik át (6. szöveg), de ezek az imák is őrizhetnek bizonyos mágikus szemléletet. Az 5. számú szöveg szinkretikus volta abban áll, hogy az ima használója magát Jézust kéri fel a kiharancsoló típusú ráolvasás ígéinek elmondására, az éghíború elküldésére. (Lásd még: Pócs 1986.II. 412-413).

- (5) Ó nagyhatalmú Úristen,
 ki megmutattad mind égen, mind földön hatalmasságodat,
 midőn a föllegekről áldod szózatidat,
 a hegyek fundamentomjait megindítottad,
 mennyköveiddel, nyilaiddal rettentet a bűnösöket!
 Ó, názáreti Jézus, zsidók királya,
 ki szeleknek, köössőknek parancsoltál,
 hogy sem határban, sem hajlékunkban kárt nem tesz,
 parancsolj a mostan támadott égháborúnak,
 szakadjanak el hegyekről hegyekre,
 kősziklákról kősziklákra,
 hol, ó Jézus, tebenned nem emlékeznek. Ámen.

“Én még lejánka vótam, édesanyám akkó tanyitott. Ezt nem sokan tudják. Soknak leírtam, osztán, aki hogy használja. ... Mikor jó a nagyidő, kiáll az ajtóba, keresztet vet, s úgy mongya, s eloszlik a nagyüdő.” (László Anna, Utászné, 1901., Alsógyimes, Fő út, 1980.aug.21.)

- (6) Végtelen jóságos Isten,
 ki valamint a harmatot és az essőt,
 villámlásokat, mendergéseket,
 szeleket, szélvészeket
 hasznunkra teremtetted,
 és intézed rész szerint a levegőt tisztogatván,
 a természetet megújítván,
 általunk könyörgünk Szentfelségednek,
 ne büntessen ama szörnyű csapásokval,
 melyek a jelen üdőben járni szoktak!

(Jánó Gézané Tankó Erzsébet, 1935, Gyimesközéplak, Fő út, 1980.aug.3.)

“Vízvetéskor igizetre”

A rontás hiedelemköre Gyimesben igen gazdag. A szemmelverés elhárítására, a betegség gyógyítására ma is használják a hiedelemcselekvéseket és a legkülönbözőbb ráolvasó formulákat. Itt csak néhány epikus ráolvasás szövegének közlésére szorítokozom, melyek a betegségdémon-típuskörbe tartoznak (vö. 3. és 4. szöveg), s noha alapjában véve mágikus szemlélet tükröznek, egy-két motívumuk, stílusfordulatuk alapján kapcsolatba hozhatók az archaikus imádságokkal. E biblikus háttérű, analógi-

ás elvű imák alapja a szómágia, gyakran a már egyszer megtörtént sikeres gyógyítás felidézése. (Lásd még: Kallós 1966: 147-149. 3., 4., 5., 13., 14., 15., 18.; Salamon 1987: 189-191., 175., 176., 177., 178; Pócs 1986. II.473., 479-481.)

(7) Ótok tüzet kék szem, fekete szem, sárga szem ellen.

(mondja, minek a számára, amit megigéztek)

Elindult a Boldogságos Szűzmária szent fiójával
a Gecemáni kertbe.

Szembetalálták a nagy zsidó lejánnyát,
kércinségből, irigységből halálra igizte.

Megtalálták Keresztelő Szent Jánost,
mondja [Mária]:

Vess vizet Jézuskának,

me a nagy zsidó lejánnya

kércinségből, irigységből halálra igizte!

Én es vizet vetek ennek a... (mondja annak a nevit),

hogy amely igikkel megtérítették,

téricsse meg ezt es.

“Háromszorig ezt elmondja, s három szenet belévet. Mikor végezte, osztá keresztet vet a vízre s magára es. Ennyi. (A vízzel megmossák-e a beteget?) Há hogyne! S háromszorig még igyék belőlle. Egy kicsit. S ha állat, még annak es tőtnék a szájába. S tudja-e, hogy az állat, ha megittasák egy kicsit, ha élnivaló, a megrázkolódik, akkor meg es jó. A disznónak minek még a fülibe es tőtnék. A marhának es. (A vízzel mit csinálnak?) Nyugatra viszik, s élő fának a tövibe öntik. ... Az én uram tanyított ingemet erre, ő biztoson az édesanyjától tanolta.” (Fikó Katalin Szent, 1900, Réce patak, 1990.aug.16.)

(8) Kék szem, zöld szem, sárga szem, fekete szem megnezte,
megigizte.

Mikor a Boldogságos Szűzmárja a fekete földön járt,
eléje álla hetvenhétféle pokolbeli igizet.

Kérdé: hová mész te hetvenhétféle pokolbeli igizet?

Én elmejek Jánoskának szőre-csontja hasogatására,
vére kiszipására.

Ne menj, ne menj,

térje meg, térj meg,

menj el a kősziklákba,

hol a fekete kutyák nem ugatnak,

fekete kakasok nem szólnak,
 fekete lovak nem nyerittek,
 kovászos kenyervel nem élnek!
 A Boldogságos Szűzmárja erejsze ki
 szent aranyos pókából szent arannyos kezeit!
 Bizony meg fogsz térni!
 Dicsőség az Atyának, Fiúnak,
 és a Szentlélek Istennek nevében ámmen.

“Háromszorig mondja el, s keresztet vet utána. S mikor elvégezte, a homlokára keresztet húz a szenes vízzel, így háromszor. Amikor vége van, a vizet kiöntik, s azondják: Igizet szálljon a földbe!” (Karácsony Jánosné, 1935, Gyimesfelsőlök, Komját, 1990.aug.15.)

Az itt következő szöveg a motívumok nagyfokú keveredését mutatja, s hűen példázza a népi vallásos szemlélet szinkretikus jellegét:

- (9) Kék szem, zöld szem, hetvenhétféle pokoligizőszem
 átolnézte, átoljárta ezt a gyermeket.
 Döföm szemibe, döföm seggibe,
 szökjék ki a szeme, aki megigizte!
 Ezer angyal vigasztalja meg,
 olyan tisztán maradjon az igizettől,
 mind Bódogságos Szűzmárja szűzön szülte szent fiját
 fekete föld színire,
 Jézus hójza meg erejít, egésségit
 ennek a gyermeknek!
 Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek,
 miképpen kezdetben vala most és mindörökké! Ámmen.
 Megindula a gonosz igizet,
 megtalálá a Bódogságos Szűzmárja.
 Azt kérdé: Hová mész, te gonosz igizet?
 Mejek ennek a gyermeknek feje fájására,
 csontja hasogatására,
 piros vére elfolyására.
 Ó, térj meg, térj meg, te gonosz igizet,
 menj el az erdők fájának feje fájására,
 csontja hasogatására,
 piros vére elfojására.
 Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek
 nevében. Ámmen.

Szem megnézte, szű megszerette, szem megigizte,
 ezer angyal vigasztalja meg!
 Olyan tisztán maradjon az igaztótól,
 mind a Bódogságos Szűzmárja szűzön szülte szent fiját
 fekete főd színire!
 Jézus hójza meg erejit egésségit ennek a gyermeknek!
 Dicsőség az Atyának és Fiunak és Szentlélek Istennek
 nevében. Ámen.

“Ezt a hármat egymás után mondjuk. ... Egy kanna vízbe vetünk három gyufaszálkát, keresztet vetünk, s úgy mondjuk. Még három szentet is belévetünk. Égő szent. S ha nem vetünk szentet, ezt ügyes száron elmondjuk. S a vízből inni kell. S megmossa a fejit. ...Bé vótunk az ősszel Komonyestre (Comănești), s ott egy gyermek ett egy almát, s úgy elbetegedett. De nagyon szép fiúgyermek volt, egy úriemberé! S ott hányni kezdett. Addig, láttam, ott ugrált. Ugye állottunk az állomásba. Mondom az édesanyjának, hogy dörzsölje meg a bokáját, hogy a vér induljon meg. S én megfogtam a kezit, egy kicsit dörzsöltem, s elfogtam a fejit, elmondtam az olvasást, s a gyermek megjött! Az úriasszon még a kezemet is megcsókolta! Ő nem tudta, hogy én mit mondok, de én így eltöpödtem. Rományok vótak.” (Csóti Imréné Tankó Erzsébet, 1925, Ugrapataka, 1989.nov.29.)

“Szent Antal tüzitől”

Ugyancsak a fenti műfaji csoportba (“betegségdémonnal való találkozás és elküldés elkeresztényesített kontaminációja” — Erdélyi 1976: 114.) sorolhatók a “Szent Antal tüzére” (=orbánc) mondott ráolvasó imádságok is. (Lásd még: Kallós 1966: 150-151.; Salamon 1987: 193-194; Erdélyi 1976: 112-119; Pócs 1986.II.443-450.) Az archaikus imák tipikus motívumaival találkozunk bennük: pl. a beteg fejének szentelt gyertyával, olvasóval való “elkerítése” (10. és 11. szöveg), a Grál-mondakörből származó “aranymedence” motívuma (Kallós 1966: 151., 5. és 6. szöveg) stb.

- (10) Ūi a Boldogságos Szépszűzmária
 az ő áldott szent fiával.
 Bemene szent templomába.
 Ereszd ki, ereszd ki, szent pókából szent kezemet,
 nyúljak fel szent ótárodra,
 vegyek le három szál gyertyát,
 olvassak – mondja a nevit, hogy kinek –

hetvenhétféle Szent Antal tüzitől,
 hetvenhétféle pokleredettől!
 Merre mész, merre mész, te hetvenhétféle tüzes orbánc,
 te hetvenhétféle pokleredet,
 te hetvenhétféle Szent Antal tüze?
 Én elmenyek Emrének szépsége látogatására,
 csontja, húsa hasogatására,
 piros vére italára.
 Térje meg, térj meg, te Szent Antal tüze,
 te hetvenhétféle pokleredet,
 menj el a kőszikláknak a hátára,
 hónap harangszókor meg ne találtassalak,
 me a késvel vágom el a nyakadot!

“Hasogassa a fejit, fájit erőst. ... A múltkor olyan vót, hogy valaki bėjött, me vége vót az élettyinek. Bėjött, hogy vajon nem tudom-e? Hát tudom, mert gyermekkorunkba olvastak a fejünkre, s akkor még az eszem felvette. Megtanóltam.” (Hermán Károlyné Csillag Mária, 1917, Jávárdipataka, 1990.aug.15.)

- (11) Elindula a Názáretbeli Jézus
 az Atyával, Fiúval, Szentlélek Istennel.
 Elöl találta hetvenhétféle igizeteket,
 hetvenhétféle pokleredeteket.
 Kérđi; merre mentek, merre mentek?
 Mü elmenyünk Erzsébetnek csontja hányására,
 vére szipására,
 szálos húsa hasogatására!
 Menjeteđ erős kőszikláknak gyomrába,
 hol az oroszlanleányok laknak,
 ahol fekete kókisok nem kikirilnek,
 fekete lovak nem nyerítnek,
 kovászos kenyervel nem élnek!
 Arra mondom ezket a szavakot,
 hogy ezer angyal legyen megvigasztalaja s megjavitaja.
 Arra kérem a Názáretbeli Jézust,
 vegye le a szentótárról a gyútott gyertyát,
 kericcse meg egész testyit s fejit,
 hogy úgy tisztuljon meg,
 mint a Názáretbeli Jézus megtisztult az ő feredeljibe!

“Ezt tudja, ha erőst fáj a feje. Még vizet es vethet vele, s hanem egy olvasót veszen a kezibe, s így (kezével körmozgást végez) megkolindálja

vele.” (A beteg olvasóval történő ”megkolindálásáról”, ”elkerítéséről” lásd még: Erdélyi 1990a: 43-44). S imádkozik reja, s mindjárt múlt a betegség. ... Eltöpdösik. Keresztet vet, s eltöpdösik.” (Antal Györgyné Gál Borbála, 1909, Hidegség pataka. 1980.aug.20.)

- (12) Elindul a Boldogságos Szűzmárja
 az ő szent fijával Jézussal.
 Előtalálja a hetvenhétféle pokoleredeteket,
 a hetvenhétféle Szent Antal tüzeit,
 tüzes orbáncokkal együtt.
 Kérdi: hova mész.
 Megyek ennek a – akkor mondjuk a nevit
 húsa-csontja hasogatására,
 ízbe csontba szagatom,
 piros vérit megiszom!
 Ne menj,
 azokval a szent igékvel akarlak megtérítettetni,
 melyekvel az áldott Jézus megtérítettél!
 Első harangszó itt ne érjen,
 második harangszó itt ne találjon,
 harmadik harangszóra úgy elmúljal,
 mind a gyertyának a füstje!
 Pü, pü., pü, eltöpdössük.

”Hát ezt csináljuk, ha valakinek fáj a feje. A rózsafüzérrel háromszor a fejre olvasunk, s mondjuk: Elindult a... Nevetséges ugye? A fiatalok nem hisznek benne.” (Magyar Dénes Fülöpné Molnár Katalin, 1922, Gyímesközéplök, Fő út. 1980.ápr.7.)

- (13) Elindula a Szent Antal tüze hetvenhétféle tüzes orbáncval,
 beszálla Erzsinek fejibe, húsába, csontjába.
 Kérlek Szent Antal tüze,
 menj a kősziklákba,
 palld meg az oroslányokat,
 hasigasd meg a húsikat!
 Úgy elmúlj te Szent Antal tüze,
 mind a só a vízbe s a viasz a tűzbe!

”Még félek es olvasni, met úgy mondta vót nekem az esperes úr, hogy az vétek. Azt mondta, az vétek, babonaság, hogy mű úgy olvasunk. Mondom: Né, esperes úr, a tehennek a tőgye megdagadott! S vettem a törülközőt, a kést, s így olvastuk. Kilencszer. S töpdöstük el. Sokszor az elneknének, a fejinek elolvasom. Jó szegény, hogy jaj, fáj a fejem, orvos-

ságot veszek, s úgy se áll meg. S felmenyek...” (Bilibók Györgyné, 1912, Bálványospataka, 1980.aug.22)

“Ha a tejet elviszik”

A boszorkányok által megrontott tehén körüli hiedelmek ugyancsak igen gazdagok Gyimesben, ahol a lakosság nagyrésze ma is állattartásból él. Se szeri, se száma a rontás körüli hiedelemcselekvéseknek, hiedelmeknek, annál meglepőbb viszont, hogy a rontást feloldó, azaz az elvitt tehéntej “visszavarázslását” célzó ráolvasó imaszövegek nagyon ritkák. Tudomásom szerint eddig a gyimesi gyűjtők egyike sem közölt ilyen ráolvasásokat. Gyimesi gyűjtőútjaim során, e szövegek után kutatva, felkerestem azokat a “tudományos” embereket, akik köztudomásúlag ismerték a rontás feloldásának módját, de az elvégzett bonyolult hiedelemcselekvéseket egyikük sem kísérte hosszabb imaszöveggel. Ellenben sikerült rábukannom két, papírlapra feljegyzett ráolvasó imádságra, melyeket a tulajdonosok nem használtak ugyan, de a feljegyzés ténye minden kétséget kizáróan a szövegek gyakorlati alkalmazása mellett bizonyít. A szövegek típusváltozásaival eddig még sehol sem találkoztam.

Az egyik szöveget 1980-ban a Gyimesbükkhöz tartozó Buhapatakán találtam, a tulajdonos, aki a helyi rózsafüzértársulat vezetője, “szent aszszony” volt, arra a kérdésre, hogy hogyan került ez a papírlap az énekesfüzetében őrzött egyéb ének- és imaszövegek közé, csak annyit magyarázatot adott, hogy a papírlap Kostelekről származik. A szöveg sortördelését analógiák alapján magam végeztem, a nyelvjárási sajátságokat csak ott jelöltem, ahol a kézirat szerint nyilvánvaló volt a nyelvjárási ejtés.

(14) Elindul a Boldogságos Szűzmária a Jordán vize mellett.

Szembe találá a kantéros boszorkányokat,
kérdi: hova mentek, ti kantéros boszorkányok?

Menyünk fekete földnek színire,
hol Bimbó-Lizi tejit, maráját* elvenni,
eszit elferdíteni,

szemeit elhomályosítani,

füleit megsüketíteni,

veseit összerombolni,

az összes szaporodását megsemmisíteni elmenyek.

A Boldogságos Szűzmária megkéri az ő áldott szent fiát
adjon segítséget.

Elmenyen az Úrjézus Krisztus,

elküldi a szenteket,

Jeruzsálem hegyein leszállának,
 Szent György, Márton, Illés próféta,
 Szent Mihály arkangyal
 arany láncokkal a gonosz boszorkányokra rearohannak,
 a láncokkal megkötözik,
 a fegyverekkel esszelövdözik,
 a kardokkal esszevágják,
 a Jordán vizibe vetik.
 Csúfabbul fognak jární, mind aki nagy interesre
 adja ki a szegényeknek a pénzt!

(“ezt háromszor kell el mondani”)

Aki elvitte a Bimbónak, a Lizinek a tejit,
 aki elvette egy kézzel,
 én visszaveszem kettővel,
 aki elvette kettővel,
 én visszaveszem hárommal,
 aki elvette hárommal,
 én visszaveszem négygel,
 aki elvette négygel,
 én visszaveszem öttel,
 aki elvette öttel,
 én visszaveszem hattal,
 aki elvette héttel,
 én visszaveszem nyolccal,
 aki elvette nyolccal,
 én visszaveszem kilenccel.
 Ezen állatoknak az Úrjézus Krisztus,
 Boldogságos Szépszűzmária a Mennyei Atyával együtt
 adja vissza tejiket, monáikot**
 fának minden ága-bogából,
 földnek zsírjából!
 Olyan tisztán maradjon,
 hogy az Úrjézus Krisztus megszentelte s megáldotta!
 Úgy áltávozzanak a gonosz boszorkányok ezen állatokról,
 mind ahogy az útról a port elviszi a szél,
 mind a vijosz hogy elolvad a tűz erejétől,
 s a tűz a víz erejétől!
 Olyan tisztán maradjanak,
 ahogy a Jóisten teremtette meg szeretettel és megáldotta!
 Távól legyenek ezen állatokról!
 (“utána elmondani Miatyánk Üdvözlégy Mária”)

*mara: "Hát zsír, a tehén zsírja."

**mona: Jelentését nem sikerült tisztázni. Talán a móny (=tojás) szóval áll kapcsolatban.

(Hajnal Györgyné Cárné, 1909, Buha pataka, 1980.aug.21.)

A másik szöveget 1989. novemberében Ugra pataka "fejében" az 1933-ban született László István házánál találtam, akivel többszöri próbálkozásom után sem sikerült találkoznom, lévén, hogy fahúzatással foglalkozik, s csak alaklomszerűen jár haza. A felesége szerint a férje a ráolvasás szövegét ma is használja, és azért jegyezte le a szöveget, hogy semmi ki ne maradjon belőle. Az ugyancsak analógiás elvű, a biblikus előidőben már megtörtént eseményre hivatkozó ritka ráolvasó imádságot betűhű másolatban közlöm:

(15) Hajlottatam (?) Szent boldog aszonak
tudatom a boszorkányok elhajtott
ták a teheneimet a nyomatlan
fűre (Nevek) Rázaltban (?) harmatban
fejték szarvát megvékonyították
Szőrét össze borzították tejét meg higitották
vaját megfehéritették tejfelét meg-
vékonyították N. Szent boldog
asszony Szent Györggyel el harcolták
elhajtották Virágos földre etették
itatták Jordán vizében meg
mosták maragyon N. Ugy mint
hogy Isten hagyta és Mária N amint
a szántó ember a szántó szerkezetéből
semit se hagy a földön úgy jöjön
vissza N. teje semi nemaragyon
ott
kilencer kell elmondani
Szent Antalnak kel fel ajálni

(László István, 1933, Ugrapataka, 1989.nov.29.)

A tehéntej visszavarázsolása, a rontó személy megbüntetése céljából végzett hiedelemcselekvések leírásával és értelmezésével itt nem áll szándékomban foglalkozni. Ez a fenti szöveg, ill. adatközlő vonatkozásában is külön tanulmányt igényelne. Elégedjünk meg tehát a ráolvasó imádság-szöveg használatára vonatkozó legfontosabb információk közlésével, László Istvánné tolmácsolásában:

“Egy kannába teszen vizet, mü kannának mondjuk, egy csiporba. Arra keresztet vet. Vagy víz helyett lehet egy kicsi puliszkalisztet, vagy más lisztet. Vagy lehet az korpá vagy bár mi. Még vagy három szál fokhagymát – ha többet teszen, hát többet teszen, s ha nem, kevesebbet teszen –, s úgy beléteszi. Mikor eléri a tehennek a nevíre, akkor keresztet vet, s úgy a lisztet esszekavarja. Azt osztá a gazda vigyitheti, hogy adja a tehennek háromszor, ötször, vagy hétszer, de párosan ne adja. Ha pedig vízre olvas, akkor avál a vízzel a csipejínél keresztet húz a tehenre. S fejire, s lapocáira, hova. A vizet kitöti egy nagyobb edénybe, s felvigyiti. Vagy szénára es öntözi, s úgy megeszi. ... Ó olvas, s én viszem, s csinálom. Idehóznak, mondom, egy kicsi lisztet vagy korpát, s arra ő olvas. Itt az asztalnál mondja a korpára vaj a vízre. ... Kilencszer kell elmondani. ... Csak a korpát hóják, mondom, s vizet es lehet. S akkor azt hazaviszik, s osztá otthon szaporítsa meg a gazda, a ki adja a tehennek.” (László Istváné, 1935, Ugrapataka, 1989.nov.29.)

“Menj el gonosz Sátán!”

Gyimesi gyűjtésemben 86 olyan szöveget találtam, melyek mind funkciójukat, mind pedig motívumanyagukat tekintve a legszorosabb műfaji értelemben is archaikus apokrif népi imáknak tekinthetők. Ezek a szövegek viszonylag kisszámú típuscsoportot lakotnak, bár képi anyaguk, motívumrendszerük rendkívül gazdag. Alább mindenik típuscsoportra igyekszem példát hozni, függetlenül attól, hogy a csoportba 30-40 vagy csak egyetlen ima tartozik-e. Egy ilyen szempontú válogatás nyomán képet alkothatnak a tájegységen belül előforduló alapvető archaikus imatípusokról, de az imák motívumanyagának, a tájegységre jellemző sajátos képanyagnak jelentős része óhatatlanul publikálatlan marad. (Az imák nagyrésze az ún. “pénteki imádság” típuskörhöz tartozik, amelyet ugyan csak korlátozott számú változat közlésével példázhatok.) További gyimesi archaikus imádságokat Salamon Anikó (Salamon 1987: 213-227.), Erdélyi Zsuzsanna (Erdélyi 1976: 7., 102., 141. és 160. számú szövegek) munkáiban találunk, néhány változatot magam is közöltem (Tánczos 1991a, 1991b).

Az első típuskörbe azokat az imákat sorolom, melyekben nyilvánvaló a védekező, bajelhárító szándék, s szemléletükben igen közel állnak a ráolvasásokhoz. Bennük a középkor emberének mentalitása, a sötétségtől, a sátólól, a bűntől való félelme fejeződik ki. Ezeket a szövegeket többnyire este, esetleg haldokló mellett (lásd: Erdélyi 1976, 19. szöveg) szokták elmondani. Igen archaikus motívumaik értelmezésével Erdélyi Zsuzsanna foglalkozott (Erdélyi 1976): pl. “az én házam Szent Antal”

(115. és 512-513. old.); “menj el gonosz szátán, ne késérgess engem” (161.); “rossz álmok távol essenek” (178.); “őrizzen meg hirtelen haláltól” (200.); “házam négy sarkában négy szép őrző angyal” (209-210, 232.) stb.

(16) Hiszek egy Istenbe,
bízom egy Istenbe,
az az egy bízott Isten
lakójzék lelkembe.
Jöjj el én Istenem,
gyóntass meg engemet,
hogy legyek én neked
gyóntatott embered!
Menj el gonosz Sátán
ne kísérts engemet,
mert van nekem fejem,
fejem az Úrjézus Krisztus,
ha nem hiszed, menj elejibe,
s megfelei képembe!
Az én házam Szent Antal,
négy szegibe négy angyal,
közepibe szent oltár,
szent oltáron ezer angyal,
ezer angyalnak egy level a kezibe,
azt imádkozza belőlle,
ki elmondja ezt az imádságot este lefektébe,
reggel felkeltébe,
mennország ajtaja kinyillódik,
pokol ajtója bétevődik, ámmen.

(Tankó Pál Péterné Bodor Erzsébet, 1919, Ugrapataka, 1989.nov.29.)

(17) Én lefekszem én ágyomba,
mintegy testi koporsómba.
Angyal engem ebregessen,
szent keresztvel megjegyezzen.
Krisztus Jézus velem legyen,
hogy a Sátán ne kísértsen.
Hiszek egy Istenbe, bízom az Istenbe,
az a bízott Isten lakójzék lelkembe.
Menj el gonosz Sátán, ne kísérts engemet,
jöjj el én Istenem, gyóntass meg engemet
hogy legyek én neked gyóntatott embered.

Az én házam Szent Antal,
 négy szegibe négy angyal,
 közepibe szent oltár,
 szent oltáron szent ostya.
 Menj ki az Úrjézus keresztfájához!
 Ó én Uram Teremtőm,
 aki engem teremtett,
 szent vérivel megváltott,
 fogadd héjzád Úrjézus,
 hogy láthassunk jó álmot!
 Álom ingem el ne nyomj,
 a pokol töllem töressék!
 Nyiccs kaput angyal,
 nyújcs kezet Szűzmárja,
 mü es mehessünk szép színed látására! Ámen.

“Azért imádkójják, mondják az öregek, hogy Mária meghallgassa az embert, s halála óráján nem hagyja.” (Molnár Károly, kb. 60 éves, Sötétpatak. 1980. augusztus)

A *Te lucis ante terminum...* kezdetű esti breviáriumi himnusz kezdősoraival indító itt következő ima igen archaikus motívumokat (pl. a kereszt-kereszttség mind védettséget biztosító krisztusi jegy; a “kerek ég”, “lobogó csillag” képek fényszimbolikája stb.) tartalmaz, s az előbbi két imához hasonlóan a védekező, bajmegelőző típuskörbe tartozik.

- (18) Mivel már bésötetedünk,
 kérünk Uram Teremtő Isten Őszentfelségedet,
 ingem az angyal őrijzen,
 szent keresztvel megjegyejzen,
 Jézus maga velem legyen.
 Halljad fülem, halljad angyalok csendítettét,
 harangszóval éltetének,
 mondá a lélek: erejusz bé!
 Nem eresztlek
 met hét halálos vétekvel meg vagy kötöztetve!
 Ó én Uram Teremtőm,
 aki ingem teremtél,
 szent lelkedvel szeretél,
 szent véredvel megváltál,
 fogadj hozzád Ūristen,

kerek égnek alaja,
lobogó csillagnak felije!
Hiszem, hogy egy vagy állapotban,
és három személyedben,
hatalmas azoknak bételjesítése!
Jézusom, Jézusom,
légy nekem édes megváltó Jézusom!
Ne engedd, hogy elkárhózzunk,
me nem a holtak dicsirnek,
sem azok, kik pokolba vettetnek,
most és mindörökké. Ámen.

(Antal Györgyné Gál Borbála, 1909, Hidegség pataka. 1980.aug.20.)

A következő két ima, néhol csaknem szószerinti egyezések szintjén is, az *Ómagyar Mária-siralom* szövegvilágát idézi. Képeik, motívumaik elemzése külön-külön tanulmányokba kívánkozna, itt csak utalhatok néhány eddigi szakirodalmi megállapításra: az égi madár – piros hajnal – lobogó csillag (=fényszimbolika, napkultusz) képzetkörről (Fettich 1971: 49., 56; Erdélyi 1976: 209., 236., 410-411., 463., 562; Erdélyi 1988: 724., 728., 746.), a “három Mária körüllem”-motívumról (Erdélyi 1976: 311.; Erdélyi 1988: 738.) a “tekintsétek a Máriát,/ mint sirassa szent fiát” emlékeztető két sorról (Erdélyi 1976: 552.; Erdélyi 1980: 186-219.; Erdélyi 1988: 730-731.) a néprajzkutatók már igen sok lényegi megállapítást tettek.

(19) Piros hajnal hasada,
égi madár reppene,
tekintsétek a Máriát,
mint sirassa szent fiát.
Ó én Uram Teremtőm,
aki ingem teremtettél,
szent lelkedvel szerettél,
szent véredvel megváltottál,
fogadj héjzád kerek égnek alája,
lobogó csillagnak felije,
s a tük szent nevetek dicséretére, áment.

(Bilibók Györgyné, 1912, Bálványospataka, 1980.aug.22.)

(20) Előttem a Jóisten,
három Márja körüllem,

Úrangyala utánnam,
 szent kereszt fejem felett,
 szent irgalom szájomba,
 szent kenet kebelembe.

A zárcson s a vércsen (?)

(Szövegromlás. Változatokban:

“Az ártson s az vétsen,
 ki ezt töllem elveszi.”

piros hajnal hasada,
 égi madár reppene.
 Tekintsétek a Máriát,
 hogy sirassa szent fiját.
 Én uram, én Teremtőm,
 ki én lelkeből szerettél,
 szent véreddel megfestettél,
 vigy el ingem kerek mennybe,

kerek mennynek alájtszillag (?)

(Szövegromlás. Változatokban:

“Kerek mennynek alaja-
 lobogó csillagnak felije.”/

(Nagy Péter Hargas, 1890. Gyimesbükk, Fő út, 1980.aug.9.)

Az ördög számára félelmetes krisztusi piros vér mágikus képzete ("szent véreddel megfestettél/megváltottál) — lásd: Erdélyi 1988: 725.), továbbá a második szöveg első részének mágikus védettségre utaló motívumai ezt a két imát is a védekező-bajelhárító szövegekkel hozzák kapcsolatba. Az itt közölt 19. és 20. számú imaszövegnek eddig egyetlen változata volt ismert, ezt Erdélyi Zsuzsanna jegyezte fel az 1978-as csíksomlyói pünkösdi búcsún egy alsógyimesi asszonytól, s a "Piros hajnal hasada..." kezdetű imát "ezidáig variáns nélküli imdáság"-nak nevezte, kiemelve a szöveg különleges líraiságát (Erdélyi 1990a: 51.). Érdekes, hogy a fent közölt két másik változat is Gyimes alsó részéről, Gyimesbükkről származik.

“Pénteki imádságok”

Az archaikus imák motívumai nagyfokú kontaminációs készséget mutatnak, a típusokat igen körülményes körülírni, és merev besorolásokat sem lehet végezni. Az előbbi típustól mégis világosan elkülöníthető az ún. “pénteki imák” csoportja (Erdélyi 1976: 368., 512.; Erdélyi 1988: 729-730.), melyek a krisztusi szenvedéstörténetet, a passió jeleneteit idézik fel részletező, olykor naturalista-verista leírásokkal. Lényegük az emlékező

jelleg, a középkori felfogás szerint ugyancsak a krisztusi kínszenvedésekre való emlékezésnek érdemszerző ereje van. Erre az imazáradékok is egyértelműen utalnak (Erdélyi 1991.).

Alább a rendelkezésre álló több tucatnyi gyimesi szövegből csak néhányat közlök, azokat, melyek nyilvánvalóan mutatják a típuskörön belül elhatárolható szerkezeti-motívikus csoportok sajátosságait.

A legegyszerűbb szerkezetű azoknak az imáknak van, melyek látomással kezdődnek, majd egy párbeszédese jelenettel (Mária–evangelista) és a passiójelenet felidézésével folytatódnak, s végül a szokásos záradékkal fejeződnek be:

- (21) Hol ül vala Boldogságos Szűzmária?
 Virágos kertyibe, arany karszékibe.
 Sir vala, olvas vala egy kis levelecskét.
 Odamene evangeli Szent Lukács,
 kérdé: métt sírsz, métt sírsz, asszonyunk Szűzmárijá?
 Hogyne sírnék, hogyne sírnék,
 mikor az én áldott szent fiamot a zsidók elraborták,
 kivitték Kálvária hegyére,
 magos keresztre feszítették,
 lábait vas szegekkel esszeszegezték,
 kezeit felfeszegették,
 fejit tövisvel koronázták.
 Vas kecsükvel csabodták,
 vas ostorval ostorozták,
 vas lándzsákval öklölték,
 úgy eregették az ő ártatlan szent vérit.
 Evangeli Szent Lukács,
 ahol jársz, ezt az imádságot hirdessed,
 ki elmondja ezt az imádságot,
 este lefektyibe, reggel felkeltyibe,
 olyan bünje nem lesz,
 [hogy] halála óráján ezer angyal mellette nem lesz.
 Ámmen.

(Karácsony Heléna Jánosné, 1935, Komját. 1990.aug.15)

“... Én édesapámtól. Akár ha az úton mentünk es, akkor vettünk keresztet, s ezt mű imádkoztuk. S minden este leültünk melléje, s mű ezeket imádkoztuk. Hárman vótunk testvérek. Édesapám úgy tanyított münköt.”

- (22) Én kiállok ajtóm elejibe.
 feltekintek napkeletre.

Ott látok egy arany káponát,
 küjjel aranyos, belől irgalmas.
 Ott sír vala Boldogságos Szűzmária.
 Odamene evangelista,
 kérdezi: mé sír, mé sír, Szűzanya?
 Hogyne sírnék, mikor három egész teljes napja
 hogy nem láttam a szent fíjamat!
 Két nap údózték,
 harmadik nap megfógták, megkötözték,
 ostorral csapdosták,
 tövissel koronázták,
 lándzsával döfödték,
 büdös nyálikkal töpdösték,
 tojáshéjval füstölték.
 Mondom, aki elmondja este lefektyébe,
 reggel felkeltyébe,
 megnyitom mennynek országát,
 becsukom pokol kapuját,
 úgy küdöm angyalaimot a lelkéért, ámen.
 (Berszán Szilveszter, 1981, Görbe patak. 1990.aug.16.)

A látomásos első rész gyakran Jézust jeleníti meg, s gyakori az is, hogy nem Mária vagy valamelyik evangelista, hanem maga Jézus idézi fel első személyben a kínszenvedés történetét, s a záradékban ő helyezi kilátásba a szenvedéstörténet felidézéséért járó jutalmat is. Az itt következő, ugyancsak tipikusnak mondható, szöveg motívumairól a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* jegyzeteiben (Erdélyi 1976) olvashatunk: “ma péntek, ugyan-annak a napja” (273., 368-369., 512.); a Krisztusból feladatul kapott igehirdetés (220); “jobb kezébe kicsi írott könyü” (338., 479., 485.); “arany haja leeresztve” (393); “hét singes olvasó” (419-420) stb.

- (23) Esik eset Jézusnak keresztje.
 Ma péntek ugyanis annak a napja [?].
 Hol imádkozik az Úrjézus Krisztus
 paradicsom kertjében
 ő siralmas székében?
 Arany haja leeresztve,
 jobb kezébe kicsid írott könyü,
 bal kezébe hét singes olvasó,
 könnyes szemekkel olvasgassa.
 Odamene az ő áldott szent anyja, és kérdé tőle:

mit sirsz, mit sirsz én áldott szent fíjam?
 Hogyne sírnék, hogyne sírnék,
 mikor én el vagyok árulva!
 Két nap engem a zsidók üldöznek,
 harmadik napján megfognak,
 vas kecsükkel fogdosnak,
 vas lándzsával szürkódnak,
 éles karddal döfődnek,
 étel helyett és ital helyett
 epével, ecettel, mirhával,
 kevert borral etetnek és itatnak,
 szent kezeimet, szent lábaimot
 erőszakosan a keresztre vonják.
 Menj el, menj el, én áldott szent anyám,
 és hirdessed az én keserves halálomnak emlékezetét,
 hogy aki ezt megtanulja és elmondja,
 este lefektébe, reggel felkeltébe,
 kiváltképpen minden pénteken háromszor,
 még a legkisebb ujját sem hagyom bűnbe!
 Halála óráján nem küldöm sem angyalomat,
 sem apostolomat, sem prófétát,
 hanem én magam az én áldott szent anyámval meg fogok
 jelenni,
 testyit hagyom a földnek,
 lelkét viszem a mennybe, örök dicsőségben. Ámmen.

“A háborúkor sokan vótak egy helyen. Nem tudott az ember imádkozni, s kiment az erdőre. Egyedül imádkozott, s akkor elálmosodott, s elaludt. Mikor elaludt, látta Jézust álmába, s mondta: Megtanyitlak egy imádságra! S azt mondta az ember: Nem tudok írást, nem tudom megtanulni. De mikor eccer elmondta Jézus, az ember utánna mondta, s meg es tanulta. Azt mondta, hogy így tanulta meg. Álmába. Engem ő tanyított.”
 (Ambrusné Tankó Ágnes 1938, Ugrapataka, 1989.november 29.)

A “pénteki imádságok” szövegeihez gyakran csapódik hozzá a védekező, bajelhárító célzatú imaszövegek motívumanyaga. Ilymódon megbomolhat az egyébként világosan egyszerű szerkezet, s a legnagyobb fokú keveredés is kialakulhat. A következő “pénteki imádság” záradéka arról tanúskodik, hogy a passiójelenet felidézése védekező célzattal is történhet. Az ima első sorai ugyancsak a Sátán, az éjszaka erői elleni védekezés szándékáról beszélnek.

(24) Én lefekszem én ágyomba,
testi földi koporsómba.
Engem álom meg ne csaljon,
gonosz töllem távol járjon!
Nyiccs kaput angyal, nyújcs kezét Mária,
menjek el az Úr színe látogatására!
Én kimenék ajtóm elejibe,
feltekinték napkeletre.
Ott láttam egy szép kicsi káponát,
kűjjel arannyos, belől irgalmas.
Ott sír Boldogságos Szépszűzmária.
Odamene szent evangelista,
kérdé: mit sírsz, mit sírsz, Szűzanyám Mária?
Hogyne sírnék, szent evangelista,
mikor az én áldott szent fíjam
három egész napja hogy odavan?
Menj ki térdig vérbe, könnyökig könnyübe,
eléjő a te áldott szent fíjad!
Én kimenék térdig vérbe,
könyökig könnyübe,
eléjőve az én áldott szent fíjam.
Kérdé: mit sír, mit sír édesanyám?
Hogyne sírnék, édes fíjam,
mikor te három egész napja hogy odavagy!
Két nap üdözének,
harmadik nap megfogának,
a siralom hegyre kivivének,
az oszlophoz megkötének,
vas láncsákval csapdosának.
dühös nyálukval köpdösének.
Bizony, bizony, ki ezt megtanulja,
s elmondja pénteken, háromszor napjába,
az Isten megőrzi lelkét gutaütéstől, ménkőütéstől,
tűztől, víztől,
hirtelen véletlen haláltól,
pokolnak kínjától,
éhségtől, döghaláltól,
szomorú változástól.
Szent János, ki megkeresztelte Jézust a Jordán vizébe,
légy oltalmunk, hogy győzhessük le az ördögi ellenséget
az Atya, Fiú és a Szentlélek által, ámen.

“(Ezt is pénteki imádságnak mondják?) Igen. (Kitől tanulta?) Én édesapámtól. Mikor meg lejánka vótam. (Mást tanított-e meg rá?) Igen. A gyermekeimet. S az uramat es megtanyitottam. (Hogy tanította meg az édesapja?) Este imádkoztunk örökké. (Letérdelve?) Igen, igen. Így szoktuk imádkozni. (Berszán Fülöpné Gábor Katalin, 1945, Bükkhavas pataka. 1990. aug.15.)

A “pénteki imák” sajátos változatait jelentik azok a szövegek, melyek csak utalnak a passió-jelenetre, majd az “Orgonának három ága...” sorral kezdődően egy hosszú látomásos részen át jutnak el a záradékig. (Az ima motívumanyagáról lásd: Erdélyi 1976: “mene Krisztus kénjára” – 373.old.; “orgonának három ága” – 220., 378.; “négy szegibe négy arany kereszt” – 232.; “szent ótár” 239-240.; “level a kezébe” – 482-483.)

(25) Ma péntek, szent aranyos péntek,
 olyan (ugyan-?) annak a napja,
 mene Krisztus kénjára,
 kénján esett esete,
 hét mélységes sebciből,
 kiből kifolyának az ő ártatlan szent vérei.
 Orgonának három ága,
 magos mennynek hangozása. (változatokban: *hangossága*)
 Nyiccs kaput angyal,
 nyújcs kezét Mária,
 mehessünk az örök dicsiretre!
 Elkészült az arany ház,
 küjjel arannyos, belől irgalmas,
 négy szegibe négy arany kereszt,
 közepibe szent ótár,
 szent ótáron ezer angyal,
 ezer angyalnak egy levél a kezébe,
 s azt imádkozza ki belőle,
 ki elmondja hétszer jeles nap pénteken,
 pokol ajtója bétévődik,
 mennyország ajtója kinyillódik, ámmen.

“Édesanyámtól tanultam. S ő es ejisze az anyjától.”

(Görbe Andrásné Póra Annamária, 1964, Görbe patak – 1990. aug.16.)

A “pénteki imák” sorát a legfiatalabb adatközlőm, a hatesztendős Farkas Ferenc szép változatával zárom, amely az archaikus imák két igen jellemző képét, a “kelj fel Mária...” kezdetű ébresztés-motívumot (Erdélyi

1976: 217-218; Erdélyi 1988: 746; Dömötör 1983: 166-177) és az angyalok által felszedett lecsöppent krisztusi vér Grál-motívumát (Bozóky 1972: 663-669; Erdélyi 1971: 369-370. [lásd Mezey László korreferátumát]; Erdélyi 1976: 163-167., 193-194) is tartalmazza, nem is szólva a "gyermekváltozat" gyengéd líraiságáról, vagy az ima a legelső magyar verset eszünkbe juttató sorairól.

(26) Ma van péntek, ugyanannak a napja,
 kínján esett esettye,
 hét mélységes sebeje.
 Beteg a test, kész a lélek,
 vigan várja az Úristen.
 Szent színe szomorodva,
 arany haja kiszakadva,
 piros vére kiomolva.
 Ó, paradicsomnak,
 szép kezdett szentelt városnak,
 rendelj utat mennyországnak,
 mennyországnak káponájába,
 fellobogó csillagába!
 Kelj fel Bodogságos Szűzmárija,
 me elfogták a te áldott szent fíjadot!
 Sértve üldözik,
 a magoss keresztre feszítik,
 szegzik lábát egy helyré,
 a két karját két felé.
 Három csepp vér lecseppent,
 odamenének az angyalok,
 felszedék,
 elvívék a Jóisten eléjibe.
 Aki ezt az imádságot elmondja
 este lefektibe, reggel felköttyibe,
 annak a jó áldott Isten
 minden halálos bűnit megbocsássa.
 Én es mondtam, ahogy tudtam,
 Jézuskám, báránkám,
 téged dicsér szájocskám!
 Jézus szent vére hullása
 legyen bűnünk tisztulása!
 Most és mindörökké, ámmen.

(Farkas Ferenc, 1983, Farkaspataka, 1989. november 8.)

Mária álma

A magyar folklórban két alvó Mária-képpel találkozhatunk: a szentivánnapi énekek hajnalban ébredő Máriája a középkori fénymisztika hajnal-nap jelképköréhez kapcsolódik (Dömötör 1983: 166-177; Erdélyi 1976: 217-217.), az archaikus imák alvó Máriája pedig a krisztusi kínszenvedést álmódja meg (Erdélyi 1976: 648-650; Erdélyi 1988: 741.). Az archaikus imák e típusának egyetlen változatára bukkantam rá Gyimesben (nem számítva az Aranymiatyánk tematikailag rokon szövegeit), ám ez a változat szerkezetileg-tartalmilag teljesnek mondható: Mária megálmodja fia eljövendő szenvedéseit, majd elmondja Jézusnak az iszonyú látomást, aki közli édesanyjával, hogy álma be fog teljesedni, s az álom felidézéséért kilátásba helyezi a várható jutalmat.

- (27) Midőn Szűzmária Betlehembe aluvék,
 hozzá jött vala az ő szent fia és mondá:
 aluszol-e édesanyám? ébren vagy-e?
 Szűzmária erre így felelt:
 Aludtam én, édes fiam, de felébredtem,
 iszonyúat álmodtam felőled.
 Láttam, hogy a kertbe megfogtak,
 kötelekkel megkötöztek,
 először Kaifáshoz,
 Kaifástól Pilátushoz,
 s onnat Heródeshez vittek.
 Iszonyúan megvertek,
 szent fejedet tövissel koronázták.
 Azután a tanácsházból a Kálvária hegyére vittek,
 válladra nehéz fát tettek,
 utoljára keresztre feszítettek.
 Annyira felemeltek, hogy el nem érhettelek,
 oldaladat dárdával átverték,
 melyből vér és víz folyt ki.
 Ezen vér és víz reámcsoöpögött.
 Innen azután levettek,
 ölömbe tettek,
 midőn elájultam, a hétélű tőr egészen átolverte szívemet,
 hogy az nagy fájdalmában majd ketté repedt.
 Végre téged egy koporsóba helyeztek.
 Erre Jézus így felelt:
 Édesanyám, igazat álmodtál,
 s aki ezen álomról emlékezni fog,

és azt gyakran elméjébe forgatja,
 az minden gonosztól ment leszen,
 és az oltáriszentség vétele nélkül meg nem hal,
 lelkét pedig én és te szerelmes anyám,
 a mennyei örök dicsőségbe felvigyük.
 Boldogságos Szűzmaria légy velem hatalmas pártfogással,
 az Úrjézus Krisztus mentsen meg mindenféle veszedelemtől!
 Krisztus szentkeresztje segéljen!
 Krisztus szentkeresztje legyen pajzsom!
 Ehhez segéljen az Atyaisten, a Fiúisten, a Szentlélekúrsten,
 aki uralkodik örökkön-örökké. Ámmen.
 Jézus légy velünk bűnösökkel,
 Krisztus ments meg bennünket minden bűntől, gonosztól,
 főképp pedig midőn ellenségeink előtt fogunk állni-járni
 és velük harcolni most és halálunk óráján!
 Légy velem, ó Krisztusom,
 légy az én mindenkori oltalmam,
 szentelj meg ezen szavakkal
 az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében, ámen!
 Jézus Messiás! Jézus Emánuel! Győzedelmes Krisztus!
 Halottaiból feltámadott Krisztus!
 Oltalmaz meg engem minden bűntől, gonosztól,
 főképp pedig midőn ellenségeink előtt fogunk állni, járni
 és velük harcolni,
 most és halálunk óráján, ámen,

(Főcze Géza, 1930, Hidegség száda, 1980. aug.21.)

“Eztet apám szerezte be valahonnét. Egy régi füzetből van. ... Füzetből! Tisztán tudom, hogy füzetből van!”

“Fehér rózsza Mária...”

A *Fehér rózsza Mária...* kezdetű imádságokat Fettich Nándor 1971-ben az archaikus imák egyik alaptípusának tekintette, a másik alaptípust ún. “esti imának” nevezte (Fettich 1971). Fettich tipologizálási kísérlete azonban a gyűjtőmunka kezdeti stádiumában, főleg Vas megyei imaanyag alapján történt, s azóta a motívumok rendszeréről, elterjedtségéről vallott elképzeléseink lényegesen módosultak. A Fehér rózsza Mária-típusú imák a nyelvterület nyugati részén elterjedtebbek, Vas megyében különösen sűrűn fordulnak elő, de a Székelyföldön, Csíkban is rátaláltam változataira. Gyimesben csupán az itt közölt változatot találtam, de a Bükkhavason

felvett szöveg feltehetőleg nem gyimesi eredetű, az adatközlő az imát Csíksomlyón tanulta.

Az igen archaikus “Ég szülted Földedet,/ szülted Szent Annát,/ Szent Anna szülte Máriát,/ Máriám szülte kicsi fiát” képsort Erdélyi Zsuzsanna *kozmoszgenesis motívum*nak nevezi (Erdélyi 1976: 183-184., 405-406), s ősi kozmogóniai-totemiztikus-samanisztikus maradványnak tekinti (Erdélyi 1988: 721). A szövegben előforduló Boldogasszony-motívum ugyan- csak az ősvallási képzetkörbe visz, feltehetőleg egy termékenységistennő alakját idézi (Kálmány 1885; Erdélyi 1976: 99; Erdélyi 1988: 722-723.)

(28) Fehér rózsza Mária,

gyöngyökkel gyökerezteél,

arannyal bimbóztál.

Ég szülted Földedet,

szülted Szent Annát,

Szent Anna szülte Máriát,

Máriám szülte kicsi fiát.

Házunk szögletén négy angyal őriz

kakasszóllástól piros hajnal hasadtaíg,

ablakunkba Boldogasszon,

az ajtóba Jézus Krisztus.

Kelj fel Boldogasszony Édesanyánk,

me elfogták fíjadot a gonosz zsidók!

Vas vesszőkkel vesszőzik,

keresztre feszítettik.

Az angyalok három csepp vérért vették,

Szűzanya elejibe tették.

Szűzanya azt mondta,

ki ezt az imát elmondja minden héten hat nap,

de kivált pénteken vagy vasárnap,

felveszem a Szűzanya országomba,

a legküsőbb ujjatokat se hagyom elégni. Ámmen.

“... Ezt Somlyón. Járogattam, s onné írtam. S ez es az én sorsom, met egy kicsi tizenhét éves fíjadot megölték, s úgy akkor ez az én... (Nem tudja, hogy hová való asszony volt?) Nem tudom. Ott ugye nagy vót a tömeg, s nem tudom.”

(Bukuri Prezsmer Mária, 1930, Bükkhavas, 1990. aug.15.)

“Lehullott a Jézus vére...”

A nagybőjti időszak vallásos népenekei közül némelyek rokonságban vannak az archaikus imádságokkal. A Grál-motívumkör legteljesebb kép-

sorát a *Lehullott a Jézus vére...* kezdetű, Moldvában is elterjedt népének szövegében találjuk, melyet Gyimesben énekelt változatban és ima funkcióban egyaránt megtaláltam. (A Grál-mondakörrel és a szent vér kultuszáról: Erdélyi: 1976: 163-167; Bozóky: 1972: 663-669.)

(29) Lehullott a Jézus vére
 a szent keresztfa tövébe,
 de a földön nem maradt,
 mint piros rózsza kinyílt.
 Felszedték a szent angyalok,
 alázatosan tisztelték.
 Mondá Jézus az angyalnak:
 vidd fel mennybe Szentatyámnak,
 mondjad, keresztfámról küldtem,
 ez a világ drága ára,
 sebeim kinyílt rózsája.
 Nincsen hátra csak egy órám,
 elvégződött minden munkám,
 ki fog a keserű pohár telni,
 Ádám keserű almája
 hozott e kénos halálra. Ámen.

(Ambrusné Tanló Ágnes, 1938, Ugrapatak, 1989. nov.29.)

Az archaikus imák jelképi világában a keresztfa legendaköre igen gyakran az életfa (arbor vitae) képzetkörével mosódik össze, ami egészen természetes is, hiszen a krisztusi életáldozat fája, mely "vérrel virágozik, szentlélekkel gyümölcsozik", a megváltás, az örökélet jelképe is. A középkor teológiai irodalma a paradicsomi életfa jelképiséget a krisztusi keresztfára kezdte vonatkoztatni (Erdélyi 1976: 170.). A krisztusi keresztfának Ádám vétke miatt kell "vérrel virágoznia" (egy csíkmenasági népénekekben: "leszakítják a vérfa gyümölcset"), s nem véletlen az sem, hogy az archaikus népköltészeti hagyomány a Golgota keresztfáját az Ádám sírja körül keletkezett cédruserdőből származtatja (Erdélyi 1976. 171).

A szent vér kultusza továbbá a cédrusfa (citrusfa, ciprusfa)—életfa—keresztfa motívumkör közös jelképisége rokonítja az előbbi szöveget a *Dicséртesség szent keresztfa...* kezdetű népénekekkel.

(30) Dicséртesség szent keresztfa,
 édes Jézus meghalt rajta.
 Kálvária hegy tetején
 mindenfelől foly a szent vér.
 (...)
 Harmatozzál Jézus vére,

mert a bűnös el van veszve.
Te lettél a váltságára,
Istennek szelíd báránya.
Szent keresztfa mily magos vagy,
Jézus testével terhes vagy,
három tompa vasszeg tartja,
fájdalmas anyja sirassa.

(...)

Ó keresztfa, hol termettél,
talán cédrus fából lettél?
De szomorú szép virágod,
mikor Jézust halva tartod!

(...)

(Tankó Keresztes György, 1958, Gyimesfelsőlök, Fő út, 1989. nov.8.)

A tartalmi, funkcióbeli azonosság miatt a két népének sorai, motívumai egyes változatokban keverednek, s a szövegeket legtöbbször egy dallamra éneklük.

“Paradicsom mezejében...”

Az életfa-keresztfa jelképkör nemcsak a nagybőjti időszak eseményeit idéző archaikus imákban és népénekekben van jelen, hanem a *Paradicsom mezejében/kőkertjében...* kezdetű karácsonyi-újévi kántáló énekekben is. (Lásd: Magyar Népzene Tára II. 1953: 508-512., 548. számú szövegek.) A típuskőr jellegzetes motívumai (pl. a gyermek Jézus kezében lévő aranyalma és aranyvessző, az arany szőnyegen rengő bölcső kép, a paradicsom mezeje-kőkertje motívum stb.) ugyancsak az archaikus imák jelképeivel állnak kapcsolatban. (Dömötör 1974/1983: 139-145; Erdélyi 1976: 694-695., 707-709.) A hajdani kántáló ének szövege ma elsősorban imaként él Gyimesben, mindössze egy dallamváltozatot sikerült rögzítenem. A kántáló ének szövegéhez – amint ezt az itt közölt változat is példázza – gyakran csapódnak hozzá más archaikus imák motívumai.

- (31) Paradicsom kőkertjibe
arany szőnyeg leterítve,
rengő bőcsü közepibe,
az Úrjézus fekszik benne.
Bal kezibe aranyalma,
jobb kezibe aranyvessző,
mikor azt ő megharsantsa,
zúg az erdő, cseng a mező.
Sohase láttál szebb termőfát,

mind az Úrjézus keresztfáját,
mert az vérrel virágozik,
szentlélekvel gyümöcsözik.
Az angyalok eljövenek,
mennyszágba csendítének,
az aranyos misére készülének.
Édes áldott szent napjaim,
akik töllem eltelenek,
gyónás-vallást nem tehetek,
igazságot nem keresek.
Nyújts kezét Mária,
nyiccs kaput angyal,
hogy mehessünk a kerek ég alatt,
lobogó csillag felett az örök életre!
Ámmen.

“Este-reggel elimádkozom.”

(Berszán Bálintné Prezsmer Erzsébet, 1939, Bükkhavas. 1990. aug.15.)

“Ma Szent János napja...”

Utolsó, “Szent János napi imának” nevezett gyimesi szövegünk motívumainak eredetét még nem tisztázta teljes bizonyossággal a kutatás. A szövegben előforduló látomásformulák és kezdőkép-alakzatok (“Szent Jánoson küjjel van egy kerek dombocska./ abban növelkedik egy édes alma-fa”) Fettich Nándor szerint valamely “égi csoda”, természetfeletti jelenség kezdőformulái (Fettich 1959.), és Dömötör Tekla azt a feltételezést is megkockáztatja, hogy az ilyen stiláris elemek régi magyar varázsképek maradványai lehetnek, ugyanis nem találhatók meg a középkori látomásirodalomban (Dömötör 1974/1983: 191-193). Ezt a feltételezést Erdélyi Zsuzsanna is elfogadja, és imádságszövegekben előforduló párhuzamokkal alá is támasztja (Erdélyi 1976: 300.). Hasonló kezdőformulákat találunk még a Júlia szép leány balladában és a regösénekekben (Dömötör 1974/1983: 192-193; Erdélyi 1988: 742.).

Az “égi csoda” jelenvalóságára, a természetfelettiel való találkozásra utalnak a szöveg más motívumai is: “Egek ajtaja nyitatlan megnyílnak./ mennyei harangok huzatlan megzúdulának.” A magától megszólaló harang, megnyíló mennyei ajtó, meggyulladó gyertya ugyancsak transzcendens jelenségre utal, ezek a képek azonban már jelen vannak a vallásos legendairadalomban. (Erdélyi 1976: 605.) Az archaikus imádságokban is találkozhatunk változataikkal.

Az almafa-motívum és a koszorúját kötő Mária-kép révén a szöveg rokona a Hegyet hágék... 236. és 237. számú köszöntőénekeinek (Erdélyi 1976: 712-714.), melyeknek változatai a Felvidékről kerültek elő. Két felcsiki faluban – Csíkszentdomokoson és Csíkmadarason – a Szent János napi “angyalozás” során (Balázs 1993) a falut kora hajnalban bejáró gyerekek köszöntő énekében ugyancsak megtaláljuk a fenti imaszöveg változatait (Bálint 1977: I. 473-474.). Elképzelhető, hogy az itt közölt, imaként használt szöveg Felcsíkról került Gyimesbe, ahol laz “angyalozó” gyerekek köszöntőéneke lehetett. Az “ima” változataival sem Gyimesben, sem Moldvában nem találkoztam, de Gyimesben senki sem emlékezett arra, hogy a Szent János napi “angyalozás” népszokása élt volna itt valaha. Az adatközlő emlékezete szerint ezt az “imát” régen Szent János napján a templomban énekelték is.

- (32) Ma Szent János napja, Isten kivirajszja,
 Egek nyiccsátok meg mennynek ajtaját,
 hogy mű es láthassuk Krisztus koporsóját.
 Egek ajtai nyitatlan megnyíllanak,
 mennyei harangok huzatlan megzúdulának.
 Én kicsinke vagyok, szállani se tudok,
 mégis a Jóistennek dicséretet mondok:
 Dicsértessék Jézus föld kerektségében.
 Dicsértessék Márja minden borszékében* (?)
 Szent Jánoson küjjel van egy kerek dombocska,
 abban növelkedik egy édes almafa.
 Édes az almája, csukros a virága,
 alatta ül vala Boldogságos Szépszűzmárja.
 Úgy köti, úgy köti ékes koszorúját,
 fejjérel, veressel, fejjérel, veressel.
 Ha avval nem éri, arannyal béfeji...

“...Ezt én édesapámtól. ... Szent János napján, azt mondta. Régebb énekelték a templomba. De most ki hallja? Senki se!

(Antal Györgyné Gál Borbála 1909, Hidegség pataka. 1980. aug.20.)

*)“borszékében”: Szövegromlás. Pais Dezső Mária székét aranyozott borszéknek értelmezi (Erdélyi 1971: 364.; Erdélyi 1976: 393.). Az adatközlő a kérdéses sort a felvett változatok egyikében “értelmesítette”: “Dicsértessék Jézus kenyér s bor színében”. A Művelődésben – nem tulajdonítva még jelentőséget a kérdésnek – az “értelmesített” változatot közöltem (Tánczos 1991a).

Az itt közölt 32 imaszöveg, mely több archaikus imatípust hivatott reprezentálni, bár számszerűleg kevésnek mondható, mégis jelzi azt, hogy a gyimesi csángóság archaikus imádságai szervesen, törés nélkül illesz-

kednek bele a teljes magyar imádságanyagba. Néha meglepődünk ugyan egy-egy többé-kevésbé helyi elterjedtségűnek tekinthető kép, fordulat eredetiségén, költői szépségén, de legalább ennyire meglepő és meggondolkodtató az a tény, hogy a magyar nyelvterület keleti végein, Csíkbán, Gyimesben, Moldvában fellelhető imádságok gyakran pontos szövegszerű egyezést mutatnak a nyugati vagy északi végeken feljegyzett imaszövegekkel. Egy-egy ilyen megfelelés nemcsak a magyar népi kultúra egységét bizonyítja, hanem arról is árulkodik, hogy ezek az archaikus apokrif imák mindvégig a hivatalos vallásosság árnyékában éltek, s így minden korban számolnunk kell a “felülről” a “magaskultúra” irányából jövő hatásokkal. Egyes imatípusok esetében joggal gyanakodhatunk egy valamikori “eredeti változat” létezésére is.

Irodalom

- Balázs Lajos*
1993 Szent János-napi angyalozás Csíkszentdomokoson. Néprajzi Látóhatár. II. évf. 1-2. 1-27.
- Bálint Sándor*
1937 Népünk imádságai. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv. 19-47. Bp.
- 1977 Ünnepi kalendárium. I-II. Bp.
- Besenczi Sándor*
1988 Népi imádságok Kalocsa vidékéről. Debrecen (Folklór és etnográfia 41.)
- Bozóky Edina*
1972 A Grál-legenda eredete. Világosság. 11. 663-669.
- Dömötör Tekla*
1974/1983 A népszokások költészete. Bp.
- Erdélyi Zsuzsanna*
1971 Archaikus és középkori elemek népi szövegekben. Ethnographia. LXXXII. 343-363. (Holl Béla, Mezey László és Pais Dezső hozzászólásaival).
- 1974 Hegyet hágék, lőtőt lépék (Archaikus népi imádságok). Somogyi Almanach. 19-21. Kaposvár.
- 1976/1978 Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Bp.
- 1979a Mária-síralmak költészete. Új Írás. 6. szám, 55-68, 69-72.
- 1979b Üdvöz-légy gyenge oltóványotska. Új Írás, 12.szám, 33-45, 46-48.
- 1979c Interethnicum. Studia Slavica. XXV. 105-122.
- 1980 Archaikus szövegemlékek a nógrádsipeki néphagyományban. In: Szemerkényi Ágnes (szerk.): Nógrádsípek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórájáról. Bp., 183-233, 562-753, 686-692.
- 1984 Késő-középkori közköltészeti emlékek a hazai interetnikus – délszláv – szakrális hagyományban. In: Kiss M.–Niedermüller P. (szerk.): Folklór és tradíció. Bp., 43-105.

Gyimesi archaikus népi imádságok és ráolvasások 243

- 1985 Az archaikus népi imádságok középkori összetevői. In: Béládi M.–Jankovics J.–Nyerges J. (szerk.): A magyar vers. Bp., 303-310.
- 1988 Archaikus népi imádságok. In: Vargyas Lajos (szerk.): Magyar népköltészet. Magyar néprajz. V. Bp., 692-748.
- 1990a “Csokolja Egész Magyarországot Juliskanéni” (Vallásos hagyományaink mentése külföldi magyarjaink között.) In: Fejős Z.–Küllös I. (szerk.): Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Bp., 9-57.
- 1990b “Magyarországot a Máriára bízta”. Mária-énekek és imák az elmúlt századok népi imakönyveiben. Új Írás. 30:5. 61-76.
- 1991 Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. In: Erdélyi Zs. (szerk.): Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Bp., 51-142.
- 1992 Későközépkori szakrális hagyományaink népköltészeti kapcsolatai a Kárpát-medencében. In: Egyházak a változó világban. Tatabánya, 301-306.
- Fettich Nándor*
1959 A Júlia szép leány balladáról. Ethnographia. LXX. 61-78.
- 1971 Vallásos jellegű varázs-szövegek a magyar néphitben. Ethnographia. LXXXII. 44-69.
- Kallós Zoltán*
1966 Ráolvasás a moldvai és a gyimesi csángóknál. Műveltség és Hagomány. VIII. 137-157.
- Kálmány Lajos*
1885 Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya. Értekezések a nyelv és széptudományok köréből. XII.9.Bp.
- Magyar Népzene Tára II.*
1953 Kerényi György: Jeles napok. B.
- Pócs Éva*
1986 Magyar ráolvasások I-II.Bp.
- Polner Zoltán*
1978 Föld szülte fáját. Szeged kömyéki ráolvasások és népi imádságok. Szeged.
- Polner Zoltán*
1985 Koronával koronázzák. Makó kömyéki ráolvasások és Krisztus-legendák. Makó
- Salamon Anikó*
1987 Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák. Bp.
- Sülling István*
1992 Boldogasszony ablakában. Népi imádságok és ráolvasások Kupuszináról, Újvidék.
- Tánczos Vilmos*
1991a “Gyöngyökkel gyökerezteél”. Archaikus apokrif népi imádságok. Művelődés. XL. 2-3. szám, 50-51.
- 1991b Erdélyi Zsuzsanna köszöntése. Két imádság Tánczos Vilmos gyűjtéséből. Honismeret. XIX. 4. 97-98.

Mohay Tamás

“VIRÁG JÉZUS BENNE VAN...”

Magyar imák Moldvából

1991-ben a Kolozsvári Egyetemen alig egy évvel korábban megalakult Néprajzi Csoport (a Péntek János vezette Magyar Filológiai Tanszéken) egy több éves kutatást indított el Moldvában azzal a céllal, hogy összehangolt munkával, kérdőíves módszerrel és hagyományos néprajzi gyűjtéssel az eddigi ismereteknél többet és mélyebbet hozzon felszínre arról, amit e helyen egyszerűen csak a moldvai csángók identitásának nevezek (tartózkodva ezúttal a bővebb kifejtéstől, amint-hogy a kutatás részletesebb ismertetésétől, amit annak vezetője, Pozsony Ferenc részben már megtett, részben ezután fog megtenni). Hogy ez a kérdéskör és ez a kutatás milyen lényegbevágó problémákat céloz meg, azt senki számára nem kell bizonygatni, aki csak egy kicsit is ismeri az eddigi nyelvészeti, néprajzi, történelmi tanulmányokat a moldvai csángókról. Az is bizonyos, hogy a kutatás szervezői, nem minden hátsó gondolat nélkül, a helybeli szakemberek és diákok mellé meghívtak magyarországiakat is, hogy az ő – a mi – tapasztalataink is hasznosulhassanak a munka során. Ennek a jól szervezett munkának és gyümölcsöző együttműködésnek egyik részletét adom közre ezeken a lapokon – tartózkodva attól, hogy ebben lássam a kérdéskör magját, de bízza abban, hogy néhány mégoly vázlatos és hevenyészett megjegyzés is adhat valamit eddigi ismereteinkhez.

A Pusztinában, Frumós:ában és más falvakban töltött néhány nap alatt egy tucatnál több úgynevezett archaikus népi imádság, valamint ugyanannyi bevett egyházi imádság került hangszalagra majd papírra. Nem árt, ha röviden mögé nézünk egy ilyen, sokak számára talán nem is figyelemfelkeltő mondatnak, nem nélkülözve bizonyos személyes vonatkozásokat sem. Annál kevésbé, hiszen az imádság messzemenően *személyes* vonatkozásokkal telezsúfolt közlés, ha tetszik, “műfaja” a népköltészetnek. Aki imádkozik, lénye egészével fordul egy nála nagyobb Személy felé, akár megfogalmazza ezt egyfajta teológiai nyelven, akár nem. Aki imádkozik, az tanulta az imádságot, mégpedig – akár az “archaikusakat”, akár az “egyháziakat” legtöbbször családban, anyától, testvértől, nővértől, utóbb rokontól, s csak végül másoktól, falubeliektől. Minden megtanult szöveg – kimondva vagy kimondatlanul – személyekhez fűződő emlékek sorát idézheti föl, s ezáltal imádkoznak együtt generációk, amikor valaki leül az ágya szélére, hogy maga elé mormolja kedves szövegeit. Idősebb imádkozók nyilván tanították is már imádságaikat gyermekeiknek, unokáiknak, s

amikor az ágy szélére ülnek, talán az is eszükbe jut, hogy azok bizony már nem mondják ezeket, pedig hányszor fogadkoztak gyermekkorukban... Vagy talán ki is gúnyolták őket utóbb, mondván, ezek gyerekes vagy öregasszonyos döreségek, amit csak elhagyni érdemes. Emlékek, személyes viszonyok egész hálója: ki tudja, hogy beletekinthes-e ezekben egy idegen? Mert hogy a néprajzi gyűjtő – akár erdélyi, akár távolabbi – idegen Moldvában, az nem kétséges. Akkor is az, ha egy nyelven beszél a megszólítottakkal, akkor is az, ha más nyelven szólalnak meg először. Ha egymás szavait némi ráhangolódás után meg is értik, ki tudja, megérthetik-e egymás szavai mögött mindazt, ami ott rejtezik? S ki tudja, hogyan választódnak ki egy-egy faluban – s nem csak Moldvában – azok az emberek, akik hajlandók szóba állni az idegennel, akik hajlandók végigmenni velük az utcán mások szeme láttára, akik hajlandók beereszteni őket a házukba, s akik – megint csak némi ráhangolódás után – hajlandók beereszteni őket oda, ahol legszűkebb családi emlékeik, legszentebb érzéseik vannak: imádságaik világába? Mindezzel arra szeretném fölhívni a figyelmet, hogy korántsem tartható “természetes”-nek, hogy egyáltalán megismerhetjük mások – számunkra idegenek, még ha igen sokra tartott és féltve óvott – által imádkozott imádságokat. Ha ilyeneket megismerhetünk, akkor azok nem csak szövegi jellegzetességeik okán válhatnak értékké, hanem azáltal is, hogy a személyes viszonyokba való betekintés tapasztalata által olyan kontextusokat hordoznak, amelyek azután problémák és kérdések egész sorát vetik föl.

Talán éppen ez, a *szövegek* értéke – akár balladák, akár siratók, akár más műfajok –, vagy éppenséggel a tárgyak szépsége, s az, hogy “megállnak” önmagukban, teszi azt, hogy oly keveset tudunk mindarról, ami *szövegek körül* van Moldvában. Mindenki tudja, hogy a moldvai csángók katolikusok, azt is, hogy identitásuk egy fő összetevője éppen ez – de hogy hogyan és miképp élik meg a hétköznapiakban katolikus vallásukat, hitük mit alakít életükön, arról vajmi keveset tudunk. Vannak talán, akik sokat tudnak erről, de ők is jobbnak látják, ha megtartják maguknak tudásukat. Nemrég például Török Zuzsa közölt a Szociológia c. folyóiratban (1990.3-4.sz.) tanulmányt “Kultúra és szakralitás a moldvai csángóknál” címmel, amit több éves munkával gyűjtött anyag alapján írt meg – eredetileg szakdolgozatnak vallásszociológiából. Az írás viszont csupán a megfigyelések tömör, tényszerű közlésére szorítkozik, semmiféle apparátust (szakirodalmat, hivatkozásokat, értelmezési keretet, falvakat, adatközlőket) nem köt az orunkra. Gyanítható, hogy sokat tudhat a moldvai vallásos életéről a *Moldvai csángó magyarok* c. fényképalbum szerzője, Csoma Gergely, talán Péterbence Anikó is, aki “Moldovának szép tájaind...” címmel rendezte sajtó alá az 1992. évi csángó konferencián elhangzott előa-

dásokat (sajnos, nyersebb formában, mint az kívánatos lett volna). Csak sejthető, hogy Bosnyák Sándor, aki Folklór Archívum 12. köteteként közreadta a moldvai csángók hiedelemvilágáról szóló, szövegeket tartalmazó gyűjtését, szintén tudhat valamit a témáról, de apróbb cikkeket leszámítva ezt sosem adta közre. Ilyen körülmények között úgy gondolom, érdemes szövegeket közölni akkor is, ha azok nem egy módszeres és kiterjedt kutatómunka gyümölcsei. Megkockázatom a gondolatot: hátha azoknak is kedvük támad a publikációhoz, akik eddig magukat, anyagukat vagy beszélgetőtársaikat féltették, s meghúzódtak a biztos homályban.

Amióta Erdélyi Zsuzsanna idestova huszonöt éve Somogyban meghalotta az első, számára addig ismeretlen archaikus imádságot, azóta a néhány év alatt ezrével összegyűjtött szövegek polgárjogot nyert műfajjá váltak a folklorisztikában, és ismertté lettek annak határain messze túl is: Erdélyi Zsuzsanna *Hegyet hágék, lőtőt lépék* c. nagyszabású válogatása három kiadásban jelent meg, irodalomtörténészek, költők, nyelvészek, folkloristák figyeltek fel rá, és sorra jelentek meg mások imádságyűjteményei és közlései kötetekben és folyóiratokban. Minderről ma már a *Magyar néprajz* c. kézikönyvsorozat *Népköltészet* c. kötetében (Bp. 1988) olvashatunk, a lassacskán tudománytörténeté változó idők bemutatása mellett igen alapos történeti és motivikus elemzést is. Újabban az archaikus imák jellegzetes "Aki ezt az imádságot elmondja..." kezdetű záradékairól tett közzé Erdélyi Zsuzsanna elmélyült tanulmányt (In: Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Bp. 1991, Szent István Társulat). Széles nemzetközi kitekintéssel a 13. századig követte vissza ezeknek a teológiai szempontból elfogadhatatlan ígéreteknek az eredetét, és úgy találta, hogy azok forrásvidékét nemcsak az évszázadokkal ezelőtti szájhagyományban, hanem az egyházi tekintéllyel megerősített, pápák, szentek személyéhez kapcsolt imádságokban, búcsúkiáltások engedélyezésében is kereshetjük. Ehhez Alszeghy Zoltán jezsuita teológus és egyháztörténész tette hozzá, hogy a népi formulák és a búcsú-formulák egyaránt egy középkori, még nem differenciált teológiai gondolatkomplexumra mennek vissza, ahol tisztán látták, hogy a megbocsátásnak a megtérés és a feloldozás egyaránt feltétele; ám évszázadok hosszú során át formálódott a vezeklés, ill. helyettesítésének gyakorlata, s ebben a kánonjogi szemlélet is szerepet játszott, ami feltételeket és eredményeket rögzített. A mai népi imák kétségkívül költői nyelven szólnak Istenhez és hozzánk. Alszeghy gondolatát tovább idézve: "ebben a nyelvi struktúrában kell értelmezni azt az állítást is, hogy 'aki ezt az imát napjában háromszor elmondja, üdvözüln'. A mondat csak azt jelenti, hogy aki élő hittel állhatatosan így imádkozik, remélheti, hogy elnyeri a kegyelmet, aminek segítségével majd csak betölti az üdvösség többi feltételét is.

Nem az öreg parasztasszonyok hibáznak, akik ezt a záradékot hívó reménységgel ismétlik, hanem a pedáns teológus, aki a mondatot úgy értelmezi és bírálja, mintha a zsinati kánon nyelvéen volna megfogalmazva, amiben minden szónak önálló, teljes jelentése van.” (Vádlottak padján. In: Boldogasszony ága. i.m. 22-23.)

Az imádságok költői nyelvéről, jellegzetességeiről itt talán nem kell többet szólni, annál inkább a közölt szövegek jelentőségéről, valamint néhány különösségükről. A *Hegyet hágék, lőtőt lépék* már jópár ráolvasás és imaszöveget tartalmazhatott a magyar nyelvterület keleti széléről, a moldvai csángóktól. A hét ráolvasás, nyolc archaikus ima, öt középkori egyházi irodalommal kapcsolatot mutató szöveg és négy kántáló ének körülbelül felerészt származik Tolnába áttelepített moldvaiaktól, másik felét főként Kallós Zoltán és Tátray Barna (álnév?) rögzítette az 50-es-60-as években. A hetvenes-nyolcvanas években az egyre nehezedő körülmények ellenére ugyan jópáran jártak Moldvában, de imádságokat vagy nem is gyűjtöttek, vagy ha gyűjtöttek is, nem közölték őket. Bosnyák Sándor *A moldvai magyarok hitvilága* c. munkájában (Folklor Archívum, 12. Bp. 1980) találunk néhányat, azután pedig csak Tánczos Vilmos tett közzé hármat a *Művelődésben* (1991/2-3.). Mindez egymagában is indokoltá teheti tíz újabb archaikus ima közlését akkor is, ha nem hosszas és alapos gyűjtésből származnak.

Közismert tény, hogy a moldvai csángók soha nem tartoztak magyar állami és egyházi fenhatóság alá. Kész csoda, hogy magyar nyelvüket évszázados elszigeteltségükben is megtartották, s hogy ma több tízezerre tehető azok száma, akik Moldvában magyarul beszélnek. A csoda indokolja a csodálatot, de nem feledtetheti el azt sem, hogy a moldvai csángók évszázadok óta gyakorlatilag folyamatosan (ha koronként változó mértékben is) hagyják el magyar nyelvüket és válnak román nyelvűvé. Nyelvük-nél erősebben ragaszkodnak vallásukhoz: a ma gyakran használt fogalommal élve identitásuk magvát nem az etnikus (magyar) hanem vallási (római katolikus) azonosságtudat adja. Hogy a kettő hogyan kapcsolódik össze, arról az eddigi kutatások szinte csak benyomásokat rögzítettek; ezek azt sugallják, hogy nemcsak falvanként, hanem családonként, sőt családtagonként, s még azonbelül is élethelyzetekként változik a magyar-csángó-román-katolikus mivolt összetétele.

Jópár moldvai faluban már senki sem tud magyarul; románul mondják magukat katolikusnak és/vagy magyarnak (l. “Moldovának szép tájaind...” Bp. 1992. Halász Péter és Pozsony Ferenc tanulmányait.)

Mi, akik Magyarországon vagy Erdélyben évszázadok óta igyekeztünk azon, hogy törökkel, némettel szemben kiformaljuk saját kulturális arculatunkat, hozzá politikai kereteinket, egész nemzeti mivoltunkat, nehezen

értjük meg és fogadjuk el az effajta keveredéseket és változásokat. Ők viszont ott Moldvában, akik mindezekben nem mentek keresztül, nyelvükön kívül nemigen tudják közös történelmi élményekhez kötni magyarságukat. Ugyanakkor nem mentek keresztül sem a protestantizmus hatásain, sem az újabb kori szekularizáción – ezért ők azt értik (vagy értenék) meg nehezen, hogyan lehet a magyarok számára olyan közömbös egymással való közösségükben az, hogy ki katolikus, ki nem; egyáltalán, hogy lehet az, hogy valaki nem vet keresztet és nem imádkozik egy templomban, csak bemegy és nézelődik. Moldva a 17-19. században missziós terület volt, ahová Róma küldött papokat: olaszokat, lengyeleket, horvátokat, bosnyákokat, s mellettük csak elvétve kerülhettek magyarok is. Az utóbbi évtizedekben a román egyházi igazgatás (iași-i egyházmegye, bukaresti érsekség) csak román papok működését engedélyezi Moldvában, s minden nyilvános egyházi szertartás nyelve csak a román lehet. A moldvai csángók, azok is, akik a leginkább magyarnak tartják magukat, románul olvasják a Bibliát (nehezen is értenék magyarul – s ha fordítani kezdenek egy román Bibliából, azt mi értenék nehezen), román énekeskönyveik vannak, és természetesen, hogy a román ima jön a szájukra, ha otthon a gyerekeiket tanítják. Persze, imádkoznak magyarul is otthon, családi körben, halottvirrasztóban, egyszer-egyszer talán a temetés pap nélküli részében is; de nagyot tévedne az, aki ebben az összes moldvai csángó magyar művoltának végső bizonyítékát látná.

A magyar imádságok alkalmazásáról, használatáról, alkalmairól ugyancsak alig tudunk valamit (nemcsak Moldvában, de itthon sem). Biztosan csak abban lehetünk, hogy az egyházi használattól távol *minden* magyar imádság a szóhasználatban él. Azok is, amiket a mi számunkra az egyházi tekintély és a napi liturgikus gyakorlat rögzít és egységesít. Nincs olyan imádság, amely Moldvában ugyanúgy hangzana, ahogy a mai magyar egyházi nyelv ismeri. Ennek alátámasztására és figyelemfölkeltésül közlök két Miatyánkot is (1-2.sz.). Hozzátehetem, hogy öt embertől ötféle változatban hallottam, s valószínű, hogy ugyanaz az ember is mondja többféleképpen. Csűry Bálint 1930-ban közölt egy “csángó miatyánk”-ot (amely eltér az itteniektől), és annak eredetét nyomozva azt találta, hogy az nem vezethető vissza a régi bibliafordításokra, hanem egy azoktól különböző közkeletű változatra, amelyet a Peer-kódex őrzött meg, s amely 16-17. századi katekizmusokban tér vissza (1. Magyar Nyelv XXVI. k. 170-172 l.). Ebben latinus szórenddel szerepel a kérdés: “mi kenyerünköt minden napiat adjad nekünk ma”. További eredetkérdések sorakoztathatók fel a sokféle Miatyánk-szöveg alaposabb megismerésével (hiszen Csűry Bálint maga nem kérdezett ill. talált más változatokat).

A templomon kívüli magyar nyelvű imádsághagyományban az "archaikus" és a másutt liturgikus vagy egyházi imák sokkal szorosabban kapcsolódnak össze, mint másutt a magyar nyelvterületen. Azt ugyan az eddigi közlések sejtetni engedik, hogy az archaikus imák rendszerint társulnak Miatyánkkal, Üdvözléggel, egyéb imákkal (l. pl. Lengyel Ágnes: Fejezet egy Nógrád megyei falu (Terény) vallási néprajzából: Napi imarend. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1989. 341-365.). Moldvában viszont a magyar Miatyánk éppúgy nem hangozhat el a templomban, mint ahogy Somogyban egy "Én felkelek én ágyamból" kezdetű archaikus ima. László Erzsébet néni az archaikus imákat Miatyánk, Üdvözlég, Hiszekegy, Gyómon Uram Istenemnek, a tízparancsolat, az egyház öt parancsolata, a hét szentség és a hét főbűn után mondta el: anyósa pedig a parancsolatokat és szentségeket az archaikus imák után sorolta fel, hozzá kapcsolva még egyéb imákat is.

A "Dicsőséges szent aranyos szent vasárnap" (3-4.sz.) kezdetű imát érdemes két változatban is megismernünk. Az elsőt László Józsa Verona, 84 éves asszony mondta el, aki 28 éve özvegy. (Nyisztor Tinka kereste föl és vette föl sok más imáját is, anyaga átadását ez úton is köszönöm). Menye, az 57 éves László Józsefné Kiss Erzsébet tőle tanulta meg ezt és még négy másik imát. *"Most vagy három éve tanultam, s leírtam. Ezeket nem szoktuk imádkozni (=a templomban). Nem tudtam, hogy tudjam megtanulni, mikor tőle meghalltam, olyan szép imádságot. De aztán leírtam, s akkor a könyvből – egy egész telet nezelem, tanultam, meddig megtanultam. Aztán ki voltam Magyarországra, ottand es fogták le sokand azt az imádságot"* – mondja. Milyen egyszerűen hangzik ez: leírni és megtanulni imákat. Ám ezek az asszonyok soha nem tanultak magyarul írni, és a magyar írást is alig tudják elolvasni. Ez a leírás román betűkkel, román helyesírással történhetett, és talán inkább az emlékezet megtámasztására szolgált (sajnos, nem láttam az írásokat), mint a valódi tanulásra. Anyósa, az idős özvegyasszony a tanulás egész láncolatát mondta el: az ő anyja a nagynénjétől (*"anyám anyója, annak a testvére"*) tanulta, aztán az idős özvegyasszony testvérenek tanította, s a testvér tanította meg a húgának. Az ő változatában (3.sz.) a klasszikus szépségű jelenet Szűz Mária és Szent Lukács evangélista között *köszönéssel* kezdődik. Erdélyi Zsuzsa erre egyetlen példát közöl kötetében: "Isten aggyon jó napot, én Uram Teremtőm" (78.sz. ima Nógrádmegyerből) azzal a megjegyzéssel, hogy magyar anyagban nem találta párhuzamát. Az is figyelemre méltó, hogy az evangélista is, és a későbbi szövegrészben Mária "áldott Szent Fia" is *magáza* szólítják meg Szűz Máriát. A moldvaiak újítása-e ez, egyedi variáció, vagy egy régi forma ritka előbukkanása? (Lovász Irén szíves közléséből tudom, hogy egy gyimesi asszony imájában ő is találkozott

magázó megszólítással.) Az ima végi üdvösség-ígéretet vigasztaló képek jelenítik meg, s ezeket liturgikus fordulat zárja le: *“úgy legyen most és mindörökké, ámen”*.

A 4.sz. imádság elmondója néhány apróságot megváltoztatott az anyósától tanult szövegben: elmaradt a köszönés, elmaradt a magázás, a tömörebb formák fellazultak, sorok megcserélődtek, kimaradtak. László Erzsébet ezzel kezdte az ő archaikus imádságait, anyósa sorrendjében ez a harmadik volt.

Élve a lehetőséggel, hogy egyazon imák az átadótól és az átvevőtől is elhangzottak, az 5-8. imák esetében (betűkkel jelölt) jegyzetekben közlöm a László Józsa Verona elmondása szerinti szövegvariánsokat.

Az 5.sz. szövegnek ill. részeinek sok párhuzama ismert, akárcsak a 6-nak. E kettő abban tér el a többitől, hogy László Erzsébet az első sort megismételte, mintha cím lenne. Néhány percre talán erősebb volt benne annak tudata, hogy közönség előtt mondja imáit, mint az Istenhez fordulás.

A 7.sz. imában szereplő *rusnyánfa* etimológiailag a *rusnya* szóval függhet össze, aminek Moldvában igei alakja is él: *megrusnyál* 'megcsúnyul' értelemben. A Székelyföldön *rusnyálkodik* 'bemocskolja magát'; Szegeden is él a *rusnyít*, *rusnyul* igealak, Szlavóniában pedig a *rusnyákdik*: 'foszlik, rojtosodik'. Származhat viszont a *rusnyánfa* a románból kölcsönzött *rusine*, *rusinea* szóból is, ami szegényt, továbbá a 'szégyenvirág'-ot, vagyis vadmurkot (*Daucus carota*) jelenti (ld. Márton Gyula: A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai, Budapest, 1972. 513.1.). (Távolabbi adat a vadmurok és a szégyen kapcsolatára a kalotaszegi mondás: "vadmuroknak nincs közepe, a leánynak nincs szégyene" – lsd. Péntek János, Szabó Attila – Ember és növényvilág. Bukarest, 1985. 227.1.). Gondolhatunk arra is, hogy a szó a *borostyán* megcsonkult, félrehallott, folklorizálódott változata.

A 8.sz. ima, Szent Antal és az Atyaúrsten párbeszéde és a közbenjárás képességének ígérete: nem találtam párhuzamát az eddig közölt achaikus imádságokban. Bosnyák Sándor (i.m.) 1756. szövege talán nem is régi imakönyvi hatást mutatva szól Szent Antal közbenjáró erejéről: *“Érdemeiért Páduai Szent Antalnak! sokféle betegek meggyógyulnak! halál, ördög, tévelygés távoznak! tűztől, víztől sokan szabadulnak”*.

A 9.sz. ima ismert típus, némileg már összefüggéstelenné szakadozott sorokkal. Idős elmondója hozzátette: *“Így tudom. Más tudja másféleképpen is, mer többféleképpen van. Nem egyféleképpen van.”*

A 10.sz. imában különösen szép és messzire vezet a *“virág Jézus benne van”* sor. A záradék ígéretet szó szerint megegyezik ugyanazon asszony következő imájának záradékával, a 11.sz. alatt.

A 12.sz. imádság szövegében, motívumaiban nem sokban tér el az előzőektől, ill. az eddig ismertektől, közlését mégis indokolja elhangzásának helye és ideje. Ez ugyanis az egyetlen iam, amit nem kérdezésre, biztatásra mondtak el, hanem valódi imádságként. Frumországban, egy Puzztina közelében fekvő, félig csángók, félig románok lakta erdőszéli faluban (ahol favágók, román fazekasok, csángó kozsokárkészítők éltek-élnek nagyobb számban) idős asszonyt ravataloztak fel egy háznál. Amikor reggel nyolc óra körül megérkeztünk, a halott nyitott koporsóban, letakarva feküdt az udvaron. 50-60 éves lányai, keresztlányai siratták a koporsóra borulva. A kapunál elő voltak készítve a temetési menet kellékei: kereszt, templomi zászlók, körülöttük a férfiak beszélgettek, várták a papot és a kántort. A koporsó körüli asszonyok gyertyát osztottak, aztán egyikük odaállt a koporsó végéhez, és imádkozni kezdett. Elmondott egy Miatyánkot (első két sora hiányzik, de érdemes a többit közölni: *“jőjön el a szent országod, legyen meg a szent akaratom, miképpen mennyben, azonképpen itt a földön es; adjad Uram Isten élő kegyelmeinket, és ne vgy minket a késértetbe, de megszabadíts a gonosz órától, amen!”*) majd rögtön utána a “Ma péntek” kezdetűt. Aztán visszalépett a többiek közé. Nemsokára megérkezett a pap a kántorral, kezdetét vette a szertartás, majd a temetési menetet a templomba kísérte a Szent Mihály lován elhelyezett koporsót. Több magyar imádság nem hangzott el. Temetések, temetési szokások moldvai leírásaiban (pl. Virt István dolgozataiban a Néprajzi Múzeumban és másutt) nem találtam nyomát hasonló esetnek. Ez adódhat abból, hogy a szokásleírások legtöbbször utólag elmondott rekonstrukciók, amikből egy ilyen, talán nem is jellemző részlet könnyen kimarad. Az is lehet, hogy nem szokás a halottnál a szertartás előtt magyarul imádkozni, s hogy esetünkben csak azért került rá sor, mert igen sokára érkezett a pap, ki kellett tölteni az időt. Nem lehetetlen, hogy a temetés kezdetére láthatóan megérkezett három idegen “kedvéért” mondtak el sebtiben két imát – noha ennek ott látható jelét nem adták. Ha ilyenformán ez is “előadás” volt, mint a szobákban megismételt kezdősorokkal elmondott imák, akkor fejtet hajthatunk a frumószai öregek alkalmazkodó- és ítélőképessége előtt. Ha pedig az idegenek jelenlététől vártak (bármily csekély) megerősítést vagy védelmet magyar imájukhoz a szabad ég alatt, akkor elgondolkozhatunk az életüket satuban tartó szorításokon.

Aki Moldvában jár, akár csak néhány napra is, az lépten-nyomon találkozik a szegénységgel, kiszolgáltatott szükséghelyzetek sorával, árvízről elmosott utakkal, összedöntött házak tengődő lakóival, istállóból elfalazott szobában gyereket nevelő özvegy fiatalasszonnyal, tizenkét saját és kölcsönkapott gyereket egy tál puliszkával megvacsoráztató családdal, sötét-

ben üldögélő lábfájós öregekkel. Találkozik felvirágozott útmenti fészülettel is, meg lakodalmas menettel, ládában őrzött ragyogó szöttesekkel, üresen tartott "tisztaszobákkal". Találkozik kérdőjelekkel, és találkozik olyan értékekkel, amelyek nélkül nyomorúság lenne a szegénység, amelyek nélkül szegényebbek lennénk mi magunk is.

*

A közlésről: A hangszalagra fölvett imák lejegyzésénél nem törekedtem a teljes fonetikai hűségre. A tagolásban a beszéd ritmusát követtem, és figyelembe vettem az eddigi közlések bevett hagyományait is. A sorvégi vesszőket viszont nem tartottam szükségesnek, a központozást csak a legszükségesebb helyeken tartottam meg, ill. illesztettem hozzá a szövegekhez. A szövegek saját gyűjtéseim, kivéve ahol ezt külön jelölöm. Számmal jelölt jegyzetek a szövegmagyarázatokra, betűvel jelöltek pedig a László Józsa Verona által elmondott szövegváltozatokra utalnak.

1.

Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben,
 Megszenteltessék a te neved,
 Gyűjjön el a te országot,
 Lejen meg a te akaratod,
 Miképpen mennyben, azonképpen itt a földön es,
 Mindennapi kenyerünköt add meg nekünk,
 És bocsásd meg a bűneinket,
 Miképpen mi is megbocsátunk
 Az ellenünk vétkezőknek,
 És ne vígy Uram a késértetbe,
 De megszabadíts a gonosztól, ámen.

László József, 65 éves
 Pusztina, 1992.VI.28.

2.

Mi Atyánk Uristen, ki vagy a mennyekben¹⁾, megszenteltessék áldott szent neved, jöjjön el a szent országod, legyen meg szent akaratod, miképpen mennyben, azonképpen itt a földön. Megadjad Uram Isten mindennapi kenyerünköt, és bocsásd meg Uram a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsájtunk, akik elleneink vétettek. És ne vígy Uram késértetbe, de megszabadíts a gonosztól, ámen.

László Józsa Verona, 84 éves

Pusztina, 1992.VIII.26.

Gy.: Nyisztor Tinka

¹A felvételtől lemaradt az első két sor, analógiák alapján pótoltuk. Az elmondók személyére nézve l. a bevezetést.

3

Dicsőséges szent aranyos szent vasárnap
 Én felköttem¹ én bűnös ágyamból
 Kimenék bűnös ajtóm eleibe
 Kimosdódám bűnös bűnjeimből
 Feltekinték magos mennybe
 Ottan látám fehér kápolnecskát
 Fehér kápolnának négy szegibe négy arany kereszt
 Közepibe arany ótár
 Arany ótár előtt arany karszékecske
 Benne ül vala a boldogságos szép Szűz Mária
 Feje lehajtva, könyvei² hullanak
 Odamene Szent István, Szent Lukács evangélista
 Jó napot adjon Szűzanyám Máriám
 Isten hozott Szent István, Szent Lukács evangélista
 MÉR SÍR, MÉR SÍR Szűzanyám Máriám
 Hogyne sírjak Szent István és Szent Lukács evangélista
 Mikor teljes harmadnapja hogy elvesztettem az én drágalátos
 Szent Fiamat
 Ne sírjon Szűzanyám Máriám
 Menjen ki ajtaja eleibe
 Álljon ki térgyig vérbe könyökig könnyübe³
 Minnyá'nd eléjő az ő áldott Szent Fia
 Kimene a boldogságos szép Szűz Mária
 Ajtaja eleibe kiállott térgyig vérbe könyökig könnyübe
 Minnyá'ig eléjött az ő áldott Szent Fia
 MÉR SÍR, MÉR SÍR Szűz Anyám Mária
 Hogyne sírjak áldott Szent Fiam
 Mikor teljes harmadnapja, hogy nem láttalak
 Ne sírjon Szűz Anyám Máriám
 Mer leszállottam az öreg földre
 Két nap üldöztek a bűdös zsidók
 Harmadnapra megfogtak
 Kű oszlophoz vetettek

Büdös nyálval töpdöstek⁵
 Vas ostorokval ostoroztak
 Vasketysükvel⁶ csapdottak
 Szembe arcul vertek
 De hagyjuk el Szűz Anyám Máriám s engedjük el
 Aki ezt elmondja napjába egyszer
 Világnak váltságáért
 Krisztusnak szent vére hullásáért
 Bízván mondom bézárom pokloknek ajtaját
 Kinyitom mennyeknek országát
 Beteg a test örvend a lélek
 Vígan várja az angyal
 Hogy bévezesse a mennyországba
 Úgy legyen most és mindörökké, ámen.

László Józsa Verona, 84 éves
 Pusztina, 1992.VIII.26.
 Gy.: Nyisztor Tinka

¹ felkeltem

² könnyei

³ könnybe

⁴ magázó forma

⁵ köpdöstek

⁶ vaskesztűkkel

4

Dicsőséges szent aranyos szent vasárnap
 Én felköttem az én bűnös ágyamból
 Kimentem az én bűnös ajtóm eleibe
 Kimosdódtam az én bűnös bűnjeimből
 Feltekéntek magas mennyégbe
 (Hát) Ott látom fehér kápolnecskát
 Négy szegibe négy arany kereszt
 Közepiben 'd arany ótár
 Arany ótár előtt arany karszékecske
 Amelybe üle vala a boldogságos szép Szűz Mária
 Feje lehajtval, könnyei hullanak
 Odamene Szent Istán Szent Lukács evangalista
 Mér sírsz Szűz Anyám Mária
 Hogyne sírjak Szent Istán és Szent Lukács evangalista

Mikor teljes három napja hogy nem láttam az én áldott
Szent Fiamat

Ne sírj Szűz Anyám

Menj ki ajtód eleibe

Térdig vérbe könnyökig könnyübe

Mer minnyá'nd eléjő a te áldott Szent Fia

Kimene a boldogságos szép Szűz Mária

Ajtója eleibe térgyig vérbe

Könyökig könnyübe

Minnyá'g jó az ő áldott Szent Fia

Mér sírsz Szűz Anyám Mária

Hogyne sírjak drága látott Szent Fiam

Mikor teljes harmadnapja hogy nem láttalak

Ne sírj Szűz Anyám

Már leszállottam az öreg földre

Két napot üldöztek a zsidók

Harmadnapon megfogtak

Kű lábhoz köttek¹

Szembe orrba vertek

Büdös nyálakval töpdöstek

Vasketysükvel csapdottak és

Vas ostorokval ostoroztak

De hagyjuk el Anyám ezket mind és engedjük

Ki ezt elmondja este lefektibe regvel felkőtibe

Bizony mondom bészárom poklokknak ajtóját

Megnyitom mennyeknek országát

Beteg a test örvend a lélek

Vígan várja az anyalt

Hogy bévezesse a mennyországba

Mindörökkén örökre, ámen

László Józsefné Kiss Erzsébet, 57 éves
Pusztina, 1992.VI.28.

¹ kötöttek

Mennyországba csengetének

Mennyországba csengetének

Az angyalok felgyűlének

Aranyos misét hallgatának

Az én házam Szent Antal
 Négy szegibe négy angyal
 Közepibe szent ótár
 Szent ótáron szent kereszt
 Kérem az Úr Jézust hogy vegye a jobb vállára
 Kerülje meg háromszor az én házamat^a
 És^b hintejen¹ meg a szent véríbel
 Én kimenék az én házamból
 Feltekéntek magas mennyiségbe^c
 Nyitva látom^d mennyország kapuját
 Kijel² aranyos
 Belül irgalmas
 Rajta üle vala a világ Urá Jézus
 Szent szakálla szagatval
 Piros vére kiontval
 Küldte vala^e az öröző szent angyalainak
 Küldi vala ötet a fekete³ földnek színire
 Hogy hirdessétek az én bűnös^f népeimnek
 Aki tudja elmondja
 Este lefektibe regvel felkóttibe
 Bizony mondom bézárom poklokknak ajtóját
 Megjelentem halálának óráját
 Három nappal azelőtt^g, ámen.

László Józsefné Kiss Erzsébet, 57 éves
 Puszta, 1992.VI.28.

¹ hintsen

² kívül

³ fekete

^a Kerülje meg az én házamat háromszor

^b és nélkül

^c mennybe

^d magas

^e onnan szerető szent angyal

^f keresztény

^g Utolsó három sor: Bizony bézárom/ Megjelentem halála óráját/
Harmadnapján

Ma aranyos péntek
 Ma aranyos péntek

Olyan annak a napja
 A Krisztusén kénján esik^a
 Azt mondja^b az öt mélységes sebjei
 Akibül kiomlott a drága szent vére
 Misén szólott^c keresztfán
 Hogy ezt a Lélek teremtette
 Este aki ezt elmondja minden pénteken
 Ugy megüdvözljön¹
 Hogy én megüdvözültem a magas keresztfán, ámen.
 László Józsefné Kiss Erzsébet, 57 éves
 Pusztna, 1992.VI.28.

¹ megüdvözljön

^a esik esetje

^b azt mondja nélkül

^c misén szólott helyett: utolsó órán

7

Ne hol áll^a az áldott Úr^b Jézus
 A Kálvári hegyen
 A Getszemáni kertbe
 A rusnyánfa¹ alatt
 Színye leirvadval²
 Szíve szomorodval
 Azt mondja^c hogy bár van-e test, akit én teremttem
 És^d lélek, akit én kíttem³
 Mer nem küdném se apostolaimat se angyalaimat^e
 Én magam mennék a^f három koronás angyalaimval
 És úgy küdném^g a lelkit a paradicsomba
 Örülni és örvendezni, ámen.
 László Józsefné Kiss Erzsébet, 57 éves
 Pusztna, 1992.VI.28.

1

² lehervadva

³ küldtem

^a áll helyett ül

^b Uram

^c Mondja vala, vajon van-e

^d és helyett vaj (vajon)

^e a sor: Nem küdeném sem angyalaimat, sem apostolaimat

^f a nélkül

^g küdeném

Valaki csodát akar keresni Szent Antalnál
 Bűön¹ lehet feltalálni
 A valakicsoda^a a Szent Antal
 Felmene az Atyához a^b Fiúhoz és a Szentlélek Úristenhez
 Azt mondja az Atyaúristen neki^c
 Mit hoztál nekem^d ajándékba
 Nem hoztam egyebet Uram Teremtőm
 Csak^e a nagy boldogságnak a nagy boldogságát
 És a fiúistennek a három sing aranyzálát
 Ó eleget hoztál Szent Antal
 Mit kérsz ezért a sok^f ajándékért
 Nem kérek ejet^g Uram Teremtőm
 Csak valaki az én nevembe könyörögjön
 Tengereknek táboroknak rabjai szabaduljanak
 A betegek gyógyulhassanakⁱ
 És a^j károsok vígasztaltassanak
 Ó megadatik Szent Antal
 Teljes asztal
 Istennek mátkája
 Núénak^k bárkája
 És úgy legyen^l mindörökkénd örökre, ámen.

László Józsefné László Erzsébet, 57 éves
 Puszтина, 1992.VI.28.

¹ bőven

² egyebet

^a valakicsoda helyett valaki

^b s a

^c a sor: Azt kérdi az Atyaúristen

^d Szent Antal

^e csak nélkül

^f szép

^g egyebet

^h csak nélkül

ⁱ gyógyítottassanak

^j és a nélkül

^k Noénak

^l most és

9

Ma aranyos péntek
Annak is a napja
Krisztus kénján esedezik
Őt mélységes sebje
Kiből kiomlott drága szent vére
Adtam néked ezt
Teremtette test
Ki ezt elmondja lefektibe reggel felkötibe
A pokol ajtaja beszámllátatik
Mennyeknek ajtaja végre kimutatódik.
Kripke Péterné Simon (Están) Ilona, 65 éves
Pusztina, 1992.VI.28.

10.

Az én házam Szent Antal
Négy szegibe négy angyal
Közepibe szent ótár
Virág Jézus benne van
Szent szűje szakadval
Piros vére kiontval
Ki ezt elmondja este lefektibe reggel felkeltibe
Úgy idvezül a magas keresztfán
Mint én üdvözültem, ámen.
Erős Julianna, 37 éves
Pusztina, 1992.VI.29.

11

Én felkelek piros hajnalba bűnös ájamból¹
Megmosdottam bűneimtől
Kimenék a bűnös ajtóm eleibe
Feltekinték magas mennybe
Ott meglátok egy kápolnecskát
Küjel aranyos belül irgalmas
Abba van a mi Urunk Szent Asszonyunk
Szent haja leeresztvel
Szent ajaka megkékülvel
Szent szűje² megszomorodval

Odamejen Szent István és minden szentek
 Kérdik mér sírsz mi Urunk Szent Asszonyunk
 Hogyne sírjak hogyne sírjak
 Három teljes napja nem látom az én áldott Szent Fiamat
 Menj ki Kálváriahegyen
 Térgyig vérbe könyökig könyvibe³
 Ott meglátod a te áldott Szent Fiadat
 Magas keresztfára felfeszítvel
 Piros vére kiontval
 Szent ajaka megkékülvel
 Szent szűje² megszorodval
 Ostorokval ostorozták
 Vasketyükkel csapdották
 Büdös nyálikval töpdösték
 Ecetvel itatták
 Véres kendezővel kendőztették
 Ki ezt elmondja este lefektibe reggel felkeltibe
 Úgy üdvözül a magas keresztfán
 Mind én idvezültem, ámen.

Erős Julianna, 37 éves
 Pusztina, 1992.VI.29.

¹ ágyamból

² szíve

³ könnybe

12

Ma péntek
 Az én házamba Szent Antal
 Közepébe küs oltár
 Abba ül úr Jézus Krisztus
 Szent haja leeresztve
 Szent ajaka megkékülve
 Jobb kezibe küs könnyücske¹
 Abból imádkozik
 Odamene Szent Lukács
 Jüvendüli Isten²
 Mi dolog mi dolog Ur Jézus Krisztus
 Az dolog az dolog ki vagyok parancsolva a Kálvári helyre
 Hogy a zsidók felfeszítsenek
 Magas keresztfára

Vas ostorokval ostorojzanak
Vas lándzsákval döfődjenek
Piros véremet kiontsák
Fekete földnek színyire
Ki ezt elmondja este lefektibe
Regvel felkőtibe
Kicsid ujját sem hagyja bűnben, ámen.
Dicsőség az Atyának Fiúnak Szentlélek Istennek.

Anonyma, 60 év körül

Frumósza, 1992.VI.30.

elhangzott temetésen, ld. bevezetés

¹ kis könyvecske

² nem érthető tisztán a felvételen



I. A kutatópontok

A kutatópontok kiválasztásakor csak az a szempont vezetett, hogy a Tövisháton belül a három patak mentén (Szilágy-, Zilah-, Mázsa-pataka) elhelyezkedő falucsoportok mindegyikét képviselje egy-egy falu. Így választottam ki Görcsönt, Goroszlót és Erkedet, ahol 1978 nyaratól 1980 májusáig végeztem gyűjtőmunkát.

Szilágygörcsön

Az egyetlen település a Szilágy-patak mentén, amely nem kismemesi falu volt. Zilától északra fekszik, 10 km választja el a várostól. A falura vonatkozó első írott adat 1405-ből való. 1703-ban 27 jobbágycsalád élt a faluban, egy 1720-as adat szerint a lélekszám 234, ebből magyar nemzetiségű 126, román 108. 1890-ben a lélekszám 936; ebből 589 magyar, 341 román és 6 német anyanyelvű.¹⁾

A református egyházközség anyakönyve a 70-es évek végén 650 lelket tartott nyilván, ebből azonban körülbelül 150-en nem élnek a faluban. A baptisták száma 40 körül van. A falu ma is vegyes lakosságú: körülbelül ugyanannyi román nemzetiségű él, mint amennyi magyar.

Közigazgatásilag a falu Cigányival és Szilágyfőkeresztúrral alkot egy községet, Cigányi községközponttal. A falu nyolc osztályos iskolájában a felső tagozat tannyelve román. A magyar tannyelvű elemi osztályokba 28 gyermek jár.

Mivel a település mély völgyben fekszik, az országút és a vasút is viszonylag távol esik tőle. A legközelebbi vasútállomás 4 km-re van. Az országút megjavítása óta a lakosság számára fő közlekedési eszközt a távolsági autóbusz jelentette. Három éve köves út vezet a faluba, és a zilahi városi autóbusz naponta többször kijár. Orvosi rendelő a tőle 3 km-re fekvő Keresztúron, a legközelebbi kórház és szülőtthon Zilahon van. Postahivatala, telefonja nincs, működik a faluban egy vegyesbolt és egy italbolt.

Görcsön kiöregedő falu. A jobb kereseti lehetőséget kínáló munkahelyek felé való kirajzás már az 50-es években nagyméretű volt: a férfiak általában bányákban dolgoztak, a lányok közül sokan háztartási alkalmazottak voltak, elsősorban Nagybányán. Amióta a megyeközpont egyre szélesebb körű munkalehetőséget kínál, a fiatal házások kb. 90 %-a Zilahra költözik be. A kollektív gazdaságban egyre kevesebben dolgoznak,

újabbán még az idősebb asszonyok is Zilahra ingáznak, ahol idénymunkát vállalnak. (Az adatok a gyűjtés idejére vonatkoznak – a szerk. megjegyztése.)

Magyargoroszló

Zilahtól 15 km-re, észak-nyugat irányban, vasútvonallal mellett fekszik. Régi neve Magyar-Nagygoroszló. A településre vonatkozó első írott adat 1205-ből való. Jobbágyfalu volt, egy 1720-as adat szerint 12 magyar jobbágy- és egy zsellérháztartás volt a faluban. 1890-ben a lélekszáma 680, ebből 480 magyar, 191 román és 8 német nemzetiségű. Ma a lakosság száma körülbelül 650, ennek 11-12 %-a román nemzetiségű. A magyarok többsége református vallású, a baptisták száma körülbelül 70.

Közigazgatási szempontból a falu Panittal, Bádonnal és Haraklással alkot egy községet. A községközpont Haraklán. A faluban román és magyar tannyelvű elemi iskola valamint óvoda működik.

Vasútállomásától a települést 2-3 km választja el; emellett a három-négy éve épült út, amely összeköti az országgúttal, lehetővé tette a távolsági autóbuszok közlekedését is. A legközelebbi orvosi rendelő és gyógyszerár a községközpontban van, kórház Zilahon. A falunak van postahivatala és telefonja, működik vegyesbolt és kocsmá.

A goroszlói férfiaknak a városi munkahelyek felé való áramlása körülbelül ugyanabban az időszakban erősödött meg, amikor ez jellemző volt Göröcsön életében is. Fiatalok és idősebbek általában Zilahra ingáznak, a fiatal házaspárok pedig többnyire szülőfalujukban maradnak.

Szilágykerked

Egyike azoknak a Mázsa-menti falvaknak, amelyek a legutóbbi évekig igen elzártaak voltak. Zilahtól 25 km-re, észak-nyugat irányban fekszik, a Goroszlón áthaladó úton közelíthető meg.

A falu első említése 1368-ból való. 1715-ben a lakosság száma 54, egy 1890-es adat szerint pedig az 536 lakos közül román nemzetiségű 59, más anyanyelvű 32 lakos, a többi magyar. Ma a faluban 420 református és körülbelül 150 baptista él.

Közigazgatásilag Kirvával és Kusallyal alkot községet, a községközpont Kusaly. Nyolc osztályos iskola 1979-ig működött a faluban; azóta csak elemi iskola van, az 54 általános iskolás Kusalyba jár át.

A néhány éve készített út, amely Goroszlón is átvezet, Kusalyban megszakad. A tőle 3 km-re fekvő Erkedre szekérút vezet. Orvosi rendelő, postahivatal Kusalyban van. A legközelebbi kórház a tőle 20 km-re fekvő Szilágycsehben van, de általában Zilahra mennek, ha orvoshoz kell fordulniuk. A faluban vegyesbolt és kocsmá működik.

A kollektivizálás után kirajzási központtá Arad vált. Ide nemcsak a férfiak jártak el dolgozni, hanem több család el is költözött. Ma a fiatalok egy része szaklíceumba jár (Szilágycsehben, Zilahon, Szilágysomlyón), mások Zilahon, Aradon dolgoznak munkatalapeken, gyárakban. A tsz-ben jobbára asszonyok dolgoznak, a férfiak általában építőtelepre járnak, kőművesek.

II. Temetkezési szokások – világgép

Amióta a francia néprajzkutató Arnold van Genepp rítuselméletét ismerjük,²⁾ jobban értjük mindazt, amit eddig temetkezési szokásoknak nevezünk. Az emberi élet egyes fordulóihoz kapcsolódó rítusok – a szerző műszavával: az átmeneti rítusok – részleteikben ugyan különböznek, de alapjában véve céljuk azonos: az egyén, illetve a közösség krízishelyzetbe kerül, a rítusnak pedig híd szerepe lesz. Amikor a helyzetváltozás, az egyik állapotból egy másikba való átmenet negatívan hatna az egyénnel illetve a közösségre, működni kezdenek a rítusok, amelyek hídként átvezetik az egyént egyik állapotból a másikba. Ugyanakkor az egyén életében végbemenő változás kulturálisan csak akkor nyeri el jelentőségét, ha a változásokat társadalmilag kialakult és elfogadott formák között érvényesítik.

Jellemzi-e bármilyen is jobban az egyént, a közvetlen hozzátartozókat és a közösséget, mint a krízishelyzet, abban a pillanatban, azokban a napokban, amikor szembetalálja magát a megmászhatatlan ténnyel? Ez az állapot fennáll abban az ideálisnak mondható helyzetben is, amelyben a halál elfogadása, tudomásulvétele a kultúra része³⁾. Az egyén ebben a helyzetben cselekvésmoделleket kap, mintákat, amelyeket már megtanult, vagy amelyeket most, ebben az előállt helyzetben tanul, s olyan szokáscselekvéseket ismétel meg, amelyek funkciója háromféle: elválasztó, eltávolító és beépítő jellegű. Azonban a halál beállta és a temetés között lévő két napot átszövő szokáscselekvéseket vizsgálva megállapítható, hogy a szokások másik fontos – az előbbivel összefonódó – motivációja a világgépben keresendő.

A magyar ősvallás, később a néphit kutatása, majd a népi vallásosság – olyan kérdések, amelyek a különböző korszakokban sok kutató érdeklődésének a középpontjában állottak, és napjaink kutatóit is foglalkoztatják. Az ősvallás⁴⁾ már a 17. századtól a kutatás tárgya, de többféle ok miatt máig tisztázatlan kérdésekkel találja szembe magát a kutató⁵⁾. Viszont bizonyosnak látszik, hogy abban, amit ma néphitnek nevezünk, egymás mellett élnek és szerveződnek különféle eredetű elemek: a honfoglalás előtti hiedelemrendszer nyomai, a katolikus majd a protestáns vallás képzetei, valamint a különböző nyugat-európai eredetű hiedelmek.

A halál bekövetkezése utáni két napot átszövő szokáscselekvések, illetve a halotttól való vélekedések rendszeréből most azokat az elemeket emelem ki, amelyekben nemcsak lappang, hanem a hozzájuk kapcsolódó szokásmagyarázó szövegekből kiolvasható e falvak világképének egyik összetevője: a halál után folytatódó élet hite.⁶⁾

1. Mi lesz a lélekkel a halál beálltakor?

Amíg a halottat el nem viszik a háztól, addig a ház körül van. Mikor elviszik, elmegy ő is. II/4

Mikor meghal, három napig a háznál van. Az mind látja, hogy ki sajnálja őtet. A lélek látja. Így hallottam. III/6

Hiába meg van halva, nem kell beszélni ott összevissza, mert a lélek még ott van. A házban van. III/5

Amikor meghal, a lelke elszáll. Kiszakad a lélek belőle. III/9

2. Mi lesz a lélekkel ezután?

Nem tudom – válaszolták gyakran, majd folytatták:

Mennybe? Pokolba? Azt mi nem tudjuk. III/5

Körülszálldogál a lakásban, s a lélek felszáll Istenéhez. Fel az egekbe, mert a jó Isten az egekben van, úgy tudjuk. Ha elszállt belőlünk a lélek, az már elpárolgott, az felszállt Istenéhez. III/3

Ki pokolba, ki mennybe, ki hogy kereste magának. Azt mi nem tudjuk. Megrostálnak. Megrostálják a lelkünket. III/6

Kié hogy. Megy fel a mennybe, vagy marad a pokolban. Aki jól viselkedik, imádkozik, a mennybe megy, aki káromkodik, irigykedik, nem adakozik, lop, a pokolba. III/8

Ha bűnös, pokolba. Ha nem, mennyországba. Oda nem sokan megyünk, mer mind vétkezünk! III/9

3. Milyen a mennyország? Milyen a pokol?

Azt mi nem tudjuk. III/5

Egyiket sem ismerem. Mikor elmegyek, ha vissza tudnék jönni, megmondanám. Csak így hallottam. III/6

(A mennyről:) fenn az egekben. Azt nem tudjuk, mert nem jött vissza senki. III/3

Az már szép lehet! Azt nem lehet elképzelni minékünk. III/5

Egyszer láttam álmomban. Olyan fényesség volt, hogy sose láttam olyat! III/20

4. Mindhárom faluban a halál beálltakor a fal felé fordítják a tükröt. A szokáscelekvés magyarázata:

Nehogy belenézzen a halott. I/4

Hogy ne lássa a halott magát. II/6

Hogy ne nézze meg magát. III/5

5. A koporsóba különféle tárgyakat tesznek.

Amit tudnak, hogy nagyon szeretett, elteszik vele. I/9

Van, aki meghagyta, hogy tegyenek mellé pálinkát. "Ha megiszom, ha nem iszom, legyen ott." I/6

Ami a halotté, beleteszik. Vigye szegény magával. III/3

Egy erkedi adatkló az édesapja koporsójába betette a botját. "Csak avaral tudott menni."

Más esetben a kérdésre, hogy pálinkát tettek-e olykor a halott mellé, ezt válaszolták:

Ivott eleget, míg élt! Ne igyon ott is! III/8

Még ott is igyék? Nem elég künn?! III/1

Elég itthon használni. III/11

Egy görcsöni idős férfi közlése szerint a 40-es években még tettek a koporsóba pénzt "hogy váltson magának útlevelet", és egy kis vékony vesszőt "támaszkodik rá... hogyha megy a keskeny pallón." I/3

6. Koporsóbatételkor kioldják a kötéseket, kivágnak vagy kihalásítják a szemfedőt. A szokás magyarázata:

Hogy legyen az arca szabadon. Hogy feltámadáskor ne legyen letakarva az arca. I/9

Hogy lásson a halott. I/4

Mindenütt kioldják, hogy ne legyen bök, mert akkor nem tud mennybe jutni. Hogy szabadon tudjon repülni. III/3

Hogy tudjon járni... a lelke. A mennybe vagy a pokolba... tudja az áldás, hová menyen! III/6

7. Amikor a koporsót – a temetési szertartás kezdetekor, majd a végén – felemelik, mindig lábbal előre viszik.

Kifele tart. I/6

Hogy ne jöjjön többet vissza. III/1

8. Goroszlón él az a szokás, hogy ugyanekkor egy rossz cserépedényt eltörnek. A szokáscelekvés magyarázata:

Hogy ne vigyen másat maga után? Ilyenformán. III/3

Nehogy elvigyen valakit a családból, nehogy visszajöjjön. Még ma is tartják ezt a régi babonáságot. III/6

Hogy ne járjon haza a lelke. III/4

9. A koporsóra padmalydeszkrét helyeznek, erre dobják mindhárom faluban a földet, elsősorban a hozzátartozók és a rokonok. Erkeiden ezt így magyarázzák:

Hogy ne jöjjön vissza. Ha meghótt, nyúgodjon a temetőkertben. Ott a helye már a halottnak. III/8

Hogy ne jöjjön utána a halál. A szelleme. III/1

10. A siratással kapcsolatban nemcsak elvárások vannak, hanem bizonyos tilalmak is működnek. A haldokló mellett nem szabad hangosan sírni, az eltemetett halottat nem szabad sokat siratni. Az utóbbi tilalmat így magyarázták:

Ne sirassuk sokat a temetés után, mert akkor vízben fekszik. I/4

Mikor megvan a hant, nem siratnak, elhallgatnak. Ha azután is siratják, mondták neki, hogy "ne sirasd, nyugodjon békében." A halott nyugtalan, ha a temetése után is mindig siratják. I/3

Van olyan, aki sokat siratja, annak megjelent a szelleme, és azt mondta: "Ne sirass annyit, mert nem tudok nyugodni!" III/11

A következő történetben a 71 éves Fazakas Albert nagymamája haldoklására emlékezett vissza:

Én olyan kisfiú vótam, mán jártam, olyan négy-ötéves lehettem, de emlékezni nagyon emlékszek. Há – aszongya édesanyám – eridj hamar – aszongya – mondd meg apádnak, jöjjön le. Édesanyám meg ment, és kiátotta a testvérít a nagyanyámnak. Jött az is ide. Édesapám miko jött, mán az öregasszony hanyatt vót vágóudva, az ágyba, nem szóulott sénkihez. (...) Hát édesapám megfogta... rákezde... sírt, mer sajnálta, hogy égy szót se szóulott úhöz, és úgy meghótt. Az öregasszony kinyitotta a szemét. Még meleg vót (...), s akko felült. A lábát úgy lefordította... vóut egy lóuca az ágy mellett... lefordította a lábát a lóucára... akko két kézze megfogta az ágy széleit. Annyit mondott, de olyan nyersen, hogy aszongya: "Hagyjatok békimet, hadd menjek az útamon!" "Há hova mejen édesanyám? Há látta mán az útat?" Arra nem szóulott égy szót se... többet nem szóulott.

II. Bár az itt sorolt szokáscselekvések és tilalmak jórésze az eltávozott hozzátartozó nyugalmit célozza, s így eltávolító és beépítő jellegű. Mindhárom falu hitvilágának eleme az elégedetlen, illetve a nyugtalan halott szelleme. A hiedelemmonda-katalógus szerint a halott hiedelemtörténetek

a következő típusokba sorolhatók: a halott visszaköveteli tulajdonát; a túlságosan gyászolt halott; a nem kívánsága szerint eltemetett halott.⁷⁾ Különösen nagyszámúak és épek ezek a történetek Erked néphitében. Bár az idősebbek – nem túl meggyőzően – állítják, hogy *“meg van a világ változva”*, *“csak régen történt ilyen”*, szinte mindegyik adatközlő megfogalmazta: *“ha valamije itt marad, visszajár a szelleme”*.

Kócsár Gyuri visszajött a vagyonáért, vagy miér. Aszonták, egy szekér jött lefelé, aztán zárgött a szekér, megfordult az utcán, akko egy nagy szél fújt, mintha ement volna. Én nem hallottam, csak beszéltek, hogy jár a szelleme haza. III/10

Még élt a néini, megígírte a menyinek, hogy miko meghal, neki adja... vót egy szép róuzsás kendőüje. Azt mondta, hogy miko meghal, az az övé lesz. Há miko meghuait, nem tették véllé a kendőüt. Evitte haza a kendőüt (a menyé). Halála után úgy két-három hétre meen ki, hogy adja a moslékot a disznóunak, szép csendesesen megszólítja:

– Juliska, Juliska, hozd ki a kendőümet!

Elhallgatta az asszony, bément, lefeküdt.

Másik este szintén miko meen, adja a moslékot a disznóunak, megént mondja neki:

– Juliska, te, Juliska, hozd ki a kendőümet!

Nem mért reá szólni, me félt, hogy ki tudja, mi lesz véllé. Megént elhallgatja. Harmadik este megént kimeen, adja a moslékot, (de mindig miko a moslékot adta), megént mondja neki:

– Juliska, megmondtam mán, hozd ki a kendőümet, me ha nem hozod ki, nem jóu jársz!

Megmondta az urának. Este bément, akko se szólt hozzá, – megmondta az urának.

– Te – azt mondja – a te anyád mindig hazajön, aszongya, hogy adjam oda neki a keszkenőüjit.

– Miféle keszkenőüt? – aszongya.

– Vót egy róuzsás keszkenőüje, megígírte, azt mondta, nekem adja, és nem adta nekem, még iélt. Én meg most, hogy meghóutt, elhoztam. Most meg mindig jön utána.

– Juj – aszongya az ura – vidd e, csak többet ne jöjjön ide!

Akko osztán kivitték a temetőbe, elhantolták oda a sírra, s aután többet nem még jött utána. III/3

Az elhárítás módja Erkeden mindig az, hogy a kért tárgyat kiviszik a sírra, és behelyezik a földbe.

A felsorolt szokáscselekvések számtalan párhuzamát találjuk a szakirodalomban, hasonló vagy azonos szokásmagyarázó szövegekkel. K.Ko-

vács László az 1944-ben megjelent könyvében mindegyik szokáscelekvést tárgyalja, eredetüket kutatja, uráli, altaji illetve európai párhuzamokat sorolva. Több szokáscelekvés és a hozzá kapcsolódó magyarázószöveg, valamint a hiedelemtörténetek a honfoglaláskori túlvilágképben gyökereznek, abban a hitben, hogy a halál nem elmúlás, hanem átköltözés egy másik világba, ahonnan a halott bármikor visszatérhet (a fal felé fordítják a tükröt; a halott tárgyai; eltörnek egy cserépedényt; lábbal előre viszik; a halott vízben fekszik; az elégedetlen halott szellem hazatér). Másrészt e hittel párhuzamosan vagy vele összefonódva keresztény képzetek működnek.

Az Ószövetség 'lélek' *nefes* szava a 'fújni, levegőt venni' jelentésű tőből származnak. Kilehelése a halált jelenti. Az ószövetségi felfogás szerint minden halott egy helyre érkezik, a holtak országába, a seolba, melyben teljes a sötétség (Jób 10,21; Zsolt 88,7), por van (Jób 17,16) és csend (Zsolt 94,17; Zsolt 115,17), lakói tétlenségre vannak ítélve, nincs részük örömben, nem tudnak semmit arról, hogy mi történik a földön; a feledés és a nyugalom hona ez, ahonnan nem lehet visszatérni (Jób 7,9; Jób 10,21). Ez a képzet a korabeli babiloni, egyiptomi és görög hitvilágban élő "halottak birodalma" képpel mutat rokonságot. Majd a kései zsidóságban bontakozik ki az a felfogás, hogy Isten jutalmazó és büntető ítéletével beavatkozik a seolba alászálltak sorsába. Az És. 26,19 beszél először a feltámadásról, majd a Dán.12,2.

A menny vagy ég (héber samajim) az Ószövetségben Isten lakását jelenti; itt áll Isten trónja, innen száll le a földre. Csak óvatos utalások vannak arra, hogy Isten fölviszi a mennybe azokat, akik Őt híven szerették. Ezzel egyidőben felmerül az eszkatalogikus bűnhődés gondolata is: minden bűnöst örök tűz fog gyötörni, a bűnhődés helye a gyehenna (gyakoribb magyar fordítása: pokol). Jézus átveszi korának szóhasználatát, Ő is gyehennának nevezi a bűnhődés színhelyét, ezzel egyidőben az Újszövetség egyértelműen tanítja azt is, hogy az igazak a mennyben elnyerik jutalmukat.

A gyűjtött anyagból, a pokolra és a mennyre vonatkozó vallomásokból pontos képet alkotni vagy ezek alapján általánosítani nem lehet, viszont e képzetek és a hozzájuk kapcsolódó hit néhány vonása körvonalazható:

1. E pokol- és mennyképzet az Újszövetség tanításainak a tükre. A Mt.25,41; a Jel. 19,21: a pokol a bűnösök bűnhődésének a helye. A Mt.5,12; a Luk.6,23; a 2Kor 5,6 részek alapján az igazaknak a mennyben örök otthonuk van.

2. A keresztény pokol- és mennyország-képzet nem zárja ki a kereszténység előtti vallás túlvilágképét, bár ezek egymásnak ellentmondanak.

Ezek a képzetek nemcsak az egyes falvak, hanem az egyes ember hitvilágában is megférnek egymás mellett.⁸⁾

3. Néhány vonása a pokol- és mennyképzeteknek:

a menny: *...fenn az egekben van... III/3*

...szép lehet... III/5

...fényesség van ott... III/20

...a keskeny út odavezet... III/4

...Krisztus járt csak ezen az úton... III/5

...a legboldogabb világ, a jóknak van teremtve. III/4

a pokol: *...a széles út, az ördögök útja oda vezet. III/4*

(Más konkrétum a pokolra vonatkozóan nincs, ennek az oka talán a félelem, nem szívesen beszélnek róla.)

4. Kevés kivétellel, hiányzik ezekből a vallomásokból a tökéletes bizonyosság. Az, amit a református egyház hitvallása, a Heidelbergi Káté tanít a bűnösök bocsánatáról (56. kérdés); a feltámadásról (57. kérdés); az örökéletéről (58.); a hit által való megigazulásról (60.); a keresztségről (69.); az úrvacsoráról (75-77. kérdés); amit röviden így foglalhatunk össze: a kegyelemből hit által bizonyossága.

Felmerül a kérdés: mi magyarázza a honfoglaláskori túlvilágkép ennyire ép továbbélését, azt, hogy működő erő e falvak szokásvilágában a 70-es évek végén is?⁹⁾ Feltételezhetően a továbbélés egyik oka a táj földrajzi fekvésében, az ebből következő elzártságban keresendő. A másik ok talán pszichikai jellegű: az itt élőknek a nyitottsága az irracionálisra, a titokra, a transzcendensre. Talán ez magyarázza a keresztyén képzetek működő, élő és ható erőt.¹⁰⁾

Jegyzetek

1. A falvakra vonatkozó adatok lelőhelye: Petri, 1900, Suciú, 1967.

2. Fejős, 1967.

3. Kunt négyféle viszonyt különít el, amelyet az emberiség a halállal szemben kialakított: a. a halál tagadása – korunk európai ipari-civilizációs világképe; b. a halál elutasítása – a zsidó-keresztyén megállapozottságú ideológiákban; c. a halálvágy – inkább egyéni szinten; d. a halál elfogadása – ez a felfogás a keleti kultúrákat és az európai parasztság világképét jellemzi. Kunt, 1978.

4. Dömötör álláspontja ezzel szemben az, hogy nem helyes ósvallásról beszélni, helyette a keresztyénység előtti vallási hiedelmek és rítusok megnevezést használja. Dömötör, 1981.

5. Az idevonatkozó irodalom a maga teljességében felsorolhatatlan. Néhány mű: Diószegi, 1973, 1978; Róheim, 1925; Hajdú, 1975; Dömötör, 1981. A sor folytatható volna történet-szek, régészek, nyelvészek idevonatkozó munkáival.

6. Mindhárom faluban élnek baptisták is, de az idézett szövegek – kettő-három kivételével – református vallású adatközlőtől származnak.

7. Kömer, 1970.

8. Hasonló jelenségről, az egymásnak ellentmondó kozmogóniakról beszél Dömötör is. 1981.

9. Megjegyzendő, hogy az újabb keletű, itthon megjelent szokásleírások – a kalotaszegi, a barcasági – azt mutatják, hogy az itt tárgyalt szokáslemeknek és tilalmaknak, hasonló magyarázattal, csak egy-egy része él a vizsgált területeken.

10. E falvak élethite semmiképpen sem illeszthető be abba a fogalomba, amit Nagy Olga protestáns típusú népi vallásosságnak nevez. Nagy, 1989. L. továbbá K.Kovács, 1944; Jung, 1978; Seres, 1984; Vasas-Salamon, 1986; Haag, 1989; Czeglédy... 1931; Tavaszy, 1932; Heidelbergi Káté, 1981. (A kézirat lezárása óta megjelent szakkönyvek nem szerepelnek az irodalomjegyzékben – a szerk. megjegyzése.)



Adatközlők

I. Szilágyörcsön

1. Dudás Istvánné Major Ágnes 73 éves
2. Fazakas József 61 éves
3. Fazakas Albert 71 éves
4. Major Dénes 75 éves
5. Major Ferencné Major Erzsébet 49 éves
6. Major János 66 éves
7. Major Jánosné Szűcs Mária 54 éves
8. Major Miklósné Fazakas Mária középkorú
9. Fazakas András 66 éves
10. Fazakas Andrásné 60 éves
11. Fazakas Gergely 29 éves
12. Fazakas Gergelyné Major Erzsébet 25 éves
13. Major Józsefné Fazakas Katalin 21 éves

II. Magyargoroszló

1. Kondor Dezsőné Fekete Juliánna 58 éves
2. Bálint Éva 15 éves
3. Bálint P. Lászlóné Bucsi Juliánna 78 éves
4. Futó Boriska 18 éves
5. Bóné Lajosné Bálint Jolán 38 éves
6. Bálint Vilmosné Domokos Rózsa 58 éves
7. Kondor Kálmán 57 éves
8. Bálint Aladár 44 éves
9. Bálint Aladárné Vaska Piroska 38 éves
10. Futó Bálint 74 éves
11. Domokos Aladár 20 éves
12. Domokos Bálint 66 éves
13. Domokos Bálintné Boda Ilona 66 éves
14. Bálint Sándorné Sütő Ida 67 éves

III. Szilágykerked

1. Szántó János 23 éves
2. Varga Árpád 19 éves
3. Varga Gyöngyi 22 éves
4. Varga Jolán 18 éves
5. Varga Györgyné Varga Eszter 71 éves
6. Gál Magdolna 19 éves
7. Gál Ferenc 17 éves
8. Varga Ferencné Varga Rózsa 39 éves
9. Csáki Lőrinc 58 éves
10. Csáki Lőrincné Varga Juliánna 65 éves
11. Forró Miklósné Csáki Ida 43 éves
12. Varga Józsefné Domokos Juliánna 65 éves
13. Varga N. Ferenc 71 éves
14. Varga N. Ferencné Gál Juliánna 67 éves
15. Csáki Józsefné Kis Juliánna 58 éves
16. Tóth Józsefné Szántó Erzsébet 63 éves
17. Csáki Béla 37 éves
18. Gál Józsefné Nagy Margit 34 éves
19. Varga Irén középkorú
20. Szántó Györgyné középkorú
21. Szántó Jánosné fiatal
22. Csáki Csaba 13 éves
23. középkorú asszony (a III/5-ös adatközlő menye)

Irodalom

- Czeglédy Sándor – Hamar István – Kállay Kálmán (szerk.)*
1931 Bibliai lexikon. Bp.
- Dömötör Tekla*
1981 A magyar nép hiedelemvilága. Bp.
- Diószegi Vilmos*
1973 A pogány magyarok hitvilága. Bp.
- Diószegi Vilmos (szerk.)*
1978 Az ősi magyar hitvilág. Bp.
- Fejős Zoltán*
1979 Az átmeneti rítusok. Arnold van Gennep elméletének vázlata. Ethn. XC. 406-414.
- Haag, Herbert*
1989 Bibliai lexikon. Bp.
- Hajdú Péter (szerk.)*
1975 Uráli népek, Bp.
- Heidelbergi Káté.*
1981. Heidelbergi Káté. Kv.
- Jung Károly*
1978 Az emberélet fordulói. Szabadka
- Kovács László, K.*
1944 A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kv.
- Körner Tamás*
1970 Mutatvány a készülő Hiedelemmonda-Katalógusból. Ethn. LXXXI. 35-96.
- Kunt Ernő*
1978 A halál tükrében. (Az élet megismerése a halál aspektusából) Új Írás.3.
- Nagy Olga*
1989 A törvény szorításában. Bp.
- Petri Mór*
1900 Szilágy vármegye monográfiája. I. 1902. III. Bp.
- Seres András*
1984 Barcasági magyar népköltészet és népszokások. Buk.
- Suciu, Coriolan*
1967 Dicționar istoric al localităților din Transilvania. I-II. Buc.
- Tavaszy Sándor*
1932 Refonnátus keresztyén dogmatika. Kv.
- Vasas Samu – Salamon Anikó*
1986 Kalotaszegi ünnepek. Bp.

A halál, az elmúlás emlegetése a népmesével kapcsolatban első pillanatra abszurditásnak tűnhet: a mesének, mint sajátos vágytörténetnek rossz vége nem lehet; a népmese olyan kalandok, események sorozata, melyek sikerrel végződnek: a hős ereje, eszessége, ügyessége vagy a maga mellé állított természetfeletti erők segítségével révén leküzd minden akadályt, győzedelmeskedik ellenfelei felett és elnyeri jutalmát. A népmese lényegében karriertörténet (sikertörténet), s mint ilyen aligha vállalkozhat annak a kérlelhetetlen tapasztalati ténynek a demonstrálására, hogy halál elől nincs menekvés, mindenkinek meg kell halnia.

A mesei világlátás alapvető sajátossága, hogy tagadja a halált: még a küzdelemben időlegesen alulmaradt, összekaszabolt, feldarabolt hős halála sem végérvényes: segítőtársai összerakják, felélesztik, s megkétszereződött erővel indulhat újabb erőpróbára; vagy ellenfelétől, akit valamilyen módon lekötöztetett, két vagy három életet kap jószolgálatáért cserébe, s így tudja végrehajtani nem mindennapi feladatait. Vagyis a kikerülhetetlen sors, a halál némelyik mesében a hős boldogulásának eszközeként jut szerephez.

A mesehős egyszerűen elpusztíthatatlan, noha erejét jóval meghaladó, nemegyszer kozmikus méretű küzdelmekben kell helytállnia és győzedelmeskednie. A csodás színtereken játszódó, természetfeletti lényekkel sűrűn benépesített mese ugyanakkor azonban nem veszíti el realitásérzékét, emberi dimenzióit: mikor a hős végrehajtotta a vállalt vagy rárótt feladatokat, elérte célját, s elnyerte jutalmát, a fele királyságot és a királykisasszony kezét, a fiatalok így jegyzik el egymást: "Én a tiéd, te az enyém, ásó, kapa s a nagy harang választ el egymástól!" — vagyis a földi lét vége szakíthatja el egymástól, mint ahogy a boldogságuknak is ez szab határt a mese befejező formulája szerint: "Még ma is élnek, ha meg nem haltak".

Ez a rövid záróformula a mesei világlátásnak élet és halál kérdésével kapcsolatos másik lényeges tartalmi elemére is rávilágít: arra nevezetesen, hogy noha kalandjai sorozatában a mese következetesen tagadja a halál létét, visszafordíthatónak tekinti az elmúlást, örök halhatatlanságról a népmese nem beszél. Vagy ha mégis, akkor másképp, mint ahogy azt a mesei történetek törvényszerűségei szerint elvárnók.

Az örök halhatatlanság mesei ábrázolásának elmaradása annál is inkább meglepő, mivel — mint utaltunk rá — a mese egyfajta vágytörténet: a győzelem, a boldogulás, az akadályok leküzdése vágyának költői megszólaltatója, melyben minden úgy történik, ahogy történnie kellene a való

világban. Hogyan lehetséges akkor - vetődik fel önkéntelenül a kérdés, hogy éppen a halál fölötti győzelem vágya, az örökélet eszménye nem fogalmazódik meg benne? Annak ellenére sem, hogy a mesének természetes eleme a csoda, mely korlátlan lehetőséget kínál a mesei győzelem kivívásához. A csoda törvényszerűség a mesében, "nem betét, nem beillesztett részlet, hanem — ahogy Ortutay Gyula mondja — az egésznek értelmezője, végső elve". A mesében "a csoda, a hihetetlen a legközönségesebb és legállandóbb tényezője a világnak, nem is »csoda« hát, hanem az emberi életnek egyik lehetősége: mindennap találkozunk vele, s az az ügyes és sorsának jó kovácsa, aki élni tud a felbukkanó alkalommal". (Ortutay 1966. 51., 50.) Ebből a szemléletből fakad népmeséink költői varázslata: valóság fölötti lebegése, s ugyanakkor különös hitelessége, realitása. És ugyanennek a szemléletnek következménye az is, hogy a népmesék hősei nem tudnak végérvényesen a halál fölé kerekedni, ők is "addig élnek, amíg meg nem halnak". Mert a csoda az emberi élet egyik lehetőségeként funkcionál a mesében és az emberi élet lehetőségei jóllehet hihetetlenül sok mindenre kiterjednek, a halál visszafordíthatatlanságára nem. Ennek a sokgenerációs emberi tapasztalatnak és a nyomában járó felismerésnek mesei megfogalmazása egyszerűen lehetetlen, ellenkeznek a mese mibenlétével, mert a hősnek nem szabad elbuknia, győznie kell. Így kívánja a mesevilág rendje és rendszere.

Győznie kell, még hozzá ezen a földön. Ezt a világot kell kiigazítania, jóvá, igazságossá tennie. És ennél a gondolatnál vissza kell térnünk egy korábban elejtett észrevételre, arra, hogy a népmese ha beszél is az örök halhatatlanságról, a műfaj törvényeit megszegve teszi ezt.

A magyar és az egyetemes mesekincsben egyarányt ismeretes egy mesefajta, melyet *A halhatatlanságra vágyó királyfi* címen tartanak nyilván a típuskatalógusok (AaTh.470^a, 470 B, Berze 342^a). Hőse olyan országot keres, ahol a halálnak nincs hatalma. Vándorlásai során folyó fölött lebegő kastélyban talál rá a halhatatlanság birodalmára, melynek királynőjét feleségül veszi s boldogan élnek. Egyszer elhatározza, hogy hazalátogat szüleihez. Felesége hiába mondja, hogy a halandó világban közben már évszázadok vagy évezredek teltek el, a királyfi útnak indul. Otthon mindent romokban talál. Visszafordul, de útját állja a halál, aki jogait követeli, s nem tűri, hogy ember kivonja magát a hatalma alól. A mese magyar változataiban a hősnek végül sikerül megmenekülnie. A halál ugyan az örökélet országáig üldözi, de ott a halhatatlanság királynőjével szemben ő a gyengébb, s így a mese hőse megmenekül.

A királyfi tehát halhatatlan marad, de vágya evilági talajon nem teljedhetett be, csak a mesei másvilágon nem tudta hatalmába keríteni a halál. Ez a megoldás kétségtelenül ellenkezik a mese törvényeivel. Lénye-

gében egy mítoszi világgép kifejezője. S talán éppen ez magyarázza, hogy *A halhatatlanságra vágyó királyfi* mesetípusa igen gyéren fordul elő a magyar meseanyagban.

A mesei világfelfogással még hangsúlyozottabban szembekerülnek a típus nem-magyar változatai, melyekben a halál csaknem kivétel nélkül hatalmába keríti a hőst, aki hirtelen megöregszik és holtan esik össze, vagy addig les rá a halál, míg sikerül elkapnia, egyszóval, nem jut vissza a halhatatlanság országába. Az ilyenfajta megoldás annyira ellenkezik a mese lényegével, hogy — amint Honti János megállapítja — “helyesebb lenne, ha inkább mesei formába öltöztetett »anti-mesének« neveznök” ezeket a változatokat, hiszen egybehangzóan hirdetik, hogy a sors, a halál elől nincs menekvés. (Honti 1962. 270.)

Lényegében tehát mindkét változat-féleség kisiklás a mesevilág rendszeréből: a másvilágon megtalált halhatatlanság eszménye a mítosz irányába mutat, a hős elbukásával végződő történetek pedig átminősülnek anti-mesévé. Végső soron azonban mindkét reakció-típus azt sugallja, hogy a halhatatlanság nemcsak az emberi létkeretek között, de a mese szférájában sem érhető el.

A halál legyőzhetőségének gondolata más mesetípusban nem is vetődik fel ilyen sarkítottan, mint *A halhatatlanságra vágyó királyfi* meséjében. Az viszont nem idegen a mese logikájától, hogy a halál kihívásai ellen védekezzenek a meshős, hogy egykönnyen ne adja meg magát, ne legyen könnyű prédája a pusztulásnak, hogy hárítsa el ésszel vagy csalafintasággal a halál kelepcéit; vagy pedig szerezze meg azt a tudást, amivel ellenfele életerejét megtörheti és ártalmatlanná teheti azt.

Az ilyen jellegű ötletek sokszínűsége és gazdagsága, variációs képessége arról árulkodik, hogy a közösséget, amely a mesét igényelte és befogadta, erőteljesen foglalkoztatták az élet-halál-küzdelem esélyei és lehetőségei; de arról is, hogy a társadalmi fejlődés korábbi időszakában kialakult képzetek élet és halál kérdéskörében ugyancsak sokszínűen dúsírták a varázsmese szerteágazó motívumrendszerét, de még a novella- és tréfás mesék világát is.

A nemzetközi téma- és motívumvizsgálatok azt bizonyítják, hogy a mese szövetébe hihetetlenül sokféle ismeret, képzet, tudásanyag épült be, mítikus- és hielemelemek, vallásos képzetek, kereszténység előtti archaikus hitelemek őrződtek meg a népmesék történéseiben. Ezek javarészt az újkor embere a mesék csodás elemeiként értelmezi, sokukban azonban archaikus képzetek és vélekedések, egy ősi világszemlélet máig megőrzött töredékeivel szembesül.

A magyar népmese, például, igen sokrétű és gazdag lerakata az ember dualisztikus felfogását tükröző kereszténység előtti archaikus képzetek-

nek. E felfogás szerint — amint Kunt Ernő vázolja — az ember egyrészt a mindennapi életben érzékelhető-tapasztalható anyagi minőségből (testből) és az azt meghatározó, csak közvetve felfogható szellemi minőségből (lélekből) áll. Az előbbit múlandónak, az utóbbit pedig halhatatlannak képzelték. A pogány magyarok a léleknek is legalább két minőségét, összetevőjét különböztették meg: az életfunkciókkal azonosított lélegzetlelket (pára, lehellet) és a képmáslelket vagy árnyékelleket, mely inkább a személyes adottságokat, mentalitást, karaktert határozta meg. A képmáslelek időlegesen — súlyos betegség, önkívület, álom állapotában — el is hagyhatta a testet, s oda visszatérhetett, míg ha a lélegzetlélek távozott a testből, az halált jelentett. (Lásd az ilyen kifejezéseket: “kiadja a lelkét”, “kilehelli a lelkét”, “kirepült belőle a lélek”, de idézhetjük az egyik magyargyerőmonostori népdal szövegét is: “De én szólok, csak beszélek./ Amíg bennem zeng a lélek,/ Amíg bennem zeng a lélek.”)

A lélegzetlélek az utolsó sóhajjal távozik, s ilyenkor látni is lehet: pára formájában vagy galamb, lepke, méhecske alakjában (Kunt 1990. 97.).

Az ember dualisztikus felfogásának fent vázolt képzeteit a varázsmesék igen sokféleképpen és ötletesen hasznosították a küzdelmekből győztesen kikerülő hős erőpróbáinak bemutatása során. A lélekhit elemei, mondhatnók úgy is, keresztül-kasul átszövik a mesei történeteket, lépten-nyomon találkozhatunk velük. Mesei konzerválásuk annál is kézenfekvőbb, mivel a közelmúltban, vagy akár napjainkban rögzített hiedelemtörténetek bizonyítják, hogy az animizmus elképzelései töredékében napjainkig továbbéltek a parasztság hagyományörző csoportjaiban.

A lélekhit fogalmi rendszerében gondolkozva egyszeriben érthetővé és nyilvánvalóvá válik, hogy a mese szereplői — hősei és azok ellenségei egyaránt — az élet princípiumát hordozó lélek sérthetetlenségét igyekeznek biztosítani, mert ez a túlélés egyedüli esélye. Az élet, a lélek biztonságát pedig úgy növelhetik, ha a testen kívül rejtik el nehezen megközelíthető, nehezen hozzáférhető helyen. A magyar és nemzetközi mesekincsben egyaránt igen sok változattal van jelen *A testen kívül elrejtett erő* (AaTh, Berze 302.) típusú mesefajta, melynek cselekményében a megoldást éppen az a fordulat hozza, hogy a mesehős, aki nagyerejű gonosz (sárkány, óriás, boszorkány, törpe) hatalmába került, csellel megtudja, hogy miben rejlik ellenfele ereje. Ennek a tudásnak a birtokában aztán megkeresi a távoli helyszínen elrejtett vadkant, annak fejéből segítő állatai közreműködésével vagy állattá változva kiszedi a nyulat, nyúlból galambot, majd annak fejéből darazsat, s mikor azt elpusztította, az addig legyőzhetetlen sárkány holtan esik össze. (Nota bene: még a természetfölötti lények sem halhatatlanok!) Természetesen, az itt elősorolt, egymásba helyezett rejtekhelyek sora csak egy a sokféle variációs lehetőség

közül. Megfigyelhető azonban, hogy az egyre kisebbedő rejtekek olyan állatok belsejében kapnak helyet, melyek, mint Berze Nagy János jellemzi - "maguk is a népi világkép szerint a másvilágon tartózkodnak, s legyőzősükhöz, vagyis az elrejtett erő megszerzéséhez az szükséges, hogy a mesehős mind a három főregió (szárazföld, víz, levegő) képviselőjének segítségét megnyerje". (Berze Nagy 1935. 310). Az elrejtett erő végső formája lehet élettelen tárgy (doboz, gombostű), lehet tojás, lehet rovar, de elpusztítása minden esetben egyértelműen a gonosz azonnali halálát idézi elő. Tegyük hozzá stílusosan: még ha hét lelke van, akkor sem menekülhet!)

A testen kívül elrejtett erő mesetípusban következetesen az ellenfél, a gonosz védi életét a fent bemutatott módon. Több más típusban viszont a hős erejét gyarapítják, sérthetetlenségét biztosítják olyan rendkívüli tulajdonságok, melyeknek eredetét ugyancsak az archaikus lélekhitben kereshetjük. Mert mi más lenne, mint az ember dualisztikus felfogásának mesei kicsapódása az olyan ábrázolás, melyben a hős ereje valamely testrésztében (fején lévő aranyhajsza) vagy eszközében (kardjában, gyűrűjében) található. (Vö. Berze 315. *Hűtlen anya vagy nővér*, Berze 320* *Két vitéz jóbarát*.) Animisztikus képzetekre utalnak azok a mesei epizódok is, melyekben szervezetének valamely részecskéje révén a hős meg tudja kettőztetni magát. A rész helyettesíti az egészet, egy hátrahagyott vércsepp vagy köpés a mesehős hangján felelget a boszorkánynak, hogy azalatt egerutat nyerhessenek a menekülők a *Rózsa és Viola* típusú mesékben (Berze 313.). Más esetben nem tudják elpusztítani a hőst gonosz ellenfelei, ha testének bármilyen kicsiny darabkája megmarad, mert az át menti lelkét, s belőle új élet fakad. (Berze 408. *Három narancs*). Ugyanígy, az orvul meggyilkolt mesehős testéből sarjadó növény leleplezi a gyilkosokat (Berze 780. *Jávorfá*). Valószínű, hasonló elképzelések talaján nőtt mesei epizódok a felaprított hős felélesztésének mozzanata is a *Sárkányölő* (Berze 300) típusú mesékben, melyekben a hős szinte kötelező módon ezzel a mondattal tér vissza az életbe: "Ej, be nagyot aludtam!", "Erössen elaludtam", "Hej, be sokáig aludtam!". Vagyis, megítélése szerint lelke csak ideig-óráig távozott testéből.

Animisztikus elképzelések szerint a halál csak akkor következhet be, ha a lélek végérvényesen elhagyja a testet. Ettől a pillanattól kezdve önálló "életet" kezd. Többé már nem azonos az élő ember életjelenségeinek összegzéséül szolgáló lélekfogalommal, hanem halotti szellemként foglalja el helyét a világban.

A halottak továbbélésének, a halotti szellem létezésének képzetei napjainkig megőrződtek: hiedelemtörténetek, temetkezési szokások mozzanatai utalnak arra, hogy a népi elképzelés szerint a testet elhagyó lélek a

temetésig a halott közelében marad, temetés után is egy ideig a falu körül tartózkodik, rokonokat, barátokat, ismerősöket és ellenségeket keres fel, ahogy mondják: "rendezi adósságát". A halott szelleme tovább is valamilyen módon hatást gyakorol az élők világára, néha mint hazajáró lélek, lidérc, kísértet, ártó lény, máskor mint az élők sorsa fölött örökös jóságos szellem. A temetkezési szokások rendjében igen sok hagyományos cselekvés és eljárás utal arra, hogy közvetve, vagy közvetlenül a testből szabaddult léleknek a biztonságát, gondviselését és útra bocsajtását igyekeznek minél körültekintőbben elrendezni, ami által a továbbélők védelmét és nyugalma is biztosítják e lélekkel szemben. Mert a lélek lehet jó vagy rossz szándékkal az élők iránt, visszajárhat, mert valamilyen félbemaradt dolgot el akar intézni, de visszajárhat kísértet képében is, mint a bűnös halott rosszszándékú lelke, vagy lidércként, ami nem más, mint maga a halott alakját felöltő gonosz.

Látható, hogy élők és holtak viszonyáról igencsak sokféle elképzelés született, s némelyike szívósan tartotta és tartja magát a népi hiedelemvilágban. Közülük néhány mesei megformálásban is továbbélt, külön hiedelemese- vagy novellamese-típusokká szerveződve.

Ezek egy részében a mesehős magával a megzemélyesített Halállal kerül valamilyen kapcsolatba (konfliktushelyzetbe vagy éppen szövetségbe). Ideig-óráig sikerül kijátszania a halált, néha rászedi, néha megijeszti, néha alkut köt vele s az alku határidejét tologatja csalafintasággal egyre tovább, akár ki is csúfolja, de végül mégis alulmarad a Halállal szembeni küzdelemben. E csoport legjellegzetesebb darabja a *halálkoma* típus (AaTh. 332), melyben a szegényember azt a képességet kapja ajándékba komájától, a Haláltól, hogy meglátja őt a beteg ágyának lábánál vagy fejénél, s ebből megtudja, hogy meggyógyul-e vagy meghal a beteg. Híres orvos, gazdag ember lesz így belőle, s végül becsapja a Halált azzal, hogy nem fejezi be a Miatyánkot, melynek elmondására időt kapott, vagy azzal, hogy megfordítja az ágyat, mikor a Halál a beteg lábánál áll. A Halál megbosszulja magát, vagy azzal, hogy cselrel ráveszi az embert az "ámen" kimondására, vagy azzal, hogy eloltja élete mécsesét, mikor komája nála jár látogatóban. (Berze 332.)

A mesék másik csoportjában a hősnek halottal, illetve a halott szellemevel akad dolga. Az ide sorolható történetek jól szemléltetik azt a differenciálódást, ami végbement a népi hiedelemvilágban jószándékú és ártó szellemek megkülönböztetésével. A *Veres tehén* (Berze 511.) és a *Vasfejű farkas* (Berze 340^a) típusú mesékben a védelmező halott szerepel, az anya, ki holta után állat alakban tovább táplálja és segíti nehéz helyzetbe került gyermekét. A *hálás halott* szintén jóindulatú természetfölötti segítőtárs, aki a hőst nem rokoni kapcsolatai miatt támogatja, hanem hálá-

ból szegődik hozzá, mert eltemette, vagy botütésektől váltotta meg azáltal, hogy adósságait kifizette. Alakjához egész típuscsoport kapcsolódik (AaTh. 505-508, Berze 506. *Hálás halott*, Berze 507. *A jötéteményt megháláló halott*), melynek alapsémája az, hogy a hálás halott a hőst feleségszerzésben, jövődöbeljé kiszabadításában és gonosztól való megtisztításban kitartóan segíti.

Az ártó halottakról szóló népmesék közeli rokonságot mutatnak a hazajáró lélekkel kapcsolatos hiedelemtörténetekkel. *A halott vőlegény* típusú mesék például annak a hiedelemnek mesei megfogalmazásai, mely szerint nem jó a halottat temetése után túl sokat emlegetni, erősen siratni, mert nevének említésekor mindannyiszor fordul egyet a sírjában, s főleg azért nem, mert az élő visszasírja a holtat akinek alakjában azonban rendszerint a gonosz jelenik meg s elgyötri, beteggé teszi a halott után sóvárgót. A mesében a leány távollévő vőlegényét varázslással akarja hazacsalni. A holt vőlegény meg is érkezik, s a leányt magával akarja vinni a sírba. A lánynak sikerül megmenekülnie részben ravaszsággal, azután pedig úgy, hogy időközben megszólal a kakas, s azzal a halottnak a hatalma megszűnik a földön (AaTh. 365, Berze 365.). Más ilyen jellegű mesékben a lélek vagy azért nem talál nyugalmat, mert rendezetlen dolgai maradtak a földön (Berze 322^x *A kísértet kincs*), vagy pedig azért, mert elátkozottan jött a világra (Berze 307. *Elkárhozott leány*). Nyugalmukat csak úgy tudják visszaszerezni, ha az élők jóváteszik bűneiket.

Érdeemes felfigyelni arra a különbségre, mely az élet és halál élők és holtak konfliktusát bemutató két mesecsoport befejező mozzanatában megfigyelhető. Ott, ahol az élők magával a megszemélyesített Halállal találkoznak, nem vonhatják ki magukat hatalma alól. (Egyedüli kivétel Berze 334^x-es típusának vénasszonya, akinek sikerül megijesztenie és elkergetnie a halált, de ez a történet egyetlen változatban szerepel a népmesekatalógusban, s feltehetően a közkedvelt ostoba ördögfihistóriák közül került át a Halálról szóló mesék sorába.) Azokban a történetekben viszont, melyekben élő és halott kerül egymással valamilyen kapcsolatba, az élők kerekednek felül a kísértő vagy ártó halotti szellemeken. Ez a tény újolag a mesei világlátás józanságára és realizmusára figyelmeztet, arra amértéktartó magatartásra, mellyel a mesét kialakító közösség szembenézett az emberi lét egyetemes törvényével: halál ellen nincs orvosság. Az elmúlás természeti tényét a mese tudomásul veszi, s a maga sajátos eszközeivel ábrázolja is azt. Ezzel mintegy felkészíti a mesehallgató közösséget a tény elfogadására, a halálról nemzedékek során felhalmozódott tapasztalatok megismerésére, megőrzésére és társadalmi integrálására.

IRODALOM

Berze Nagy János

- 1935 Mese. In: A magyarság néprajza. III. 256-326.
1957 Magyar népmesetípusok. I-II. A bevezető tanulmányt és a tudományos szerkesztést végezte Dr. Banó István. Pécs.

Honti János

- 1962 Mesék és mítoszok halálról és halhatatlanságról. In: Válogatott tanulmányok. Bp., 265-272.

Kovács Ágnes

- 1977-1982 Magyar Néprajzi Lexikon. I-V. Akadémiai Kiadó, Budapest. — az egyes mesetípusokról írt szócikkek.

Kunt Ernő

- 1990 Temetkezési szokások. In: Magyar néprajz. VII. Bp. 67-101.

Ortutay Gyula

- 1966 Kis magyar néprajz. Negyedik, átdolgozott kiadás., Bp.

Közel másfél évtizeddel ezelőtt (1979-ben) a romániai magyar sajtó méltóképpen emlékezett meg Kinizsi Pál 1479-es győztes kenyérmezei csatájának 500. évfordulójáról. Ez a csata, ahol román, magyar, székely és szász katonák harcoltak együtt, történelmi hagyományaink sorában egyik legszebb és legvisszhangosabb haditett volt. Nem véletlen, hogy századokon keresztül mind történészeinket, mint íróinkat-költőinket állandóan foglalkoztatta, témát szolgáltatva újabb és újabb történelmi illetve irodalmi munkák megszületéséhez.

Ugyancsak 1979-ben jelent meg az *Elindultam hosszú útra* című személyi balladamonográfia, amelyben először adtunk hírt arról, hogy a kenyérmezei csata vezérének alakját nemcsak mondakészletünk hanem verses népi epikánk is megörökítette.¹⁾ Azért hangsúlyozzuk ezt, mert köz tudott, hogy meglehetősen kevés hiteles, népi eredetű verses alkotással rendelkezünk, amely konkrét történelmi eseményhez kapcsolódik. Ritka előfordulásukat Faragó József így indokolja: “A történelmi népköltészeti alkotások egyetlen adott eseményre vonatkoznak; az osztályharc vagy az idegen hódítók elleni küzdelem meghatározott mozzanatait örökítik meg; történelmi személyek, helyek nevei és ezekhez hasonló közvetlen történelmi vonatkozások szerepelnek bennük. Az ilyen alkotások a belső és külső ellenség elleni harc formáinak változása miatt, általában a történelmi események alakulása és emléküik elhomályosulása folytán időszerűségüket veszítik, s fokozatosan kihullanak az élő folklórból...”²⁾

Kézenfekvő itt Csanádi Imre és Vargyas Lajos véleményét is idéznünk: “Balladáink úgy-ahogy Hunyadi koráig emlékeznek vissza történelmi személyekre és eseményekre (*Szilágyi és Hagymási*) a maguk stilizáló, minden adatszerűségtől függetlenül módján. Néphagyományunk egésze is csak gyér emlékeket őriz ennél távolabbról...”³⁾

A kenyérmezei csata — nagy horderejű történelmi jelentőségénél fogva — igen népszerű témája lehetett az egykori énekmondók hősi elbeszélő költészetének. Bonfini, Mátyás király udvari történetírója is följegyezte művében, hogy “... a kenyérmezei nagy győzelem után (1479) már a helyszínen keletkezett ének a katonák ajkán”⁴⁾.

Csaknem egy évszázaddal később, 1575-ben jelent meg Kolozsváron Heltai Gáspár alapvető jelentőségű munkája, a *Krónika* (új kiadása: Bukarest, 1980), amelyben éppen Bonfini alapján, de már népszerű elbeszélés formájában írta meg a magyarok történetét. Röviden idézzük a kenyérme-

zei csatáról írt részt, mert a most bemutatásra kerülő énektörredék a legszorosabban ehhez a csatajelenethez kapcsolódik.

“Mikoron kedig ekképpen nyavalyagna az Báthori István vajda és imáron vissza nem mehetne az álló sereghöz, íme, Kinizsi Pál egy szép négyszegű fegyveres sereggel ereszkedik a hegyen alá, és megkezdé hátul a törökeket nagy trombitaszókkal, dobütéssel és nagy kiáltással és nagy fenességgel reájok rohana. És az első ütközetbe nagy sokat levágának a törökekbe. Kinizsi Pál mindkétfelől fegyvert köttet vala fel, és mint egy oroszlán, oly fene vala az viadalban. Valamely fele fordul vala, mind levágja a törökeket, és rakva van mind a két keze vérel...”

Mikoron a törökek látták volna, hogy mind elől, mind hátol megszorították volna őket, oldalul elfutamának, és felszaladának a nagy hegyre és az havasokra, és hátrahagyák táborokat mind a nagy prédával egyetembe...

És mikoron minden vitéz ott toborzót járna, inték a vitézek Kinizsi Pált is, hogy ő is megmutatná az ő diadalmos vigasságát. Felszekellék ez okáért, és ott hátára tévé a kezét, és fogaival felharapa a földről egy töröknek holttestét, és azt szájába hordozván, sokáig ott táncola véle az hősek között, mellyet erősen csodálják vala mind az hősek, mondván: “Herkulesnek is elég gondja volna ezt művelni. És a nagy öröme miatt semmit sem aluvának az hősek az éjjel...”⁵⁾

A kenyérmezei csatáról az első, máig fennmaradt verses feldolgozások ugyancsak a 16. századból valók. 1568-ban a *Nikolsburgi Névtelen* “igen szép históriában” verselte meg a kenyérmezei ütközetet, egy évvel később pedig, 1569-ben *Temesvári István deák* írt históriás éneket “az jeles győzelemlről”⁶⁾.

Később az enyedi kollégium drámái között is találunk egy 1600 végén keletkezett darabot, amely viszont “pusztán tanácskozásokat mutat be”. A 19. században megszaporodnak a Kinizsi életével és tetteivel foglalkozó feldolgozások. Itt csak a legfontosabbakat említjük meg, a teljesség igénye nélkül: Szabó Pál, Nemestóthi: *A kenyérmezei diadal*. Eredeti hazai vitézi játék. Nagyvárad, 1825; Bors Sámuel, Budafalvi: *A kenyérmezei viadal... vitézi játék*. Pest, 1825.; Tóth Kálmán: *Kinizsi Pál*. Népies hősköltemény. Pest, 1853; Rudnyánszky Gyula: *Kinizsi Pál élete és hőstettei*. (Elbeszélés). Bp. 1894. stb.

Ezek a művek, amelyeknek szerzői nem egy esetben népmondákat is felhasználtak, mindvégig ébren tartották a népben a Kinizsi Pál iránti érdeklődést. Sőt, megtermékenyítőleg hatottak a népköltészetre: egyes részletek átkerülhettek a nép ajkára, módosulhattak a nép ízlésének megfelelően, s eltávolodva eredeti formájuktól, teljesen népvé válhattak.

Ebben a vonatkozásban igen tanulságos volt például a Maros megyei Kibéd népballadaköltészetének sokoldalú fölmérése, amely többek között a következő lényeges tanulsággal járt: "... a faluban a hagyományos balladák meg a könyvballadák nem élnek külön életet, hanem kölcsönösen hatnak egymásra, összekeverednek, miáltal a folklorizációnak és folklorizmusnak, irodalom és folklór integrálódásának végtelen változatai adódnak."⁷⁾

Ha ez a megállapítás napjainkban is ennyire érvényes, mennyire érvényes lehetett századokkal ezelőtt, a népballadák és történeti énekek virágzásának korában.

Nos, ilyen előzmények után hadd térjünk rá az újabb Kinizsi-ének bemutatására.

1958-ban miközben a Maros megyei Hármásfaluban⁸⁾ a 83 éves Kovács P. Dánieltől népköltészeti alkotásokat gyűjtöttünk, gyűjtés közben szó esett a 15. század legendás hősről, Kinizsi Pálról is. Dani bácsi arról kezdett beszélni, hogy gyermekkorában ő is megtanult egy Kinizsi Pál éneket. Úgy emlékezett, hogy már akkor csak négyen voltak a faluban, akik tudták. Félórás gondolkodás után, dallam nélkül (a dallamot elfelejtette) így reprodukálta a szöveget:

Ének Kinizsi Pálról

*Kinizsi Pál hajdanába mónárlegény a Dunán,
Duna mellett kis patakon, malmok ottan zakatol.*

*Magyar Balázs hadseregével éccer éppen arra ment,
Kinizsiék malmok előtt pihent meg a regement.*

*Ki se mondta a lány szólt: – Hej, te legény, hozz vizet,
Mert a lányom szomjazott meg, majd az apja megfizet.*

*Ki se mondta a lány szólt, Kinizsi Pál odaállt,
Tenyerén a nagy malomkő s malomkövön a pohár.*

*Elrémültek a huszárok, de még jobban a vezér:
– Ez már bizon Palkó öcsém, hej, de szörnyű sokat ér!*

*Palkó bizon, kardot, csákót, alád egy szép paripát,
Szép élet a huszárélet, nem tart itthon az apád.*

Azt felelte Kinizsi Pál:

– Nagyuram, ezt nem tehetem, öregek a szüleim, s gondoznom kell.

A regiment tovább ment. A vezér egyenesen felment a királyhoz, s jelentette, milyen kemény vitéz él a Duna mellett. A király ábruhába öltözött, s aztán elment megkeresni Kinizsi Pált. Bément, s Kinizsi tisztelettel fogadta, mint vándort. Megparancsolta, hogy egy jó vacsorát csináljanak. Jó vacsorát csináltak, ettek, éccer azt mondta a király:

– Ez jó vacsora vala, még a bor is megillenek rája.

– Leszen az is, nagyuram! – mondta Kinizsi.

Lement a pincébe, a hordónak két dongáját megfogta, s maga előtt felvitte a szobába. Töltött először a vándornak két pohárral. Azt mondta a vándor, tőtsön magának is. Kinizsi megfogta a hordó két dongáját, s abból itta a bort. Ekkor a király hívta katonának, annak is azt felelte:

– Öregek a szüleim s gondoznom kell őket.

A király belényült a zsebibe, az erszényit kivette, s egy marék pénzt nyomott Palkó kezibe.

S ekkor elment a királynak katonának. Két nagy kardot csináltatott, s úgy ment a háborúba. Halomra vágta a törököt, ahova vágott, mind lehullott.

Török holtestekből asztalt rakott,
s délebédet azon tartott.

Mikor délebédjít bévégezte, két törököt vett a két kezibe, égyet a fogába, s úgy járta a toborzót, hogy a föld is ropogott.”

(1958. augusztus 6.)

Ha most a szöveget tüzetesebben megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy az adatközlő nem tudta elmondani végig verses formában: a már elfelejtett részeket prózával egészítette ki. De a prózai részben is föl-fölkísért az egykori ritmus, néhol pedig a régi rímek játszanak vissza. Verselés szempontjából eléggé hibátlan állapotban őrződött meg az első tizenkét sor. A harmadik illetve a negyedik versszakban viszont zavaros, ma már nehezen kihámozható kifejezéssel találkozunk: *Ki se mondta a lány szólta*. Ez a megfogalmazás – nézetünk szerint – a szöveg bizonyos mérvű régiségét is bizonyíthatja.

1973 nyarán a kibédi népköltészetben tovább kutattunk a Kinizsivel kapcsolatos emlékek után. Első megállapításunk az volt, hogy ma is aránylag elevenen él a népi emlékezetben Kinizsi Pál alakja. Igaz, hogy ez az emlékezet jórészt a történelmi forrásmunkákból táplálkozik.

Az akkoriban hetven esztendőös Majlát (Pozdor) János, a Barcsai-ballada egyik változatának énekesé, a következő történeti mondát mondta el, *Kinizsi Pál története* címmel:

Eccer a király vezére ment a katonasággal Kinizsiék háza előtt. Ott állott a kapuban Kinizsi Pál, nézte, hogy mennek a katonák. Erősen megszemjázott a vezér leánya, s odaszóltak Kinizsinek, hogy hozzon egy pohár vizet. Bément a házba, s tőtött egy pohár vizet. Feltette a malomkőre, s úgy odaadta a leálynak. Akkor azt kérdezte a vezér:

– Hogy hívnak, fiam?

– Kinizsi Pálnak – azt mondja.

– Na – azt mondja a vezér –, majd elvárunk, s gyere fel Budára.

Tőt, múlt az idő, eccer eszibe jutott Kinizsinek, hogy neki mit mondott a vezér. Fogta magát, s elutazott ki Budára. Kérdi tőle a király:

– Hogy hívnak, fiam?

– Én vagyok – azt mondja – Kinizsi Pál.

– Na – azt mondja –, kardozni tudsz-é?

– Még kardot a kezembe se fogtam – felelte Kinizsi Pál.

Mindjárt a király leoldta a derekáról a kardot, s odaadta a kezibe.

– Na, hadd lám, – azt mondja –, fogd meg, hogy elég-e neked?

Megfogja Kinizsi Pál s megforgatja a kardot. Azt mondja:

– Ó, hát uram, ez felér a semmivel. Legalább legyen tíz kilós.

Megcsínáltatták a kardot, akkor a vezérrel kiálltak karodozni. Egy pár napok alatt annyira ment, hogy a vezér nem tudott Kinizsihez hozzáférni, már többet tudott a kardvágással, mint ő. Azt mondja a vezér:

– Most felszerelünk, te kapsz egy csapatot, én a másikat, s menyünk a törökökkel szembe.

– Jól vagyunk – azt mondja Kinizsi Pál –, állítsuk össze a csapatot, de az enyimet rendezzem én a kezem alá.

Átvette a csapatot, felkészítette, s megindultak a törökökkel szembe. Ketten mentek, a két csapat kétfelé. Kinizsi amelyik csapattal vót, mind visszaüldözte a törököt, a vezért pedig örökké visszakergették. Ekkor bosszút vert magába a vezér, hogy Kinizsi mér tud többet nálla. Párbajozni hívta, s kiálltak párbajozni. Felültek ketten két lóra, megszólalt a trombita, s összeindultak. Kinizsi csak úgy szaladt el a vezér mellett, mint egy vendég. A vezér mindig vágott, Kinizsi csak visszaütött. Addig elé, már mindenki abba vót, hogy Kinizsit a vezér legyőzi. Eccer aztán Kinizsi elkialtotta magát:

– Na – azt mondja –, indulhatunk, mert most végzünk.

Akkor megindultak, Kinizsi lovat szorított, s a vezérnek az első csapás-
ra a nyakát levágta. Így lett Kinizsi a fővezér. Ekkor megjöttek a törökök. Azt mondta a király Kinizsinek, hogyha eljön, s a törököt ki tudja űzni, hát neki adja feleségül a leányát.

Kinizsi fel is készült, s elment a viadalra. A törökök között utat vágott magának. A vajdát felszabadította, s rögtön a két csapatot egybe vette. A

törököt kiverte az országból. Azután Kinizsi elment haza, el is vette a király leányát, de nemsokára aztán meg is hótt.

(1973. július 15.)

A monda indítása egyezik a Hármásfaluban talált énektöredék elejével. Tovább azonban a történet egyre inkább mesévé válik, a befejezés már egészen meseszerű: a végbevitt tettek után Kinizsi Pál elnyeri a legszebb jutalmat, a király leányát.⁹⁾

1974. szeptember 2-án Kibédén a Kinizsi-történet verses változatát is lejegyezhetjük. Ez a szöveg látott napvilágot – *Kinizsi Pál* címmel – Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadairól készített monográfiánkban, a ponyvaballadák között¹⁰⁾. Érdemes idéznünk a teljes szöveget:

*Kinizsi Pál udvarába
Hamar kialudt a lámpa.*

*Mer a törökök réjarontottak Kinizsire, s még elmenekülni se tudott.
Megragadták, s behajtották egy nagy kútba. Egy malomkővel letakarták.*

*Mikor az ellenség továbbment, Kinizsi kijött a kútból. Az a malomkő
lett a kalapja. Elhatározta, hogy elindul a csatába, s a kalapjával leveri az
egész ellenséget.*

*Katonáit összeszedte,
Fehér lovát felnyergelte.
Megindult a nagy csatába,
Az ellenség sátorába.*

*– Rózsás vitéz, én vagyok itt,
Gyere, s mondd meg, mi ja bajod?*

Rögtön elkezdtek harcolni, az egész ellenség kitámadta Kinizsit.

*Az ellenség kitámadta,
Záporgolyó hullott rája,
S ami golyót szórtak rája,
Kinizsi Pál visszavágta.*

*Csak tartotta ki a tenyerit, a golyókat fogta ki, s úgy dobta vissza a
katonákra. Aztán kezdett csodálkozni, hogy mért van annyi ellenség, mikor
mindig a kalapjával vágott oda, s mégis tízannyian állottak elé.*

*Kinizsi Pál széjjelnézett,
S meglátta a szövőszéket.*

Az a szövőszék feszt szőtte a katonákat, s előbb azt kellett elposztítani. A botjával odadobott, s a szövőszék rögtön szétszakadott.

Akkor szempercek alatt Kinizsi leverte az egész sereget, aztán hazamehetett. Ő nyerte meg a nagy csatáját.

Láthatjuk, hogy Ötvös Sára szövegét laza szálak fűzik a hármásfalusi töredékhez. A könyv *Jegyzetek, mutatók* fejezetében ezt írtuk a kibédi változatról: "Leginkább a nagyon ritka meseballadánk közé sorolhatjuk: verses monda- avagy mesemotívumokkal átszőtt epikus ének"¹¹).

Valóban, Ötvös Sára szövegében a népmeseekincsből jól ismert mesemotívumok dominálnak. Egyetlen adott történelmi esemény hámozható ki belőle: Kinizsi Pál harca a törökökkel.

A hármásfalusi töredék viszont jóval több konkrét eseményt tartalmaz, így például: Magyar Balázs történelmi személyiség volt; Kinizsi hatalmas erejéről és bátorságáról mind a történelmi, mind népmondáink megemlékeznek; Bonfini, majd Bonfini nyomán Heltai Gáspár is megörökítette (idéztük is) Kinizsi táncát, amelyet a csatamezőn mutatott be, ünnepelvén a nagyszerű győzelmet.

Bonyolultabb kérdéssel állunk szemben, ha a hármásfalusi verses változat közvetlen irodalmi előzményét, forrását próbáljuk megjelölni. Sietünk megjegyezni, hogy a dolgozatunk elején emlegetett 16. századi feldolgozásokhoz kevés szállal kötődik. Cselekménybonyolítás szempontjából Tóth Kálmán 19. század közepi népies hőskölteményéhez állt a legközelebb.¹² de nyelvi megformálás, verselés, tömörség szempontjából a hármásfalusi szöveg eltérő jegyeket mutat. Íme, csak ízelítőül, Tóth Kálmán verséből két sor: "Vitéz Magyar Balázs, vezérnek dandára,

Harcból visszatérve, éppen arra jára..."

Marad azonban egy másfajta lehetőség: a ponyvairodalom. Átböngész-tük Pogány Péter: *A magyar ponyva tükre* című, összefoglaló jellegű munkáját,¹³ de egyelőre kevés sikerrel. Vitéz Kádár István históriája mellett főleg Bánk bánról, Dobó Istvánról, majd az 1848/49-es forradalom- és szabadságharc hőseiről jelent meg több rendbéli ponyvafüzet, a nép "köz-történelméből merítő olvasó füzetes feldolgozások" között azonban nem találtunk olyan 17-19. századi, ponyva-eredetű Kinizsi-históriát, amelyre Kovács P. Dániel szövege visszavezethető volna.

Érdekes vizsgálódásra adott alkalmat Faragó József levélbeli véleménye¹⁴. Arra figyelmeztetett, hogy jó volna átvizsgálni Péter András múlt századi hármásfalusi (szentistváni) népköltő hagyatékát, hátha ő is feldolgozta volna a Kinizsi-témát. Nos, a most Hármásfaluban élő Péter István vegyészeti technikus közel tíz éves munka során – levéltári kutatással is – összegyűjtötte Péter András parasztköltő verseit. A több mint 35 oldalas,

mintegy kétezerhétszáz versszakból álló hagyatékban azonban nincs nyoma Kinizsi-feldolgozásnak.

Egyelőre tehát nem találjuk a hármásfalusi Kinizsi-ének közvetlen irodalmi mintáját. Ha mégis előkerül, akkor külön tanulmányban mérhetjük föl az írott szöveg módosulását a nép hagyományban. Mert szövegünk – forrásától függetlenül – mindenképpen magán hordozza a nép alakító-variáló munkájának jegyeit. Sőt, a népi asszimilációs készség egyik szép dokumentumaként tarthatjuk számon, függetlenül attól, hogy régi vagy újabb folklorizáció. Ezért a verses népi epika alkotásai között feltétlenül helye van.

Egyelőre tehát maradunk a továbbkutatás izgalmaival. Remélhetőleg, a közlés után szélesebb körű érdeklődés támad.

Jegyzetek

1. Ráduly, 1979, 111-112; 142-143.
2. Faragó, 1956. 90-95.
3. Csanádi-Vargyas, 1954, 500.
4. A magyar irodalom története 1964. I.180.
5. Heltai, 1980. 481-483.
6. Mindkét adatra A. Molnár Ferenc hívta föl a figyelmemet. A két história xerox-példányát eljuttatta hozzám, amiért itt mondok köszönetet.
7. Faragó-Ráduly, 1969. 511.
8. Hármásfalu (Treisate) – az egykori marosszéki Csókfalvát, Székelyszentistvánt, Atosfalvát foglalja magába.
9. A kibédi mondához nagyon közeli meseváltozatot találtunk a püspökladányi cigány meséket tartalmazó kötetben. Csenki, 1974, 34-38.
10. Ráduly, 1979. 111-112.
11. Ráduly, 1979. 142-143.
12. Tóth, 1853.
13. Pogány, 1978.
14. Faragó József levélbeli tanácsaiért itt mondunk köszönetet.

Irodalom

A magyar irodalom története. I-VI.

- 1964 Csanádi Imre - Vargyas Lajos
1954 Röpülj páva, röpülj. Magyar népballadák és balladás dalok. Bp.
Csenki Sándor
1974 A cigány meg a sárkány. Püspökladányi cigány mesék. Fordította Mé-
száros György és Vekerdi József. Bp.
- Faragó József*
1956 Verses történeti népköltészetünkről. Igaz Szó, IV (1956) 1. sz.
Faragó József-Ráduly János
1969 A népballadák egy romániai magyar falu mai köztudatában. Ethnog-
raphia, LXXX (1969) 504-513.
- Heltai Gáspár*
1980 Száz fabula. Krónika és egyéb írások. Válogatta, az utószót és a jegy-
zeteket írta Molnár Szabolcs. Buk.
- Pogány Péter*
1978 A magyar ponyva tüköre. Bp.
Ráduly János
1979 Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballa-
dái. Buk.
- Tóth Kálmán*
1853 Kinizsi Pál. Népies hősköltemény. Bp.



Albert Ernő

“...A KÁRTÉKONY MADAR FEJEK ADMINISZTRALTATTAK S EL IS TEMETTETTEK”

Elszórtan lehetett olvasni arról, hogy bizonyos időszakban a jobbágyoknak madarat is kellett beszolgáltatniuk, amelyet különböző formában adóba is beszámítottak. Elterjedt és közismert követelménynek kellett lennie, hisz a CZUCZOR-FOGARASI-szótárban két helyen is ki térnek magyarázatára. Egyik: *Verébféj* (veréb-fej) címszó után ez olvasható: “A verébnék feje. Verébfészket szedni s adó mellett beadni. (Régebben a verebek pusztítása végett, melyek a búzában sok kárt szoktak tenni, az adózó jobbágyok köteleztettek bizonyos adóösszeg pl. egy forint után ugyanannyi verebet adni be)”¹⁾. De a kötelező beszolgáltatás mellett arról is tudósítanak az említett szótár szerkesztői, hogy régebb olyanok is voltak, akik pusztá kedvtelésből irtották a verebeket. Ez esetben is indokolt az volt, hogy kártevők. A másik: *Verébvésztfő* (veréb-vessző) a címszáva az ilyen kártevőknek. “Aki a verebeket, mint kártevő madarakat irtani, pusztítani szereti. Hagyomány szerint ilyen volt egy Vincze nevű váci püspök, kiről ma is él ezen betűjátékos közmondás: “Verébvésztfő Vincze vesztette el Vác városának virágvasárnapi vasvásárját”.²⁾

A fentiekből nem derül ki, mióta vált kedvelté vagy kötelezővé a verebek pusztítása. Csupán azt jelölik meg, hogy régebben volt szokásos, ami tán azt is jelenti, hogy a XIX. század végén már fokozatosan eltűnt. Nem tudjuk, ki lehetett Vincze püspök. Így csak arra figyelhetünk, hogy pontos adat nélkül “hagyomány szerint”, tehát régóta volt szokásos.

Dr. Kós Károly Kászonban még találkozott olyan emberekkel, akik a szájhagyományban őrizték a “verébadó” emlékét. Azt írja: “Az öregek még tudnak arról, hogy »valamikor« verébadót kellett fizetni, vagyis a vetésekben kárt okozó madár pusztítása itt is hatóságilag kötelező volt, évente minden család bizonyos számú *verébféjet* kellett hogy beszolgáltatasson a bírónak, a veréb húsát pedig elfogyasztották. A forróvízben megkopasztott madárka tojásában kirántott combja igen ízletes volt”³⁾.

S a Háromszékkal szomszédos Kászon után Gyergyóból is ismerünk a madárfejekkel kapcsolatos hagyományt. Tarisznyás Márton arról ír, hogy “A falvak népét gyakran kirendelték verébűzésre, mikor meghatározott mennyiségű verébféjet szolgáltatottak be”⁴⁾. Tarisznyás Márton a Dióiban szokásos karácsonyi madáreresztést leírva, kitér ismételten a verébfogásra, és vele kapcsolatban bizonyos hiedelmet is feltételez. “Mint ismeretes, az elmúlt századokban a székely falvak lakossága szervezeten és rendszeresen vett részt a verébirtásban s annak igazolásául minden család

köteles volt bizonyos számú verébfej beszolgáltatására. Ehhez hozzátehetjük azt a hiedelmet, hogy karácsony éjjelén az állatok megszólalnak. Nincs kizárva, hogy a madáresztés valamely engesztelő áldozatként gyakorolt lett volna”.⁵⁾

Mivel Tarisznyás Márton kapcsolatot lát a madráfejek gyűjtése és a karácsonytáji madáresztés között, hadd térjünk ki valamelyest erre.

A madáresztésről először Orbán Balázs írt gyergyói, ditrói látogatásakor: “Nem hagyhatom el Ditrót anélkül, hogy egy itt levő sajátosság szokást fel ne említsek, mely tudtommal sehol másutt nincsen; ez pedig abban áll, hogy a karácsonyéji mise alkalmával az ének azon szavainál: A madarak megszólaltak a gyerekek cserép sípokkal madárhangot utánzólag kezdenek csiripelni, mely osiripelést aztán folytatják az egész szertartás alatt.”⁶⁾

Józsa Sándor 1931-ben a szokás módosulásáról, de folyamatos létezéséről tudósít: “Ditróban van egy nap, amikor a madarak megfogása szinte kedves poetikus színezetet nyer. Karácsony előtti nap, Ádám és Éva napján, mindenütt fel vannak állítva a madárfogó csapatos galickák.

Az est beálltával már minden gyerekes háznak megvannak a fogoly madárkái s készülődnek is az éjjeli misére a családok. A jó meleg ruha mellett gondjuk van a fogoly madarakra is. Midőn a kántor belekezd a *Már az égi madarak és az erdei vadak ötlet imájának* szöveg éneklésébe, egyszerre megnyílnak a galickák, és a széjjel röppenő szabad madárkával megteelik a templom. Hangos csiripeléssel lepik el az oltárok faragványait”.⁷⁾

A későbbiekben Szendrey Zsigmond hivatkozással a korábbi közleményekre, a szokás eredetét próbálja tisztázni.⁸⁾

Könyvének másik részében Tarisznyás Márton összegezi mindazt, amit korábban a ditrói madáresztésről följegyeztek, kiegészítve szóbeli közléssel is, amely szerint az eddigi csak Ditróban ismert szokás Székely-szentkirályon, Udvarhely mellett is ismert volt.⁹⁾

A karácsonyéji misén eresztett madarakkal Bálint Sándor is foglalkozott. Ő csak az Orbán Balázs följegyzését ismerte a ditrói hagyományból, hisz csak a cserépsípokkal való madárhang utánzását említi, de nem tér ki a korábban írt Józsa Sándor közlésére, azonban térben tovább terjeszti a hagyomány ismeretét. Ditró után azt írja, hogy “Déllő (Dileul) Maros menti, szintén székely falucskában *Glória* éneklésekor a férfiak kalitkába hozott csízeket eresztettek föl, hogy szép szavakkal ők is dicsérik a Kisdedet. A bácskai Szentfülöp (Filipovo) német hagyománya szerint a mise alatt fülemüle éneket hallgattak a legények. Sándorfalva csongrádi községben jókedvű legények magukkal hozott verebet engednek el a mise

alatt a templomban”.¹⁰⁾ A továbbiakban több vonatkozását olvashatjuk a karácsony éji madár-állat megszólalására vonatkozó hiedelemnek.¹¹⁾

Ha a fentiek szerint térben több helyen is megjelenik a madáresztés szokása, a madárfogáshoz, madárfej-vevéshez kapcsolódó pontos följegyzések szűkebbnek mutatkoznak, de a felsőbb hivatalos rendelkezések következtében talán mégis országosan elterjednek kell tekintenünk. Időben “elmúlt századokban”-ról, “régebben”-ről, “valamikor”-ról, “hagyomány szerint”-i időről szólnak ezek a följegyzések vagy megállapítások. Külön figyelmet érdemel az a feltevés, miszerint bizonyos engesztelő hiedelemhez kapcsolódhat a ditrói madáresztés.

A sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban találtunk néhány okiratot, amelyek térben a Székelyföldön tovább szélesítik a madárfejek beszolgáltatásáról szóló adatokat, és pontos időpontra is utalnak. Ezek a följegyzések 1833, 1835, 1837-es keltezésűek: 1833-ból egy, 1835-ből egy, 1837-ből hét oklevél maradt meg. Ezekben az iratokban egyetlen megjegyzés utal arra, hogy Háromszéken ebben az időben kezdhették rendelet útján követelni a verebek pusztítását. 1833. szeptember 16-án Szemerjáról Bora István dulló bíró azt jelenti “*Kis Boronyai Ttes Tompa János Urnak Ns Sepsi Szék érdemes Király birájának alázatos tisztelettel K. Borosnyó*”-ra, hogy “*a Tiszteletes Papok nem akarják subscribalni azt adván okul hogy míg Elöljáróitól rendelést nem mutatnak addig nem subscriballyak*”.¹²⁾ Világossá válik, hogy közlése a szervezés kezdetére vonatkozik, hisz “*Follyo Esztendő utolsó szakaszára valo Madaras Consignatiok*” küldésekor mintegy megjegyzésként fűzik hozzá az aláírások megtagadását, amely tehát vagy arra utal, hogy ebben az esztendőben közölték ezen rendeletet, és másodszer küldik jelentésüket a hivatali személyek, vagy arra, hogy már korábban is megkövetelték a tájékoztatókat a madarak összefogásáról, de ettől az évtől bevezették, hogy a papok ellenőrizték végrehajtását, mert nélkülük visszaélések történhettek, de a felsőbb papi hatóságok erre utasítást még nem adtak.

Mivel indokolják a madarak pusztítását?

Már a Czuczor-Fogarasy-szótárban azzal indokolják irtásukat, hogy “a búzában sok kárt szoktak tenni”, vagy “mint kártevő madarakat” meg kell semmisíteni. S ugyanez az indokuk azoknak is, akik a háromszéki utasítást közölték. Bár ez az első szöveg nem található meg, mégis arra utalnak a jelentések egyöntetű bevezetői, hogy hasonló lehetett a felhívás szövege. 1835-ben “Kártékony madárfejek”-ről ír Uzonban “Ns Pünkösti Joseff dullo Biztos”; 1837. április 28-án is “Kártékony Madár fejek”-ről küldenek jelentést az Olt mellékéről, majd 1837. május 7-én Illyefalváról küldenek jelentést “Kártékony Szárnyas állatok”-ról, s ugyanígy felváltva találjuk megjelölésüket a következő iratokban is.

A begyűjtést és módjának ellenőrzését az állami megbízottak szervezték meg, s ebből arra is következtethetünk, hogy a rendelet országos jellegű lehetett. Háromszéken "A" felső fő igazgató Tanats rendelete" szerint kezdtek a madárfejek begyűjtéséhez. Ezt az utasítást Kisborosnyóról Tompa János Sepsi szék királybírája, a fennmaradt iratok szerint, "Nemes Sepsi Szék Oltmellyéki kerület"-be és a "Nemes Sepsi Széki Széki Fekete ügy mellyéki" körzetbe küldötte az ottani dullóknak: Uzonba Pünkösti József, Szemerján Bora Sámuel dulló biztos és Budai Ferentz Szatsván mint "Fekete ügy mellyéki D. Biztos" vette át az iratokat. Írnak még "Bozza Fordulása"-ról is.

A dulló biztosok egy-egy körzetben községként szervezték meg a madárfejek begyűjtését, majd ellenőrzéskor valószínű egyenként végigjárják ugyanazokat a helységeket, hisz egyazon lapon feltüntetett részen igazolásként aláírták a számadatokat a helyi papokkal vagy hiányukban a "Mesterrel", s csak azután továbbították a királybíróknak.

A dulló biztos a községeket tájékoztatta tennivalóikról, és megállapították, kiknek kell beszolgáltatniuk a verebeket, s személyenként hányat kell vinniük. A Czuczor-Fogarasy-szótárban azt írják, hogy "az adózó jobbágyok", Kászonban "minden család", Gyergyóban "A falvak népe" vagy "a székely falvak lakossága" végezte a madárirtást, Háromszéken az "Olt mellyéki kerület"-ből küldött mindkét kimutatás bevezetőjében "az adózó köz rend" madárbeadásáról írnak, 1835-ben Uzonban "A járásomban lakozó néptől", 1837. október 8-án Szemerjén keltezett levél szerint "az érdekelt falusi köznépek által" gyűjtik be a kártékony madárfejeket.

Erre a beadásra évente kétszer félévénként került sor, s végrehajtásáról mindenik járásból a dulló biztosnak jelentést kellett küldenie. Egy személynak, a kimutatásban ez egyben a családot is jelentette, 25 madárfejet kellett beadnia.

A szemerjai Bora Sámuel dulló biztos "az első szakasz"-ról, vagyis egy fél évről 1837-ben április 28-án küldi a madárfejekről a kimutatást. Ekkor, az összesítés szerint, 18 helységből 20 245 madárfejet ástak el. A második kimutatás az "1837^k Esztendő utolsó szakaszá"-ban eltemetett verebekről szól, amelyet szintén Bora Sándor küldött, és Szemerjén keltezett 1837. október 8-án. Az itteni összesítés szerint ekkor 11 850 veréb eltemetéséről készült a följegyzés, amely az előzőhöz képest majdnem a felére csökkenést jelentette.

A "Fekete ügy mellyéki" kimutatás szerint az 1837-ik esztendő első felére május 7-én küldték a jelentést, s ekkor 16 helységben 9 790 verébfejet temettek el. Az utolsó félébre küldött kimutatásra nem írt keltezt Budai Ferenc dulló biztos. Ebben 16 100 madárfej eltemetéséről szól a közlés. Itt tehát szinte duplájára emelkedik a szám az első félévhez képest.

Ezek szerint 1837-ben Háromszéken csupán Sepsi székben 57 985 verebet öltek meg. Ha pedig az itt található iratok szerint próbáljuk kiszámítani az első közléstől, 1833-tól, minden évben körülbelül ugyanennyiről készühetett kimutatás, akkor ezen időszakban, az öt év alatt 289 925 verének a fejét áldozták fel. Ez a három közül csak egy szék összesítése.

A kimutatásokkal kapcsolatban azonban néhány kifogásunk van. Először: azonnal szembeötlő, hogy igen pontosan a számok: feltüntetik a madárfejeket gyűjtő családok számát, s azt megszorozzák a családokra kirótt 25-el. Például Illyefalván 33 gazda volt, egynek 25 verebet kellett beszolgáltatnia, így végösszegnek 825-öt tüntetnek fel. A négy kimutatásban 68-szor sorolják fel a helységeket az előbb említett eltérő családszámokkal, de mindig minden család pontosan megfogta a 25 verebet.

Mind az utasításokból, mind a kimutatás aláírásaiból kiderül, hogy a pap jelenlétében szolgáltatták be, és temették el a verebeket. 1833-ban még nem írták alá a papok, arra hivatkozva, hogy “Előljároiktól rendelést nem” kaptak; 1835-ben már azt írja az uzoni dulló biztos, “Ns. Pünkösti Josef”, hogy “az falusi papok előtt el temettetvén”. S hasonlóképpen folytatódik 1837-ben, amikor a Feketeügy melléki járásban ilyen bevezetővel készítik el a kért két kimutatást: “a Tiszteletes Papok bizonyításaik szerint – előtem el temettek”, és “a Tiszteletes Papok bizonyításaiknál fogva fel szedettek és előtem el temettek”.

Az egyik közlés szerint a pap udvarán végezték el a temetést. Feldobolyban Bartha András református pap azt írta “a” hozzám hozott madár fejeket magam el temettem”. Másik helyen az illyefalvi római katolikus pap közli “meg jegyzett szám szerint Illyefalván jelenlétemben a Tekt.K.Biro Ur udvarán a madár fejeket eltemették légyen arról tisztán bizonyítok Illyefalván 7 ik máji 1837 Gazda Pál Illyefalvi R.Cath. Plébános.

További kifogásunk a beküldött számok hitelességéhez kapcsolódik. Az “Olt mellyéki kerületben” készített kimutatás összesítőjében az utolsó részben található a papok bizonyító aláírása. Ebben a 18 felsorolt helység papjai vagy pusztán aláírták a kimutatót, vagy még hozzátették, hogy “Látta”. A zaláni Maxai Sigmond református pap azt írta a neve után, hogy “a madár fejeket nem látta”. Bodokon Solymosi Lajos református pap megjegyzése: “Így adták fel”, majd Péter András evangélikus, református pap hozzáfűzése, “Zoltánban és Étfalván a Birák e képpen mondják” – található az aláírás mellett. Az ugyanitt készült és az utolsó szakaszcsoportról szóló jelentésben csak aláírások találhatók, azonban négy helyiségben nem írta alá senki az igazoló iratot.

Sokkal több kifogás merült fel a Feketeügy melléki kerület első félévre beküldött kimutatása megjegyzéseiben. A szacsvai Albert Ferenc evangé-

likus református pap azt írta, hogy “Nem láttam a fejeket”. A kökösi Vida József megjegyzése: “Én a madár fejeket nem számoltam”. Az uzoni Vékás József református pap “Én egy madár fejet sem láttam”, hasonlóképpen a nagyborosnyói Benedek Áron “a madár fejeket nem láttam” megjegyzést írják a nevük mellé. A második féltre beküldött kimutatáshoz már egyetlen papnak sem volt megjegyzése, mindannyian csupán aláírták.

A közölt számok hitelességét talán a leginkább a következő megjegyzés kérdőjelezi meg. Türelmetlen hangnemben a táblázat mellé csatolt hosszabb szövegben fogalmazza meg kifogását a feldobolyi Bartha András református pap: “a’ hozzám hozott madár fejeket magam el temettem, de a Pr (providu - jobbágy) Biro bárki porontsolatjából 3 ad magával hozzám jött, az eltemetett madár fejeket ki ásta – én hát nyugtatványt nem adhatok, al írást nem tehetek.” A türelmetlen kifogás pedig a bevezetőben fogalmazódott meg: “A’ lelki esméretből játékot űzni nem emberség”, s a továbbiakban elégedetlen azért, hogy a papoknak kell számbavenniük az összegyűjtött madarakat, s igazolniuk eltemetésüket, amikor utólag mégis kiásatják azokat. Bizonyára a szomszédos helységekre juttatták el, hogy tán ott is bevezessék a nyilvántartásba, hisz az előbbieket szerint az előírást egészeiben bizonyos “játékűzésnek” fogták fel.

A számbavételkor külön feltüntették a lakosok számát, de falvanként a két kimutatásban szembeutó eltérések találhatók. 1837-ben Lisznyóban például az első fél esztendőben 16-ot, másodikban 56-ot tüntettek fel, és mindkettőt megszorozták 25-el. Ugyanezt tették az esetek döntő többségében.

Érdeemes összehasonlítani az 1848-ban, tehát 11 esztendővel később készített összeírás számait, amelyekben feltüntetik falvanként a jobbágyok és zsellérek számát.¹³⁾ Ezek szerint Aldobolyban 99-en voltak, de a kimutatásban először 55 gazdát, másodszer 38-at tüntettek fel; Nagyborosnyón 93-an voltak, de először 36-ot, másodszer 40-et írtak, ellenben Illyefalván 1848-ban 11 jobbágy és zsellér volt, ahol először 58, másodszer 33 beszolgáltató gazda szerepelt.

Az iratokból az is kiderül, hogy nem minden vidéken volt kötelező a madárfejek beszolgáltatása. 1837-ben ezt írják: “Bodza Fordulo és Doborlo nem lévén Csüreik, de ősz Gabonát nemis vettek ott nemis uralkodnak a kartékony Szármayas Allatok s ők nem adnak bé ilyen állat fejeit”.

Befejezésként még írjuk le, amennyiben az előírásokat pontosan betartották volna, eddig egyetlen veréb sem élne vidékünkön. Szerencsére a rendelkezésnek is sikerült eleget tenni, hisz minden feltüntetett család számát 25-el megszorozták, s így a jelentés pontos számokat, hiánytalanul elvégzett feladatot mutatott. A papok pedig nem mindig látták, hány verébfejet temettek el, sőt előfordult, hogy a már egyszer eltemetett fejeket újból kiásták.

Melléklet

Nemes Sepsi Széki Oltmellyéki kerületben folyó 1837 ik Esztendő
Első szakaszába az adoó köz rend által adminisztrált Kártékony Madár
fejeknek

Consignatioja

Szám	Falu neve	Hány gazda	Egy gazda mennyit	Összesen	A Tiszteletes papok neve
1	Al doboly	55	25	1375	Batzoni István Ev. Ref pap
2	Illyefalva	58	–	1450	Popovits Josef G. Cath Parochius
3	Szotyor	29	–	725	Kovats Josef Ev. Ref. pap
4.	Szentkirály	22	–	550	Kökösi Samuel Ev. Ref. pap
5.	Kilyén	38	–	950	Nagy István Ev.Ref. pap.
6.	Szemerja	34	–	850	Demes Alajos Ref. pap
7.	Szengyörgy	56	–	1400	Gödri Ferentz Ref. pap
8.	Árkos	87	–	2175	Sardi Samuel Unit pap
9.	Kőrispatak	45	–	1125	Orbán István R. Cath plebános
10.	Kálnok	36	–	900	Vitályos János Ref. pap
11.	Zalán	72	–	1700	Maxai Sigmund Ref. pap a madár fejeket nem látta
12.	Málnás	68	–	1600	Bitai László Ev. Ref. pap
13.	Oltszem	76	–	1900	Kis János Ref. pap
14.	Bodok	46	–	1150	Így adták fel Solymosi Lajos Ref. pap
15.	Zoltán	17	–	470	Zoltánban és Étfalván a Birák e képpen mondják
16.	Étfalva	31	–	775	Péter Antal Ev.Ref. pap
17.	Gidofalva	28	–	700	Láttam Nagy Ferentz ev. Ref. pap
18.	Matonon	18	–	450	Láta Bartha Lukats

Összesen 20 245

1837^{bc} Aprilis 28^{án} bizonyította Bora Samuel D. Biztos

A Nemes Sepsi Oltmellyéki Kerületben folyó 1837 ik Esztendő utolsó szakaszában az adozo Köz rend által administralo Kártékony madar fejeknek

Feljegyzése

Szám	Falu neve	Hány gazda	Egy személy ad	Mind-össze	Teks Papok neve
1.	Al Doboly	38	25	900	Batzoni István Ev.Ref. pap
2.	Illyefalva	33	25	825	–
3.	Szentkirály	6	25	150	Sükösd Sámuel Ref. pap előtt
4.	Szotyor	14	25	350	Magyari István előttem
5.	Kilyén	24	25	600	Nagy István Ev.Ref. pap
6.	Szemerjén	12	25	300	Demes Mozes Ref. pap
7.	Szentgyörgy	41	25	975	Gödri Ferenc Ref. pap
8.	Árkos	42	25	1000	Sándor István unitárius pap előtt
9.	Kőrispatak	31	25	775	Pál Istva kat.pap
10.	Kálnok	18	25	450	Absent
11.	Zalán	38	25	900	Kerestelly Dienes előtt
12.	Málnás	40	25	950	Füzi Lajos előtt
13.	Oltszem	60	25	1450	Kis János ref. pap
14.	Bodok	34	25	850	Solymosi Lajos Ref. pap
15.	Zoltán	11	25	275	–
16.	Etfalva	17	25	425	–
17.	Gidofalva	18	25	450	
18.	Martonos	9	25	225	Bartha Lukats

Mely fentebb számba vett Madárfejek hogy az érdekelt falusi köznépek által a' meg írt modon szolgáltatattak bé és elis temettetett aztot bizonyítsa

S. Szemerjan October 8 án 1837^{bc}

Bora Sámuel
D. Biztos

Jegyzetek

1. Czuczor-Fogarasy, VI. 1874. 932.
2. Czuczor-Fogarasy, VI. 1874. 933.
3. Dr.Kós, 1971. 340.
4. Tarisznyás, 1982. 82.
5. Tarisznyás, 1982. 241.
6. Orbán, II. 1869. 117.
7. Józsa, 1931. 42.
8. Szendrey, 1932. 44.
9. Tarisznyás, 1982. 241.
10. Bálint, 1976. 99.
11. Bálint, 1976. 99-102.
12. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár - SÁLvt 28. csomag 68. irat 1.
A továbbiakban idézetek után nem tüntettük fel a forrást, mert mind a fenti számú iratban az 1-9. lapon találhatóók.
13. Egyed, 1981. 113-115.

Irodalom

- Bálint Sándor*
1976 Karácsony, húsvét, pünkösd. Bp.
- Czuczor Gergely-Fogarasy József*
1874 A magyar nyelv szótára. VI. Bp.
- Egyed Ákos*
1981 Falu, város, civilizáció. Buk.
- Józsa Sándor*
1931 Karácsonyi madarak. Székelység I.2.sz.42.
- Dr. Kós Károly*
1971 Kászoni adatok a népi vadfogáshoz. Alutá 323-346
- Orbán Balázs*
1869 A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. Pest.
- Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár - SÁLvt.*
- Szendrey Zsigmond*
1932 Székely néprajz. Székelység II.3-4.sz.44.
- Tarisznyás Márton*
1982 Gyergyó történeti néprajza. Tíz tanulmány. Buk.

Voigt Vilmos

A MAGYAROK ÉS A TOLERANCIA LATIN-AMERIKÁBAN
(a 18. század végéig)

Bognár András emlékének

Sokszor elhangzott az a büszke magyar vélemény, miszerint ugyan nem voltunk ugyan gyarmatosítók, mégis van etnológiai tradícióink. Ehhez azonban azt is hozzá kell tenni, hogy a középkori Magyarország a 16. század közepére elvesztette függetlenségét, a Habsburgok váltak uralkodóivá, akik viszont (a spanyol ág révén) igazán jelentős gyarmatbirodalmat alakítottak ki. Ennek révén az Újvilágba küldött európai papok, katonák, oktatók sőt mások között is már a kezdetektől fogva ott voltak a magyarok, azaz olyan emberek, akik az akkori Magyarországról származtak. Ilyen módon, há közvetve is, részt vettek ők is a gyarmatosításban.

Rögtön meg kell említeni azt, hogy fáradságos korábbi kutatások ellenére sincs teljes adattárunk róluk. Az egyes forrásokat rendszeresen nagyon nehéz áttekinteni, régebbi publikációk adatait szinte lehetetlen ellenőrizni, az egymástól eltérő adatok és vélemények különbözőségét igen ritkán tudjuk feloldani. Éppen ezért is szükséges, hogy időről időre visszatérjünk e témakörhöz.¹⁾ A mostani írás természetesen csak vázlatos módon foglalkozhat e témával, inkább figyelemfelhívó jellegűnek számítam.

Máig sem tudjuk, kit is tekinthetünk az első olyan magyarnak, aki eljutott Latin-Amerikába (vagy közvetlenül találkozott ilyen jellegű kérdésekkel) és ennek következtében felismerte, milyen különös feladata van mindenkinek, aki egy új kontinens népeinek életmódját ismerheti meg. Még a hittérítési céllal érkezők számára sem lehetett itt minden elutasítandó, hiszen az eredményes hittérítéshez bizonyos toleranciára szükség volt.

Szabó László (és már mások is) említik, hogy Amerigo Vespucci öccse, Bernardo évekig élt Magyarországon, és ez után vehetett részt bátyja amerikai expedíciójában (1498 és 1502 között).²⁾ Noha ez nem biztos, felmerült az az elgondolás, hogy igen korai "magyar" helynevek *Hungria* vagy hasonló formában innen lennének magyarázhatók.

Ismert tény, hogy a német Hans Staden, aki 1548 és 1555 között volt Dél-Amerikában, ahol is mintegy esztendeig a tupiguarani indiánok fogságában volt. Ennek alapján is készítette el *Wahrhaftige Historie und Beschreibung einer Landschaft der Wilden Nackten Grimmigen Menschenfresser Leuten in der Neuenwelt America* c. könyvét (Marburg, 1557),

amelyben egy olyan térkép található, amelyen létezik a ma Lagoa dos Patos néven ismert laguna, Dél-Brazília Rio Grande do Sul tartományában, amelyet (amint a tartomány neve is mutatja), régebben folyónak vélték, és ahol a név "la hungara", valószínűleg egy nőnemű térszíni forma (pl. "logoá hungara") megjelölése. (Később e helynév megszűnt, noha nem rögtön.)

Igaz ugyan, hogy e korai "magyar" helynevek pontos történetét nem ismerjük, létrejöttük okaiként azonban a legegyszerűbb arra gondolni, amit sok-sok ezernyi más amerikai "európai" helynévvel kapcsolatban megállapíthattak: az illető európai országgal, néppe területtel való összekapcsolás általában ismert jelenség, utal az óvilági kapcsolatokra, honvágyra, ám az új területek egyenértékűsítésének tendenciájára is. Vagyis egy kétoldalú skálán akár a tolerancia elemi jelentkezésének is tekinthető.

Közismert tény, hogy a portugál Fernando Magelhaes világszerte hajóútról az első beszámolót magyar tudós, Maximilianus Transylvanus írta.³⁾ Nevének pontos eredetét illetően különböző elképzelések kerültek forgalomba (esetleg csupán szülőföldjéről a.m. "Erdélyi", esetleg az Erdődy családra utal), életét viszont jól ismerjük. Gondos neveltetés után V. Károly császár nevezetes diplomatája lesz, aki sok európai országban teljesít fontos megbízásokat. Így kerül Sevillába is, ahol megismerkedik az egyik gazdag hajótulajdonos családdal, a de Haro családdal. Magelhaes expedíciója 1519 szeptember 10-én indult el Sevilla mellől, néhány nappal később pedig a magyar diplomata feleségül vette Maria de Harot. Amikor az öt hajó közül az egyetlen, sok-sok viszontagság után 1522 szeptember 22-én visszajutott Spanyolországba, Maximilianus Transylvanus írta meg az első beszámolót *De Moluccis insulis atque aliis pluribus mirandis* címmel (Köln, 1523). Ebben ugyan elsősorban az eredeti cél, a Fűszer-szigetek elérése (és az expedíció igazán hányatott sorsa) a leírás lényege. Amerikáról kevesebb szó esik, ám a világ kulturái közötti sokrétű összefüggés felfogása nyilvánvaló.⁴⁾

Az is sokszor idézett adata a magyar amerikanisztikának, hogy talán a legesleges európai költő, aki Amerikáról verses beszámolót alkotott, szintén magyar volt. Budai Parmenius (Pajzsos, Pajzskészítő?) István, humanista néven Stephanus Parmenius Budaeus.⁵⁾ Ő Sir Humphrey Gilbert új-fundlandi expedíciójában vett részt, itt is pusztult el a vissza-úton, 1583 augusztus 29-én, hajótörés következtében. Szerencsére több műve, köztük nem sokkal korábbi, 1583 augusztus 6-áról a későbbi St. John's kikötőjéből (Új-Fundland) Richard Hakluytnak, az oxfordi Christ Church Collegé magiszterének írott (latin nyelvű, prózai) levele ránk maradt. Ebben leírja az "újonnan talált föld" értékét, gazdagságát, és szemlélete igazán toleráns, noha bennszülöttekkel az expedíció nem lépett közvetlen kapcsos-

latba, sőt még azt sem tudták biztosan megállapítani, élnek-e itt egyáltalán ilyenek. Ahogy maga írja: *populus an ullus sit in hac regione incertum est.*

Külön áttekintés feladata lehetne azon magyarokat nyomozni, akik különböző katonai, politikai, kereskedelmi tevékenység során jutottak el az Újvilágba. Bizonyos előtanulmányok után is úgy látszik, e kérdéskörrel eddig részletesen nem foglalkozott a hazai vagy nemzetközi tudománytörténet, pedig biztosan érdekes adatok derülnének ki.

Huzamosabb ideje érdeklődtek viszont a latin-amerikai katolikus magyarországi misszionáriusok munkássága iránt. A rájuk vonatkozó források is szétszórta, nehezen összekereshetők. Természetesen sok dokumentum (olykor nem is iratok, hanem a megmaradt intézmények, épületek vagy más létesítmények) magában Latin-Amerikában van (vagy csak volt). Ott járt vagy ott élő magyarok többször is megkísérelték ezek feltárását, gyakran egymás munkáiról sem tudva. Ugyanazt a forrásművet többször is "felfedezték", kiaknázták – ritkán teljesen azonos módon, szempontból. Mások korábban ismert dokumentumok időközben eltűntek. Minthogy a "magyar" hittérítők, papok, teológusok, paptanárok fogalma igazán tág, képlékeny, a pontos lista megállapítása sem egyszerű. A nevek sem igazítanak el. Ezeket latinizálták (olykor spanyolnak vagy portugálnak tüntették fel). Magyarországon nemcsak magyarok és nemcsak magyar családi nevűek éltek. Néha a feltűnő látszat a leginkább csaló. Úgyhogy csak a többszörösen igazolt adatokat vehetjük biztosra – erre viszont szinte alig van módunk.

Ami a rájuk vonatkozó európai forrásokat illeti, ott sem kedvezőbb a helyzet. A spanyolországi, portugáliai, római és egyebütt meglevő forrásokat eddig rendszeresen senki sem tekintette át. Meglepő, ám igaz, hogy a hazai dokumentumokat sem. Különösen a 18. század végén, összefüggésben a latin-amerikai jezsuiták kiűzésével, többen közülük visszatértek Európába éppenséggel Magyarországra is. Itt beszámoltak élményeikről. Mások Amerikából leveleztek előljáróikkal, tanáraikkal, kollégáikkal, olykor családtagjaikkal. E dokumentumok igazán sokrétűek, olykor hivatalos jellegűek, máskor közvetlenek, személyesek. Eddig senki sem tekintette át egészüket. Legjelentősebb, ismert fondjuk a budapesti Egyetemi Könyvtárban található, nem csupán amerikai, hanem az egész világra kiterjedő hatállyal.⁶⁾ Utolsó jó ismerőjük Bognár András volt.

A dél-amerikai magyar misszionáriusok munkája a 18. század végétől nálunk ismert volt. Már a múlt században is hivatkoztak egyes műveikre (például Szinnyei József), századunk elején újból ki is adtak egyes írásokat. Bagha Béla és mások a missziók és a jezsuiták története keretében foglalkoztak életükkel. Majd a harmincas évektől kezdve Ács Tivadar, a

második világháború után Szabó László igyekezett tisztázni a rájuk vonatkozó adatokat. A felfedezésekkel foglalkozó kézikönyvek (egészen legutóbb, Balázs Dénes munkáiig) mindig is hivatkoztak rájuk. A magyar etnológiai kutatások irányítói (Ortutay Gyula csakúgy mint Vajda László) sokszor felhívták a figyelmet e fontos témakörre. Végre Boglár Lajos volt az, aki megkísérelte a kérdéskör tüzetes áttekintését. Az ötvenes évek elején áttekintette névsorukat, külön kívánt foglalkozni a legkiválóbbak, Éder Ferenc, Zakariás János és Fáy Dávid műveivel.⁷⁾ Azóta Bognár Andrással együtt Éder munkáját tekintette át. A témakör továbbra is feldolgozójára vár.

Négy évtizeddel ezelőtt Boglár úgy tudta, a 18. században tizenhét magyar misszionárius és két magyar világi személy tett nagyobb utazásokat Dél-Amerikában, ám már ő is jelezte, ennél akár sokkal több magyar is lehetett ekkor a kontinensen. Azóta néhány név, életrajzi adat esetében más eredmények is megszülettek. Még így sem ismerjük azonban megbízható pontossággal ezeket. A következő összeállítás sem végleges.

A ferences, majd jezsuita hittérítők között hamar megjelennek a magyarok. Talán Rátkai Miklós (1620 körül) volt közöttük az első, egyszersmind mártír is. Unokaöccse, Rátkai János (1647-1684 között működött Latin-Amerikában) ugyancsak vértanúhalált halt. Sárosi Nándor, Kelp János, Sövényfalvy Dávid, Plantich Miklós és mások Közép-Amerikában szolgáltak, ahova akkor a mai Egyesült Államok nyugati és délnyugati részei is hozzá számítandók. Neumayr Gyula 1743-tól volt Mexikóban. A magyar források magyarnak írják Koncsag Nándort (1703-1759), aki 1753-tól a mexikói missziók felügyelője lett.

Kötvetlenül Dél-Amerikában sok, jelentős pap működött. Brentán Károly (1694-1752 és nem 1750 körül, ahogy korábban vélték) Peruban és Ecuadorban tevékenykedett. Orosz László (1697-1773) a nagyszombati jezsuita egyetem tanára volt, 1726-ban jutott Argentínába, ahol évtizedekre az ottani oktatás és az Európával való egyházi kapcsolatok vezetője lett. Kiváló képességű, hatékony értelmiségi, akinek munkássága monográfiát érdemelne. Mikus Mátyás (életrajzi adatait pontosabban nem ismerjük), valamint Szerdahelyi (Zerdahelyi) Ferenc 1748-1750 körül kerültek vagy Uruguayba vagy Paraguayba. A szepesi német Limp Ferenc (1695-1768 vagy 1769) a bécsi egyetem professzora volt, 1729-ben (és nem három évvel korábban) került Paraguayba. Földrajzi tárgyú úti beszámoló leveleit már kortársai ismerték, majd németül közölték. Lyro Ignác (1717- ?) Quitoban tanított. Rér János (1690-1758) 1729-től mintegy tizenhét évet töltött a kecsuai indiánok között, majd a limai egyetem matematikatanára lett. Hedry (vagy Hedryk) Márton (1709 - ?) 1748-tól (vagy már 1746-tól) tizenkét évig működött Chilében az araukán indiánok között. A többi

jezsuitával együtt 1767-ben utasították ki Amerikából. Herre Mihály (1697-1737) ugyanott tevékenykedett, minthogy neve hiányzik a későbbi forrásokból, itt végezhetett életét. Haller József (vagy Ferenc) (1725 - ?) az ecuadori *chollo*-nak nevezett indiánok áldozata lett. Ő 1753-ban kerül Dél-Amerikába, először brazíliai majd bolíviai misszióknál tevékenykedett.

Külön fejezet a portugálok és a spanyolok hittérítőinek ellenségeskedése, majd a jezsuiták kiűzése Dél-Amerikából. Pombal márki, portugál miniszterelnök előbb csak a "spanyol", majd az összes jezsuitát lefogatta (1760), ezeket hazai, portugáliai börtönökbe szállította. Köztük négy magyar is volt. A Szentmártonyi Ignác (1718-1793) a portugál király udvari csillagásza volt. 1749-ben került ki Brazíliaba, azzal a feladattal, hogy pontosan feltérképezze a spanyolok és a portugálok felségterületének határait. Kayling (Keyling) József (? 1725- ? 1785) 1753-ban került ki Brazíliaba. Szluha János N. (1725-? 1780) is 1753-ban érkezett ugyanide. Fáy Dávid (1721-1767) ugyancsak társuk volt. Velük együtt járta meg Pombal börtöneit. Levelei itthon is ismertté váltak, többször is kiadták ezeket, úgyhogy társaira vonatkozólag is ezek forrásként szerepeltek.⁸⁾ Minthogy a portugáliai börtönökbe juttatott jezsuitákért gazdag vagy tekintélyes hozzátartozóik, egyes esetekben az osztrák követ, olykor a császári ház is közbenjárt, kiszabadulásuk után emlékirataikat vagy beszámolóikat német (osztrák és biztosan magyar) körökben is megismerték; egyéni szerencsétlenségük, szenvedéseik végül is tudománytörténeti forrásokká váltak.

Zakariás (Zakarjás) János (1720 körül – 1772) 1749-ben (1745-ben) érkezett Peruba, ahol fizikát tanított. Eljutott Bolíviába is. Tizenegy levélében néprajzi viszonyokról is beszámol. Munkássága ennek alapján az utókor számára is ismert.⁹⁾

Mindegyiküknél jobban ismert lett Éder Xavér Ferenc (1727 szeptember 1 – 1772 április 17), aki 1749-től mintegy két évtizedet élt Peruban és Bolíviában (természetesen a mai határok szerint, akkor minden egyetlen terület volt). Hazatérte után Besztercebányán volt plébános. Halála után jelentette meg Makó Pál latin nyelvű útbeszámolóját *Descriptio provinciae Moxitarum in regno Peruano...* címmel (Budae, 1791, az egyetemi nyomdánál), amelyről azonban az utókor kiderítette, hogy Éder eredeti kéziratát Makó tetemesen átdolgozta, megrövidítette. Boglár Lajos évtizedekkel ezelőtt tervbe vette az eredeti kézirat publikálását. Több előzetes beszámoló után az eredeti latin kéziratból elkészült egy teljes magyar fordítás, sőt a könyv első részeit angol fordításban is közzétették a szakközönség számára.¹⁰⁾ Sajnos, még így is a mű háromnegyede kiadatlan maradt, magyarul pedig csak jelzésértékű a már közölt részlet. Pedig Boglár sokszor felhívta arra a figyelmet, hogy az eredetiben Éder nemcsak jó

megfigyelő, részletes leíró, higgadt beszámoló, hanem társadalomfelfogása is meglepően toleráns. Kendőzetlenül leírja, amit az indiánokban hibának, bűnnek, furcsaságnak tart (ám ugyanezt megteszi a spanyolokról, európaiakról szólván is), ugyanakkor erényeiket ismereteiket sem hallgatja el. Noha pontosan közli az új világ éghajlatának, növény- és állatvilágának borzalmait is, nem a távoli utazó krónikus nagyotmondása, ijesztgetése jellemzi. Higgadt, meggyőző munka. Kár, hogy a teljes művet szinte senki sem olvasta. Toleráns felfogása is figyelemre méltó.

Magyarországról jött papok esetében biztosan az otthoni háttér is beszámított abba, hogy ilyen nézeteik alakuljanak ki vagy maradjanak meg.

Tüzetes elemzésre természetesen csak a hozzáférhető adatok és szövegek közismertté tétele után vállalkozhatunk. Annyit azonban az eddig megismerhető dokumentumok is egyértelműen bizonyítanak, hogy az indiánok "megértése" és "lenézése", a magyar misszionáriusoknak a gyarmatosító hatalmakkal "azonosulása" és "különvéleménye" egyaránt megtalálható az írásokban. Noha a török háborúk idejétől minden magyarországi katolikusban eleven volt a "hazánk a kereszténység védőpajzsa" felfogás, ám azt is mindenki tudta (még ha maga mondjuk színmagyar katolikus nemesi családból származott is), hogy Magyarországon sokféle nép él, többféle keresztény felekezet működik, a társadalom ugyan rétegzett, ám az uralkodói ház sem nem magyar, sem nem magyarbarát. Ha pszichológiai, pontosabban személyiséglektani mélységekbe próbálunk hatolni, számomra nem is az a meglepő, hogy a selmecbányai születésű Éder (akkor még nem Xavér) Ferenc eljut a jezsuiták nagyszombati kollégiumába, onnan Peruba, ahol is többek között a természetben élni tudó ember tulajdonságait árulja el, majd a világégyháztörténelem fordulatai révén e kontinensről visszazsuppolják, vagy hogy dél-amerikai leírásaiban mindig európai, hazai párhuzamokkal él, nem bámul el mindenben, ugyanakkor minden érdekeset megjegyez és valószínűleg fel is jegyez. Ami még érdekesebb individuálszpszichológiai kérdés: mihez kezd mindezzel, amikor még a mindig fiatal pap ismét egy felvidéki bányavárosban, ezúttal Besztercebányán plébános? Ha hihetünk az életrajzi adatoknak, huszonkét éves volt, amikor az idegen kontinensre kijutott. Negyvenéves, amikor visszaküldik. Negyvenöt és fél éves, amikor meghalt (nyilván a kinti megpróbáltatásoknak is eredményeképpen). Itthoni éveit alatt összegezhette ottani benyomásait. Ám mire gondolhatott eközben? Írásaiból talán még ehhez is találhatunk fogódzót.

Míndez, bármennyire is művelt papoktól származzék is, még mindig csak egy első, empirikus szintjét alkotja a toleranciának/intoleranciának. Egy magasabb, elméletibb, akár filozófikusabb elgondolás is megjelenik

azonban. Ennek kezdeteit az úgynevezett “tágul világ” magyarországi hírmondói körében kell keresni. A reneszánsz óta, az utazási irodalomban, a megélnékül geometriában és az enciklopédikus ismeretek elterjedésében egyaránt nyomon követhetjük ezt az érdeklődést. Újabban főként Klaniczay Tibor, majd Kovács Sándor Iván ilyen jellegű tanulmányai utaltak e horizontra, megemlítve ennek közvetlenül Amerikára vonatkozó tényeit is.¹¹⁾ Ennek ellenére is azt kell mondanunk, hogy e tágabb és elméletibb Amerika-kép eleddig nem vonult be etnológiai tudománytörténetünkbe, a magyar szerzők műveiben előforduló hivatkozásokat (vagy ezek forrásait) sem tárgyalta érdemében az eddigi kutatás. Külön áttekintés feladata lenne ennek a témakörnek is bemutatása, amelyre most nincs terünk.

Ennek a magasabb érvényű áttekintésnek van egy különösen érdekes példája, immár nem a “rég” magyar művelődés, hanem az “új” magyar művelődés keretében. Bessenyei György, a Bécsbe jutott magyar író (1747-1811) munkája ez, amelyet eddig nem gyakran emlegettek a magyar amerikanisztikai eszmetörténet keretében, noha a munka (és fordítása) ismert volt. A hosszú várakozás után megjelent kritikai kiadás is módot ad arra, hogy megemlítsük e művet, egyszersmind utaljunk a továbbra is tisztázatlanul maradt kérdésekre.¹²⁾

Leopold Kaliwoda nyomdájában, Bécsben, 1774-ben jelent meg (48 lapon) Bessenyei *Der Amerikaner* című műve, amely nem tünteti fel a szerző nevét, és e kiadás nem is volt ismert a filológusok előtt, amíg csak Weber Arthur (Kazinczy fordításának kiadásakor) meg nem találta egy példányát a budapesti Ráday-könyvtárban. Mai ismereteink szerint Bessenyei körülbelül 1770 körül írhatta német nyelvű művét, nyelvyakorlás céljából, ám egyszersmind a valási türelmesség (*tolérance*) érdekében. Magyar irodalomtörténészek hosszú sora érintette Bessenyei forrásainak kérdését. Amint ismeretes, Voltaire műve (*Ingénu*) korszakos divatot jelzett, csakúgy, mint Montesquieu törekvése, amelyben egy nem-európai vallással és világgéppel állította kontrasztba a mi megrögzöttségeinket (ez többek között a *Lettres persanes* egyik legfőbb motívuma). Am ez csak a kordivat volt, Bessenyei nem az ő műveiket fordítja magyar körülmények közé (és német nyelvre). Beöthy Zsolt (1886) szerint a minta csakis Voltaire “Vadembere” lehetett. Marton József (1900) viszont Montesquieu közvetlen hatását hangsúlyozta. Kont Ignác szakmunkájában (1902) Voltaire általános, nem egyetlen műhöz kapcsolható hatását vélte meghatározónak. Rácz Lajos (1928), a francia-magyar művelődési kapcsolatok tágabb terében Rousseau nyomát vélte felfedezni. Vértés O. András (1935) cáfolja ezt és megint Voltaire döntő szerepét helyezi előtérbe, és az ő *Alzire ou les Américains* című művét véli mintának (minthogy Voltaire főhősének neve *Potoze*, Bessenyeinél pedig *Podocz*), ám hangsú-

lyozza, hogy itt az egész 18. század szelleme jelenik meg a magyar műben. Ugyanez a véleménye Gálos Rezső (1951) és Szauder József (1965) tanulmányainak is. Talán ez a közvetlen forrásművet már nem is kereső, a kor szellemáramával azonosuló/azonosító felfogás az oka annak, hogy a legutóbbi forráskritikai dolgozatok már mintegy eleve abból indultak ki, Bessenyeinek nincs is egyetlen írott műben megjelölhető mintaszövege. Bánszki István (1976) és a kritikai Bessenyei-kiadás e kötetét sajtó alá rendező Kókay György (1991) egyaránt úgy vélik, e mű a felvilágosodás korának általános toleranciáját fejezi ki.

A magyar irodalomtörténetben ismert tény, hogy a csodagyerekként kezelt ifjú Kazinczy Ferenc 1776-ban, Kassán éppen a német mű magyar fordításával debütált (*Az amerikai Podotz' és a Kazimir' keresztjén vallásra való meg-térése*). Ez ugyan elsősorban az ő német tudását, fordítási készségét bizonyította, másrészt azonban irodalmi irányultságát is dokumentálta: az "új" magyar irodalom megteremtőjétől veszi kezdetét. Biztosan közrejátszott ebben a Bessenyei művétől és Kazinczy egész világnézetétől egyaránt nem távol álló vallási türelem gondolata sem. Minthogy Kazinczy fordítása (egészen más okokból) huzamosabb ideig az irodalmi érdeklődés és viták középpontjában állt, az eredeti mű, a két "amerikai vadember" még egy ideig sokak fantáziáját megmozgatta.¹³⁾

Toleranciánk amerikanisztikai fejlődésében új kort képez a reformkor (utazóival), méginkább a szabadságharc utáni évek (emigránsaival). Ezekről természetesen külön kell áttekintést adni, amire itt nincs mód.

Ha összegezni kívánjuk e hézagos szemlét, azt mondhatjuk, sajátos vonásai is vannak a mi amerikanisztikai érdeklődésünk korai századainak. Nem kell szégyellnünk e műveket és alkotóikat. Noha a tolerancia relatív fogalom, mindenki a maga nézeteit ilyennek, a vele szemben levőket pedig türelmetlennek, sőt túrheterellenek tartja; mégis azt vélhetjük, legalábbis viszonylagosan valós e meghatározás. Vannak toleráns és kevésbé toleráns nézetek. Sanyarú sorsuk miatt a magyarok – ha egészen távoli területekről esik szó, és számukra Dél-Amerika ilyen, alkalmassá válhatnak e türelemre. Ehhez jó megfigyelőképesség és empátia volt akkor szükséges.

Jegyzetek

- ¹⁾ Az alábbiakban csak a részletkérdésekre utaló áttekintéseket idézem, az amerikanisztikával, az amerikai magyarokkal vagy az etnológia kutatástörténetével foglalkozó közismert műveket nem említem. Ezekre különben olykor utalnak a később idézendő munkák. Terjedelmi okokból sem törekedhettem teljességre.
- ²⁾ Germán Arciniegas: *Amerigo y el Nuevo Mondo* (Mexico – Buenos Aires, 1950. 30-34.) nyomán ezt írja Szabó László: *Magyar múlt Dél-Amerikában* (1519-1900). Bp. 1982. 35-36. Úgyanő elég részletes képet ad a "la húngara" kérdésköréről: id. mű 25-35.
- ³⁾ Elég bonyolult érveléssel ír erről Szabó (id. mű 37-40, amely korábbi dolgozatán alapul: Ladislao Szabó: *Maximiliano Transilvano, humanista, diplomático y promotor de la expedición de Magallanes*. Buenos Aires, 1971).
- ⁴⁾ A szöveg modern kiadását már Hegedüs István megadta: *Analecta recentiora ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia*. Bp. 1906. 276-298. Magyar fordítása (Salánki Józseftől): *Az Újvilág hajósai*. Bp. 1968. 333-357. A Maximilianusra vonatkozó régebbi szakirodalomból a fontosabb adatokat felsorolja: Stoll Béla–Varga Imre–V. Kovács Sándor: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig*. Bp. 1972. 236.
- ⁵⁾ A régebbi adatokat Budai Parmenius Istvánról közli ugyanez a bibliográfia: 278-279. Az említett levél szövege a legegyszerűbben hozzáférhető (más írásaival együtt): David B. Quinn – Neil M. Cheshire: *The New Found Land of Stephen Parmenius. The Life and Writings of a Hungarian Poet, drowned on a voyage from Newfoundland, 1583*. Toronto, 1972.
- ⁶⁾ Sajnos a hittérítés történetéről nincs igazán sok jó, magyar nyelvű áttekintés. Témánk szempontjából rövid áttekintést ad néhány egyetemes egyháztörténet. Különösebb adatok olvashatók: Pinzger Ferenc: *Magasztos eszmék útján*. Bp. 1931.; Lévy Mihály: *A katolikus hittérítés története*. I-II. Bp. 1937. (a "Magyar hittérítők" c. rövid fejezet: II. 475-505.) A legújabb, közkézben forgó magyar katolikus egyháztörténet, noha pontosan, ám csak röviden, és a dél-amerikai jezsuita redukciók felszámolása kapcsán említi e témakört: Szántó Konrád: *A katolikus egyház története*. II. kötet. Bp. 1988. 263-264 (II. kiadás). Az itt idézett irodalom is a nemzetközi kézikönyveknek krlátózik. Tudomásom szerint a jezsuiták történetének kézikönyveit sem dolgozták fel térlánkat megillető gondossággal.
- ⁷⁾ Külön bibliográfia hozhatná az itt felsorolt, és ezek forrásaiként szolgáló munkákat. Ezek közül a fontosabbak szerepelnek az idézendő munkákban. A legfontosabb művek a következők (ezek közül nem mindegyiket használták a későbbi feldolgozók, illetve e művek szerzői sem idézték mindig a korábbi forrásokat; többször arra is gondolhatunk, hogy ezeket nem is ismerték igazán): Bangha Béla: *Magyar jezsuiták Pombal börtöneiben*. Egy fejezet a magyar Jézus-Társaság múltjából. Bp. 1937. (*Magyar Kultúra Könyvtár* 10. szám.) Bangha korábbi dél-amerikai útleírásában (amelynek braziliai részében Boglár Lajos akkori magyar királyi konzul – a mai amerikanista édesatyja – (Sao Paulo) segítségét köszöni meg) még csak igen röviden ír a dél-amerikai magyar hittérítőkről: Bangha Béla: *Dél Keresztje* alatt. Feljegyzések egy dél-amerikai missziós körütről. Bp. 1934. 168-172. Acs Tivadar előbb *A földgömb* c. folyóirat 1938. évi számaiban, majd más cikkekben foglalkozott e kérdéskörrel. Később két könyvét szentelte e témának: *Akik elvándoroltak*. Bp. 1940. és *Magyarok Latin-Amerikában*. Bp. 1944. Ez után hosszabb szünet következett munkásságában, csak a 60-as évek elején tért vissza ismét Amerika korai magyarjaihoz (ekkor inkább észak-amerikai vonatkozásban). Szabó László munkáit már idézem. Ortutay voltaképpen csak Éder szerepét hangsúlyozta. Vajda László már hivatkozik a botanikus Henke Tádé kutatásaira is, aki (az eddigiekhez képest kivételként) világi tudós volt. Boglár Lajos néprajzi szakdolgozatának

kivonata: XVIII. századi magyar utazók Dél-Amerikában. *Ethnographia* LXIII (1952) 449-463. Ezt a szerző "előzetes közlemény"-ként jelzi, utal későbbi (még idézendő) kutatásaira. Balázs Dénes idevágó munkái közül a legfontosabb: Adalékok a dél-amerikai magyar utazók munkásságához. I-II. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 2. szám (1986) 21-24; 9. szám (1991) 31-42. Balázs érdeme, hogy újabb, külső forrásokat vont be az adatoláiba, valamint több apró tévedést korrigált. Sajnos, az általa elkészített "Magyar Utazók Lexikona" (Bp. 1993) csak dolgozatomból írása után jelent meg. Itt az egyes utazók nevénél találunk rövid áttekintést. A felfedezéstörténeti (stb.) kézikönyvekben adott áttekintések gyakorlatilag másodkézből vett információkat adnak. Amint hogy a nagyközönség ezekből szokott tájékozódni, a két legutóbbit itt is felsorolom: Magyar utazók, földrajzi felfedezők. Szerk.: Havasné Bede Piroska – Somogyi Sándor. Bp. 1973. (Tankönyvkiadó). Lázár István: Világjárók – világlátók. Régi magyar utazók antológiája. Bp. 1986. (Móra Ferenc Könyvkiadó). E két kiadó neve jelzi az olvasóközöniséget.

⁸⁾ A nevenként említett adatokat Pinzber azonosította. Ő használta fel Bangha és Boglár is. Szabó elsősorban Ács idézett műveiből dolgozott. Balázs nem használja Pinzbert, ismeri viszont Boglár és Szabó műveit, természetesen Ács műveit, néhol saját forrásanyaga alapján korrigálja az adatokat. Mindmáig a legnagyobb hiányosság, hogy a nagy jezsuita történeti szakirodalom adatait az utóbbi fél évszázadban erre vonatkozóan nem nézték át. Alkalmi írások nem segítettek ezen. Ami pedig az itt külön nem említett "világi" kutatókat illeti, Boglár (1952) 459. Ács (1940) és Halász Gyula: Világjáró magyarok. Bp. 1945. után dolgozott. Gergely Pál (aki Havasné – Somogyi szerk. 1986. 84-89. "Magyar misszionáriusok közreműködése Dél-Amerika megismerésében" címmel írt rövid fejezetet) néhány más magyar forrást is említ, ám életrajzi megjegyzései átvételek, a világi utazókra nem tér ki. Balogh Józsefről Ács írt először. Henkét a német etnológus, Martin Gusinde szudétanémet származásának tartja. Itt is tisztázásra lenne szükség.

⁹⁾ Lásd: Zakariás János és Fáy Dávid dél-amerikai jezsuita misszionáriusok úti levelei (1749-56). Földrajzi Közlemények XXXVIII. (1910). 115-128. és 215-236.

¹⁰⁾ Éderről és munkájáról (a korábbi irodalom idézésével is): Boglár Lajos – Bognár András: Éder X. Ferenc leírása a perui missziókról a XVIII. századból. *Ethnographia* LXXXVI (1975) 181-192. – Bognár, András – Boglár, Lajos: Ferenc X. Éder's Description of Peruvian Missions from the 18th Century. I-III. *Acta Ethnographica* XXX (1981) 111-141; XXX 379-406; XXXII (1983) 161-193. (Folklór, Folklorisztika és Etnológia, szerk. Voigt Vilmos 38., 45., 134.) Mindezek a részek az eredeti első könyvét adják (az I-VI., a VII-IX. és a X-XII. fejezeteket). Az egész munkának van egy bevezető áttekintése, amelyet "Rövid leírás a Jézus Társasága népnélven moxonak nevezett tartománya misszióiról" címmel tettek közzé (Boglár – Bognár 1975. 184-192.) azonban nem teljesen, hanem rövidítésekkel, a Tagoló alcímek nélkül. A teljes szöveg megjelent angolul (némiéleg az utókor számára félrevezető módon ugyanazon címmel, ahogyan a későbbi, I-III. számokkal ellátott részek: Boglár, Lajos – Bognár, András: Ferenc X. Éder's Description of the Peruvian Missions from the 18th Century. *Acta Ethnographica* 22 (1973) 1-49, itt az 1-5. lapokon a közlők tájékoztatása olvasható Éder munkásságáról, majd az áttekintés teljes szövege, a 38-49. lapokon pedig a teljes eredeti kézirat tartalomjegyzéke, a részletekkel együtt. Magyar nyelven megjelent még (rövid bevezetéssel) Édernek az indiánokról adott jellemrajza (gyakorlatilag az első könyv VII. és VIII. fejezetei, valamint a X., XI. és XII. fejezetekből részletek) Boglár Lajos válogatásában és Bognár András fordításában: Messzi népek magyar kutatói. Az egyetemes néprajz magyar előfutárai és művelői. Szerkesztette és a bevezetést írta: Bodrogi Tibor. Bp. 1978. I. kötet. 93-147. Megemlíthetjük, hogy az 1791-es, Makó-féle kiadás nem ezt, az eredeti kéziratban meglevő beosztást követte. Ebből a latin kiadásból készítették a későbbi spanyol fordítást is: *Descripción de la Provincia de los Mojos*. La Paz, 1888. Ezt a nemzetközi szakirodalom is említi, noha sokkal rövidebb és érdektelenebb, mint Éder eredeti kézirata. Az eredeti mű nem olyan terjedelmes, hogy teljes kiadására ne gondolhatnánk.

¹¹⁾ A további irodalmat is lásd az alábbi művekben: A tágul világ magyarországi hírmondói XV-XVII. század. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel élátta Waczulik Margit. Bp. 1984. (Nemzeti Könyvtár) – Monok István antológiájához (Régi magyar utazási irodalom. Bp. 1985) készült Kovács Sándor Iván tanulmánya-kommentárja, ez később külön megjelent: A régi magyar utazási irodalom az európai utazáseméleti művek tükrében – In: Kovács Sándor Iván: Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi. Két tanulmány. Bp. 1988. 93-200, 204-205, 212-240. Itt utalással Klaniczay tanulmányaira is.

¹²⁾ Bessenyei György: Idegen nyelvű munkák és fordítások 1773-1781. Sajtó alá rendezte Kókay György. Bp. 1991. (Bessenyei György összes művei – kritikai kiadás). Ennek megfelelő részében (17-27) a felsorolt irodalomtörténeti szakmunkák adatai pontosan szerepelnek, magában a kritikai kiadásban pedig olvasható Bessenyei műve "Der Amerikaner" (67-87) és ennek Kazinczy készítette fordítása "Az amerikai Podocz és Kazimir keresztény vallásra való megtérése" (88-102). Az idézett művek közül általánosabb jellegű: Kont Ignác: Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Bp., 1902. Az újabb irodalmat, amely a 18. századi francia-magyar kapcsolatokat rögzíti, itt nem szükséges megemlíteni, minthogy közvetlenül a Der Amerikaner forrását illetően (a kritikai kiadás szerzői szerint) nem adnak újabb információt.

¹³⁾ Nem térek itt ki a folklorisztika és etnológia történetének újabban magyarul is olvasható műveire, mivel ezek távlatai nagyobbak. Erről is külön kell(ene) írni. Csak részben tartozik ide tanulmányom: A kultúrák találkozása: jelbeszéddel. In: Nyelvpedagógiai Írások X (1988) 36-45.

Faragó József

**AZ ERDÉLYI NÉPRAJZI TANULMÁNYOKRÓL –
ÖTVEN ÉV TÁVLATÁBAN**

Az 1940-es bécsi döntés őszen a Szegedről Kolozsvárra visszatérő magyar egyetem néprajzi tanszékének megszervezését az 1940-41-es tanévben vendégprofesszorként Budapestről Viski Károly vállalta. A következő két tanévben az Egyetem az oktatói munkára a Kolozsváron újonnan alapított Erdélyi Tudományos Intézet néprajzos munkatársát, K. Kovács Lászlót kérte fel. Amidőn 1943 őszen harmadévet kezdő hallgatóként a dékáni hivatal hirdetőtábláján a néprajzi előadások és szemináriumok tanrendjére néztem, új névvel találkoztam: versenypályázat útján ekkor nyerte el Gunda Béla a Néprajzi Tanszék vezetését. Nevének megpillantásakor még látatlanul, de ekkor kezdődött kapcsolatom egyik nagyra becsült, máig tisztelt-szeretett professzorommal.

Most azonban nem erre, hanem munkásságának és az én tudományos indulásomnak is egyik korai határkövére: az *Erdélyi Néprajzi Tanulmányok* című sorozatra szeretnék ötven év múltán visszapillantani.

Az ötletekben, tervekben és munkaerőben kifogyhatatlan fiatal tanár e sorozatot már megérkezésének őszen megindította, egyelőre szerényen csak különnyomatokkal, de kezdettől a Néprajzi Tanszék létének bizonyságául és tudományos hírnevének öregbítéséül.

A sorozat 1. száma Benedek András-Vargyas Lajos: *Az istenesi széke-lyek bethlehemes játéka* című tanulmánya volt, francia nyelvű kivonattal, különnyomatként az Ethnographiából.

A 2. számot maga a szerkesztő jegyezte: *Magyar hatás az erdélyi román népi műveltségre*, angol nyelvű kivonattal, különnyomatként a Néprajzi Értesítőből. E tanulmány is egyik bizonyága volt a szerző ama nyelv- és országhatárokon átívelő etnológiai érdeklődésének, amely életművében napjainkig oly monumentálisan kiterjedélyesedett. Mértéktartása és szemlélete ma is példamutató: "A magyar műveltségi hatás kezdetét rögzíteni igen nehéz, sőt sok tekintetben lehetetlen is. Az ekékről, a guzsalokról, a népviseletről történeti adatok nem maradtak fenn. Az a lényeges azonban, hogy ma is élő, szerves folyamatokról van szó."

A 3. szám, *Ismeretlen Kriza-életrajzok* címmel és német kivonattal, különnyomatként az Ethnographiából, egyik korai eredménye volt ama Kriza-kutatásaimnak, amelyek egész pályámon végigkísértek, de amelyeket történelmi sorsunk mostohasága miatt sohasem sikerült és ezután sem fog sikerülni jelentőségéhez méltóan befejezmem.

A 4. szám már a háború befejezte után, 1945-ben jelent meg, ismét Gunda Béla tollából, francia nyelvű kivonattal, különnyomatként a Szabó T. Attilától szerkesztett Erdélyi Múzeumból, *A funkcionalizmus kérdése a néprajzban* címmel. "A több évtizedes gyűjtőmunka után – írta –, amelynek eredményei *A magyarság néprajza* immár három kiadást ért több mint 1700 lapján nyugosznak, új célkitűzéseket kell felvetnie a néprajznak, hogy a gyűjtést kiszélesítse és elmélyítse, vagy pedig az eddig gyűjtött anyagból új eredményeket fakasszon életre." A továbbiakban ez új célkitűzések jegyében elemezte az akkoriban terjedő funkcionális módszer lehetőségeit és távlatait a magyar néprajztudományban.

Az 5. szám Vincze Lajos *A kender termelése és feldolgozása Bálványosváralján* című tanulmánya volt német nyelvű kivonattal, különnyomatként a Néprajzi Értesítőből.

Ez a dolgozat egy olyan jelentős tudományos vállalkozásról adott hírt, amelyet a történelem vihara szintén elsodort. 1941 júliusában a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetségének harminchármas létszámú falukutató csoportja, Venczel Józsefnek, az Erdélyi Tudományos Intézet szociológus munkatársának irányításával egy hónapig dolgozott a Nagy-Szamos völgyi Bálványosváralján, egy falumonográfia megírásának szándékával. Már első kiszállásuk eredménye mintegy ötezer cédula, hét-nyolcezer népmozgalmi és családtörténeti adat, számos térkép, néprajzi vázlat, fényképfelvétel és fonográfhang volt – majd ezt a gyűjtőutat 1944 januárjáig több kiszállás követte. Az adatok tízezreit a munkaközösség néhány tagja a folytatás és a befejezés reményével még éveken át tárolta-őrizgette, végül azonban az egész bálványosváraljai archívum ebek harmincadjára jutott, szétszóródott, megsemmisült.

A vállalkozásról két korabeli tájékoztatás jelent meg: Molter Pétertől *Falukutatás Bálványosváralján* (Hitel 1940-1941. 3-4. sz., 284-306.) és Imreh Istvántól *Közzgazdászok Bálványosváralján* (Március 1943. november, 11-12.) címmel. Negyed század múltán ismét Imreh foglalta össze a kezdeményezés történetét és tanulságait: *A bálványosváraljai falukutatás* (Korunk XXVI. 1967. 9. sz. 1190-1197).

Vincze Lajos tanulmányán kívül a gyűjtésekből már további három cím látott nyomdafestéket, és pedig ugyancsak tőle: *Bálványosváraljai népdalok* (Termés 1943. 63-67); Tárkány-Szűcs Ernőtől: *A juhtartás jogszabályai Bálványosváralján* (különnyomat az Erdélyi Múzeum 1944-es évfolyamából, mint az Erdélyi Tudományos Füzetek 189. száma) és K. Kovács Lászlótól *Adatok a bálványosváraljai fejős juhászathoz* (Ethnographia 1947). Az egész monográfia részletes tervezete szerzőjétől, Venczel Józseftől csak halála (1972) után nyolc évvel jelent meg

nyomtatásban *A falukutatás módszerének vázlatja* címmel (Az önismeret útján. Buk. 1980. 119-137.)

A nagyszalontai születésű Vincze Lajos mindvégig hű maradt választott pályájához; sorsa az Egyesült Államokba vezette, ahol néhány évvel ezelőtt halt meg az ohioi egyetem néprajzos tanáraként.

A sorozat 6. számában, most már 1946-ban, ismét Gunda Béla szólalt meg *Munka és kultusz a magyar parasztságnál* című tanulmányával, francia nyelvű kivonattal, a Jordáky Lajostól szerkesztett kolozsvári Társadalomtudomány című folyóirat különnyomataként. Mivel a sorozat többi számával együtt ma már az is könyvészeti ritkaság, érdemes idéznünk hangvételeit: "A természeti népeknél és a paraszti életformában a gazdálkodás, a munka nemcsak egyszerű fizikai tevékenység, szerszámok és eszközök használata, hanem a társadalom szervezetével, társadalmi intézményekkel kapcsolatban álló, azoktól befolyásolt folyamat. Ezt a folyamatot a kultikus megnyilatkozások és rítusok egész sora szövi át."

Ez a szám néhány általános megjegyzésre is alkalmat kínál, mert hátsó borítójának belső lapján Gunda Béla tömören így fogalmazta meg a sorozat jellegét-célját: "Az Erdélyi Néprajzi Tanulmányok a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara néprajzi tanszékének kiadványa. A kiadványsorozatban Erdély néprajzával, Erdélyi népi műveltségét érintő keleteurópai néprajzi kérdésekkel és a néprajz módszerével foglalkozó tanulmányok jelennek meg." Figyeljük meg, hogy ez a munkaterv nemcsak a magyar néprajzra vonatkozott, sőt a "magyar" szó elő sem fordult benne: sokkalta szélesebb látókörrel az erdélyi meg a kelet-európai népi kultúra vizsgálatát szorgalmazta. Ugyanennek a szemléletnek a jegyében, s egyszerűs mind az európai néprajztudományba való beilleszkedés szándékával, a világnyelveken közölt kivonatokon kívül a címlapokon a sorozat címe a magyar szöveg alatt még négy nyelven szerepelt: angolul, franciául, németül és olaszul. Más részről a sorozat erdélyiségét hangsúlyozta a címlap emblémája: egy zsindeyes falusi kiskapu, alapjaként a sorozat megindulásának 1943-as évszámával. Haáz Ferenc és ifj. Kós Károly rajzolta. Haáz Ferencet, a tanszék nagy reményekre jogosító ifjú tanársegédét, egyebek között az *Udvarhelyszéki famesterségek* (1942) című kitűnő doktori értekezés szerzőjét, 1944 őszén civilként elhurcolták és tudományos pályafutás helyett a Szovjetunióban vesztette életét.

A sorozat következő két számában ismét én jutottam szóhoz. A 7. szám 1946-ban *A tánc a mezőszéki Pusztakamaráson*, német kivonattal, különnyomatként az Erdélyi Múzeumból, a 8. pedig 1947-ben *Bellehemezők és kántálók Pusztakamaráson*, francia kivonattal, nagyobb terjedelme miatt első ízben már nem mint különnyomat, hanem mint önálló kötet.

Legyen szabad megemlítenem, hogy e két utóbbi tanulmányomat, amelyeknek anyagét 1945-1946 telén Sütő András barátomnak és szüleinek vendégszeretetéét élvezve gyűjtöttem, a szakkritika nemcsak a pályakezdő fiatalnak kijáró buzdítással, hanem mértéken felüli dicsérettel is fogadta. Holott tánc tanulmányom egy sor táncírás nélkül jelent meg, és a betlehemezés nem volt valamilyen régi-gazdag helyi hagyomány, hanem frissiben került át Nagyenyedről Pusztakamarásra. Sikerüket bizonyosan annak köszönheték, hogy bátorralan lépéseket tettem ama jövő mélyében szunnyadó szemlélet felé, amely napjainkig társadalomnéprajz névvel a hagyományos tárgyi és szellemi néprajz mellé oly hatalmas arányokban kibontakozott.

Kilencediknek ugyancsak 1947-ben jelent meg ismét egy önálló kötet, ezúttal több szerzővel, *Miscellanea ethnographica* címmel. Tom. I. sorszáma jelezte, hogy szerkesztőjének szándéka szerint folytatódni fog. Tartalomjegyzéke franciául is elolvasható, tartalma pedig, esetenként német, francia vagy angol nyelvű kivonattal, a következő:

Ifj. Kós Károly: *A kalotaszzei kosarazó juhászat*; Bănăţeanu, Tancred: *Daniel şi balaurul*. Influenţa legendei biblice în diverse culturi folclorice; Vajkai Aurél: *A néphagyományok romlásának kérdéséhez*; Molnár István: *Adatok a Hargita nyugati részének gyűjtögető gazdálkodásához*; Antal Árpád: *A társadalmi szervezet befolyása egy székely falu betlehemes játékára*; Tuzson Sándor: *Olajütetés Felsőháromszéken*. A kötet végén néprajzi hírek, köztük román hírekkel.

Tuzson Sándor kivételével, aki más életutat választott, a szerzőket nem kell bemutatnom: vagy a néprajznak már ismert munkásai voltak, vagy azóta nagyívű tudományos pályát futottak. A sorozat több tanulmányának román vonatkozásaink túl azonban néhány külön szót érdemel Tancred Bănăţeanu példája, az ő dolgozata ugyanis egy magyar tanulmánygyűjteményben anyanyelvén, románul jelent meg. Én pályámat az Egyetem után abban a kolozsvári Folklór Intézetben – mai nevén Folklór Archívumban – futottam meg, amelynek feladata, a román folklór kutatásával együtt, 1949-es alapításától máig is hivatalosan is az erdélyi magyar és szász folklór kutatása volt. Ennek ellenére az Anuarul de folclor, majd az Anuarul arhivei de folclor című, 1980-ban indult és XI. kötetéig jutott évkönyv-sorozatában egy magyar vagy német nyelvű tanulmány sem láttott nyomdafestéket. A sok más között ez is egyike azoknak a kisebb-nagyobb különbségeknek, amelyeket érdemes legalább megemlítenünk.

A sorozat egyik-másik hátlapján a megjelent számok felsorolása után a szerkesztő a sorozat további néhány tervezett címét, így az én *Uzoni bethlemes* című doktori értekezésemet is bejelentette. Ez azonban soha-

sem jelent meg, sőt e sorozat megszűnése miatt kéziratának is nyoma veszett.

A sorozat megszűnése azonban egyszersmind az egyetemi néprajzi oktatás végét is jelezte, illetőleg annak egyik következménye volt, ugyanis az 1948-as román tanügyi reform anakronisztikus módon törölte ezt a szakot az egyetemi tanrendből egy olyan országban, amelynek népi kultúrája egész Európában közismerten a legélőbbek és leggazdagabbak közé tartozott (és tartozik ma is), azok a beadványaink pedig, amelyeket a román néprajzosokkal közösen a szak újraindítása végett időről időre az illetékes fórumokhoz intéztünk, süket fülekre találtak. Gunda Béla Debrecenbe távozott, néprajzi képzésünkben pedig több mint negyven esztendő áthidalhatatlan űr támadt.

Ha ugyanis meggondoljuk, hogy Gunda Béla sorozatában, a legsúlyosabb háborús években, 1943-tól 1947-ig, azaz rövid öt év alatt kilenc füzet jelent meg, akkor 1943-tól 1993-ig, ugyanebben a szerény háborús ütemben számítva, ma valahol a kilencvenedik számnál tartanánk. Én is, ha megjelent három füzetem után a sorozatban hasonló helyet kaptam volna, ma az Erdélyi Néprajzi Tanulmányokban harminc címmel szerepelnék. Hadd említsem már meg: professzorom kitűnőnek találta azt a javaslatomat, hogy Vadrózsák címmel indítsunk népszerű erdélyi néprajzi folyóiratot – az ötlet azonban rossz csillagzat alatt született.

A kiszámíthatatlan veszteségeket fölbecsülhetjük és föl is kell becslünk, de siránkozással semmire sem megyünk. 1990 őszén az 1959-ben Babeş-Bolyai néven egyesített egyetem magyar tanszékének keretében ismét megindult az a magyar néprajzos képzés, amely remélhetőleg önálló néprajzi tanszékké fejlődik. Úgy vélem, hogy akár a Babeş-Bolyai, akár az újra induló Bolyai Tudományegyetemen valósul meg ez a tanszék, egyik megtisztelő feladataink közé tartozik Gunda Béla sorozatának, az Erdélyi Néprajzi Tanulmányoknak a feltámasztása és folytatása.



Miklós Major*The regional consciousness in the villages
from Barcăului valley*

The study is an attempt to discover the relationship between man and the geographical region. The bordering of the ethnografic regions has often been made on the river valleys and basins. Along with the geographical criteria, the historical, social and ethnical ones are important.

The scientific intentions of the author have no antecedents, creating a model for further research.

Győző Zsigmond*The mushroom in the popular culture.
Notes about an ethnomycological research*

The work contains information coming from a systematic collection made in a locality in Covasna county, and also data from Transylvania. The author makes a synthesis of the tasks and the actual stage of the etnomycology research. The structure of the work: the symbolical significance of the mushroom; the mushroom in the mythology; consuming and selling of the mushroom; practical and social significancies of the harvesting; the mushroom in folklore, and in popular art; popular knowledge about mushroom. The work ends with a treasure of data, and with the popular terminology in three languages.

Olga Nagy*Changing wedding customs in Brănistea*

The work contains the conclusions of the research made between 1960-1965 in Brănistea, near Dej. The changing of life style and of the value system around the 50s have had effects upon the customs, too. The model of the customs connected to the weddings has simplified, loosing the spectacular and esteticly humorous elements. The custom in its totality has become receptive to the values of the bourgeois middle class and of the town inhabitants. Another conclusion of the work is that in the mixed communities the wedding customs have lost their ethnic characteristics.

Dr. Lajos Balázs*The erotic symbolism of the Christmas tree*

Balázs Lajos is the author of a monograph which presents the structure of the wedding custom in Săndomnic village. This work analyses the role and symbolic significance of the Christmas tree in the ceremony. The Christmas tree is an erotic symbol, its destruction has negative influences on the young married couple.

Jenő Gub***Horse breeding in Ocnelor region***

In the agriculture of the Ocnelor region horses are irreplaceable. The work presents different aspects of the horse breeding culture, from the types of necessary building, to the specific disease treatments of this animal. This work has also a linguistic value.

Ferenc Székely***Knowledge connected with wood processing***

The work is a monograph of Vădas village. It contains knowledge about wood (terminology, processing, superstitions, and appearances in folklore).

Béla Márton***Coopers in Ocnelor region***

The number of coopers has decreased during the last decades, even if wood - the raw material of this occupation - is abundant. The author presents the vat, bucket, and barrel making process.

Ödön Nagy***Bulrush processing in Cîmpenița***

The tradition of bulrush processing in Cîmpenița village has been existed at least since the 19th century.

The raw material comes from the lakes of Cămpia Transilvaniei, and from the Danube Delta. The rushwork is sold both in the towns from the country and abroad.

The bulrush processing has improved and developed as a consequence of the training courses held by specialists in the field, at the half of the century.

Lajos István***Customs and superstitions connected with animal breeding in Ocnelor region***

The author publishes a collection of customs and superstitions made between 1979-1981 in the Ocnelor region. The customs and superstitions connected with horse, cattle, pig and hen breeding are constituents of local data of the Hungarian mythology.

Vilmos Keszeg*The „piritists”.
A way of popular mythology development*

The attempts of reconstituting the archaic religion had influenced and had stopped the research of popular mythology for a long time. Only modal researches from the 20th century made possible the discovery of its living and changing character. Mythology, with its function of interpreting the world, continuously changes, it always restructures.

The work presents a sequence from the Hungarian popular mythology in Cămpia Transilvaniei, which came to life in the 20th century. The piritists' mythology was formed by the restructuring of previously existing functions.

Erzsébet Zakariás*Crosses by the road in Baraolt*

The little town laying in the fields, surrounded by protestant villages, has continuously bordered its edges with crosses. The role of the space contained within these crosses has grown lately, as the cultural specificity of the religion has decreased. The work analyses the proxemic, semiotic and pragmatic functions of the crosses.

László Barabás*The role of the church in the popular ethics
adjustment*

In the Odorhei zone – with most of the population being catholic – the church had a decisive role in leading people's lives. Based on documents and church data, the author follows the connection between value hierarchy of Siclod village.

Károly Kós*Icon making workshops in Cămpia Transilvaniei*

Icons are popular cult objects of the Greek-Catholic religion. Their making in Transylvania and Romanian Countries is dated in the 17th century. At the beginning, they were made in monasteries, then this occupation became a way of earning money for some peasant families. The icons painted on glass appeared during the 19th century.

The author presents the icon workshops from Cămpia Transilvaniei; the one from Micula – where glass icons were made – and the Hesdat workshop, are presented in detail. The points of view of the description are: the icon maker's social status, the technique used, the icon motives, and how they are spread and sold.

Vilmos Tánczos *Archaic prayers and incantations in Ghimes region*

The archaic prayer was discovered and popularized by researcher Erdélyi Zsuzsanna. In Romania, up to the present, a global collection has not been made. The author – following Anikó Salamons's steps – contributes to the completion of these gaps, by publishing texts coming from Ghimes region. The work also contributes to clarifying some theoretical problems of the subject (origin, tradition, folklore, etc).

Tamás Mohay *Hungarian prayers in Moldavia*

The author publishes three Hungarian archaic prayers coming from Moldavia. The introductory part analyses the functions, the social and cultural context of the prayers.

Magdolna Virág *Life beyond death in Sălaj region*

The work contains the knowledge, customs, and beliefs connected to death, to burial, and to life beyond death in Sălaj region.

The information was collected in three localities between 1978-1980. The data certify the fact that in the protestant's conscience from this region, the belief in life and soul after death – previous to christianity – still exists. The author explains this with the isolation of the zone, and with the receptivity of the people towards the mysteries of death.

Katalin Olosz *Death and immortality theme in fairytales*

Fairytales reflect the vision of the collectivity versus death. Even if the fairytale belongs to the fantasy field, in these stories death still remains a reality. The fairytales accept the fact of death, and interpret it through their means. As a consequence, fairytales contribute to the acceptance of death by the collectivity. The author builds his conclusions using both Hungarian fairytales and texts from other peoples' cultures.

János Ráduly *The profile of Kinizsi Pál in the popular epics*

Along with the historical and literary works, the profile of Kinizsi Pál has been preserved in the popular epic. The author has discovered this theme in the popular poems. Although the literary sources of these poems are not known, their folklorical value is undoubtful.

Ernő Albert

„Damaging bird's heads were administered and buried”

Based on historical data from the Trei Scaune regions, Ghergheni, the work presents the obligation of the serfs to deliver heads of damaging birds. This obligation existed until the 19th century. Data from the State Archives in Sfântu-Gheorghe show that the delivery of the heads (25 pieces per each family) used to be produced in the presence of the priest.

Vilmos Voigt

The Hungarians and tolerance in Latin-America

The author makes a synthesis of data referring to the voyages personalities of Hungarian origin had made in Latin - America, up to the end of the 18th century. The author signals the inconsistencies and gaps of the specific literature.

József Faragó

*About the Transylvanian Ethnografic Studies
– after 50 years*

Faragó József, a researcher with a very fruitful scientific career, presents the nine volumes of the collection, founded by Gunda Béla – the Ethnografic Department of Cluj – in 1943.

Miklós Major *Specificul colectiv în satele de pe valea Barcăului*

Studiul este o încercare de dezvăluire a relației dintre zona geografică și om. Delimitarea zonelor etnografice s-a realizat frecvent pe baza văilor râurilor și depresiunilor. Pe lângă criteriile geografice sunt importante și cele istorice, sociale și etnice.

Intențiile științifice ale autorului sunt fără antecedente, creând un model pentru cercetările următoare.

Győző Zsigmond *Ciuperca în cultura populară. Însemnări pe marginea unei cercetări de etnomicologie*

Lucrarea conține date provenite dintr-o culegere sistematică efectuată într-o localitate din județul Covasna, precum și date sporadice din cuprinsul Transilvaniei. Autorul sintetizează sarcinile și stadiul actual ale cercetărilor de etnomicologie. Structura lucrării: semnificația simbolică a ciupercii; ciuperca în mitologie; consumarea, valorificarea ciupercii; semnificațiile practice și sociale ale culesului; ciuperca în folclor, în arta populară; cunoștințele populare despre ciupercă. Lucrarea se încheie cu un tezaur de date și cu terminologia populară în trei limbi.

Olga Nagy *Obiceiuri de nuntă schimbătoare la Branîștea*

Lucrarea cuprinde concluziile unei cercetări efectuate între anii 1960-1965, la Branîștea, lângă Dej. Schimbarea modului de trai și a sistemului de valori de la mijlocul secolului nostru a avut efecte și asupra obiceiurilor. Modelul obiceiurilor legate de nuntă s-a simplificat, pierzând elementele spectaculoase, motivele estetice distractive. În totalitatea lui obiceiul a devenit receptiv la valorile micii burghezimi și ale orașenilor. O altă concluzie a lucrării este că în comunitățile mixte obiceiurile de nuntă au pierdut caracteristicile lor etnice.

Lajos Balázs, dr. *Simbolica erotică a bradului de nuntă*

Balázs Lajos este autorul a unei monografii care prezintă structura obiceiului nunții în comuna Sîndomic. Prezenta lucrare analizează rolul și semnificația simbolică a bradului în ceremonie. Bradul este un simbol erotic, distrugerea lui are influențe negative asupra vieții tinerilor căsătoriți.

Jenő Gub***Creșterea și îngrijirea cailor în zona Ocnelor***

În agricultura din zona Ocnelor calul este de neînlocuit. Lucrarea prezintă diferitele aspecte ale culturii de creștere a cailor, de la tipurile de clădiri necesare, până la vindecarea bolilor specifice ale acestui animal. Lucrarea are de asemenea o valoare lingvistică.

Ferenc Székely***Cunoștințe legate de prelucrarea lemnului***

Lucrarea face parte din monografia statului Vădaș. Ea cuprinde cunoștințele legate de lemn (terminologie, prelucrare, superstiții, apariție în folclor).

Béla Márton***Dogarii în zona Ocnelor***

În ultimele decenii numărul dogarilor a scăzut, cu toate că lemnul, materia primă a acestei meserii, se găsește din abundență. Autorul prezintă procesul de confecționare a căzilor, ciubărelor și butoaielelor.

Ödön Nagy***Prelucrarea rogozului la Câmpenița***

Prelucrarea rogozului în satul Câmpenița are o tradiție formată cel puțin din secolul al 19-lea. Materia primă provine din lacurile din Câmpia Transilvaniei, precum și din Delta Dunării. Iar marfa este valorificată atât în orașele din țară, cât și în străinătate.

Prelucrarea rogozului a luat amploare în urma cursurilor susținute de specialiști în această ramură, la mijlocul secolului.

Lajos István***Obiceiuri și superstiții legate de creșterea animalelor din zona Ocnelor***

Autorul publică obiceiuri și superstiții culese între anii 1979-1981 în zona Ocnelor. Obiceiurile și superstițiile legate de creșterea cailor, vitelor, porcilor, oilor și găinilor constituie date locale a mitologiei maghiare.

Vilmos Keszeg***“Piriștiții”. O formă a dezvoltării mitologiei populare***

Încercările de reconstituire a religiei arhaice au influențat și au stopat multă vreme cercetarea mitologiei populare. Numai cercetările modale din secolul 20. au făcut posibilă descoperirea caracterului ei viu, schimbător. Mitologia, având funcția de interpretare a lumii, este mereu în schimbare, se restructurează mereu.

Lucrarea prezintă o secvență din mitologia populară maghiară din Câmpia Transilvaniei, care s-a format în secolul 20. Mitologia “piriștiților” s-a format din restructurarea unor funcții existente anterior.

Erzsébet Zakariás***Cruci de la marginea drumului la Baraolt***

Orășelul de câmpie cu populație catolică, înconjurat de sate protestante, și-a îngădit hotărele în mod consecvent cu cruci. Rolul spațiului sacru îngădit cu aceste cruci a crescut în ultimul timp, când caracterul definitoriu a religiei în specificul cultural a scăzut. Lucrarea analizează funcțiile proxemice, semiotice și pragmatice ale crucilor.

László Barabás***Rolul bisericii în reglarea eticii populare***

În scaunul Odorhei, zonă cu populație majoritară protestantă, biserica a avut un rol hotărâtor în dirijarea vieții oamenilor. Pe baza documentelor și datelor bisericești, autorul urmărește relație dintre etica bisericească susținută prin pedepse și ordinea de valori laice ale locuitorilor satului Șiclod.

Károly Kós***Atelierele de confecționare a icoanelor în Câmpia Transilvaniei***

Icoanele sunt obiecte cultice populare ale religiei greco-catolice. Confecționarea lor în Țările Române și în Transilvania este datată din secolul 17. La început ele au fost confecționate în mănăstiri, pe urmă acest meșteșug a devenit o formă de câștig a câtorva familii de țărani. Icoanele pictate pe sticlă au apărut pe parcursul secolului al 19-lea.

Autorul prezintă atelierele de icoane din Câmpia Transilvaniei, mai detaliat cel din Micula, unde au fost confecționate icoane pe sticlă și atelierul din Heșdat. Punctele de vedere ale descrierii sunt următoarele: apartenența socială a confecționarului, tehnica confecționării, motivele icoanelor, modul de răspândire și de valorificare a obiectelor.

Vilmos Táncoz***Rugăciuni arhaice și descântece
din zona Ghimeșului***

Rugăciunea arhaică a fost descoperită și popularizată de cercetătoarea Erdélyi Zuzsanna. În România până în prezent nu s-a realizat o culegere globală. Autorul contribuie la completarea acestor lipsuri, publicând, pe urmele lui Anikó Salamon texte provenite din zona etnografică Ghimeș. Lucrarea contribuie totodată la clarificarea unor probleme ale acestui gen.

Tamáș Mohay***Rugăciuni maghiare din Moldova***

Autorul publică 12 rugăciuni arhaice maghiare culese în Moldova. Introducerea lucrării analizează funcțiile, contextul socio-cultural ale rugăciunilor.

Magdolna Virág***Viața de dincolo de moarte în zona Sălajului***

Lucrarea conține cunoștințele, obiceiurile, credințele legate de moarte, de înmormântare și de viața de dincolo de moarte din zona Sălajului. Culegerea a fost efectuată în trei localități între anii 1978-1980. Datele atestă faptul că în conștiința protestanților din această zonă s-a păstrat credința dinaintea creștinismului legată de suflet și de viața de după moarte. Autorul datorează această neschimbare izolată zonei, precum și receptivității oamenilor față de misterele morții.

Katalin Olosz***Tematica morții și a nemuririi în basme***

Basmele reflectă raportul colectivității față de moarte. Cu toate că basmul aparține de domeniul fanteziei, în aceste povestiri moartea se menține ca o realitate. Basmele acceptă faptul morții, și îl interpretează prin mijloacele lor. Prin urmare, basmele contribuie la acceptarea morții de către colectivitate. Pentru argumentare, autorul se folosește atât de basmele maghiare, cât și de texte culese de la alte popoare.

János Ráduly***Figura lui Pavel Chinezu în epica populară***

Pe lângă operele istorice și literare, figura lui Pavel Chinezu s-a păstrat și în epica populară. Autorul a descoperit această tematică în poezii populare. Cu toate că izvoarele literare ale acestor poezii sunt încă necunoscute, valoarea lor folclorică este de necontestat.

Ernő Albert***“Capetele Păsărilor Dăunătoare au fost administrate și înmormântate”***

Bazându-ne pe date istorice provenite din zonele Trei Scaune, Gheorgheni, lucrarea prezintă obligațiunea iobagilor de a preda capete ale păsărilor dăunătoare. Această obligațiune s-a menținut până la sfârșitul secolului al 19-lea. Din date culese din Arhiva de Stat din Sfântu-Gheorghe, reiese că predarea capetelor (25 bucăți de familie pe an) s-a efectuat în prezența preotului.

Vilmos Voigt***Maghiarii și toleranța în America-Latină***

Autorul sintetizează datele referitoare la călătoriile efectuate de personalități de origine maghiară în America-Latină, până la sfârșitul secolului 18. Autorul semnalează inconsecvențele și lipsurile literaturii de specialitate.

József Faragó***Despre Colecția Erdélyi Néprajzi Tanulmányok (Studii de Etnografie din Ardeal) – după 50 ani***

Faragó József, cercetător cu o carieră științifică fructuoasă, prezintă cele nouă volume ale colecției, înființată de Gunda Béla, conducătorul Catedrei de Etnografie din Cluj, în anul 1943.

Miklós Major***Eine Untersuchung des Landschaftsbewußtseins
in den Dörfern längs dem oberen Berettyó***

Der Autor macht in seinem Aufsatz einen bemerkenswerten Versuch, die uralten und innerlichen Beziehungen des Menschen zu der Landschaft aufzuklären. Das Landschaftsbewußtsein richtet sich beweisbar nach den Flußtalern und Becken, als Gliederungselemente der Oberfläche. Die gesellschaftliche, ethnische Komponente dürfen aber auch nicht vernachlässigt werden. Die Untersuchung, die sich an die Dörfer am oberen Berettyó richtet, ist neuartig und gilt als Modell für weitere Forschungen.

Győző Zsigmond***Der Pilz in unserer Volkskultur.
Eine ethnomykologische Untersuchung des
Dorfes Sepsikőrőspatak***

Das Unternehmung des Autors ist bahnbrechend. Er faßt die Aufgaben der Ethnomykologie zusammen, und weißt auf die gegenwärtige Lage der Forschung hin, an Hand seiner eigenen, umfassenden Sammlungsarbeit, die er im Dorfe Sepsikőrőspatak /Háromszék-Gegend/ durchgeführt hat, sowie fachliterarischer Angaben und einzelnen Unterlagen aus verschiedenen Dörfern Siebenbürgens. Seine Untersuchungsgebiete sind: – die symbolische Bedeutung des Pilzes; – Vorkommen; – Verbrauch; – das Sammeln von Pilzen /praktische und wirtschaftliche Bezüge/; – der Pilz in der Volkskunst, Volksdichtung; – die Volkskenntnis der Pilze

Der Autor schließt mit einem reichen Verzeichnis der ungarischen, rumänischen und sächsischen volkbenennungen der Pilzen ab.

Olga Nagy***Veränderte ungarische und rumänische
Hochzeitsbräuche in Árpástó***

Die Autorin faßt die Schlußfolgen ihrer Brauchsuntersuchungen, die sie in Árpástó bei Dés, zwischen den Jahren 1960-65 durchgeführt hat, zusammen.

Der, um die Mitte unseres Jahrhunderts eingetretene Lebensform- und Wertordnungswechsel hat auch die Volksbräuche verändert. Das Modell des Brauchtumskreises der Hochzeit hat sich vereinfacht. Die sehenswürdigen, belustigenden Elemente sind weggeblieben. Der Brauchtumskreis hat sich für die bürgerliche, städtische Wertorientierung geöffnet. Weitere Folgerung der Autorin ist, daß die Hochzeitsbräuche der untersuchten, ethnisch gemischten Gemeinde, ihre ethnische Eigenartigkeit verloren haben.

Dr. Lajos Balázs***Die Hochzeitstanne — ein erotisches Symbol***

Nach der Beschreibung des Hochzeitstrauchmodells in Csíkszentdomos, berichtet der Autor über die Funktion der Tanne in diesem Brauchtumskreis, über ihre symbolische Bedeutung. Die Tanne ist ein erotisches Symbol, und die gegen sie begangene Aggression wirkt auf magischem Wege auf das Leben des Ehepaars aus.

Jenő Gub***Die Pferdehaltung in Sóvidék***

In Sóvidék ist das Pferd in den Feldarbeiten unentbehrlich. Der Aufsatz – der auch einen bedeutenden linguistischen Wert hat, geht auf viele interessante Einzelheiten ein, von der Benennung der Pferdefarben bis zu einer genauen Beschreibung, wie man Pferdekranheiten behandelt oder wie man die Pferde an das Geschirr gewöhnt.

Székely Ferenc***Volkliche Kenntnisse über die Benutzung des Holzes***

Der Aufsatz ist ein Teil aus der ethnographischen Monographie von Vasad. Der Autor fasst die auf das Holz bezüglichen Kenntnisse der Einwohner des Dorfes (Benennung, Benützung, Meinungen, volkskünstlerische Werke) zusammen.

Márton Béla***Volkstümliches Böttcherei in Sóvidék***

In Sóvidék sind seit Jahrzehnten wenige Böttcher, obwohl die Gegend den Grundstoff des Gewerbes, das Holz, in Überfluß hat. Der Autor stellt den ganzen Prozeß der Herstellung des Bottiches, der Taufe und des Fasses von der Auswählung des Stoffes bis zum fertigen Produkts vor.

Ödön Nagy***Mattenflechten in Mezőfele***

Die Einwohner aus Mezőfele beschäftigen sich mit Mattenflechten seit dem 19. Jahrhundert. Den Werkstoff besorgen sie aus den Seen von Mezőség und aus der Donaudelta. Sie verkaufen ihre Ware in verschiedenen Städten des Landes, sowie in Ausland.

Das Mattenflechten als Hausgewerbe wurde, um die Mitte des 20. Jahrhunderts, in bedeutendem Maße von Fachleuten beeinflusst, die mehrere Kurse in dieser Gemeinde abgehalten haben.

Lajos István:***Sitten und Mythen in der Vielhaltung
in Sóvidék — Gegend***

Der Autor bringt Sitten und Mythen aus der Vielhaltung die er zwischen 1979 und 1981 in Sóvidék gesammelt hat. Die lokalen Unterlagen, verbunden mit der Pferde-, Vieh-, Schwein-, Schaf- und Geflügelzucht ergänzen unser Bild der ungarischen Volksmythologie

Vilmos Keszeg***Die Piritisten. Ein Fall der Entstehung
eines Mythenkreises***

Der Versuch die Urreligion zu rekonstruieren, hat lange Zeit die Mythenuntersuchungen bestimmt. Die sich im 20. Jahrhundert entwickelten modalen Untersuchungen haben verständlich gemacht, daß das Mythensystem sich in dauernder Gestaltung befindet und sich fortwährend reorganisiert, infolge seiner Widerspiegelungs-, Sinnerklärungsfunktion der Realität.

Der Aufsatz analysiert einen, seit einigen Jahrzehnten unabhängigen Mythenkreis, den der Piritisten.

Erzsébet Zakariás***Straßenkreuze und ihre Funktion in Barót***

Die katholischen Einwohner des kleinen, von protestantischen Dörfern umringten Marktflücken, Barót, bestimmen mit Konsequenz ihr Lebensraum durch Kreuze entlang der Wege, in Plätzen und Straßenkreuzungen. Eine solche Umgrenzung des "Heiligen Raums" wuchs an Wichtigkeit in der letzten Zeit, denn die Anzahl der katholischen Einwohner, die das Kulturprofil der Stadt bis jetzt bestimmen, nimmt ständig ab.

Die Autorin untersucht die proxematische, semiotische und pragmatische Funktion des Kreuzes.

László Barabás***Das Busseleiten im "Heiligen Land"
der Szekler-Protestanten***

Zur Zeit von Balázs Orbán wurde ein Teil des Szeklerlandes "protestantisches Heiliges Land" genannt, wegen seinen tief gläubigen Einwohner. Der Autor geht der Veränderung des Kirchenbußbrauchtums in Siklód, ab Mitte des 19. Jahrhunderts, nach. An der Veränderung des Brauchs ergibt sich eine gute Gelegenheit die Beziehung der strengen Kirche zu den Gemeinschaftssitten zu erforschen.

Károly Kós*Ikonenwerkstätte in Mezőség*

Die Ikonen sind beliebte kultische Gegenstände der griechisch-katholischen Kirche. Ihre Herstellung fängt in den rumänischen Ländern und in Siebenbürgen in dem 17. Jahrhundert an. Am Anfang wurden diese heiligen Bilder in Klöstern, später von Bauernfamilien gefertigt, für die sie eine bedeutende Erwerbsquelle darstellten. Die auf Glas gemalten Ikonen datieren aus dem 19. Jahrhundert. Der Autor macht bekannt Ikonenwerkstätte aus Mezőség, vor allem die aus Mikola, die die Glasbilder herstellte, und die aus Heszát. Seine Untersuchungsgebiete sind: der Ikonenmaler und seine gesellschaftliche Zugehörigkeit; Motive; die Technik der Herstellung; Verbreitung und Verwertung der Ikonen.

Vilmos Tánzos*Archaische Gebete und Beschwörungen
aus Gyimes*

Das archaische Gebet wurde nach seiner Entdeckung von Erdélyi Zsuzsanna (1968) und nach der Veröffentlichung ihrer bahnbrechenden Sammlung (Hegyet hágék, lőtöt lépék... Budapest 1976/78) als Forschungsgebiet der Ethnographie anerkannt. Bei uns wurde eine systematische Erfassung dieser Gattung noch nicht gemacht. Der Autor möchte diesen Mangel nachholen, indem er die Sammlung von Anikó Salamon (Tschango Sagen, Beschwörungen und Gebeten aus Gyimes, Budapest 1987) fortsetzt und weitere archaische Texte veröffentlicht.

Der Autor möchte damit seinen Beitrag zu der Klärung der theoretischen Fragen dieser Gattung (Ursprung, Überlieferung, Folklorisation, Motivenanalyse) leisten.

Tamás Mohay*“...Jesu-Blume ist darinnen...”
— Ungarische Gebete aus der Moldau*

Der Autor teilt zwölf, in der Moldau gesammelte Gebete, mit beispielhafter Fachmäßigkeit, mit. Der Aufsatz beginnt mit der Sinndeutung der Funktion und der Beleuchtung des sozio-kulturellen Kontexts des Betens.

Magdolna Virág *Der Glauben am Leben nach dem Tod in Tövishát*

Der Aufsatz macht bekannt den Glauben der Menschen aus Szilágyság am Leben nach dem Tod, ihr Wissen und Bräuche in Zusammenhang mit dem Tod. Die Autorin bringt Daten zu diesem Thema auf Grund einer, zwischen 1978-80 ausgeführten Sammlungsarbeit in drei Dörfern. Die Meinungen der Menschen aus diesem Gegend wissen eindeutig darauf hin, daß vorchristlicher Glaube und Jenseitsbild bis heute erhalten geblieben sind. Die Autorin setzt die Unveränderlichkeit des Glaubensbildes mit der Isolierung der Gegend und die Offenheit der Menschen für die Geheimnisse des Todes in Zusammenhang.

Katalin Olosz***Tod und Unsterblichkeit in den Volksmärchen***

Den Märchen einfach zuhörnd, können wir uns schon einen Begriff von dem Verhältniß der märchenschaffen der Gemeinschaft zum Tode bilden. Das Märchen, wenn auch ein Gebiet des Wunders, weiß den Gedanken des Todes nicht ab. Das Vergehen wird in der Märchen als Tatsache zur Kenntnis genommen und bildhaft erklärt. Die Autorin nimmt ihre Beispiele aus der ungarischen und internationalen Märchenliteratur.

János Ráduly***Die Gestalt von Pál Kinizsi in der gereimten Volksepik***

Die Gestalt von Pál Kinizsi, die legendare Figur der Schlacht von Kenyérmező, die Beschreibung seiner Stärke und Mut taucht nicht nur in historischen und literarischen Werken, sondern auch in den Volkssagen und — nach der Forschungen des Autors — auch in der gereimten Volksepik auf.

Der folkloristische Wert der gesammelten, volkstümlichen Dichterwerke ist offenbar.

Ernő Albert***“...die schädlichen Vogelköpfe wurden eingeliefert und begraben...”***

Der Autor bringt Daten aus den Gegenden von Háromszék, Kászon und Gyergyó über die Verpflichtung der Leibeigenen, Köpfe der schädlichen Vögel abzuliefern. Diese Verpflichtung hatte den Zweck, die schädlichen Vögel auszurotten, und blieb in Kraft bis Mitte des 19. Jahrhunderts.

Den Beweisen nach, die im staatlichen Archiv Sfintu-Gheorghe bewahrt sind, mußte der Pfarrer des Dorfes die Ablieferung der vorgeschriebene Menge der Vogelköpfe (25 pro Familie) bescheinigen. Der Autor bringt Unterlagen aus der Fachliteratur, in der weihnachtliche Freilassung der Vögel erwähnt wird.

Vilmos Voigt***Die Ungarn und die Toleranz in Latein-Amerika (bis Ende des 18. Jahrhunderts)***

Der Autor macht die Synthese der literarischen Angaben betrefflich ungarischer Reisenden in Latein-Amerika. Er weißt auf die Ungenauigkeiten der sich verzweigenden literarischen Aufzeichnungen hin.

József Faragó

*“Erdélyi Néprajzi Tanulmányok”
— Ein Überblick auf die ethnographische
Essaysammlungsserie nach 50 Jahren*

Der Autor bespricht neun Hefte der ethnographischen Publikationsserie, die ab 1943, auf Anlaß von Béla Gunda, dem damaligen Leiter des ethnographischen Lehrstuhls in Kolozsvár, erschienen sind.



CUPRINS

Cuvînt înainte	5
Miklós Major: Specificul colectiv în satele de pe valea Bărcăului	7
Győző Zsigmond: Ciuperca în cultura populară	22
Olga Nagy: Obiceiuri de nuntă schimbătoare la Braniștea	59
Lajos Balázs: Simbolica erotică a bradului de nuntă	81
Jenő Gub: Creșterea și îngrijirea cailor în zona Ocnelor	87
Ferenc Székely: Cunoștințe legate de prelucrarea lemnului	100
Béla Márton: Dogarii în zona Ocnelor	122
Ödön Nagy: Prelucrarea rogozului la Cîmpenița	128
Vilmos Keszeg: Priritiștii. O formă a dezvoltării mitologiei populare	155
Lajos István: Obiceiuri și superstiții legate de creșterea animalelor din zona Ocnelor	147
Erzsébet Zakariás: Cruci de la marginea drumului la Baraolt	168
László Barabás: Rolul bisericii în reglarea eticii populare	180
Károly Kós: Atelierele de confecționare a icoanelor în Câmpia Transilvaniei ...	198
Vilmos Tánzos: Rugăciuni arhaice și descântece din zona Ghimbeșului ...	211
Tamás Mohay: Rugăciuni maghiare din Moldova	244
Magdolna Virág: Viața de dincolo de moarte în zona Sălajului	262
Katalin Olosz: Tematica morții și a nemuririi în basme	274
János Ráduly: Figura lui Pavel Chinezul în epica populară	282
Ernő Albert: “Capetele păsărilor dăunătoare au fost administrate și înmormântate”	291
Vilmos Voigt: Maghiarii și toleranța în America-Latină	300
József Faragó: Despre colecția <i>Studii de Etnografie din Ardeal</i>	312
Abstract	317
Rezumat	322
Auszug	327

CONTENTS

Miklós Major: The regional consciousness in the villages from Barcăului valley	7
Győző Zsigmond: The mushroom in the popular culture	22
Olga Nagy: Changing wedding customs in Brăniștea	59
Dr. Lajos Balázs: The erotic symbolism of the Christmas tree	81
Jenő Gub: Horse breeding in Ocnelor region	87
Ferenc Székely: Knowledge connected with wood processing	100
Béla Márton: Coopers in Ocnelor region	122
Ödön Nagy: Bulrush processing in Cîmpenița	128
István Lajos: Customs and superstitions connected with animal breeding in Ocnelor region	147
Vilmos Keszeg: The "piritists" A way of popular mythology development	155
Erzsébet Zakariás: Crosses by the road in Baraolt	168
László Barabás: The role of the church in the popular ethics adjustment	180
Károly Kós: Icon making workshops in Câmpia Transilvaniei	198
Vilmos Tánzos: Archaic prayers and incantations in Ghimes region	211
Tamás Mohay: Hungarian prayers in Moldova	244
Magdolna Virág: Life beyond death in Sălaj region	262
Katalin Olosz: Death and immortality theme in fairytales	274
János Ráduly: The profile of Kinizsi Pál in the popular epics	282
Ernő Albert: "Damaging bird's heads were administered and buried"	291
Vilmos Voigt: The Hungarians and tolerance in Latin-America	300
József Faragó: About the Transylvanian Ethnographic Studies - after 50 years	312
Abstract	317
Rezumat	322
Auszug	327

INHALT

Vorwort	5
Miklós Major: Eine Untersuchung des Landschaftsbewußtseins in den Dörfern längs dem oberen Berettyó	7
Győző Zsigmond: Der Pilz in unserer Volkskultur. Eine ethnomykologische Untersuchung des Dorfes Sepsikőrőspatak	22
Olga Nagy: Veränderte ungarische und rumänische Hochzeitsbräuche in Árpástó ..	59
Dr. Lajos Balázs: Die Hochzeitstanne — ein erotisches Symbol	81
Jenő Gub: Die Pferdehaltung in Sóvidék	87
Ferenc Székely: Volkliche Kenntnisse über die Benutzung des Holzes	100
Béla Márton: Volkstümliches Böttcherei in Sóvidék	122
Ödön Nagy: Mattenflechten in Mezőfele	128
Lajos István: Sitten und Mythen in der Vielhaltung in Sóvidék — Gegend ..	147
Vilmos Keszeg: Die Piritisten. Ein Fall der Entstehung eines Mythenkreises	155
Erzsébet Zakariás: Straßenkreuze und ihre Funktion in Barót	168
László Barabás: Das Busseleiten im "Heiligen Land" der Szekler-Protestanten	180
Károly Kós: Ikonenwerkstätte in Mezőség	198
Vilmos Tánczos: Archaische Gebete und Beschwörungen aus Gyimes	211
Tamás Mohay: "...Jesu-Blume ist darinnen..." — Ungarische Gebete aus der Moldau	244
Magdolna Virág: Der Glauben am Leben nach dem Tod in Tövishát	262
Katalin Olosz: Tod und Unsterblichkeit in den Volksmärchen	274
János Ráduly: Die Gestalt von Pál Kinizsi in der gereimten Volksepik	282
Ernő Albert: "...die schädlichen Vogelköpfen wurden eingeliefert und begraben..."	291
Vilmos Voigt: Die Ungarn und die Toleranz in Latein-Amerika (bis Ende des 18. Jahrhunderts)	300
József Faragó: "Erdélyi Néprajzi Tanulmányok" — Ein Überblick auf die ethnographische Essaysammlungsserie nach 50 Jahren	312
Abstract	317
Rezumat	322
Auszug	327



